



Danske Studier 2020

Universitets-Jubilæets danske Samfund

2020

Danske Studier

Udgivet af Simon Skovgaard Boeck
og Henrik Blicher
under medvirken af
Carl-Emil Prehn Andersen

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 602
Omlagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-408-3309-6

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Artiklerne i dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2019 er nu frit tilgængelige på www.danskestudier.dk

Bidrag til tidsskriftet sendes til:

lektor
Henrik Blicher
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Emil Holms Kanal 2
2300 København S

seniorredaktør
Simon Skovgaard Boeck
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk.

Bøger til redaktionen bedes sendt til Carl-Emil Prehn Andersen: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Christians Brygge 1, 1219 København K.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. oktober 2020.

Indhold

Rikke Steenholt Olesen:

- Et **tinbl:bein** fra middelalderens Lund. Et tekstilredskab –
men hvilket? 5

Lars Brink:

- 2.-ledstryk og andre sprogformer i Kortvending 25

Katrine Rosendal Ehlers:

- Sin* og *sig* med flertalsantecedent fra runesten til
LANCHART 48

Mads Christiansen:

- Sætningskompleksitet i dansk 85

Line Sandst:

- Markering af propriumsfunktion ved omvendt ledstilling 100

Auður Hauksdóttir:

- Islandsk sprog og dansk tunge. Islandsk sprogs og litteraturs
betydning for nationsopbygningen i Danmark 111

Anders Ehlers Dam:

- Fortællerens fødsel ud af snestormen. Om Johannes V.
Jensens himmerlandshistorie »Kirstens sidste Rejse« 163

MINDRE BIDRAG

Simon Skovgaard Boeck:

- En Lålesamling 177

Jeppé Barnwell:

- Leonardo da Vinci. En utrykt essay af Sophus Claussen. 178

JUBILÆUMSANMELDELSE

Erik Skyum-Nielsen:

- Torben Brostrøm: Versets Løve-manke. Publikation Nr. 30 fra
Kunst og Kultur, 1960. 189

ANMELDELSER

Ole Togeby:

- Mie Femø Nielsen og Svend Skriver (red.):
Metodekøgebogen – 130 analysemetoder fra humaniora og
samfundsvidenskab 196

Simon Skovgaard Boeck:

- Bodil Ejrnæs: Gammeldansk Bibel. Studier i en dansk
bibeloversættelse fra middelalderen. 205

Kjeld Kristensen:

- Georg Stubkjær Adamsen m.fl. (red.): Dialekter i rigt mål. ... 210

Anna Sandberg:

- Stephan Michael Schröder: Literatur als Bellographie. Der
Krieg von 1864 in der dänischen Literatur. 215

Jens Kramshøj Flinker:

- Torsten Bøgh Thomsen: Skyggepunkter. Menneske, natur og
materialitet i H.C. Andersens forfatterskab. 220

Karin Sanders:

- Johnny Kondrup: Bjergtaget. Illusion og forførelse fra Søren
Kierkegaard til Karen Blixen. 228

Kristian Himmelstrup:

- Henrik Yde: NEXØ - Martin Andersen Nexø's liv og værk.... 234

Erik Skyum-Nielsen:

- Jan Inge Sørbø: Nynorsk litteraturhistorie. 239

- Bidragydere 245

- Universitets-Jubilæets danske Samfund 247

Et **tinbl:bein** fra middelalderens Lund

Et tekstilredskab – men hvilket?

Af Rikke Steenholt Olesen

A small piece of a tubular sheepbone (length: 6,5 cm, diameter: 2 cm) was found in 1961 during an archaeological excavation of the medieval town of Lund. The artefact is contextually dated to the second half of the eleventh century. The bone piece is provided with finely carved teeth and carries an inscription in runes. The identification of each rune character is uncomplicated. The inscription says: **tinbl:bein**. The second sequence **bein** represents the noun Rune Danish *bæin*, Old Danish *bēn* ‘bone’ in all probability with reference to the piece itself and it is plausible that the inscription forms a compound designating the utensil in question, but which utensil? The difficult task is to interpret **tinbl**? The first suggestion by the late runologist, Erik Moltke, related the runes to the noun Rune Danish *tæinn*, Old Danish *tēn* ‘spindle’ and alternatively, to the noun and verb Old Danish *twinnæ* ‘a twine/to twine’ suggesting the artefact being a utensil for twining threads together, i.e. a twining-bone. Erik Moltkes suggestions seem neither linguistically nor technically convincing. The bone piece was a unique find in 1961, but now a number of similar archaeological artefacts seem to constitute a whole group. In this article, I suggest that the sequence **tinbl** reflects the noun Old English *timple* known as a loan word in post-medieval Nordic languages. The present day English form is *temple* and the present day Danish form is *tempel* and the word designates an implement used in weaving. Consequently, the runic object must be a *temple-bone* (Old Danish **timpelbēn*) an end-piece of a primitive medieval temple.

Indledning

Små håndarbejdsredskaber og husgeråd fra oldtid og middelalder, så som vævebrikker, tenvægte, handskenåle, skåle, håndtag, kamme og lignende, bærer undertiden runeindskrifter. Det gælder også det fund, som er genstand for analyse i nærværende artikel, det såkaldte Lund-tvindebene. Nationalmuseets runolog gennem en menneskealder, Erik Moltke (f. 1901, d. 1984), stod bag den hidtil eneste sproglige tolkning af runeindskriften **tinbl:bein** publiceret i *Runerne i Danmark og deres oprindelse* fra 1976 (Moltke 1976: 378). I forbindelse med forskellige studier af middelalderens runeindskrifter har tolkningen af det såkaldte tvindebens indskrift og funktion forekommet mig generende uafklaret. De sproglige tolkninger er ikke forklarede og ordentligt underbyggede, og genstandens udformning synes ikke direkte forenelig med hverken sproglige eller arkæologiske tolkninger af genstandens funktion. Formålet med denne artikel er at redegøre for genstandens tolkningshistorie, at give et nyt og bedre

bud på en sproglig tolkning samt at argumentere for, at den genstands-funktion, som den nye tolkning peger på, også er forenelig med genstan-dens udformning.

Fundomstændigheder og arkæologisk datering

Under de indledende faser af den arkæologiske udgravning kaldet Thu-legrävningen, som blev udført i Lund i 1961, blev en lille forarbejdet, de-koreret og rune bærende rørknogle fundet i kv. Färgaren 22. Resultaterne af udgravningen blev publiceret to år senere (Blomqvist og Mårtensson 1963). Af publikationen fremgår det, at genstanden har kunnet bestem-mes som stammende fra et får. Den blev fundet i en grav i tilknytning til en stavkirke. Graven indeholdt en egetræskiste med en voksen person. Kistelåget var trykket direkte ned over skelettet, og det var næsten intakt. Det kan derfor anses for sikkert, at rørknoglen ikke er kommet sekundært ind i kisten fra jorden over låget. Gravtypen og den arkæologiske kon-tekst indikerer en datering til anden halvdel af 1000-tallet (Blomqvist og Mårtensson 1963: 56 ff.). Rørknoglen er aldrig forsøgt dateret ved hjælp af naturvidenskabelige dateringsmetoder, men den dateres kontekstuel-t som samtidig med kistegraven. Den arkæologiske genstand indgår i dag i samlingerne på Kulturen i Lund, hvor den kan ses i den faste udstilling *Metropolis – Lund på medeltiden* (museums-nr.: KM 53436:8).¹

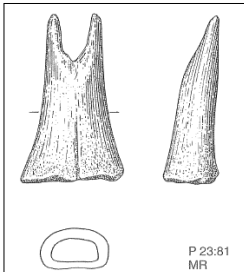


Figur 1. Forarbejdet rørknogle fra Lund. Forsiden med bred tand, rune-indskrift og vulst. Foto: Bengt A. Lundberg. Kulturmiljöbild, Riksanti-kvarieämbetet. Kilde: http://kmb.raa.se/cocoon/bild/kont-736e7d7b15126b422c4367631c123f1f28751a4a?form_name=searchresult&form_action=fetch&id=16000300015602&offset=5#

¹ Venligst oplyst af Gunilla Gardelin, Kulturudvikler ved Kulturen i Lund.

Genstandens udformning

Rørknoglen fra Lund (se figur 1) er på størrelse med en lille tommelfinger. Den måler ca. 6,5 cm i længden og har en diameter på ca. 2 cm. Den ene side er konveks og følger knoglens naturligt hvælvede form, ligesom den nederste del naturligt er bredere, jf. figur 2 der viser en tegning af en tilsvarende genstand fra Eketorp på Öland. Ved overgangen mellem det smalle stykke og det brede stykke har genstanden fra Lund en fint udskåret vulst. Den øvre del af rørknoglens hvælvede side er afsluttet i en let tilspidset, bred tand i rørknoglens næsten fulde bredde. Herpå er runeindskriften indridset fra top mod bund.



Figur 2. Et tvindeben fra Eketorp på Öland (Borg 1998: 157). Nederst ses knoglestykket fra et perspektiv, der viser, at knoglens naturlige form svarer til formen på Lund-tvindeben.

Langt de fleste publicerede fotos af genstanden fra Lund fremstiller den hvælvede side med runeindskrift. Det er derfor nemt at overse, at den modsatte side af genstanden er udformet helt anderledes. Denne side af rørknoglen er naturligt mere plan, men fladen er tillige forarbejdet, så den fremstår helt flad (figur 3). Øverst ses to tynde, tilspidsede tænder. Disse er godt 1 cm kortere end den brede tand. En lille dup mellem de to tænder udgør rimeligvis resten af en tredje, afbrækket tand. Genstanden synes således at være udformet med en for og bagside. Den hvælvede side udgør forsiden, og den flade side udgør bagsiden.



Figur 3. Forarbejdet rørknogle fra Lund. Planet bagside m. små tænder. Foto: Lennart Larsson, Nationalmuseet. Kilde: <https://samlinger.natmus.dk/DMR/asset/4560>

Fra tvindeben til strikkelise og om tolkningen af nyere fund

Da den lille rørkogle blev fundet under udgravningen i Lund, havde man kun få lignende genstande at sammenligne med, og genstanden blev som udgangspunkt tolket som et tekstilredskab til at tvinde tråd med. I samme udgravning havde man fundet en noget enklere udformet benpibe, som var forsynet med to spidser over for hinanden, og en tredje genstand blev tolket som et forarbejde til samme type af redskab (Blomqvist og Mårtensson 1963: 174). Siden disse forarbejdede rørkogler blev kendt, er en række lignende fund gjort i tidlige urbane miljøer i såvel Danmark (fx Roskilde og Slagelse (Preisler 1996)), i Sverige (fx Gamla Lödöse, Sigtuna og Filborna) og i Norge (Gamlebyen i Oslo). Disse fund er ikke helt identiske med genstanden fra Lund, men har alle det til fælles, at de er hule og er udskåret, så de har to eller flere tænder i den ene ende. Nogle fund ligner rørkoglen fra Lund mere end andre, fordi de også har en bred tand på den ene side og smalle tænder på den modsatte, også fladere, side, fx et fund fra en udgravning af Filborna by øst for Helsingborg. Dette fund kan relateres til et hus opført ca. 1250 (Larsson og Söderberg 2004: 65 f.) og er således dateringsmæssigt formentlig noget yngre end fundet fra Lund. Et estimeret mål på baggrund af en skitse med målestok i publikationen (ibid.: 66) tilsiger en længde på ca. 6 cm og en bredde mellem 1 og 1,5 cm. Genstanden bærer stregornamentik. To nyere fund fra Örja i Skåne, præsenteret med fotos på en blog på hjemmesiden *Arkeologerna* (www.arkeologerna.com) under Statens historiska museer, har ligeledes en længde på ca. 6 cm og en bred tand over for to smalle. Det ene funds brede tand er relativt meget længere, svarende til udformningen af rørkoglen fra Lund. Det bærer ingen runer, men stregornamentik.

Få år efter fundet af rørkoglen med runer fra Lund var publiceret og tolket som et tvindeben, blev et nyt syn på anvendelsen af disse formodede tvinderedskaber affødt af arkæologen Kerstin Petterssons arbejde med gotlandske kvindedragter (Pettersson 1968). Pettersson påviste eksperimentelarkæologisk, at man med et hult tekstilredskab forsynet med tænder kan skabe et tekstilbånd mage til bånd fundet i en kvindegrav fra vikingetiden på Gotland. Den type redskab, som Pettersson mente, der var tale om, er det samme redskab, som i dag kendes under betegnelser som *strikkelise* på dansk, *påtknytgaffel* på svensk, *slyngegaffel* på norsk og *lucet* eller *knitting Nancy* på engelsk. Den moderne strikkelise består af et hult rør, typisk af træ eller plast, og den er ofte malet, så den ligner

en dukke. På randen har den metaltænder eller -kroge placeret med lige lang afstand imellem hver krog. Teknikken er såre simpel, idet man med en nål vipper løkker af omviklet garn over hver tand ind mod midten. Derved fremstilles en primitivt strikket snor, som løber ned gennem hullet i redskabet. På dansk, i hvert fald i håndarbejds kredse, kaldes snoren for *hestetømme*. Den engelske term er *I-cord*.

En søgning på »tinbl:bein« på internettet fører til en række træf på såvel videnskabeligt arbejde som på lægmandslitteratur, hvori genstandstypen omtales. Petterssons genstandstolkning har vundet hævd inden for arkæologien, og det er gennemgående sådan, at nye fund tolkes som strikkeliser, således svigende sikkert i omtalen af fundene fra Örja. I den arkæologiske faglitteratur bruges ofte omskrivninger af runeindskriften, så som »tinbl bein« (jf. ovennævnte blogindlæg og Haltiner 1990) eller »tenbl-ben« (Preisler 1996), med henvisning til det såkaldte tvindeben fra Lund. Det tyder på, at arkæologerne, trods Petterssons tolkning, ikke er helt komfortable med koblingen. Det kan naturligvis forholde sig sådan, at disse genstande var multifunktionelle, og i hvert fald kan et produkt som hestetømme bruges til forskellige formål (Sjöbeck 2014: 53 med henvisning til Haltiner 1990: 119)

Det senest tilkomne eksempel, som er mig bekendt, stammer fra Gamlebyen i Oslo, Norge. I 2018 præsenterede *Norsk institutt for kulturminneforskning* (NIKU) på institutionens arkæologiblog et nyfund med ønske om tips til genstandstolkningen. Flere indlæg pegede på, at genstanden kunne være en strikkelise, altså et »tinbl:bein« med reference til fundet fra Lund. Genstanden blev fundet i forbindelse med udgravninger under Bispegata i Oslo knyttet til »Follobaneprojektet«. Den minder om fundet fra Lund og om fundet fra Filborna by så langt som til, at den har en bred tand overfor to smalle. Den er tillige plan på siden, hvor de smalle tænder sidder. Genstanden er dog noget mindre, idet den kun måler 3,6 cm i længden, og tænderne er relativt kortere og mindre tilspidsede. Karakteristisk cirkelornamentik præger dette redskab, og det samlede visuelle indtryk er zoomorft, måske skal den ligne en lille slange. På NIKUs arkæologiblog vises resultatet af et praktisk forsøg med at lave en hestetømme på genstanden. Dette er udført af arkæolog ved NIKU, Sara Langvik Berge (se figur 4).

Sara Langvik Berge har i personlig korrespondance nævnt, at det under forsøget slog hende, hvor vanskeligt det faktisk var at lave tømme. Hendes oplevelse var, at det faktisk »er lettere bare at benytte fingrene«. Og den erfaring er slående, for hvorfor skulle man sirligt producere et

redskab uden at vinde en reel fordel? Den arkæologiske tolkning af genstanden som en strikkelise har aldrig været fulgt op af en fornyet sproglig diskussion af indskriften på rørknoglen fra Lund, og det giver derfor mening på ny at søge svar i den sproglige tolkning.



Figur 4. Forarbejdet rørknogle fra Gamle byen i Oslo forsøgt anvendt som strikkelise. Foto: Sara Langvik Berge, Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU). Kilde: <https://arkeologibloggen.niku.no/et-tinbl-bein/>.

Læsning, runetypologi og runetypologisk datering

Der har aldrig været tvivl omkring udlæsningen af runerne, for hver rune kan identificeres sikkert. Læseretningen er som forventet fra venstre mod højre (eller egentlig oppefra og nedefter). Den første sekvens består af fem runer. Dernæst følger et to-punkt-skilletegn og en ny sekvens på fire runer. Indskriften kan translittereres sikkert som **tinbl:bein**.

Runen **t** har to bistave, en på hver side af hovedstaven udgående fra toppen (langkvistrune), hvor den typiske middelaldervariant er ensidig med bistaven udgående mod venstre fra toppen af hovedstaven (kortkvistrune). De to **n**-runer er ligeledes dobbeltsidige, hvor middelalderens mest frekvente tegnvariant er ensidig med bistaven udgående fra hovedstaven mod højre. Indskriften indeholder tillige en stungen **i**-rune (**e**) forskellig fra **i**-runen (**i**). Markeringen på den stungne rune er tydelig, ligesom det er tydeligt, at ingen andre runer i indskriften er stungne. Indskrifterne fra middelalderen afspejler en høj grad af ortografisk variation, som formentlig delvis spejler samtidige strategier for udvikling af en bogstavnorm for dansk (Olesen [2021]), men vikingetidens 16-tegnsfuthark var fortsat grundstenen i runeskriftsystemet, og man møder fx stort set aldrig runerækken sat op i alfabetrækkefølge. Når det gælder stungne runer, er indskrifterne dog præget af, hvad der synes at være valgfrihed. I praksis kan man for eksempel i indskriften **tinbl:bein** ikke uden videre antage, at **b**-runerne står for *b* (og ikke *p*), blot fordi de ikke er stungne, eller at **t**-runen står for *t* (og ikke *d*) – heller ikke selvom indskriften indeholder en

stungen **i**-rune. Variationer i runeortografien er til dels regionalt og/eller kronologisk betinget. Særligt for materialet fra den tidlige middelalders Lund gælder fx, at der lokalt tilsyneladende var en præference for dobbeltsidige runeformer (langkvistruner), fx for **a**-runen (Stoklund 2006: 375).

Indskriften **tinbl:bein** fremviser ikke runetypologiske træk, som entydigt peger typologisk på middelalder, men indskriften kan i realitet sagtens modsvare den estimerede arkæologiske datering. Hvis man følger periodeinddelingen for den relative kronologi i *Danmarks Runeindskrifter* (DR, Jacobsen og Moltke 1942: 1028), må indskriften placeres i gruppen af før-middelalderlige indskrifter, som modsvarer en relativ dateringsramme 1050-1150. Hertil hører også for eksempel Svend Estridsen runemønter, som er slået i netop Lund i perioden fra 1065-76, og de 40 bornholmske runesten, som primært må være rejst i løbet af 1000-tallet, nogle dog rimeligvis først i begyndelsen af 1100-tallet.

Tolkning af sekvensen **bein**

Genren 'gestandsbetegnelse' er velkendt blandt runeindskrifter, som når der fx står »kam« på en kam, »nål« på en nål eller »dette er et ben« på et ribben. Eftersom genstanden fra Lund består af netop benmateriale, er det rimeligt, som også Moltke (1976: 378) gjorde, at antage, at sekvensen **bein** refererer til genstanden selv og altså er identisk med substantivet, runedansk *bæin*, gammeldansk (glda.) *bēn* i den ældre betydning 'materiale af ben, knogle'. Formelt kan der i stedet være tale om adjektivet, oldnordisk, *beinn* 'lige, direkte' (*Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP)), men adjektivet er ikke overleveret i middelalderens dansk og anses i yngre dansk for at være indlånt fra norsk, jf. *Ordbog over det Danske Sprog* (ODS).

Stavemåden **bein** er atypisk i den forstand, at man inden for det gammeldanske sprogområde forventer en skriftform i overensstemmelse med monoftongeringen af den fællesnordisk diftong *æi*. Monoftongeringen indtraf allerede fra 900-tallet (jf. Brøndum-Nielsen 1950: 3), og ord som ældre runedansk *stæinn* (**stain**) fik former svarende til glda. *stēn* (**stin** eller **sten**). Den forventede form af glda. *bēn* burde være **bin** eller **ben**. I DR's afsnit »Tidsfæstelse og typologi« er **ei**-skrivemåden for monoftongeret *æi* kategoriseret som et distinkt, men fremmed og udefrakommende, træk i indskrifter fra den før-middelalderlige periode (Jacobsen og Moltke 1942:

1028). **ei**-skrivemåder forekommer flere gange i navne på møntmestre, som er nævnt på Svend Estridsens runemønter, for eksempel i **þorstein**, glda. *Thorstēn* (DR M109 og M110). I denne sammenhæng er mandnavnene **ubein**, glda. *Ūbēn* (DR M114) og **kopbein**, glda. *Gothbēn* (DR M37) sammenlignelige med **tinbl:bein**, for selvom om der er tale om en helt særlig ortografi, som måske er forankret i møntmestrenes formodede direkte eller indirekte tilknytning til England, reflekterer skrivemåden af navneleddet formentlig samme sproglyd som **ei** i appellativet **bein** (se også Lerche Nielsen 1997: 72). Andre fund fra Lund og runestenene fra Bornholm viser adskillige eksempler på denne stavemåde af den oprindelige fællesnordiske diftong, som i *Gammeldansk Grammatik* opfattes som reminiscenser af den gamle diftong (Brøndum-Nielsen 1950: 330). Hvorvidt **ei** reflekterer en i det talte sprog realiseret (ny) diftong er vanskeligt med sikkerhed at afgøre. I lyset af runefund, som er tilkommet siden korpusværket DR, må **ei**-skrivemåden betragtes som en gyldig lokal variationsmulighed fortrinsvis inden for det østlige gammeldanske sprogområde (Olesen 2007: 25 ff. med henvisninger). På den baggrund kan det konkluderes, at den mest sandsynlige ordidentifikation af runerne **bein** er substantivet, glda. *bēn* i den ældre betydning 'materiale af ben, knogle'. Den store udfordring er runefølgen **tinbl**.

Erik Moltkes tolkning af sekvensen **tinbl**

I *Runerne i Danmark og deres oprindelse* har Erik Moltke i overensstemmelse med den første genstandstolkning formuleret følgende billedtekst til et foto af genstanden: »Tinblbein. Således står der med små, men tydelige runer på dette benredskab til at tvinde garn med, og det må vel være tvindebenets ellers ukendte navn« (Moltke 1976: 378). Det skinner igennem, at Moltke ikke var sikker på tolkningen, og især er det påfaldende, at Moltke anvender benævnelserne »tvindeben« i billedteksten, når han i den løbende tekst foreslår, at ordet *ten* og ikke ordet *tvinde* repræsenteres af runerne **tinbl** (ibid.: 377). I *Gammeldansk Seddelsamling* (GldaS) findes i overensstemmelse hermed en seddel på såvel »tinbelben« som »tenben« med reference til Moltkes bog.

At der skulle være tale om ordet *ten* giver mening i forhold til de tre første runer **tin**, som udmærket kan modsvare substantivet, glda. *tēn*, men runerne **bl** giver ikke rigtig mening som en del af ordet *ten*. Hvis runerne **tin** identificeres som ordet glda. *tēn*, bør det bemærkes, at dette ord har

oprindelig diftong ligesom substantivet, gl. *bēn*. De to skriftlige realisationer **i** og **ei** af, hvad der i så fald må formodes at have været samme sproglyd, er om ikke ligefrem umulig, så i hvert fald påfaldende. Uden nærmere uddybning afsluttes Moltkes tolkning med en konstatering af, at det er uvist, om genstandens navn virkelig var »‘tenblben’ (ellers ukendt) eller om ordet er forskrevet« (ibid). Med »forskrevet« må Moltke vel så have sigtet til runerne **bl**. Det nærmere sproglige ræsonnement i forhold til at identificere ordet *tvinde*, er svært at gætte sig til. Formelt forudsatte Moltke vel en form svarende til førsteled i for eksempel det sammensatte substantiv, oldnordisk *tvinnapráðr*, m., ‘tvunden tråd’ (jf. Fritzner 1954). Formelt giver dette forslag endnu flere udfordringer i forhold til at forklare formen sprogligt. Runefølgen **bl** forbliver lige svær at forklare, og man må ydermere forudsætte svind af postkonsonantisk *w* i trykstærk stavelse før fortungevokal, hvor man ellers kun ser bortfald før bagtungevokalen *o* og evt. *a* (Brøndum-Nielsen 1968: 312). Ud fra et sprogligt synspunkt er Moltkes tolkning og betegnelsen »*tvindeben*« dermed ikke særlig overbevisende.

Moltke har næppe haft særlig kendskab til, eller interesse for, hverken *tvinde* eller spinderedskaber. Det har jeg sådan set heller ikke, men selv ud fra almindelige ordbøgers definitioner, må man forstå, at rørknoen fra Lund ikke har en udformning, der kan passe med de beskrevne funktioner. I ODS forklares ordet *ten* som »(del af) redskab til at spinde med, (træ)pind, som aftager i tykkelse hen imod den ene ell. begge ender og forneden bærer en tung skive (v. hj af hvilken redskabet vedligeholder sin omdrejning, efter at det er sat i bevægelse)«. Substantivet *tvinde* forklares i ODS som et håndarbejdsredskab til at *tvinde* med, og under opslaget for verbet *tvinde* beskrives handlingen som det, at »dreje to (ell. flere) adskilte dele saaledes om hinanden, at der dannes en sammenhængende helhed; navnlig m.h.t. traade«, jf. *tvinnapráðr*. Ingen af disse funktioner giver mening i forhold til genstandens beskedne størrelse eller de tætsiddende, udskårne tænder. Desuden må man i lyset af tilkomne fund forudsætte, at der er en praktisk grund til, at genstande af denne type altid er hule.

Sproglige overvejelser og forslag til ordidentifikation

Som anført, er det ikke vanskeligt at identificere de enkelte runer. Runeskriftens som udgangspunkt forholdsvis begrænsede antal tegn betyder

dog, at flere runer i skriftsystemet kan repræsentere indtil flere forskellige lyde i det talte sprog. Skilletegn bruges som hovedregel som tegn for ordskille, men kan dog i runeindskrifter også adskille på stavelsesniveau (se fx middelalderlige eksempler i Olesen 2007: 56 og 103), men det er næppe tilfældet her; **tinbl** og **bein** er adskilt af et skilletegn, og **bein** kan identificeres som et selvstændigt ord. Derfor udgør **tinbl** også rimeligvis en (usammensat) leksikalsk enhed.

I sekvensen **tinbl** kan både **t**, **i** og **b** repræsentere andre lyde end netop *t*, *i* og *b*. Runen **t** kan modsvare både *t* og *d* (i forlyd, indlyd også *nd*). Runen **i** kan i princippet stå for alle høje fortungevokaler, dog som regel kort eller langt *i* eller *e*. Selvom brugen af stungne runer ikke generelt er et distinktivt træk, peger runeristerens skelnen mellem **i** og **e** i **bein** på, at **i**-runen her ikke repræsenterer langt \bar{e} for ældre \bar{ae} . Runen **b** kan stå for enten *b* eller *p* og tillige betegne en forudgående, bilabial nasal og altså repræsentere *mb* eller *mb* (Brøndum-Nielsen 1950: 48). Dette ses eksempelvis i formen **kubl**, runedansk *kumbl*, n., som på runesten dominerer over formen **kumbl**. Runerne **n** og **l** i **tinbl** må formodes at repræsentere lydene *n* (alveolær nasal) og *l*, da der ikke er grund til at mistænke spejlvending i indskriften (dvs. henholdsvis **a/æ** og ensidigt **t**). De formelle udlæsningsmuligheder er dermed flere, end man umiddelbart skulle tro, minimum 24; *tinbl*, *tīnbl*, *tinpl*, *tīnpl*, *tinmbl*, *tīnmbl*, *tinmpl*, *tīnmpl*, *dinbl*, *dīnbl*, *dinpl*, *dīnpl*, *dinmbl*, *dīnmbl*, *dinmpl*, *dīnmpl*, *tenbl*, *tenpl*, *tenmbl*, *tenmpl*, *denbl*, *denpl*, *denmbl*, *denmpl*. Alle kombinationsmuligheder er i praksis ikke lige sandsynlige i forhold til sprogets faktisk forekommende lydige kombinationer. Det springende punkt i sekvensen **tinbl** er, uanset de mange udlæsningsmuligheder, det atypiske lydforhold, som konsonantophobning **nbl** repræsenterer. Man kunne forvente, i henhold til den såkaldte trekonsonantregel, at den midterste af de tre konsonanter var faldet bort, som det ofte ses, når en lydfølge ikke stemmer overens med sprogets almindelige lydforhold (Brøndum-Nielsen 1968: 48f.), men det er altså ikke tilfældet her.

Det er muligt at konstruere en normalform med indskudsvokal svarende til normaliseringen af GldsS reflekteret i opslagsformen »tinbelben« og altså antage yderligere en række af formelt mulige former, fx *tinbel*, *tinpel*, *tenbel*, *tenpel* osv. Diverse søgninger på normaliserede former indeholdende *nbl*, *npl*, *nbel* og *npel* i GldaS resulterer i den nedslående konstatering, at de respektive kombinationer fortrinsvis optræder i sammensætninger, som fx glda. *himinblā*, *fikenblath*, *inplaghe*, *inpløghe* og *genbelægje*, og således ikke repræsenterer en men to leksikalske en-

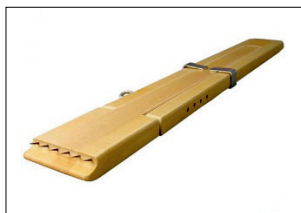
heder. Tilsvarende pauvert er resultatet for søgninger på runefølgerne **nbl**, **npl**, **nbel**, **npel**, **nbil**, **npil**, **nbæl** og **npæl**. blandt skandinaviske runeindskrifter registeret i *Samnordisk runtextdatabas*. En søgning på **nb** alene viser, at følgen, når den forekommer i sprogligt meningsgivende indskrifter primært optræder i sammensatte personnavne som *Gunbjørn*, *Arnbjørn* og *Stenbjørn*, og ellers i enkelte sammensatte appellativer samt i tilnavnet *Kanp* til ordet oldnordisk *kanpr 'overskæg' (ONP). Runefølgen **np** er helt fraværende i meningsgivende indskrifter. På den baggrund er det relevant at se nærmere på nasalen betegnet med **n**-rune. Er det i virkeligheden den, der står i vejen for at finde frem til en meningsgivende tolkning?

Nasaler optræder undertiden ustabil og kan både fremskydes og tilbagedrages. Nasalassimilation er et veldokumenteret fænomen i fortiden såvel som i nutiden. Skoleeksemplet er stavefejlen *himbær* for *hindbær*, som afspejler overgang fra $n > m$, hvor nasallyden tilpasses den følgende lyds bilabiale artikulationssted (jf. også eksempler i Brøndum-Nielsen 1968: 186) Lyden *n* bliver altså i dette tilfælde udtalt *m* og derfor også skrevet *m*. En modsatrettet overgang fra $m > n$ kan også finde sted, dog fortrinsvis i forbindelse med efterfølgende dental, fx dokumenteret i flere stednavne blandt andet i overgangen fra *Tamdrup* til *Tandrup* (Brøndum-Nielsen 1968: 200). Aage Hansen (1971: 194) har beskrevet, hvordan nasalforvekslinger i nogle tilfælde snarere end som lydudviklinger, skal forklares med, at det ganske enkelt er vanskeligt at skelne mellem de to nasaler i udtale, som fx når *gennem* bliver til *gemmen*. Det er dermed i teorien muligt, at det, med Moltkes ord forskrevne ikke er **bl**, men **nb** for **mb**, og at risteren har taget fejl af nasalkvaliteten. Ordet har næppe haft en lang historie i Lund og omegn i en skriftlig form, og det er sandsynligt, at risteren har baseret sin form alene på en udtale, som gjorde det vanskeligt at bestemme nasalens kvalitet. Spørgsmålet bliver da, om en form med *m* i stedet for *n* bringer analysen nærmere en opklaring. En normaliseret form **timbell/timpel* giver i hvert fald umiddelbart et mere genkendeligt skriftbillede sammenlignet med **tinbel/tinpel*, men et sådant ord findes heller ikke i det gammeldanske korpus. Ser man bort fra sammensætninger, ses *imb/imp* i normaliserede ord som fx *timber* 'tømmer', inkolentbetegnelsen *himberbo* 'person fra Himmerland' og *klimp* 'lille klump'. Forbindelserne *mb* og især *mp* forekommer overvejende i gammeldanske ord med oprindelse i latin, fx *contemplatio* 'forfybelse', *limbo* 'rand, kant', *simpel* 'enkel' og *tempel* 'gudehus', og det forhold åbner for at overveje, om **tinbl** repræsenterer et indlånt ord med rødder i latin.

Udsyn til verden

Svært identificerbart ordstof i en nordisk kontekst kan undertiden belyses gennem ordstof fra beslægtede sprog og fra sprogområder i tæt kontakt med nordisk. I dansk først og fremmest tysk, hvorfra låneord med latinsk oprindelse er indlånt, ofte via fransk som fx ovennævnte ord *simpel*. Det blev dog et opslag i *An Anglo-Saxon Dictionary* (Bosworth/Toller), og altså et ord registeret i oldengelsk, som blev nøglen til en sandsynlig identifikation af ordet repræsenteret af runerne **tinbl**. Under opslagformen *timple*, f., findes følgende forklaring »some implement used in weaving«. Dette synes umiddelbart at passe godt med de arkæologiske teser om, at genstanden fra Lund er et tekstilredskab. I supplementsbindet til samme ordbog, gives en mere uddybende information om væveredskabets formodede udformning: »the passage there seems to show that a *timple* is an instrument provided with teeth or spikes«, og dette er jo netop karakteristisk for redskabet fra Lund. Den passage, som omtales i ordbogen, findes i en kilde, som er kendt under betegnelsen *Gerefa*. Manuskriptet er dateret til o. 1100, og der er indholdsmæssigt tale om en litterær diskussion af en godsforvalters (en *gerefas*) forpligtelser. Teksten indeholder gode råd til, hvad en godsforvalter skal sørge for, at en herremands husholdning råder over. Kilden indeholder blandt andet en inventarliste, som inkluderer forskellige redskaber beregnet til tekstilproduktion, herunder vævning. Sammen med vævebrikker og vævevægte optræder det aktuelle væveredskab, og redskaberne er detaljeret beskrevet og identificeret i Poole 1989. Redskabet hedder på moderne engelsk *a temple* og er et almindeligt anvendt væveredskab også i nutiden. På Wikipedia er redskabet beskrevet som »an adjustable stretcher used on a loom to maintain the width and improve the edges of the woven fabric«. Under opslagsformen *tempel* (fælleskøn) kan man, i såvel ODS, som i *Svenska akademiens ordbok* (SAOB), finde redskabet beskrevet under betydningsangivelse 1. I ODS er genstanden beskrevet som et »apparat, som haandvæveren bruger til at spænde tøj ud med under vævningen for at holde bredden«. I SAOB er forklaringen som følger: »redskap (i sht av järn) bestående av två skjutbara delar som används för att vid vävning i vävstol spänna ut väven så att den håller jämn bredd, spännare«. Der er generel enighed om, hvilken funktion en tempel har: Den holder vævningen udstrakt i en ensartet bredde. Kært barn har som bekendt mange navne, og templer kendes under en række andre nutidige betegnelser, på dansk fx betegnelser som *spændetræ* og *spreader* og på svensk (*väv*)*spännare*. En moderne tempel kan være lavet

af træ eller metal, den er justerbar i længden og har en række af små søm for enderne, som kan gribe fat i de yderste vævekanter (se figur 5).



Figur 5. Moderne vævetempel. Foto: Fine arts and crafts supplies Georg Weill Glimakra Temple. Kilde: <https://www.georgeweil.com/catalogsearch/result/?q=Temple>

Ordets oprindelse og etymologi

I både oldengelsk og i de nordiske sprog anses ordet *temple/tempel* for at være indlånt fra fransk, i nordisk evt. via tysk (se fx Hellquist 2003, SAOB, ODS). Ordet går således tilbage til et latinsk ord, men hvilket og hvad betyder det? ODS konstaterer nøgternt, at »oprindelsen er usikker«. Væveredskabets betegnelse kædes i ordbøgerne sammen med det latinske substantiv *templum*, samme ord, som ligger til grund for det tillige indlånte substantiv, *tempel*, n., som betyder 'gudehus'. Ordet *tempel* knyttes i den etymologiske litteratur til enten roden proto-indoeuropæisk (PIE) **tem*, som betyder at 'skære ud (af noget)', eller til roden PIE **temp* med betydningen at 'strække ud'. Disse to mulige grundbetydninger reflekteres i fx SAOB's etymologirubrik om betegnelsen som vedrører væveredskabet:

[jfr d. tempel, t. tempel; av ä. fr. temple (fr. tempe), av ffr. temple, av lat. templum, tvärliggande (ut- l. sammanspännande) trä i byggnad, vågrät takläkt (i pl. templa), ordet kan möjl. sammanställas med lit. teĩpti, spänna, utvidga, o. fvn. þomb, utspänd mage (se Ekbo SupplHellquistOtr. (c. 1990)). — Jfr TEMPEL, sbst.2]

I følge *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots* er det latinske substantiv *templum* snarest dannet til ordroden PIE **tem* (Watkins 2000: 90). Substantivet engelsk *temple*, af latinsk *tempora* (pluralis af *tempus*) 'tinding(er)' antages derimod at være dannet af ordroden PIE **temp*. Endelsen *-(e)l* er i begge ord et suffiks, PIE **-tlo-*, med mulig instrumental betydning. Væveredskabet har rimeligvis oftest bestået af noget udskåret materiale, men det er påfaldende i lyset af roden **temp*

‘strække ud’, at en tempels funktion netop er at strække ud. En grundbetegnelse ’redskab til udstrækning, udstrækker, spreder’ ville være helt i overensstemmelse med redskabets funktion.

Sammenfatning

Den uventede nasalbetegnelse er den primære grund til, at runerne **tinbl** ikke tidligere er sat i forbindelse med det i eftermiddelalderen veldokumenterede ord for et spændetræ/en spreder, *tempel*. I nordisk er betegnelsen for væveredskabet tidligst registeret 1669 (SAOB). Ordets først kendte forekomst i nordisk ligger således adskillige hundrede år senere i tid end det tidspunkt, hvor man må formode, at en person ridsede runerne **tinbl:bein** ind i rørknoglen fra Lund. Trods dette tidsspænd, mener jeg på sprogligt grundlag at have sandsynliggjort, at **tinbl** faktisk er samme ord som det samtidige oldengelsk *timple*. Det er ikke muligt at påvise, at betegnelsen har haft et liv i dansk sprog fra slutningen af 1000-tallet og frem til den eftermiddelalderlige registrering af ordet i svensk og dansk. Der findes ingen lokale skriftlige kilder, som belyser termer knyttet til vævning ud over netop få runeindskrifter på væveredskaber, jf. også at kilden *Gerefa* indholdsmæssigt er noget helt særligt. For genstande af typen, som fremover kan kaldes tempelben, gælder fortsat, at tempelbenet fra Lund er det eneste med skrift. Hvem der introducerede termen i Lund, kan man kun gisne om. En hypotese kunne være, at der i den tidlige middelalderes Lund boede personer med relation til England og kendskab til engelske termer for håndarbejdsredskaber. Da er det fristende, også i lyset af runetypologi og anvendelsen af digrafen **ei**, at pege på en forbindelse til de omtalte møntmestre og deres formodede engelske herkomst.

Følgende skal det afklares, om, og hvordan, man har kunnet anvende disse tempelben til sprede.

Forslag til (en næsten) ny genstandstolkning

Et redskabs udformning er aldrig tilfældig. Den er begrundet i en konkret, praktisk anvendelse. Derfor bør udformningen af en genstand som tempelbenet fra Lund afspejle dens praktiske anvendelse. Der må tages højde for eventuel multifunktion, men det synes rimeligt at antage, at genstande, som har samme karakteristiske udformning som genstanden

fra Lund, har haft én primær funktion. En tempel har søm eller tænder i begge ender af en (justerbar) stok, hvorfor den eneste meningsgivende funktion for et tempelben må være som endestykke/fæstestykke på en sådan stok. Dette forudsætter, at man har skullet bruge to tempelben for at konstruere en anvendelig tempel. En tempel med løse fæstestykker har kunnet justeres i længden ved simpelthen at skifte stokken ud. Ved udgravning af huse i kv. Trädgårdsmästaren Sigtuna, har man fundet flere »tempelben«. To af disse er fundet i tilknytning til det samme hus, som er dateret til et tidsrum samstemmende med dateringen af genstanden fra Lund. Udformningerne er meget ensartede, og disse to kan meget vel repræsentere et sæt tempelben (se figur 6). Fundkonteksten underbygger tillige funktionstolkningen, da man i huset også har fundet adskillige andre genstande, som er knyttet til vævning, fx vævevægte (Sjöbeck 2014: 53), men tempelbenene er ikke blevet kædet direkte sammen med væveteknik.

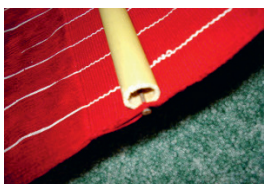


Figur 6. Et sæt tempelben fra Sigtuna fra perioden ca. 1050-1075. Foto: Sigtuna Museum. Kilde <http://sigtunamuseum.se/wp-content/uploads/2015/09/Tinblbein-RF.jpg>

Genstandstypen vævefæste er slet ikke ukendt indenfor arkæologien, men den genstandstolkning er fraværende i diskussioner af tempelbenenes funktion. Undtaget i *Appendix till rapporten Vallgrav vid Hossmo kyrka* (Reuter Dahl 2011), hvor der redegøres for fundmaterialet som opfølgning på den oprindelige udgravningsrapport (Wennerström et al. 2008). I appendikset omtales et fund af en bronzegenstand fra Hossmo med to tænder (den ene afbrækket). Det sammenlignes med et lignende fund fra jernalder eller vikingetid fra en udgravning ved Övra Vannborg på Öland. Fundet fra Övra Vannborg omtales i appendikset til Hossmo-rapporten som en »tvinnare«, men der står eksplicit, at fundet fra Övra Vannborg er tolket som et »vævspännarfæste« (Reuter Dahl 2011:12 med henvisning

til udgravningsrapporten Petersson et al. 2008 [2009]). Kategoriseringen »tvinnare«, altså en genstand til at tvinde garn med, begrundes ikke nærmere. Videre nævnes, at fundet fra Eketorp Öland vist på figur 2 (Borg 1998) er blevet sammenlignet med »s.k. tvinngsben eller tinbl bein« og at disse artefakter går under »andra namn såsom påtgaffel, slynggaffel och lucet« (ibid.). Om det er rimeligt at sammenligne de noget ældre bronze-genstande med tempelbenene, kan diskuteres. Men en genstandstolkning, som modsvarer den her fremlagte, sproglige tolkning af runeindskriftens **tinbl:bein**, har måske hele tiden ligget lige for.

Min egen erfaring med og viden om eksperimentel arkæologi, såvel teknikker inden for håndarbejde som redskaber, er stærkt begrænset. Derfor er tesen forelagt eksperimentelarkæolog og forskningsassistent ved Nationalmuseet, Ida Demant, som har vurderet, genstandene godt kan være fæstestykker. Hun har også bemærket, at et fæstestykke, for at kunne fungere godt på en spreder, bør have en plan side, som kan ligge fladt mod det vævede stof. Dette kendetegner både fundet fra Lund og de nævnte genstande fra Oslo, Filborna, Örja, Roskilde og Slagelse. Fortidens teknikker inden for håndværk og håndarbejde kan undertiden belyses gennem nutidig virksomhed i samfund, hvor traditionelt arbejde stadig udøves. I Guatemala producerer mayaindianske kvinder eksempelvis traditionelle farvestrålende og vævede stoffer på lændevæve. Til det arbejde anvendes også templer, som i al sin enkelthed kan bestå af et bambusrør med et søm i hver ende, der kan fæstnes i vævekanten (figur 7).



Figur 7. Mayaindiansk vævning fra Guatemala med enkel tempel af bambusrør. Foto fra <https://educationandmore.files.wordpress.com/2010/09/dsc06921.jpg>

Afsluttende bemærkninger

På den baggrund bør det være sandsynliggjort, at genstande med den specifikke udformning, som karakteriserer fundet fra Lund, har kunnet fungere som fæstestykker på redskabet, som endnu i dag kendes under betegnelsen *tempel*, og det bør ligeledes være sandsynliggjort, at runeordet **tinbl:bein** modsvarer et sammensat substantiv glða. *timpelbēn*, med

betydningen ‘tempelben, fæstestykke af benmateriale til en tempel’. Det er egentlig påfaldende, at sekvensen **bein** formelt også kan betyde ‘lige’ med tanke på redskabets funktion, nemlig ikke blot at udstrække, men også at udstrække i en fast bredde, således at vævningen bliver lige. Måske har risteren ligefrem spillet på den betydningsreference, for selvom det er vanskeligt at argumentere sikkert for ordets eksistens i gammeldansk, viser fx runeindskriften på en middelalderlig spillebrik fundet i Lund en række træk, som fremstår mere gammelnorske end gammeldanske (Olesen 2013). Det er næppe urimeligt at forestille sig sproglig mangfoldighed i den fremvoksende *Metropolis Daniae*.

Personer som har ydet hjælp og faglig sparring:

Birgit Rasmussen, professor, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, vedr. afklaring af etymologi mm. ad flere omgange 2019/2020 (mundtligt).

Gunilla Gardelin, Kulturudvikler ved Kulturen i Lund, vedr. opbevaringssted for genstanden Lund-tinblbein, e-mail dateret 3. April 2019.

Ida Demant, forskningsassistent ved Nationalmuseet, vedr. sandsynligheden for tempelbenenes anvendelse, e-mail dateret 23/11 2018

Lisbeth Imer, seniorforsker, museumsinspektør ved Nationalmuseet. Har hjulpet med fremsøgning af arkæologisk litteratur.

Magnus Källström, docent, Riksantikvarieämbetet, Kulturvårdsavdelningen, Kulturvårdsstöd. Har hjulpet med søgning efter svenske arkæologiske rapporter, e-mail dateret 3/4 2019.

Michael Lerche Nielsen, lektor, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Har bidraget med tips til runologisk litteratur.

Sara Lange Berge, arkæolog, NIKU, vedr. fund af tempelben fra Gamlebyen i Oslo, e-mail dateret 27. marts 2019

Sean D. Vrieland, post doc, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, vedr. afklaring af etymologi, e-mail 16/3 2020.

Links til databaser og hjemmesider

Arkeologerna, www.arkeologerna.com. Tidligere Riksantikvarieämbetets arkeologiska uppdragsverksamhet (UV), Statens historiske museer. <https://arkeologerna.com/bloggar/gardarna-i-orja/>

Danske Runeindskrifter, Nationalmuseet og Københavns Universitet <http://runer.ku.dk>

Educationandmore.wordpress.com om mayaindiansk lændevæveteknik (17/3 2020) <https://educationandmore.wordpress.com/category/weaving/page/9/>

Gammeldansk seddelsamling, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab <https://gammeldanskseddelsamling.dk/>
Nationalmuseets samlinger online <https://samlinger.natmus.dk/>
NIKUs arkeologiblogg, om fundet at et »tinbl bein« fra Gamle byen i Oslo (17/3 2020): <https://arkeologibloggen.niku.no/et-tinbl-bein/>
Samnordisk Runtextdatabas, Insitutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet: <https://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm/>
Wikipedia. The Free Encyclopedia <https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia>

Litteratur

- Blomqvist, Ragner og Anders W. Mårtensson: *Thulegrävningen 1961. En berättelse om vad grävningarna för Thulehuset i Lund.* (Archaeologica Lundensia /2). Lund 1963.
- Borg, Kaj. *Eketorp III. Den medeltida befästningen på Öland. Artefakterna.* Kungl. Vitterhetsakademien. Stockholm 1998.
- Bosworth, Joseph, Thomas Northcote Toller and Alistair Campbell: *An Anglo-Saxon dictionary, based on the manuscript collections of the late Joseph Bosworth.* Oxford 1898. Supplement by Thomas Northcote Toller [1921].
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Gammeldansk Grammatik*, bd. 1, 2. udg. København: J.H. Schultz Forlag, 1950
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Gammeldansk Grammatik*, bd. 2, 3. oplag. København: J.H. Schultz Forlag, 1968
- DR = *Danmarks Runeindskrifter*, se Jacobsen, Lis og Erik Moltke.
- DR + M+nr. = Katalognummer i DR (M=mønt)
- Fritzner, Johan: *Ordbog over det gamle norske sprog* 1-3. Nytt uforandret optrykk av 2. utg. (1833-1896), Oslo: Tryggve Juul Møller 1954.
- Gerefa.* Oldengelsk manuskript opbevaret i Cambridge (Corpus Christi College, MS 383). Beskrivelse med link til udgave (set 17/3 2020): <https://earlyenglish-laws.ac.uk/laws/texts/rspger/>
- Haltiner, Susanne: *Textilhantverk II - nålar och tinbl bein, i: Makt och människor i kungens Sigtuna, Sigtunautgrävningen 1988-90, 28 artiklar om de preliminära resultaten från den arkeologiska undersökningen i kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna, 117-119, Sigtuna: Sigtuna Museer 1990.*
- Hansen, Aage: *Den lydige udvikling i dansk. Fra ca. 1300 til nutiden. II. Konsonantismen.* København: C.E.C. Gads Forlag 1971.
- Hellquist, Elof: *Svensk etymologisk ordbok.* 3. oplag, Lund: Gleerups 2003.
- Jacobsen, Lis og Erik Moltke: *Danmarks Runeindskrifter* 2. København: Ejnar Munksgaards Forlag 1942.
- KM = Kulturhistorisk museum i Lund.
- KM + nr. = Inventarnummer, Kulturhistorisk museum i Lund.
- Larsson, Rolf og Bengt Söderberg: *Filborna by: gård och by i ett långt tidsperspektiv.* UV Syd Rapport 2004:26. Arkeologiska för- og slutundersökningar, Riksantikvarieämbetet, UV Syd, Lund 2004, publiceret online http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/3884/rs2004_26_2.pdf?sequence=6ogisAllowed=y

- Lerche Nielsen, Michael: *Vikingetidens personnavne i Danmark belyst gennem runeindskrifternes personnavne og stednavne på torp sammensat med personnavneforled*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 1997.
- Moltke, Erik. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København: Forum 1976.
- Moltke, Erik. *Runes and their Origin: Denmark and Elsewhere*. København: Nationalmuseet 1985.
- NIKU = Norsk institutt for kulturminneforskning
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog* v. Verner Dahlerup, 1-28. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 1918-1956. ODS på ordnet.dk <https://ordnet.dk/ods/forside>
- Olesen, Rikke Steenholt: *Ave Sanctissima Maria. Studier i danske runeindskrifter fra middelalderen*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 2007 [2008], publiceret online <https://nors.ku.dk/publikationer/phd-afhandlinger/rso-phd-afhandling-20okt2008.pdf>
- Olesen, Rikke Steenholt: 'Runes about a Snow-white woman: The Lund Gaming-piece Revisited', *Futhark International Journal of Runic Studies*, vol. 3, 2013, s. 89-104.
- Olesen, Rikke Steenholt: 'Medieval Runic Latin in an Urban Perspective. Under udarbejdelse. Forventes udgivet i serien *Utrecht Studies of Medieval Literacy* (USML), Brepols [2020]).
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*, <https://onp.ku.dk/onp/onp.php>
- Petersson, Magnus, Jan-Henrik Fallgren, Maria Rydberg. Övra Vannborg. Arkeologisk undersökning. Övra Vannborga 1:1, Köpings socken, Öland. Nationella rapportprojektet 2008. Kalmar länsmuseum Rapport 2009:4.
- Pettersson, Kerstin: En gotländsk kvinnas dräkt. Kring ett textilfynd från vikingatiden, *Tor* vol. 12, 174-200, Uppsala 1968.
- Poole, R.G.: The Textile Inventory in the Old English Geref. *Review of English Studies*, 40 (1989), s. 469-48.
- Preisler, Anne. Et særpræget håndarbejdsredskab fra Slagelse. Om et »tenbl:ben«, fundet i Bredegade, i: Sorø Amts Museum. Fund, forskning og formidling. Jubilæumsskrift i anledning af museets 80-årige beståen den 25. juni 1996, red. Helge Torm et al. Sorø Amts Museum, s. 41-46.
- Reuterdaahl, Magnus: *Appendix till rapporten Vallgrav vid Hossmo kyrka Arkeologisk undersökning 2003 samt en fördjupad diskussion om Hossmo som plats under yngre järnåldern – tidig medeltid. Ny genomgång och fyndlista av fynd från undersökning av vallgrav inom fornlämningen Hossmo 157:1 vid Hossmo kyrka 2003 inför fyndregistrering 2011. Hossmo socken, Kalmar län, Småland*. 2011. Publiceret online https://kalmarlansmuseum.se/site/assets/files/12077/appendix_hossmo_kyrka.pdf
- Sjöbeck, Amanda. *The important craft. Textile tools and production in kv. Trädgårdsmästaren in Sigtuna*. Master thesis in Historical Archaeology. Department of Archaeology and Ancient History. Lund University 2014. Publiceret online (set 17/3 2020) <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=4451732&fileId=4451744>

- Stoklund, Marie. Chronology and Typology of the Danish Runic Inscriptions, i: *Runes and their Secrets. Studies in runology*, 355-383, København: Museum Tusulanum Press 2006.
- SAOB = *Svenska akademiens ordbok*. 1898-. Utg. av Svenska Akademien. Lund.
SAOB online: <https://www.saob.se/>
- Watkins, Calvert. *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. 2nd ed. edition, 2000.
- Wennerström, Ulrika, Veronica Palm og Martin Hansson: *Vallgrav vid Hossmo kyrka. Arkeologisk undersökning 2003 samt en fördjupad diskussion om Hossmo som plats under yngre järnålder – tidig medeltid. Hossmo socken, Kalmar län, Småland*. Arkeologisk rapport, Kalmar läns museum 2008.

2.-ledstryk og andre sprogformer i *Kortvending*

Af Lars Brink

A new and brilliant diplomatic edition of »Kortt wendingh« appeared in 2013, following MS AM 808, 4°. The editor was †Leif Stedstrup. The edition contains a so-called »school comedy« written by Hans Christensen Sthen in c. 1570. Sthen was born in 1544 and grew up in Roskilde. His hymns, some of which are still sung, are well known, but his language is not particularly well researched. I have tried to extract all of the interesting pronunciations and a few of the grammatical features that occur in »Kortt wendingh«. It has not proven to be an easy task because Danish orthography in the sixteenth century was somewhat complex and can be difficult for us to evaluate today. But as all alphabetical writing encapsulates the pronunciation of its time, I think that such a linguistic investigation can be undertaken and provide information about late sixteenth-century Danish pronunciation on Sjælland.

(Incidentally, »Kortt wendingh« is both the name of the main character (cf. the English name *Curt*) and a phrase in Danish meaning a 'sharp vicissitude' (concerning one's fate), which is, indeed, the topic of the play).

Formål

Formålet med min undersøgelse er at uddrage nye, upågtede udtaler af H.C. Sthens »Kortvending«.

H.C. Sthens lange (og i dag kedelige) komedie kom i en glimrende udgave ved Leif Stedstrup, DSL, i 2013. Her har vi en kilde, der kan dateres (ca. 1570), skrevet af en bekendt åndsperson, Hans Christensen Sthen, hvis opvækststed og fødselsår vi kender (Roskilde 1544), hvis mange andre værker vi kan sammenligne den med, og som desuden er en sikker versifikator. For en lydhistoriker er kilden stærkt fristende. – Formålet udgøres af 3 delformål:

- 1) Tryk. Jeg har i de senere år udbygget, korrigeret og præciseret den sproghistoriske tryk-opfattelse i Dansk Rigsmål §85, nemlig i Brink 2018a, b, 2019. Heri hævdes det, at der i 1300-tallet skete en trykomkastning fra 1.-led til 2.-led i tunge ord (en lydlov), der imidlertid i 1600-tallet delvis tilbageføres (ikke lydlov). Mine undersøgelser omfatter hele sproghistorien fra olddansk til i dag og bygger på et langt større materiale end Sthens. Og til dét kan lægges Eli Fischer-Jørgensen 2001's store materiale, som jeg har gennemgået (hun behandler ikke Kortvending). Men naturligvis er en bekræftelse gældende for 1500-tallets sjællandsk velkommen.

- 2) Punkt 1 har fået mig til at gennemtænke, hvordan man – fra bunden og detaljeret – uddrager tryk-oplysninger af vers. Det er ikke gjort før, idet alle hidtil er gået impressionistisk til værks.
- 3) Der er andet end tryk hos Sthen. Jeg fremdrager alle upåagtede, ofte overraskende, udtaler hos ham.

Metrum og materiale (delformål 2, der naturligt må komme før 1)

Sthen benytter i Kortvending 4 metre:

- 1) (det dominerende): 0, 1 el. 2 optaktstavelser, dvs. tryksvage stavelser før 1. trykstærke i linjen (i praksis langt oftest 1 optaktstavelse; sjældnest 2: ca. 10% af linjerne). Så 4 toppe (også kaldet hævnninger) med mellemliggende 1 el. 2 dale (også kaldet sænkninger). Linjens sidste el. 2 sidste stavelser er rimstavelser, enten mandlige eller kvindelige, altid i par (parrim), men derudover ej fast rækkefølge. Kvindelige rim har aldrig bitryk, dvs. er aldrig af typen *bjergtop ~ dværgkop*. – I dette metrum er der 3.333 dansksprogede verslinjer a 4 versefødder = 13.332 versefødder.
- 2) Epilogen: Som ovenfor, men i de lige linjer kun 3 toppe (altså 4+3, 4+3...), og fletrim. – I alt 148 linjer, hvoraf de 74 a 4 fødder, de andre 74 a 3 fødder = $296 + 222 = 518$ versefødder.
- 3) Indledningsstrofe til visetillæg: 4 linjer. Optakt som ovenfor og 6+6+6+4 toppe. Mandlig udgang. 1. linjepar rimer, 2. ikke. – I alt 22 versefødder.
- 4) Visetillæg: 11 visestrofer a 7 linjer (= 77 linjer), der skal synges. Fast 1 optaktstavelse og 3 toppe i hver linje, dog har omkvædet i sidste vise 2 linjer med 4 toppe, i alt 8 4-toppede linjer. I alt $(69 \cdot 3) + (8 \cdot 4) = 239$ versefødder. Fletrim, parrim og klammerim.
Alt i alt 3.562 verslinjer med 14.111 versefødder.

Fejlprocent

Fejlprocenten belyser Sthens pålidelighed. For at kunne uddrage tryk-oplysninger må vi vide, hvor pålidelig han er. Først skal vi se på nogle eksempler på fejl hos Sthen, og tryk-uddragning (af mig). I 1. akt, linje 568 (= 1.568)

Oc 'idelliig 'Løbitt ephther 'herre 'hoff (...fornemme forsamlinger)
er der uimodsigeligt 3 dale i træk (*'løbet efter*). Og vi får i øvrigt intet at vide om trykket i *herrehov*, fordi bitryk, hvor det end lå (*'herre.hov* eller *'herre'hov*), i al metrik kan løftes til hovedtryk. (jf. Brink 2019). – I sidste linje, 3.689, af rimparret

Theris 'pening oc 'gotz huadt 'the for'maathe (...besad)

Theris gulld oc bøllff huad the otthe (...alt, hvad de ejede)
er der kun 3 toppe. *Theris* kunne evt. have top, men da foregående linjes *Theris* ikke kan have det, og de jo skal være parallelle, bortfalder muligheden. Derimod kunne der tænkes en spondæ (...*'bøllff 'huad...*, med *huad* i nuancen 'hvad som helst'), også en fejl, thi Sthen skyr spondæer, se ndf. – I 3.132

O 'werden 'huillken 'stor for'reder est 'thu (~'nu)

er der 5 toppe – eller følgende 3 ret »syge« dale i træk: *'hvilken stor for'ræder*. Sthen kan dog frifindes, hvis han i virkeligheden digtede ...*°huad 'stor...*, der blot blev forfremmet til *hvilken* ved nedskrivningen, hvad jeg egentlig tror (*hvilken* har altid været talesprogsfjernt).

At Sthen ikke bevidst tilsigter 5 toppe, fremgår dels af, at linjen helt er omgivet af 4-toppede, men også af, at hverken middelalder eller 15- og 1600-tal kender metre med 5-toppede linjer. Først 1773 dukker de berømte 5-fodsjamber op i Danmark (Arnholtz 1961: 25, Fafner 1995).

I 1.922

Ett 'skønt syl'bellthe, oc 'anden god 'Thing (...sølvbælte..., mandlig rimudgang)

er der ingen fejl, og udtalen *sølv'bælte* fremstår ren og pur. Hvis den skulle betvivles, måtte man operere med en spondæ (*et 'skønt 'sølv...*), eller kun 3 toppe i linjen, dvs. *skønt* i dal; eller nok 4 toppe, men da grov omvending: *'et skønt 'sølvbælt(e)* og *'anden god 'ting*, dvs. *'et °skønt* (om omvending se Brink 2019) i stedet for det naturlige *et 'skønt*, altsammen er utilstedeligt, og, som vi snart skal se, så uhyre sjældent hos Sthen, at vi er berettigede til at se bort fra det. – Hvis, omvendt, fx udtalen *'hovmod* betvivles i 1.62

Saa 'lade the 'thennom aff'hoffmodt 'blynde (*blinde ~ quynde = kvinde*)
så ville man med et *hov'mod* ikke kunne undgå en styg spondæ til sidst, eller en ligeså fæl omvending: *'af °hov °mod*, hvilket sidste endda ville forudsætte, at *dennem* læstes i 2 stavelser, hvor Sthen langt oftest har det som 1, se ndf. – I 1.708

Rymsnider gierningh kandtt ieg mett (rem-skærer-gerning...)

kan man derimod intet sikkert uddrage om remsnideren, for både *'remsnider* og *rem'snider* passer fint med metret. (Dog har han som nævnt langt

oftere 1 optaktstavelse end 0). – Pga. de 3 optaktsmuligheder og hans traditionelle vekslen mellem bi- og trisyllabisk gangart (1 el. 2 dale ml. toppene) er der hos Sthen ganske mange tvetydige tilfælde.

Herefter kan fejlene tælles:

~ ~ ~	1.569 (el. 5 toppe)	1.908	2.568	3.182 (el. 5 toppe)	3.275 (el. 5 toppe; oprindelig vel uden <i>oc</i> hvorved alt passer)	3.312	3.525 (el. 5 toppe)	3.1053 (el. 5 toppe)	3.1123 (el. 5 toppe el. 'Pestel-entze uden sidste -ə)	3.1343 (el. 5 toppe)	3.1493	3.1672	3.1675.
– –	1.621 (lyder bevidst)	1.725	3.1292 (lyder bevidst)	3.1500 (el. <i>βuer</i> 'sur' skal læses 'su'ər, hvad jeg hælder til).									
3 toppe pro 4	1.785 (el. – –)	3.688 (el. – –)	3.976	3.1055 (el. – –)									
	3.1459 (el. – –)	3.1593	3.1769										
5 toppe pro 4	1.12	1.343	1.751 (el. <i>ej</i> pro <i>icke</i> ¹)	2.512 (el. <i>ej</i> pro <i>icke</i>)	3.132 (el. <i>hvad</i> pro <i>huilken</i>)	2.763 (el. <i>ej</i>)	3.477	2.192.					
	3.735	3.1084	3.1498 (el. ~ ~ ~).										

Fejlens antal bliver da: max. 36 – og min. 28 – fodfejl i 14.111 versefødder. Altså yderst beskedent.

Fejls relevans

Disse få fejl er imidlertid ikke særlig relevante, selvom de, sådan alment, giver et godt indtryk af Sthens gehør. For de vildleder slet ikke forskeren mht. udtalen. At Sthen stundom nøjes med 3 fødder i stedet for 4, eller sløser sig til 3 dale i træk, eller forgriber sig på spondæer, gør ikke hans udtale uklare. For det er her i alle tilfælde dagligsproget, der sejrer på metrets bekostning. Skulle han virkelig ønske sådanne steder udtalt metrisk korrekt, ville udtalen gå rent amok. Hvis fx

Theris gulld oc βøllff huad the otthe (...alt, hvad de ejede)
 skulle udtales metrisk korrekt, ville vi få

1 Jeg tror på *ej* og dermed fejlfri digtning. Brøndum-Nielsen 1951 har glimrende vist, at *ej* i 1500-tallet fortrænges af *ikke* adv. i skriftsproget (bortset fra de kendte 2 fraser). Men talen var sikkert trægere, idet Kristensen 1894 har et belæg på jysk dialekt *ej* hos mand f. ca. 1690.

Deres 'guld og 'sølv hvad 'de åt'te ! (2 optaktstavelser + 4 toppe med max. 2 dale imellem)

Og skulle spondæen i 1.725:

Skulle giørre diigh thiil ind arm mand

være tænkt undgået af Sthen, måtte linjen være tænkt udtalt:

'Skulle 'gøre dig 'til en arm 'mand!

De fejl, fonetikerne frygter, er dem, hvor metret intenderes at sejre over dagligudtalen, dvs. »omvendingerne«. Hvis tante Agathe i konfirmations-sangen skriver:

Til Skælskør kom en gammel mand,

og vi ikke i forvejen kendte udtalen af *Skælskør*, så vildledes vi til at tro på et *'Skælskør*. Det er slige fejl, vi må frygte som gift. Men hvis man begår fejl i ny og næ af ovenanførte slags, vil man så ikke også begå omvendingsfejl? Ingenlunde. Thi hine er meget mere uskyldige i og med, at de ikke forvrider dagligudtalen. Hvordan kan vi teste »omvendingerne«?

Det gør vi ved at slå ned på en række ord, hvis tryk er stensikre – og så se, om Sthen kan finde på at »omvende« dem. Ingen har historisk nærret tvivl om trykket i ord som *i'gen*, *for'vandling*, *'fattig(e)*, *'Jesus*, *i'mod*, *for'gætte*, *'rigdom*, *be'tænke*, *'blodig(e)* osv. (Vi går uden om mulig »omvending« i *æ*-ord: *'skole*, *'kegler*. Ingen professionel finder på at skandere *sig'er*, *sam'let* osv. Vi undgår også typen *underlig*, *viselig*, da de oftest, helt traditionelt, står med 2 toppe, hvad der intet siger). Og vi vælger de første 25 slige sikre ord, som vi kontrollerer, i den digitale udgave, i hele værket. Dog, for ej at overanstrengte os, kun de første højst 10 belæg. Ordene er følgende:

ærlig, til stede, omkring, bestilling, beskikke, forstand, besinde, daglig, foragte, hellig, forvandle, såvel, mægtig, aldrig, snarlig, igen, rigdom, forvandling, fattig, Jesus, imod, lærdom, forgætte, person, regere. Inkl. bøjningsformer heraf.

I alt 138 belæg. Hvis Sthen har »omvendinger« heriblandt, vil det altså sige, at han lig amatørerne kan finde på at angive: *ærlige*, *'omkring*, *'beskikket*, *'personer* osv. Helt konkret ville det betyde, at vi de steder, hvor vi uddrager interessante tryk som *op'høje* i fx 3.23:

Theße 'andre ieg 'strax op'høje 'wiill

dér kunne det tænkes, at han privat siger *'ophøje* og blot vil undgå en spondæ – og altså tyr til »omvending« (*op'høje* i stedet for *'ophøje*).

Min kontrol af de 138 former viser, at der faktisk er 3 »omvendinger«, alle i ordet *rig'dom*, og alle i rimstilling:

*Thynn 'Broder skall 'wendis 'Lycken 'om
Oc 'hand skall 'fange 'alltt thynn Rig'dom.*

(1.847. De to andre steder, 3.1021 og 3.1315, er tilsvarende).

Bortforklaring er umulig. Han har ikke her kunnet klare rytme og rim fejlfrit. – Kunne han fakultativt have haft *rig'dom* i egen tale? Det tror jeg ikke; mit store tryk-korpus viser ikke et eneste eksempel på 2.-stavelses-tryk i den tostavede afledning: *visdom, lærdom, sundhed, troskab, var-som...*, og i øvrigt har han 33 belæg på *'rigdom*. – Vi må trøste os med, at når metret viser et interessant tryk hos ham, er der (138/3 ⇒) 46 gange større chance for, at det dækker hans udtale, end at det er en lygtemand.

Trykomkastningen i 1300-tallet

Interessante udtaler hos Sthen omfatter som sagt de mange 2.-ledstryk. De opstod ifølge Brink 2018a-b i 1300-tallet. Og reglen var følgende:

»Tunge ord«, dvs. ord, der ubøjet har mindst 3 stavelser med mindst 2 hoved-/bitryks-bærende fuldvokaler får – på nedennævnte undtagelse nær – TRYK-OMKASTNING fra 1. til 2. fuldvokal-stavelse.

Sammensætnings-*grundtypen* på 2 stavelser, *stenhus, selvdød*, sker der altså intet med (på Sjælland; men Læsø, Fyn, Sønderjylland og Skåne får også talrige 2.-ledstryk dér; Kortetc. 136); ofte heller ikke i bøjet form: *stenhuse* osv. (Sthen har desværre ingen sikre tryk-belæg her). Og tilsvarende sker der ingen omkastning i de 2-stavede afledninger som *mandbar, sandhed* (der i vid udstrækning havde svagtryk i stedet for nuværende bitryk, Da.Rm. p. 507f.), ligesom disses bøjningsformer, *frugtbare, venskab* osv., altid følger grundformen.

Omkastningen gælder altså først og fremmest typen *vidunder, tinglyse* med hoved-+bi-+svagtryk, idet denne er i størst trykmæssig ubalance, den bliver mere bekvem at sige med svag-+hoved-+svagtryk, hvorimod der ikke er stor gevinst at hente i typerne *'sommer_fugl* og *'hjerter_kammer*, som kun i svag grad rives med (ligesom bøjningsformerne ofte følger simpleks: *'sommer_fuglen, 'hjerter_kamrene*. Sthen har konsekvent 1.-ledstryk i alle disse uanset bøjning). Uantastet er også den lignende type *'sjællandsfar(er)* med sammensat 1.-led.

Disse tunge ord er jo næsten alle sammensætninger eller afledninger, men strengt taget ignorerer udviklingen dette, idet den lige fuldt rammer

de ord i sproget af nævnte struktur, der ikke er sammensatte, eller hvor »2.-leddet« slet ikke er noget led: *ar'bejde, em'bede, even'tyrlig, al'vorlig*. Der er faktisk tale om en regulær lydlov.

Omkastningen er ikke, hvad man kunne tro, begrænset til naboskab af hoved- og bitryk. For *wederhettig*, der oprindeligt må have haft nordisk 1.-ledstryk, ændres > *veder'hæftig*. Også *even'tyrlig* forklares sådan; ordet er belagt i Kalkar i 1575, men ej i GDO, dannet i dansk af 'eventyr. Tilsvarende *neder'drægtig* lånt før 1737 < hty. 'niederträchtig, det må have tilpasset sig omkast-stadiet.

En mærkværdighed er det, at 2-stavede verber, fx *ind'gå, ned'kom*, ganske følger de 3-stavede verber (men altså ikke de andre 2-stavede ordklasser: '*stenhus, 'mandbar*). Min forklaring er, at disse verber (2- som 3-stavede) går tilbage til »ægte sammensatte verber« med det fra tysk kendte svagtryk på 1. led. Men her må jeg nøjes med at henvise til Brink 2018b.

Desuden gælder det, at substantiver afledt af verber med 2.-ledstryk, følger verbets tryk: *at'trå, å'ræth* 'overfald' (og, naturligvis, »tunge« som *vel'signelse, an'søgning*).

Endelig *u-*. Det var et af de få præfikser, der overlevede i urnordisk. Det var som sådant tryksvagt (som alle præfikser i urgerm.). Men kunne af naturlige grunde let få emfatisk tryk. Der har altid været – og råder stadig – kaos her: *u'artig, u'rolig, ufor'lignelig* vs. '*uklog, 'ustabil, 'uforsættlig*, men 2.-ledstryk var endnu mere almindeligt tidligere.

Gamle udtaler og konventioner at beagte hos Sthen

For at kunne skandere Kortvending (dvs. bestemme toppe og dale som tænkt af digteren) så korrekt som muligt – og derved uddrage sikre udtaleoplysninger, må man selvfølgelig erkende så meget som muligt af hans udtale, hvor den afviger fra nutidens. Her skal følgende fremhæves.

1. *Hiat-apokope*, dvs. apokope af tryksvag udlydende vokal foran anden – trykstærk el. tryksvag – vokal i næste ord, er næsten gennemført. Denne apokope var velkendt i middelalder og Sthens samtid og kendes fra mange europæiske poesier; er fx levende i den spanske ('*Bésame, 'bésame 'mucho / 'Como si 'fuera esta 'noche la 'última 'vez*) og den nysislandske ('*Drottin 'vakir, 'Drottinn 'vakir / 'daga' og 'nætur 'yfir 'þér*). Jeg vil tro, at den afspejlede talen, dels fordi den er meget naturlig, dels fordi den er næsten obligatorisk hos Sthen: Hvis den ikke var almindelig i tale, ville

det være svært at gennemføre den ved nedskrivning, når verset nu éngang først udtænkes skriftløst. I talrige tilfælde kan man naturligvis ikke se Sthens evt. hiat-apokope, idet der er valgfrihed mellem 1 og 2 dale i træk, men oftest kan man: 2.576:

Oc Liid ther Baade forβmedelβe oc spott (Liid = 'lidt' part. Uden apokopen: 3 tryksvage i træk
el. 5 toppe inkl. '-se, begge dele forbudt)

Menn 'Inthett 'acte om then 'arme 'hiordt. (1.465. Uden apokopen: 5 toppe el. 3 tryksvage i træk
el. omvendning: 'den _oarme i stedet for _oden 'arme)

En sjælden gang markerer Sthen apokopen:

'Blandtt Landtz 'kneckett_ oc 'fare i 'krij (3.1401. *Landsknægt* kan umuligt have haft nul-plur.)

Nu Lather os dantz_ oc quede mett werβens frydtt oc Lyst
(tillæg lin. 6. Der skal være 6 toppe i linjen)

Aage Hansen 1962: 243 mener også, at hiat-apokopen tilhørte talen, men kun fakultativt, hvorimod den skulle være mere konsekvent i poesi, helt til begyndelsen af 1700-tallet.

2. *Apokope efter tryksvag stavelse.* Udlydende vokal efter dal-stavelse i samme ord droppes ofte. Men i stedet for at give skuespilleren en hjælpende hånd til skandering, noteres vokalen altid fuldt ud i respekt for skriften, fx 1.15, 1.187, 1.256, 1.287:

Huilcke 'wunderligh 'tingh y 'verden monne 'skee

'Stundum hagdehand al 'uorlige 'facthe (Må skanderes sådan hvis det skal være uden fejl)

The 'riighe schulle 'myste 'godz og 'penning (Uden apokopen er der 5 toppe el. 3 dale i træk)

Meg 'løster att 'høre thenne 'greffue 'snack (Do.)

Der er her tale om den lydlov, der beskrives i GG §219.3, og som har ført til velkendte former som *Embed, dansed, Husbond, Roskild, Vindu, Himmerig, Albu, Sverrig, Tørkle, Herberg, Morder, Kong, Herr.* (Den må være ældre end »trykomkastningen«, eftersom apokopen friholder sådanne ord for trykomkastning).

Undertiden negligerer Sthen dog skrifttraditionen og noterer apokopen, l.648:

Mynn_ 'peninge 'staar alltt 'mig i 'huge

Og et enkelt sted har jeg bemærket en omvendt form: falsk *e*, 3.1613:

Att 'handtt mig 'heller wille 'fattiige 'haffue (wille har herhenh. apokope, mens *fattiige* har omvendt -e)

At Sthen vitterlig har disse to nævnte apokope-typer, belyses af Hieronymus J. Ranch, der er langt mere øm om at lade sine apokoper være tydelige. Han har i »Karrig Nidding« (ca. 1600) talrige markerede apokoper. Eksempler fra de 2 første sider hidsættes her for at vise, hvor almindeligt det var at *digte* vers uden visse i skriften obligatoriske stavelser:

Den anden hafd hiem i Græcken Land/ – Den Jutta var hans Ecte-Qvind'/ (Ranchs apostrof) – *Den Pig' Philissa red' deris Seng/ – Men effter Spien matt hun snage/'hun måtte rode i opkastet' – Hand tient Nidding til Haand og Mund/ – At giffve nock baad 'Øll oc Brød/ – Dend Staader Jeppe kom lackend i Gaarde/ – Jeg slucker ud baade Arn oc Ild/ – Maa det ey vær en underlig Ting/.* Ældste hs. er posthumt, fra 1664; det forekommer mig udelukket, at en afskriver bevidst dropper stavelser i forlægget, der er obligatoriske i almindelig skrift. Men skulle jeg tage fejl her, viser afskriften alligevel, at en mand født ca. 1600 ville oplæse digte med en mængde apokoper.

Kortformer

For at skandere Sthen korrekt (og dermed kunne uddrage udtaleoplysninger) må man kende de mange andre tilfælde, hvor et ord skal udtales med en stavelse mindre, end skriften viser. Sthen skriver dem i respekt for traditionel skrift med en stum stavelse. Til malefice for læser og skuespiller. Meget ofte står den bortfaldne stavelse i abbreviatur, så at abbreviaturtegnet kommer til at fungere som et »denne stavelse er stum«. Kortformerne er sjældent overraskende; de er standard i dialekterne og i kbhsk. flere hundrede år tilbage. Men at få dem konkret belagt i 1500-tallets sjællandsk har alligevel også interesse i sig selv.

For og **ther fore**. Ordet *for* skrives altovervejende <for>, men dog ca. 30 g. <fore>. Det sidste kan ofte udtales frit i 1. el. 2 stavelser, men flere steder dog kun i 1 stavelse, fx p. 147. Jeg går ud fra, at den oldskandinaviske 2-stavelsesform forlængst var forsvundet fra talen (bortset fra *fore*-). – Ordet *derfor* skrives 7 g. <therfor>, uden tvivl om stavelsesantallet. Udtalen er *'derfor* eller *der'for*. 14 g. skrives det <ther for(r)e> (sjældent i ét ord). Alle tilfælde er tvetydige efter metret – 2 eller 3 stavelser – men lyder bedst med kun 2 stavelser. Jeg går ud fra, at dette sidste, ligesom ved sim-

pleks *for*, var obligatorisk i daglig tale, hvad også den hyppige abbreviatur antyder.

dennom o.l. 'dem' er normalt énstavet. Fuldformen har næppe nogen-sinde eksisteret, men er oprindelig hyperkorrekt efter *hanom*, der dog hos Sthen også oftest er énstavet som *ham* i dag, fx *Tha hagde hanem Liidtt saa well som meg*, 1.824.

menniskelig 1.235 må skanderes »menschelig«.

Broder, fx 1.422², står énstavet (1. gang har det begge mul.). Fuldform i 2.53.

Al'ligeuel, fx 1.427, står med stum 3. stavelse. I 1.439 synes udtalen at være 2-stavet: »a'liw'l«.

Predicke(n) vb., sb., fx 1.437, står 2-stavet.

wthi 'udi' læses næsten altid (der er dog tvetydige steder) blot *i*. En almindelig skriftkonvention.

anderledis i 1.467 og 3.723 har kun 3 metriske stavelser. Det må dreje sig om ['anə,lə'ns], som er velbelagt i ældre lav-kbhsk. og sjællandsk. Der synes ikke at være andre passende udtaler.

meden 'mens', fx 1.511, læses vist altid énstavet.

haffuer vb. 'har' læses næsten overalt énstavet, som i dag. Til gengæld synes inf. *have* altid at have 2 stavelser. Ordets uregelmæssige *v*-tab er givetvis begyndt i den almindeligere og tungere præsens, sml. nuværende <bliir> hos flere forfattere vs. det sjældne <blic>. Tilsvarende læses **giffuer** normalt *gir*, mens *giffue* altid står 2-stavet.

peninge fx 1.658 må læses *penge*, som i dag.

Berer vb. 'bærer' 1.751 må læses *bær*, den almindelige og oprindelige form (Da.Rm. §76).

eder pron., fx 1.914, må læses énstavet, dvs. som *jer*.

fanger vb. 1.928, 1.948, 2.11 må læses *får*, og *ganger* 3.976 som *går*.

theris 'deres', fx 2.25, læses som det ældre og oprindeligere *der* (oldn. *peira*), men opfattes åbenbart som det mest korrekte.

Lader vb., fx 2.153, læses énstavet, som i dag.

syndere sg. 'synder' 2.378 må læses tostavet, enten som *synder* eller det typisk sjællandske *syndre*. Tilsvarende **komparativ Rigerre** = *rigre* 3.1606.

Lige som, fx 2.566, må læses *lisom*, som i dag.

Ideligger 'ideligere, oftere' 2.719 og *idelliig* 3.1457 må skanderes 'idli-ger' hhv. 'idlig' ligesom det synonyme adj. *idig* (nu dial.), hvad der er umuligt i dag. Ordet var vel mere almindeligt dengang, jf. *temlig*, *almindlig*, *væmliig* m.fl. i dag. Tilsvarende læses **dygdelliig** 3.784, **Blidelig** 3.1006 og **euindelliig** 3.1682 som hhv. *dydlig*, *blidlig* og *evindlig*.

uden 'uden' 3.60 må læses énstavet, vel = [u-n], jf. *ikke uden > ikkun*. Sjællandsk og fynsk har ofte 1 stavelse, uden ð.

hymmelen 3.288 må læses *himlen*, som i dag.

peder 'laalle 3.410, 3.413, 3.435 må læses *per...*, den normale udtale af *Peder*.

wppaa skal langt oftest siges fuldt ud med stærktryk på 2. stavelse (når stavelsestallet kan afgøres). Kun ét sted, 3.438, skal det læses ['på'].

Thiennisten 3.490 må læses *tjensten* i god harmoni med *Tiennsthe piigenn* 3.1570.

Piger 3.682 må læses *pir*, som i dag.

eniste 'eneste' 3.738, 3.1579 må læses *enste*, hvad vi ikke siger i dag, men har en refleks af i *enesteskilling* '1-skillings-mønt' (se ODS), der altid udtaltes *enste-*. Vi venter ikke nutidig restitution i dette almindelige ord (*eneste*), men det må huskes, at der er to komparationer, en lang (*skøn- neste*) og en kort (*længste, tidligste*). Den lange har senere sejret. Også **Alleniste** 3.1803 må læses *alenste*.

mener 3.1074 må læses *men*, en velkendt ældre og dialektal præsens.

Raader vb. 3.1156 læses *rår*, som delvis i dag (*Mennesket spår,...*).

førre 'tidligere' læses ofte *før*, fx 3.1725. *Førre* er opr. et adjektiv, *før* et adverbium, begge i komparativ.

Resultater

2.-ledstryk *ifølge trykomkast-reglen*, men forladt i mod. rm. (Jeg beskriver ikke her den langsomme overgang til 1.-ledstryk i kbhsk. og rm. Se Da.Rm. §85 og Brink 2018b):

mys'tencke, op'høygis 2 g., *op'høge, op'høgitt, till'gaa, till'føyge* 4 g., *op'rette, om'bære* 'undvære' 3 g., *aff'hullden* 'afholdt', *om'uende* 2 g., *om'uendtt* 2 g., *wd'sentt, aff'gaa, op'berre* 'oppebære', *hel'brede* sb., *thiill'falle, Spanß'meßing* 'spansk-messing', *wnd'gaa, kortt* 'Vendning' 8 g., *Em'beder* 3 g., *em'bede, Sko'gierning, paa'förtt, fram'förde* inf., *op'ede, paa'gaar, syl'bellthe* 'sølvbælte', *gulld* 'Rynghe' 2 g., *Ind'ßett* 'indsat', *op'schriffue, gen'løst, tiill'ßende, Stald'mestheren, wer'actiig* 'fortjent til ngt.', *ar'beyde* sb., *stald'drenghe, handt'klede, hoff'gierning, tiill'stunde, tiill'ßentt, fram'berre, Bortt'skiffie, tiill'kum* præet., *tiill'stande, tiill'staa, ad'traa* sb., *op'uectt* vb., *tiill'hørde, op'tagiitt, mord'Brender, paa'kasther, om'kast* 'omkastet' 2 g., *op'retthe, op'holde, op'hentte, tiill'ßlar* 'tilslår',

tiill'slaa, op'regne, wnd'slar, kiøb'slaar, wi'under (ordet *vidunder* = 'spot'), *om'skiffthe, op'lede, well'kledde* 'velklædte', *Vd'huggen, kiøb'slaa, fioll'farie* 'violfarve' sb., *op'stande, mett'gaffue* 'medgift', *yd'myge* vb., *paa'Røre* vb., *Bortt'ßette*. I alt 91 belæg.

2.-ledstryk *ifølge omkast-reglen*, bevaret i mod. rigsmål:

at'skillige, al'delis, lyck'saligh 3 g., *lyck'ßalige, fruct'ßommeligh, Spag'ferdige, hoff'modige, hoff'modig, fred'ßommelige, om'uendeligh* 7 g., *hug'sualle* sb. 3 g. 'trøst', *hug'sualle* vb., *hug'ßualliitt, løß'actiighett* 2 g., *e'lendiighedtt, vell'ßinellße, toll'modiighet, all'mindelliig, hyg'tiidelliig, w'ßiigellig, Barm'hiertighett, Barm'hiertige, fulld'kommelliig, mis'kundelig, om'giengells, Ee'uindelliig* 4 g., *om'sckiffthellig* 2 g., *Rett'ferdighe* adj. pl., *Rett'ferdiig, all'mectigste*. I alt 45 belæg.

Undtagelser

1.699, 1.724 og 3.1007 har det regelrette *em'beder*; en del steder med *embede(r)* er trykmæssigt tvetydige, men ét sted, 2.534, har entydigt det regelstridige *'embeder*. Ordet skrives desuden 11 g. 2-stavet: *embitt* o.l., altid, naturligvis, *'embed*. 2-stavelserformen er kendt lige fra ca. 1300 og til i dag: *på embeds vegne, i embeds medfør* (ODS). Det ene *'embeder* er derfor sikkert kontamineret med *'embed*. En anden nærliggende årsag er, at ordet kunne have svagtryk i stedet for bitryk: *'embødä* (jf. nuværende *'embøds-*), hvorved det unddrager sig trykreglens skopus for tunge ord.

Arbejde minder meget herom. Det skrives entydigt *ar'beyde* sb. 2.501 og har en række tvetydige steder, men står entydigt som *'arbeyde* vb. 2.634. Også dét kan skrives i 2 stavelser, *arbeyd* o.l. sb. med en fra de ældste tider og op gennem hele 1800-tallet kendt form (ODS, jf. *arbejds-*). Og også her konkurrerer det med en form uden bitryk, kendt fra dialekternes *'arbä(ð)*, ØMO. Dermed turde *'arbeyde* vb. være bortforklaret.

Foreløbig konklusion

Sthen har altså i alt 91 belæg på 2.-ledstryk, der i dag har 1.-ledstryk. Hvis disse i virkeligheden havde 1.-ledstryk i Sthens spontane sprog, men skyldtes rytme-nød (»omvending«), måtte man vente, at de oftere stod med deres sande tryk. En stærk bekræftelse på tryk-omkastet.

Men Sthens 45 2.-ledstryk i ord med nutidigt bevaret 2.-ledstryk gør det endnu klarere, at han ikke tyr til licens: Betragt mængden af nutidsord med 2.-ledstryk, der tilfældigvis forefindes i »Kortvending«. Ifølge tryk-omkastet skulle de meget gerne være ramt i 1300-tallet og dermed have 2.-ledstryk hos Sthen, for der kendes ingen andre lydudviklinger, der kunne give dem 2.-ledstryk. Det har de også – 45 gange. På forhånd er der 2 muligheder: 1.- eller 2.-ledstryk hos Sthen. Sandsynligheden for, at de 45 gange i træk *tilfældigt* har 2.-ledstryk, er $1 / 2^{45} = \text{ca. } 1 \text{ ud af } 35 \text{ billioner}$.

1.-ledstryk ifølge reglen

Loven om tryk-omkast i tunge ord bekræftes, når vi ser de tunge ord optræde med 2.-ledstryk hos Sthen. Men hvis lettere ord *også* får tryk-omkast, er den alligevel ukorrekt opstillet. Men dét er ikke tilfældet. Følgende lette 2- og flerstavelsesord hos Sthen har det forventede 1.-ledstryk:

'*hoffmodt*, '*forsyn*, '*anslag*, '*embidt*, '*kallffskyng* '-skind', '*hußbondt*, '*arbeydtt* sb., '*allmyß* 'almisse', '*korprest*, '*hoffmand*, '*hygtiidtt* 'højtid', '*mord Brand*, '*kiøbmendtt* etc. – I alt over 100 med 2 stavelser.

'*Børighskaff* (ø = o) 'borgerskab', '*dannemendtt* 2 g., '*greffue dømme*, '*Iunckerskab*, '*Røgeløße* 'ryggeløse', '*gerighet*, '*Cannickedom*, '*helliig-dage*, '*prædictstaalld* 'prædikestol', '*fattigdom*, '*Sogne degen* 'sogne-degn', '*Euenturs* 'eventyrs', '*egteskaff* 4 g., '*danne mands*, '*danemandtt*, '*Sogneprest* 2 g., '*Embitz Broder* (udtalt -bror), '*euighe*, '*hymmerig* 23 g., '*allerdom*, '*Illdebrandtt*, '*wederlag(i)s*, '*kierlliighet* 2 g., '*hiellpeLøße* (ubø-jet i udtalen), '*fader løße* (do.), '*Rigeliig*, '*hoffmod hett*. – I alt 55 belæg med over 2 stavelser, der alle har 1.-ledstryk pga. reglen om '*sommerflugt*, '*hertekammer* samt bøjningsudvidelse af 2-stavelsesord ('*evige*).

Modeksempler med 2.-ledstryk

Der er 6 modeksempler, hvor vi venter 1.-ledstryk (lette ord), men finder 2.-ledstryk:

skind'seck, *skrog'Iß* (men 2 regelrette ekss. på '*skrogis*), *Rig'dom* 3 g. (33 g. '*rigdom*), *ar'mod* 5 g. (24 g. '*armod*), *ploff'dreng*, *moll'd'seck* 'muldsæk'.

De optræder alle kun i rimstilling, fx

Oc 'syger 'att hun 'er saa 'viif
 'Men hun 'Bygger 'alltt paa skrog'Iß

Det er vanskeligheden med på én gang at tilpasse rytme og rim, der får Sthen til at forløbe sig mod sit sprog; ordene kán ikke stå i rimstilling, hvis de skal have deres regelrette 1.-ledstryk. – 3 af de 6 ord forekommer også inde i en linje og har dér konsekvent regelret 1.-ledstryk. Og i øvrigt peger det samlede sproghistoriske materiale – og over 100 former hos Sthen – på, at sådanne tostavellesord havde 1.-ledstryk.

Modgang

Ordet *modgang* står 1 g. som *mod'gang*, 2 g. som *'modgang*. I min analyse (Brink 2018b) konstaterer jeg, at substantiverede verber i middelalderen følger verbets tryk, altså fx *ud'kast*, *ned'løb*. Dette harmonerer med Sthens *mod'gang* og ovennævnte *ad'traa* sb. Men hvis verbum og verbalsubstantiv afviger kraftigt fra hinanden, er det vel naturligt, at substantivet indrages under den almindelige regel for 2-stavede sammensætninger, altså *'modgang*. Begge udtaler kan altså tilhøre Sthens hverdagsprog.

U-

U- påvirkes ej af tryk-omkastet; det har opr. tryksvagt *u-*:

w'christeligh, *w'lycke* 3 g., *w'gunst*, *w'dødt* sb. 'voldsom død', *w'mage* vb. 2 g., *w'mage* sb. 2 g., *v'bliidtt* fk. 4 g., *w'milde* 2 g., *v'rett*, *w'dulltt* 'udulgt', *w'skiell* 'uretfærdighed', *w'ferdtt* 'ufærd', *w'magh* sb., *w'glad*, *w'milld*, *V'stadig*.

'*wkysk'hedtt*, '*wretth* 2 g. (modeks.), '*wßyun* 'slem syn, utøj' 2 g., '*wkree* 'kryb', '*vlertt* 'ulærd', '*wraad* 'uråd', '*wglad*.

Som det ses, langt flere 2.-ledstryk end i dag, men ikke efter tungordsreglen.

Andre upåagtede interessante former (alfabetisk ordnet)

Mens det kun har ringe betydning for de ovennævnte metriske og trykmæssige forhold, om håndskriftet (det tilgrundliggende og ældste, AM 808,4°) er egenhændigt – der skal meget til at forvanske hele stavelser, og

hs. er præget af sikkerhed og orden (Stedstrups forord) – så er det ikke uvæsentligt for de nedenstående detailfonetiske iagttagelser. AM 808 er skrevet af to forskellige hænder, den 1. dog kun i de første 287 linjer, der absolut ikke ser ud til at afvige sprogligt fra resten. Hs. er »fra begyndelsen af 1600-tallet«, og kúnne derfor godt være skrevet af Sthen selv – han dør i 1610 – men er altså i hvert fald ikke fra opførelsestiden og er dermed en afskrift. Men desværre går udgiveren slet ikke ind på dette spørgsmål. Hvis det ikke er Sthen selv, tillader jeg mig at tro på en i det væsentlige pålidelig afskrift.

andskens 'alskens' 3.604. Jeg har ledt forgæves i dialekter og ældre nordisk efter denne. Individualisme? Måske, men lige interessant for dét: fjernassimilation udløst af svagere lyd; der er 5 kontoider i træk at holde styr på (inkl. syllabisk *n*).

Anthen 'enten' flere g. – *A*-form er stærkt udbredt i jysk, men ej i andre dialekter. Der er tale om den oprindelige form < *annat twæggja/twiggja*, der – ellers – fak. får en lidt mystisk *i*- eller palatal-omlyd > *enten*.

arm sb. 1.460 og **arm** adj. 3.838, 3.1508 kan kun læses 2-stavet, dvs. med svarabhakti. Gammel lav-kbhsk. svarabhakti er belagt skriftligt nogle gange før 1840, men fortaber sig. ØMO har den ikke klart, idet alle belæg her har »vokalisk« *r*, og da bliver stavelsesantallet svært at fange. Den ældste videnskabelige sjællandske dialekt-kilde, Kryger f. 1844, noterer det uanfægtet i 1 stavelse med langt stødt »mørkt« *a + rm*. Så svarabhakti har næppe været obligatorisk. – Karakteristisk staver Sthen det < *arm* > til ære for traditionel skrift, og så må skuespilleren selv om resten.

Bedre 3.791 kan i Sthens bogstavering kun afspejle lang *V*. (Han skriver det 21 g. < *bedre* >, men dét strider ikke imod lang *V*, ja, nedsætter end ikke sandsynligheden herfor, da han kun sjældent vokalfordobler i denne ordtype). Formen var obligatorisk i kbhsk. i begyndelsen af 1800-tallet, men falder for den generelle *V*-forkortelse foran *ð* (*ne'ð* > *neð'* osv.); den holder sig endda lidt kunstigt i teaterkredse langt op i 1900-tallet. Da *V*-forkortelsen foran *ð* er tidligst i sjællandsk dialekt (Da.Rm. §33), bliver det interessant at se, om langvokal skulle findes her hos de ældste meddelere. Det gør den! ØMO har optegnet [*'bæ:ðrə*] 2 steder, i Nord- og Nordvestsjælland.

Creatur 3.1729 udtales '*kretur* (eller '*kretter*, almindelig i dial.), en velkendt form, der mest bringes som eks. på Sthens respekt for traditionel stavning på bekostning af skanderingshjælp.

Der og især *her* har ofte afledningerne *dere*, *here*, der vel at mærke passer metrisk (ofte i rimstilling). Dialektalt kendes de gamle tostavel-

former kun fra jysk, men de har altså også eksisteret i sjællandsk. Der er tale om et analogisk *statisk -e* som i *ovre, af'e*.

dreffue 1.299 = *dræbe* med *v/w*-lyd. Dialektalt kendes *v*-form ikke fra sjællandsk og kbhsk., kun fra mønsk, lolland-falstersk, fynsk m.m. (hvor det endda hedder '*dræfde* i præt.; ØMO). Ordet var stort set litterært, idet man normalt sagde *slå ihjel*. Men formen eksisterede altså også i Roskilde.

due 'være tilstrækkelig' 1.456 kan kun læses ['*duə*]. I dag: [*du'* – *du'ɔ* / *du.i*]. 2-stavet udtale i inf./præs. findes i et stort jysk område, og i bornholmsk, men ellers kun på Ærø og Strynø, JO, ØMO. Vi venter overalt **due* < *duga* og stødløs præs. **du'er* < *dugir*. Den nuværende énstavede er vel proportionsdannet efter præt. *du-ðə*, hvor man ikke kan høre, om inf./præs. har -ə. Særlig reduktion i præs.: *dur* uden stød, ligesom nu i *brur*, kan have befæstet enstavelses-formen. En læseudtale i dette almindelige ord ville ikke ligne Sthen (og skriften vaklede).

-en: stærk verbal præt. part.: *sidenn werdenn er Bleffuenn saa vndtt* ('ond', rimer på *stundtt* 'stund', dvs. uden udtalt *t*); *att ieg er kommen thiill arbyedtt oc weggt* ('vagt' sb.) 3.239. Han har overvejende *være* + *-en* i *bleven* og *kommen* (14 *-en*-belæg), men *have* + *blevet* (2 belæg), og 1 g. *jeg er blevet*. I sidste eks. altså ingen kongruens.

Herudover findes *-en* i *jeg var slagen og dragen og han blev båren – hun var ud'huggen og skåren – hans klær var skårne* samt *reven* sg. og *revne* pl. (begge appositionelle) og *de er trevne* (trives), men altid *have* + *-et* (*båret, slaget, været, taget*, i alt mange g.).

Hjælpeverbet *være* tager altså næsten altid kongruerende *-en*, mens *have* synes fast at tage *-et*.

Sthen står, som det ses, det gamle, oldnordiske stadium nær, men at han ikke blot fortsætter en skrifttradition, fremgår af, at dette stadium for længst var blevet stærkt forstyrret (Skautrup I 274, II 51, 57, 200).

Ifølge alle håndbøger har sjællandsk dialekt her ubøjeligt *-əð*; jysk og kbhsk. derimod ubøjeligt *-ən* (Da.Rm. §117). Men sådan var det altså ikke på Sthens tid.

fenedij 1.476 'Venedig'. Udtalen med *f*- er velkendt (Da.Rm. §93), men her står det med stærktryk på '*di*' (~ *Turkij*, mandlig udgang), hvad der må tages for gode varer hos den rimsikre Sthen.

giort part. udtalt **g(j)ø'rt** fremgår af rimet på *førtt* 1.787 og skrives i to tilsvarende rim udtrykkeligt *gjørtt*, 2.806, 3.1453. Ø-form i præt.part. findes sporadisk i sjællandsk og andre dialekter. Det er, naturligvis, analogisk (morfembevarende) efter inf./præs.

-gn: Songne presten 1.434. Udgiveren betragter det som en lapsus for *Sogne*. Men dét er helt usandsynligt. Udtalen $\eta(n) < \gamma n$ er som bekendt almindelig i svensk og norsk, i skånsk kun mod vest, og i bornh. slet ikke. Udenfor skånske kilder findes den ifølge GG §290.3 kun »sporadisk« omkring år 1500. Med et væld af modeksempler.

I kbhsk. har vi: Dronning Elisabet f. 1501 *wongne* 'vogne'; Fr. III (f. 1609)'s håndfæstning 1648 p. 123: *Paa Olborig byesz vengne* (mange modekss.); Hans Mogensen f. 1525 i oversættelsen af de Communes: *wongne* pl., *voungborg*, *vongborrig* (flere modekss.); Abrahamson (f. 1744) 1812: *gn* udtales i dagligsproget ofte, som om der stod et *n* foran [!], fx *lingne*; fru Dannemand f. 1790 (opvokset i jævne kår i Nyboder) skriver *vong* i et brev til kongen (1816; p. 87). Endelig havde min gode ven Jan Katlev, og hans bror, formen i ordet *vogn* (inkl. *sporvogn*). Men der er et væld af høje og lave kilder uden. Den sejrende udtale kan umuligt være skriftbestemt, eftersom *vogn* i alle de øvrige gamle kilder uregelmæssigt udtaltes med [w] i stedet for det af skriften anviste [ɣ] (Da.Rm. §37).

De kendte ældre udtaler i fremmedord: *Angnes*, *Angnete*, *mangnet*, *singnet* må være fonotaktisk bestemt heraf (og fremmet i tryksvag stilling), idet de er indkommet senere end lydloven $\gamma n > \eta$. Jf. også lat. *magnus*, *ignis* osv., om hvilke min latinlærer hævdede, at de ifølge Quintilian udtaltes *magnus*, *ijnis* osv.

Jeg har ikke kunnet finde herhenhørende sjællandske belæg i det udkomne af ØMO. Men udtalerne attesteres af det gode vidne Ole Kollerød f. 1802: *songnefogde*, *songnens* (fk.), *vaangen*, *udsang*, *tængnebog* (modeksempler). Sthen står ikke alene.

tøckis 'tykkes' 1.361 (1-stavet *tøks* passer bedst, som andre deponentia samt svensk) har \emptyset -lyd som hos visse akademikere f. før 1840 (jf. ODS). Udtalen må være lydret, men dét er den nuværende med [y] utvivlsomt også, jf. adj. *tyk*.

hage 'have' vb. 1.450. Denne og lignende hyperkorrekte former viser, at efterlyds [$k > \gamma > w$] + bagtunge-V i sjællandsk er fuldbyrdet allerede før Sthen. Jf. klassisk sjællandsk [$ka\cdot w$, $ha\cdot w$] *kage*, *hage* osv. Sthen har ikke kunnet høre forskel på ord, der normalt blev skrevet med <-v> (*have*, *stave*) og dem med <-g>.

heen adv., fx 3.858, skrives 11 g. således. Det må betyde [$hæ'n$]. [$he'n$] kendes ej i dansk. At han 8 g. skriver *hen* peger kun svagt på, at han også skulle have kort V. Formen [$hæ'n$] er velkendt i fynsk, men fraværende i sjællandsk, ØMO. Ifølge Da.Rm. p. 544 er ordet ikke lånt < mnty., men kommer < nordisk *heðan* 'herfra', der får normalt \emptyset -tab > [$hæ-n$] (jf. fx

mens, Hven) og fonotaktisk tilpasning til accent 1 (det er jo énstavet), der afløses af stød på V. Den almindelige forkortelse til [*hæ*(')] kan jeg ikke forklare.

hiorde 'hyrde' 1.449, *hiurde* 1.454. Denne *r*-brydning er ellers kun kendt i jysk med paralleller i fynsk (ØMO). Opr. *hirðir* > *hyrðæ* (runding foran rundet *r*) > *hjurðæ* (*r*-brydning) > *jordæ* (*h*-tab og V-åbning) > *jo-ræ* (V-forlængelse og *ð* > nul); dette i konflikt med V-forlængelse allerede på stadiet *hyrðæ*: > *hy-rðæ* (lang V skal ej brydes) > *hy-re* = den klassisk sjællandske form; litterært '*hyrdæ*. – *hiorde* 1.468 og 3.322 kan være en blandingsform eller evt. en sidste lydret fremskydning: *jo* > *jø*.

(**i**) **huge** 1.648 'i hu'. Med udgiveren mener jeg, at der skal læses *i håwe*, idet det rimer på *sove*, der ved lapsus er skrevet *søffue*. Og i 1.651 skrives da også *wthy mynn hoffue*. *Håw* o.l. er almindelig i jysk (inkl. »folkeviserordet« *elskov*), men kendes ikke i klassisk sjællandsk (ØMO). Ikke desto mindre findes den i Rimkrøniken fra 1400-tallet og i andre gamle sjællandske kilder. Sågar Oehlsenschläger f. 1779 Kbh. skriver *Hvor staar Hoven i...* 'Hvordan går det i...?' (ODS). Også fornsvensk har begge former, så der er intet mærkeligt i at finde *å* i 1570 i Roskilde.

-ig: willig 'vilje' står 5 g. med *-ig*-form (*williig* o.l.): 1.114, 2.554, 2.802, 2.557, 3.1630, med talrige modeksempler på *-e*. Den tilsyneladende udtale på [*-i*] er velkendt i jysk, men ikke belagt i sjællandske kilder. Den kunne dårligt forekomme i sjællandsk, da den forudsætter apokope: *wiljæ* > ***wilj* med fonotaktisk tilpasning > *wili*, hvor sjællandsk tværtimod netop bevarer [*-jæ*], Ejskjær 1970: 67. Klassisk sjællandsk er i talrige belæg helt entydigt: [*velæ*] med det forlængst i mda. udviklede *i* > *e*. Det må Sthen også have sagt. *Willig* er da formentlig en omvendt skrivemåde. Han siger *velæ*, men véd, at det ikke staves ligefremt (trad. normalt <*wilghe*>), men slår så ind på sporet *wenligh*, som han i lighed med almindelig sjællandsk dial. udtaler [*ˈvænle(ð)*] som generelt ved skriftens <*-lig*>. Tilsvarende *βøriig* (sørge) 3.245 og *verig* 3.1125 (*væрге* sb., udtalt *være* el. *værrer*, jf. <*were*> 3.1602) og *βellig* 3.1241 (*sælge*, udtalt *sælle*). Vi har da her et vidnesbyrd om, at sjællændere født i 1542 allerede havde denne svækkede/analogiske endelse, [*-æ(ð)*], i *venlig* og andre på *-ig*.

Klusilsvækkelsens 4. stadium, in casu [*y* > *j*] efter fortune-V, sætter jeg (Brink 2018a) til 1375-1500 i almindelig stilling i kbhsk. Sthen har i hvert fald ét godt indicium herpå: *mig* 3.1208 rimer på *queg* adj. ('kvæg, levende'). Æmda. fik vel [*mik* > *mig* (2. stadium) > *meg* > *mey* (3. stadium) > *mej* (4. stadium) > *mæj*. Som topfrekvent tryksvagt ord er det sikkert gået i spidsen for alle de pågældende lydlove, jf. sv.-no. *mej*. Altså sagde

den gode rimer [mæj] og dermed [kwæj] (oprindelig kortstavet: < kwik), som bevaret i *kvaj*.

kor sb.pl. 'kår' 3.174 viser en kortvokalisk stødløs udtale, da det hos den rimsikre Sthen rimer på *wor* 'var' i dettes velkendte sjællandske korte *å*-form. Sthen ville uvægerligt have brugt dobbeltbogstav, hvis hans V i *kår* havde været lang. – Den store gruppe af oprindelig kortstavede enstavelses-ord (»alfa-ord«) er stadig i rm. overvejende korte og stødløse (*tal*, *ven*, *bær* osv.), men har i stigende omfang fået V-forlængelse (*sal*, *man* sb., *spor* osv.), en udvikling anført af kbhsk. med jysk og sejrøsk i bagtroppen, Da.Rm. §58. *Kår* har vidt udbredt bevaret kortform i jysk (og hos Høysgaard), men der er kun langvokaliske belæg i ØMO.

Løen 1.677, ordet *løn* 'belønning'. Jeg ansætter C-forlængelsen af *n* efter *ø* (og den efterfølgende V-fork.) i kbhsk. til at være sket 1450-1550 (Brink 2018a). Sthen f. 1542 kan altså udmærket tænkes at have gammel langvokalisk form, hvad hans stavning kraftigt tilsiger. *Løen* turde være entydigt langt. Herudover er det lidt uklart: <skøne> adj. 4 gange, mod <skønne> 8 g. 3.529 *Lønn* ~ *Rønn* 'erfaring' giver kun en svag strømpil mod kort V, mens 3.640 *Løn* ~ *Bøn* peger kraftigere på lang V – i ordguirlandernes tid, hvor der trods alt spores tendens til lang V foran enkelt C. I øvrigt kan han have vaklet.

møgett 'meget' 2.159 (mange modekss.) overrasker noget. Jysk og fynsk, vest- og midtjyllandsk samt enkelte vestsjællandske sogne samt Høm i Midtsjælland har *ø*-form. (Jysk har varianten [møj'] o.l., som jeg, modsat Anette Jensen 2009, er overbevist om skyldes det oprindelige *mjök*). – Næsten hele Sjælland samt Møn og Falster har *æ*-form. – Men Kbh., Tåstrup og visse såkaldte øresundsmål (St. Magleby, Skovshoved) har fakultativ *ø*-form. I Kbh. uddøde *møjeø* dog omtrent med Frederik VI f. 1768 Kbh., siden man bemærkede udtalen hos ham (Da.Rm. p. 745); ligesom allerede den kbhsk.-nære 1727-kilde nævner, at *ø*-formen ikke er standard. – Skånsk-bornh. har helt igennem den urundede variant. Vi venter altså *æj* i Roskilde anno 1570, men som belæggene antyder, og som Anette Jensen formoder ud fra div. forhold, har *øj* sikkert haft endnu større udbredelse før de klassiske dialekter. I det lange løb taber *ø*-formen, ikke kun fordi det mindre *æ*-område omfatter hovedstaden (hvor *æ* var fak.), men også, fordi *ø* lider nederlag selv her. Hvilket vel igen hænger sammen med, at allerede oldsproget havde dobbeltformer: *mikit*/*mykit*, hvor *y* trods alt kun er udviklet af de få former i fællesnordisk, der havde *u* i 2. stavelse: *myklum*, *myklu* ved kombineret u-omlyd. (Tak til Anette Jensen for hendes grundige afhandling).

Reffuell 1.617 'Reval, Tallin' viser en lidet påagtet infortissvækkelse. Stednavnet er formentlig lånt længe efter den æmda. infortissvækkelse, men har altså alligevel fået fonotaktisk bestemt *ə*. En parallel er nuværende *sådan* »sätten«, der lånes i 1400-tallet, endda sikkert med fak. bi-tryk, der plejer at holde på *-a*. Sådanne nyere lån svækkes almindeligt i jysk, så at der fx er *ə* i *Ulla, mulig, Ferguson, bryllup, sodavand* (Da.Rm. p. 220, 456, JO). Men i sjællandsk og kbhsk. ses de sjældent. 1727-kilden har dog talrige af dem.

nagne 'nøgne' adj.pl. 2.622 overrasker. Jysk-fynsk-bornh. har *a*, der ikke er optegnet i sjællandsk (se fx Kortetc. p. 65, 160, Andersen 1958). *A*-formen modsvarer oldn. *nakinn*, mens *nøgen* er et kompromis mellem dette og oldn. *nökwiðr* med i-omlyd (lang stav.): *a* > *æ*, og w-omlyd: *æ* > *ö*, her, som ofte, også i østnordisk.

Nul pro -t i præt.(part.): *hørde* infinitiv (*Men 'guds ordtt 'wiilltthu 'icke 'hørde* 1.672) skrives flere gange = Sthens præt. <hørde>, hvoraf let ses, at præt. udtaltes uden *d/ð*. Denne sidste lydrette udtale uden den senere tempus-tydeliggørende dental er velkendt i jysk og fynsk, men er ellers ukendt i sjæll.-kbhsk.

Tilsvarende rimer 1.818: *att fram 'førde* inf. ~ *giørre*, og 3.291: *førde~hørde* begge infinitiv, ligesom 3.280 *giørde* ~ *tiill 'hørde* præt., der må tolkes som »*gjøre* præt. ~ *høre* præt.«; 2.212 og 2.417 har *lerde* 'lære' infinitiv.

Også *herde* 'hærdede' 2.332 viser oprindelig bøjning uden præt.-dental. Og det samme gælder *folldde* 'solgte' 2.621, 3.850: Det oprindelige *d* – *saldi* – bortassimileres, og vi får *sålle*, der hos Sthen endnu ikke har fået ny præt.-dental. Hvilket fremgår af rimet: ~ *holldde* inf., der ikke kan have foredrags-*[ld]*, idet Sthen helt igennem er mundtlig, jf. de mange kortformer imod skriften. I øvrigt var foredrags-*[-ld-, -nd-]* ikke obligatorisk.

Også *wolld* 'magt' ~ *folldtt* 'solgt' 3.934, og *wolldtt* 'magt' ~ *folldtt* 3.1523 viser manglende fleksiv: [*sål'*], eftersom *udlydende* <-ld> i foredragssproget ikke udlæstes efter bogstaven, Da.Rm. §65. Tilsvarende 2.66 *Iord* ~ *giortt* (altså den oprindelige fk.-form).

Tilsvarende *kiende* præt. ~ *ende* sb. 3.123, 3.775, og *kiende* præt. ~ *i hende* sb. 3.185. Og *wende* præt. ~ *ende* sb. 3.879 samt *wenthe* 'vendte' 3.1224 ~ *ende* sb.

Passiv: *nødis* 2.628 må læses *nøds* med den oprindelige mediopassiv. Tilsvarende må *Bygis* 'bygges' 3.610 læses *byggs*. Jf. nuv. *behøvs, gælds, kløjs, skænds, slås, syns*.

Sing. pro plur. i præsens. I 1.765:

Oc 'Idelliig 'ere Baade 'wrede oc 'wrannghe

må *ere* læses i 1 stavelse, og det kan ikke skyldes nogen af de to nævnte apokoper, men derimod, at talesprogets sg. pro pl. allerede i høj grad er slået igennem. Linje 1.853 *ære* pl. skal dog udtales ortodokst. – I 1.865 noteres udtrykkeligt sg. *Boer* vb., skønt subjektet er *fencker* 'unge tøjter'. Også *wille* 'ville' præs.pl. 3.69 kan kun læses som *vil*.

skudder vb. 'skyder' 1.637. *U*-form kendes fra jysk, fx vendelbomål, men ej fra øsmål, JO, ØMO. Analogi efter *skudt* og *skud* sb. Den var mere nærliggende på stadiet *skjude* inf.– *skydder* præs. Om V-forkortelsen se Da.Rm. p. 233f.

sprock 'sprog' 3.1006, 3.1621 viser lån fra mnty. for anden gang, nemlig efter 1375 (Brink 2018a), så at det unddrager sig klusilsvækkelsen, der ramte det samme ord første gang: *sprog*. *K*-varianten uddør først i 1600-tallet. Den findes fx konsekvent hos Gerner 1629 Kbh. Sthen har aldrig <-k> i ord med klusilsvækkelse.

[**sw-**, **tw-**, **kw-**]. Sthen bruger konsekvent bogstavet <u> i dækket forlyd: *suyn* 'svin', *Suerre* 'sværge', *βuenne* 'svende', *suellthe* 'sulte', *hugsualle* 'husvale', *βuige* 'svige', *Thuenne* 'tvende, to', *queg* 'levende', *quede* vb. 'kvæde', men <w/v> (langt oftest <w>) i udækket forlyd: *wiße* sb. 'vise', *werre* 'være', *wiill* 'vil', *vreed* adj. o.m.a. Og hans <u> står ellers næsten altid for det med [w] nærtbeslægtede [u], bortset fra konventionen <-ffue>. – *W-* > *v-* kan ansættes til 1450-1550 (Brink 2018a); den seneste undertype gælder netop, ifølge alle håndbøger, dækket *w-*, som er bevaret i skånsk-bornh., og i jysk, herunder i det område, der ellers har [v] + fortune-V. Sthens konsekvens her usandsynliggør, at han blot ligger under for tidens forvirrede traditioner.

Dronning Elisabeth f. 1501, der skriver uafhængigt af dansk tradition, staver ganske tilsvarende konsekvent *welked* 'hvilket' osv. versus *suen* 'svend' osv. og (på sin fransk) *soyre* 'svare'.

'**thett** 'det' 1.729 gengiver klassisk sjællandsk ['deð], idet det rimer på ordet *smed* sb. hos denne kræsne rimer. At *e*-formen fandtes allerede i 1570 (i stedet for ældre *æ* < *a*), kunne ikke skønnes på forhånd.

I 12 tilfælde har vi mødt former hos Sthen 1544 Roskilde, som man ville have forsvoret eksistensen af, fordi de ikke findes i klassisk sjællandsk (= de max. rm.-fjernt talende f. 1797-1880, Brink 2011), men derimod i andre dialekter, især jysk og bornholmsk:

1) *dere/here*, 2) *-en* i part., 3) *hJORde, hJURde*, 4) *du-ə* vb., 5) *skudder* 'skyder', 6) mgl. præst.-t i *hørte* etc., 7) *anten* konj., 8) *gjørt* 'gjort', 9) *nagne* 'nøgne', 10) *møjed* 'meget', 11) kortvokalisk *kår* sb., 12) *hæ'n* 'hen'.

I 8 af disse (2, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12) er der tale om en oprindelig form, mere eller mindre stemmende med oldnordisk, fornsvensk osv. Så egentlig er det ikke sært at finde dem i sjællandsk i 1570, medmindre man som Brøndum-Nielsen (1951: 92-94) tror, at dialekterne stivnede i middelalderen. Disse former er så blot uddøde i sjællandsk før ca. 1800. – Det er mere overraskende, at 4 af trækkene er sekundære, dvs. opstået efter æmda. og overleveret i andre egne af landet, men uddøde i sjællandsk før ca. 1800. Altså kommet – og gået igen. Man skulle jo vente, at *here, dere*, der naturligvis oprindelig var en succes, ville fastholdes, fordi de udfyldte et behov og følgelig først blev slået ud af *rm.*, da dettes pres blev stort efter 1900. Og tilsvarende *skudder*. Hvis denne analogi følte uimodståelig før 1542 – og ellers var den jo ikke opstået – skulle man tro, at den vedblev at have magt over sindene. Men så enkelt er det altså ikke.

Jeg kan anbefale læsning af Kortvending. Ikke for dramatikens skyld, men for sprog- og almenhistoriens skyld. Trods alverdens ordguirlander er han ret nem at læse, med udgiverens hjælp. Der er et væld af gamle ord og former, og det er en sand sport at skandere hver linje korrekt vel vidende, at forfatteren har uhyre få metriske fejl. Til gengæld gør hans ærbødighed mod tidens traditionelle skrift og de mange skriftkonventioner, apokoper, indsættelse af *ikke* for *ej*, *hvilket* for *hvad* o.l., det hele til en morsom syssel.

Litteratur

- Abrahamson, W. H. F.: *Versuch einer vollständigen dänischen Sprachlehre für Deutsche*. 1812.
 Andersen, Poul: *Fonemsystemet i Østfynsk*. 1958.
 Arnholtz, Arthur: *Det mundtlige Foredrag*. 1961.
 Brink, Lars: »Uklassisk vendelbomål i 3 generationer« i *Jysk, ømål, rigsdansk m.v.* Århus 2011.
 Brink, Lars: *Sound Changes in Late Middle Danish 1350 -1500* (www.larsbrink.dk, rev. 2018) (=2018a).
 Brink, Lars: »Stød, tryk og tonegang« i *Dansk sproghistorie 2*, DSL 2018., (= 2018b).
 Brink, Lars: »Den metriske adaptation« i *Studier i Nordisk Selsk. f. Nord. Fil.* 2019.

- Brink, Lars & Jørn Lund: *Dansk Rigsmål I-II*. Kbh. 1975. (= Da.Rm.)
- Brøndum-Nielsen, Johs.: »Brugen af nægtelserne ej og ikke« I: »Studier og Tydninger«. 1951.
- Brøndum-Nielsen, Johs.: *Studier og Tydninger*. Kbh. 1951.
- Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik I-VII*. Kbh. 1928-1971. (= GG)
- Dannemand, Frederikke: »Breve« i *Kvinder i dansk Historie* (Red. Bering Liisberg) 1916.
- Ejskjær, Inger: *Fonemsystemet i østsjællandsk*. Kbh. 1970.
- Elisabet, dronning: 16 breve. De 2 første i Lindegård Hjorth: »Til dronning Elisabeths breve« i *Festskrift til Kristian Hald* 1974. Resten i Allen: *Breve og Aktstykker til Oplysning af Chr. II's og Fr. I's Historie*. 1854.
- Fafner, Jørgen: »blankvers« i *Den Store Danske Encyklopædi* 3 1995.
- Fischer-Jørgensen, Eli: *Tryk i ældre dansk*. 2001.
- Gerner, Henrik: *Orthographia Danica*. Kbh. 1679.
- Gammeldansk Ordbog: *nettet*. (= GDO)
- Geheimearchivet: *Samling af danske Kongers Haandfæstninger*. Reproudg. Kbh. 1974.
- Hansen, Aage: *Den lydlige udvikling i dansk. I Vokalismen* 1962.
- Jensen, Anette: »Noget om meget i danske dialekter.« I *Dialektforskning i 100 år* 2009.
- Jysk Ordbog: *nettet*. (= JO)
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske sprog* 1-4 1918 (nyudg. 1976)
- Kollerød, Ole Pedersen: *Min historie*. 1840. Udg. i Kbh. 1978.
- Kortetc.: *Kort over de danske folkemål* 1898f. . Af M. Kristensen & V. Bennike.
- Kristensen, Marius: Bidrag til den jyske litteraturs historie. i *Dana*, 1894.
- Kryger, J.K.: »Bidrag til nordsjællandsk Lyd- og Bøjningslære.« *Blandinger* 5. Hefte. Udg. af UJDS 1887.
- Mogensen, Hans: *Hans Mogensens oversættelse af Philippe de Commines memoirer*. DSL 1913.
- Ranch, Hieronymus Justesen: *Karrig Nidding. En skolekomedie fra ca. 1600*. Ved Leif Stedstrup. DSL 2012.
- Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie I-IV*. 1944-1968.
- Sthen, Hans Christensen: *Kortt wendingh. En skolekomedie fra ca. 1570*. Ved Leif Stedstrup. DSL 2013.
- ØMO: Ømålsordbogen. Udg. af IDD ved Kbh.s Univ. 1992-1727-kilden: *Dansk Rigssprog*. Udg. af Caroline Henriksen. Kbh. 1976.

Sin og *sig* med flertalsantecedent fra runesten til LANCHART

Af Katrine Rosendal Ehlers

In modern Danish, the reflexive pronouns *sin* and *sig* differ in terms of their ability to corefer with a plural antecedent. The reflexive possessive *sin* typically only allows singular antecedents and the reflexive pronoun *sig* allows both singular and plural antecedents. Instead of *sin*, speakers use the non-reflexive *deres* to corefer with a plural antecedent. This difference between *sin* and *sig* is fairly new. Up until the beginning of the twentieth century, many speakers used not only *sin* but also *sig* primarily with singular antecedents and the non-reflexive counterparts *deres* and *dem* with plural antecedents. This usage pattern goes back to before the thirteenth century.

In this paper I investigate the development in the use of *sin* and *sig* with plural antecedents. In the earliest runic sources of Danish from before 1000 AD, both *sin* and *sig* are used with plural antecedents. In the Middle Danish provincial laws from the thirteenth century, *sin* and *sig* are both restricted to occurring mainly with singular antecedents. This usage, reflexive pronouns/possessives with singular antecedents and non-reflexive pronouns/possessives with plural antecedents, is found in the spoken language at least until the twentieth century. However, I show with data from the spoken corpus LANCHART that the use of *dem* with plural antecedents has almost disappeared in modern Danish.

1. Indledning¹

1.1. Det moderne reflexivsystem: to *sig*, ét *sig selv*

Moderne dansk bruger reflexive pronominer til at udtrykke den situation hvor to elementer inden for den samme sætning refererer til én og samme ting. Det illustrerer jeg i (1) hvor subjektet *Carsten* og det reflexive *sig selv* begge henviser til samme person. *Carsten* er *antecedent* for reflexivpronominet *sig selv* og de to elementer *korefererer*. Den intenderede koreference markeres her ved hjælp af indekser og fed skrift.

(1) a. **Carsten**₁ fotograferer **sig selv**₁.

¹ En stor tak til Sten Vikner, Henrik Jørgensen, Ken Ramshøj Christensen og Simon Skovgaard Boeck, de studerende i KA-valgfaget Syntactic Variation and Change, tilhørerne ved vores foredrag til MUDS i 2016 og Grammatiknetværksmødet i 2016 og 2019 samt den anonyme bedømmer.

Denne artikel beskæftiger sig primært med de refleksive pronominer *sig*, *sig selv* og det refleksive possessivpronomen *sin*. Det moderne danske refleksivsystem er blandt andet belyst i Vikner 1985, Hvilshøj 2000, Brandt 2001, Juel Jensen 2009, Jensen 2010, Ehlers & Vikner 2017, Vikner & Ehlers 2017 og Sørensen, Ehlers & Vikner 2020. Jeg henviser den interesserede læser til disse artikler for en mere udførlig gennemgang af refleksivsystemet i dansk.

Foranlediget af den anonyme bedømmer, finder jeg det alligevel værd at skitsere det refleksivsystem som jeg anvender som teoretisk baggrund og som er undersøgt empirisk i Ehlers & Vikner 2017, Vikner & Ehlers 2017 og Sørensen et al. 2020. Her skelnes mellem to forskellige *sig*, nemlig *sig* som argument og *sig* som ikke-argument. Dertil kommer fuldrefleksivet *sig selv* som altid er et argument. De tre former, ét *sig selv* og de to former for *sig*, er illustreret ved eksemplerne i (2)-(4). En * indikerer at sætningen er ugrammatisk (med den intenderede koreference).

- | | | | |
|-----|------|--|---|
| (2) | a. | Carsten ₁ skammer | sig ₁ . |
| | b. * | Carsten ₁ skammer | sig selv ₁ . |
| | c. * | Carsten ₁ skammer | Anders. |
| | | | |
| (3) | a. * | Carsten ₁ fotograferer | sig ₁ . |
| | b. | Carsten ₁ fotograferer | sig selv ₁ . |
| | c. | Carsten ₁ fotograferer | Anders. |
| | | | |
| (4) | a. | Carsten ₁ beder | [Anne fotograferer sig ₁ .] |
| | b. * | Carsten ₁ beder | [Anne fotograferer sig selv ₁ .] |
| | c. | Carsten beder | [Anne ₁ fotograferer sig selv ₁ .] |

Én gruppe verber, herunder *skamme*, kan kun have *sig* som komplement. Denne gruppe bliver også omtalt som de ægte refleksive verber, da de netop kun tager refleksivkomplement og ikke andet. Man kan *skamme sig*, (2a), men hverken *skamme sig selv*, (2b), eller *skamme Anders*, (2c). Det *sig* som optræder som komplement til *skamme* i (2) er et ikke-argument *sig*, der ikke kan udskiftes med et komplement med argumentstatus (som *sig selv* eller *Anders*).

I modsætning til de ægte refleksive verber står en stor gruppe verber, som *fotograferer* i (3), der både tillader et refleksiv og et komplement med argumentstatus, men ikke *sig* uden argumentstatus. Man

kan ikke *fotografere sig*, (3a), men man kan *fotografere sig selv*, (3b), eller *fotografere Anders*, (3c). Det er derfor oplagt at spørge hvordan det kan være at *sig* alligevel kan optræde som komplement til *fotografere* i (4).

Det *sig* der optræder i (4), er *sig* med argumentstatus. Det svarer til argumentet *sig selv* i (3) og ikke ikke-argumentet *sig* i (2). Argument *sig* optræder i komplementær distribution med fuldrefleksivet, betinget af lokalitet. Når koreferencen er ikke-lokal, dvs. når refleksivet står i en indlejret ikke-finit sætning og antecedenten står i matrixsætningen som i (4a-b), er *sig* den eneste mulige refleksivform, også for verber som kræver *sig selv* når koreferencen er lokal, (4c). Dette ikke-lokale *sig* svarer altså til det lokale *sig selv* og er selv et argument, der kan udskiftes med andre argumenter.

En mindre gruppe verber (herunder *vaske*, *barbere*, *frisere* m.fl.) kan have både ikke-argument *sig* og argument *sig selv* som komplement uden at sætningens betydning ændrer sig. *Han barberede sig* og *Han barberede sig selv* betyder grundlæggende det samme, og dermed er det svært at opretholde et stærkt argument for at skulle skelne mellem ikke-argument *sig* og argument *sig selv*. Denne gruppe diskuteres yderligere i Ehlers & Vikner (2017) og den primære pointe er at disse verber udgør et mindretal som ikke kan opfattes som det kanoniske refleksiveksempel.

Når jeg i denne artikel undersøger brugen af *sig* i forhold til brugen af *dem*, undersøger jeg også *sig selv* og *dem selv*. Jeg inkluderer både argument og ikke-argument *sig*, såvel som *sig selv*. Hos de skribenter som bruger *dem* som alternativ til *sig*, optræder *dem* både som ikke-argument og som ikke-lokalt argument, helt på linje med hvordan *sig* kan bruges. Tilsvarende ses *dem selv* brugt på samme måde som *sig selv* som det lokale refleksivargument.

Størstedelen af de eksempler, som jeg bruger til at illustrere udviklingen, indeholder *sig* eller *dem* og ikke *sig selv* eller *dem selv*. Den anonyme bedømmer foreslår at forskellen på *sig* og *sig selv* som i *Han barberede sig* og *Han barberede sig selv* er af relativt ny dato og det er uden tvivl et spørgsmål, der er værd at undersøge nærmere. I mit datamateriale finder jeg ikke evidens for at denne forskel er meget ny: I samtlige eksempler fra 1500 og frem optræder *sig* og *sig selv* (og tilsvarende *dem* og *dem selv* for de skribenter, der bruger *dem* som alternativ til *sig*) i de samme kontek-

ster, som man ville forvente at se dem i dag, jf. eksemplerne fra Chr. III's Bibel i (5a-d).²

- (5) a. Oc **fulene**₁ formere **sig**₁ paa iorden. (1. Mos., 1.22)
 b. Da tenckte **de**₁ ved **sig selff**₁ / oc sagde (Matt., 21.25)
 c. Oc see / **nogle blant de Scrifftklaage**₁ sagde ved **dem selffue**₁ / (Matt., 9.3)
 d. Oc der ere **nogle Gillinge**₁ / som haffue gillet **dem selff**₁ / for Himmerigis rige skyld. (Matt., 19.12)

At *sig* alligevel er den hyppigste form i eksemplerne i artiklen, er en konsekvens af relativ hyppighed. Formen *sig* er langt mere hyppigt brugt end *sig selv*, både i mit ældre datamateriale og i det moderne sprog. I KorpusDK optræder pronominet *sig* omtrent 270.000 gange og *sig selv* cirka 20.000 gange. *Sig* er altså mere end ti gange så hyppig som *sig selv* i det moderne sprog og noget lignende lader til at være gældende for det ældre sprog.

1.2. Entals- og flertalsantecedent

(6) og (7) illustrerer den forskel mellem *sig* og *sin* som er omdrejningspunktet for artiklen her. For *sig* og *sig selv* gælder at antecedenten enten kan være ental som i (6a-b) eller flertal som i (6c-d).

- (6) a. **Anne**₁ fotograferer **sig selv**₁.
 b. **Anne**₁ glæder **sig**₁.
 c. **Vennerne**₁ fotograferer **sig selv**₁.
 d. **Vennerne**₁ glæder **sig**₁.

For *sin* gælder at antecedenten kun meget sjældent er flertal; her bruges normalt den ikke-refleksive form *deres* i stedet med refleksiv betydning, (7b-c). Dette er i modsætning til norsk og svensk, hvor både *sin* og *sig* bruges med flertals- og entalsantecedenter: (7d-e) fra Hinchliffe & Holmes (2018: 54), (7f-g) fra Holmes & Enger (2018: 163).

² Det skal bemærkes at fokus for min dataindsamling ikke har været at belyse dette spørgsmål, og at det relevante datagrundlag for ældre og yngre nydansk derfor er meget småt. Det er derfor stadig et åbent spørgsmål, hvornår *sig* og *sig selv* blev de to forskellige refleksivformer, som jeg mener, at de er i dag, men datamaterialet peger altså på, at denne forskel formentlig blev etableret før 1500.

- | | | | | | | |
|-----|-----|----|--------------------------------|--------------|---------------------------|------------------------------------|
| (7) | Da. | a. | Anne ₁ | fotograferer | sin ₁ | morgenmad. |
| | | b. | * Vennerne ₁ | fotograferer | sin ₁ | morgenmad. |
| | | c. | Vennerne ₁ | fotograferer | deres ₁ | morgenmad. |
| | Sv. | d. | Han ₁ | lämnar | sin ₁ | fru. |
| | | e. | Deras barn ₁ | saknar | sina ₁ | föräldra. |
| | No. | f. | Kari ₁ | liker | | sønnen sin ₁ . |
| | | g. | Gry og Ola ₁ | klemte | | sønnene sine ₁ . |

For hverken *sig* eller *sig selv* er det muligt at anvende den ikke-refleksive form, *dem*: både (8a) og (8b) er ugrammatiske med den tiltænkte koreference. Det er naturligvis muligt at sige *vennerne fotograferer dem selv* eller *vennerne glæder dem*, men så kan *dem* kun være en tredjepart, der bliver fotograferet eller glædet, og ikke vennerne selv.

- | | | | | |
|-----|----|--------------------------------|--------------|--------------------------------|
| (8) | a. | * Vennerne ₁ | fotograferer | dem selv ₁ . |
| | b. | * Vennerne ₁ | glæder | dem ₁ . |

Denne forskel på mulige antecedenter for *sig* og *sin* er en meget moderne forskel, da man i det ældre danske sprog netop brugte både *dem* og *deres* refleksivt med henvisning til flertalsantecedenter. I Chr. III's Bibel fra 1550 kan man finde mange eksempler på refleksivt *dem*, fx i (9) fra 1. Mosebog, 3.8. I den autoriserede oversættelse fra 1992 skal Adam og hans hustru *gemme sig*, ikke *gemme dem* (verbet er ændret i den moderne oversættelse).

- (9) 1550 a. Da skiulte **Adam oc hans hustru**₁ **dem**₁ for Guds
HERRENS ansigt / blant træerne i haffuen.

I moderne dansk sker det omvendt ganske ofte at man hører eller læser *sin* med flertalsantecedent, som eksempelvis (10).

- (10) a. **Tusindvis af danskere**₁ har hver eneste dag, år efter år, arbejdet for at forsørge sig selv og **sin**₁ familie...
(Mette Frederiksen, nytårstale, 1/1 2020, 11:08 i video på dr.dk)
- b. Video viser, hvordan **døende bakterier**₁ bruger **sine**₁ sidste timer på at sikre andre bakteriers overlevelse.
(DR.dk, 22/11 2019)

Ét spørgsmål er om denne brug kan siges at være en stabil variant eller et tegn på en mulig sprogforandring i tråd med den udvikling, som *sig*

har været igennem. Den moderne brug af *sin* med flertalsantecedent omtales kort i både Juel Jensen (2009) og i Vikner og Ehlers (2017) og i mit igangværende ph.d.-projekt (Ehlers under forberedelse) undersøger jeg selv denne mulige udvikling i brugen af *sin* med flertalsantecedent nærmere. Den moderne variation behandles ikke yderligere i nærværende artikel af pladshensyn, men i afsnit 3.2 undersøger jeg forekomsten i et udvalg af tekster fra ældre og yngre nydansk op til 1900-tallet.

I denne artikel giver jeg et historisk rids af hvordan *sig* og *sin* (og dermed *dem* og *deres*) har været brugt i dansk de seneste tusind år. Afsnit 2 behandler refleksiverne som de blev brugt på runesten og i de tidlige danske landskabslove. Her konkluderer jeg, at *dem* og *deres* har været brugt som refleksiver med flertalsantecedent helt tilbage til 1200-tallet (og måske tidligere endnu). I afsnit 3 inddrager jeg tekstmateriale fra 1500-1900 og belyser bl.a. variationen i reflektivbrugen i Chr. III's Bibel fra 1550, hvor andelen af refleksivt *sig* er noget højere end forventet. I afsnit 4 undersøger jeg moderne talesprogsdata fra LANCHART for at afdække i hvor høj grad det refleksive *dem* stadig er i brug i dag.

2. Refleksiverne i runedansk og middeldansk

Sig og *sin* fungerede som refleksive pronominer i både fællesgermansk og urnordisk og tillod både entals- og flertalsantecedenter (se fx Mikkelsen 1911: 266). I *Grammatik over det danske sprog*, GDS (Hansen og Heltoft 2012: 590) fremgår det, at *sin* har været brugt med flertalsantecedenter i ældre dansk både på runesten fra 800-tallet, (11a), i den ældste bibeloversættelse fra slutningen af 1400-tallet, (11b), og i Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* fra 1777, (11c). Forfatterne bemærker dog også at *deres* også har været brugt refleksivt helt tilbage til 1200-tallets skånske lovtekster.

- (11) c800 a. **Alla syniR**₁ gærþu kumbl þøsi æft faþur **sin**₁
Alles [mandsnavn] sønner gjorde disse kumler efter fader sin
 c1500 b. **the**₁ skulle plawes for **syn**₁ fathers, og **synæ**₁ syndhe
de skal pines for sin faders (el. forfædres) og sine egne synder
 1777 c. [han] klappede paa Kaarden: og spurgde: om **Officererne**₁
*havde baaret **sin**₁ Væрге saa kieket i Fyen, som han og hans Borgere i Kiøbenhavns Beleiring.*

Det er formentlig ikke tilfældet, at *sin* og *deres* (og *sig* og *dem*, som dog ikke nævnes i GDS i denne forbindelse) bare har været mere eller mindre valgfrie varianter af hinanden op gennem (sprog)historien. Allerede i de tidligste danske tekster efter runedansk-perioden ser vi en indskrænkning for både *sig* og *sin*, således at *sig* og *sin* i en lang periode i skriftsproget primært anvendes med entalsantecedenter, mens *dem* og *deres* anvendes reflektivt med flertalsantecedenter. I (12) gengiver jeg eksempler fra *Skånske Lov* på henholdsvis *sin* og *sig* brugt med reference til entalsantecedent. I (12a) henviser *sin* til *bonden* og i (12b) henviser *sig* til *han*. Bemærk at *sæ* i (12b) afspejler dativformen, som kun er belagt med sikkerhed i gammeldansk i de skånske lovtekster (Frederiksen 2019: 65) og altså i de andre gammeldanske kilder og i senere sprogformer er erstattet af akkusativformen *sig*.

- (12) c1200 a. gifær **bondæ**₁ **sinum**₁ barnebørnum iorþ
 giver bonden sine børnebørn jord
 (Skånske Lov, kapitel 37, tekstnet.dk)
- b. uarþær man usæl ok fatøkær sua at **han**₁ ma
 bliver mand ussel og fattig så at han må
 æi sialfær hialpæ **sæ**₁
 ikke selv hjælpe sig
 *Bliver en person så hjælpeløs og fattig, at han ikke selv
 kan klare sig...*
 (Skånske Lov, kapitel 41, tekstnet.dk, oversættelse cf.
 Kroman 1945, forfatterens glossering)

I (13) er ligeledes et uddrag fra *Skånske Lov* (*Codex Runicus*-håndskriftet), men her er der tale om flertalsantecedenten *de*. De reflektive pronominer er her ikke *sin* og *sig* som for entalsantecedenterne i (12), men *dem* (*at de kan ikke brødføde dem*) og *deres* (*de sælger deres jord*). I oversættelsen bruges *sig* og *deres* i overensstemmelse med moderne sprogbrug. Det skal bemærkes at brugen af *dem* i (13) er usædvanlig, da håndskrifterne af *Skånske Lov* overvejende har *sig* henvisende til flertalsantecedenter, og at flere andre håndskrifter samme sted har *sig* i stedet for *dem* (Brøndum-Nielsen 1965: 32).

- (13) c1200 a. at þe₁ muhu æi fōþæ þem₁ utæn þe₁
 at de kan ikke brōdfōde dem uden de
- sæli þeræ₁ iorþ
 sælger deres jord

... at de ikke kan ernære sig uden at sælge deres jord...
 (Skånske Lov, kapitel 48, tekstnet.dk, oversættelse cf.
 Kroman 1945, forfatterens glossering)

Den forskel på *sin* og *deres* som fremgår af (12a) og (13), holder stadig ved: I moderne dansk bruges *sin* næsten udelukkende med reference til entalsantecedenter og *deres* til flertalsantecedenter. *Sig*, derimod, har genvundet muligheden for at henvise til både entals- og flertalsantecedenter. I de følgende afsnit følger jeg i nærmere detaljer udviklingen af brugen af *sig* og *dem* samt *sin* og *deres* fra runesten til slutningen af den middeldanske periode.

Jeg følger den hovedinddeling af sproghistoriske perioder, som fremgår af den nye store danske sproghistorie (Jørgensen 2016: 80). Perioden 800-1100 kaldes *olddansk* eller *runedansk* efter periodens skriftsprog. Omkring 1100 begynder man at skrive dansk med latinske bogstaver frem for runer, og man har derfor valgt at lægge et skel her. Perioden 1100-1500 kaldes *middeldansk* eller *gammeldansk*, og inddeles i en ældre middeldansk periode (1100-1350) og en yngre middeldansk periode (1350-1500). Efter 1500 bliver middelalderens håndskrevne dansk efterhånden suppleret med trykt materiale og denne overgang markerer endnu et sproghistorisk skel ind i ældre (1500-1700) henholdsvis yngre *nydansk* (1700-nu).

2.1. Runedansk (800-1100)

På <http://runer.ku.dk/Search.aspx> har Københavns Universitet og Nationalmuseet en søgbar database med indskrifterne fra samtlige danske genstande med runer (eller mere specifikt, samtlige genstande fra det område, som udgjorde Danmark i middelalderen, herunder også Skåne og Slesvig). Databasen rummer omkring 900 runeindskrifter. Databasen indeholder materiale både fra jernalder og middelalder og de yngste genstande er dermed jævnaldrende med de ældste håndskrifter. Ingen af genstandene med *sin* med flertalsantecedent er dog senere end 1125 og samtlige eksempler dateret mellem 1025 og 1125 stammer fra Bornholm.

De resterende genstande er dateret til mellem år 900 og 1020 og er fordelt ud over hele Danmark, herunder Skåne.

Jeg har søgt på *deres*, *sin*, *dem* og *sig* i fritekstsøgningen og gennemgået resultaterne manuelt. En mulig faldgrube ved denne søgestrategi er, at der kan være gået materiale tabt fra original inskription til den danske oversættelse, måske som konsekvens af fejlagtig eller mangelfuld oversættelse. Det kan fx ses i oversættelsen af teksten på Kuregård-stenen i (14), hvor *sin* i translitterationen bliver til *sinn* i transskriptionen og igen *sin* i den danske oversættelse. I oversættelsen skulle *sin* have været oversat til *deres* i overensstemmelse med den moderne norm. Ved at medtage både *sin*, *deres*, *sig* og *dem* i søgningen, burde lignende oversættelsesfejl dog ikke udgøre et problem. Jeg har desuden foretaget søgninger på *sin* i den translittererede tekst og *sinn* i transskriptionen og har kun fundet den ene omtalte oversættelsesfejl.

(14) **suin : auk : ketil₁ : reistu : sten : eftiR : (i)u(l)k|iR : faþur : sin₁**

Svénn ok Kætill réstu stén æftiR Í[g]ulgéR, faþur sinn.

Sven og Ketil rejste stenen efter Igulger, sin fader.

(Translitteration, transskription og oversættelse fra runesten fundet på Bornholm, c.1025-1075)

Der er 30 genstande i databasen, der indeholder ordet *deres* i den moderne danske oversættelse af teksten. Flere af genstandene indeholder mere end ét *deres*, så der er i alt 32 *deres* i databasen. Af disse 32 er der 27, hvor *deres* er reflexiv, og fem hvor *deres* ikke er reflexiv. Af de fem er der én, hvor man i den moderne oversættelse har indsat et pronomen, der ikke er i den originale indskrift. I alt finder jeg 28 eksempler på possessive reflexiver med flertalsantecedent: de 27 fra søgningen på *deres* og det ene eksempel i (14). Jeg giver eksempler på reflexivt anvendt *deres* i (15) og ikke-reflexivt anvendt *deres* i (16). Begge indskrifter samt oversættelsen til moderne dansk er taget direkte fra runedatabasen og er repræsentative for resten af *deres*-indskrifterne.

(15) **GunnulfR ok Ógotr/Óðgotr ok ĀslākR ok RölfR₁ rēsþu stēn þannsi æftiR Fūl, fēlaga sinn₁, eR varð ... dōðr, þā kunungaR barðusk.**

Gunulv og Øgot og Aslak og Rolf rejste denne sten efter deres fælle Ful. Han fandt døden ... da konger kæmpede.

(Transskription fra en runesten fundet ved Hasle, Aarhus V, dateret c.970-1020)

(16) Krist hælgi hialpi siolu þeRa brøþra bæggia.

*Den hellige Krist hjælpe deres, begge brødres, sjæle.*³

(Transskription fra en runesten fundet ved Nyker, Bornholm, dateret c.1075-1125)

I eksempel (15) henviser *deres* til sætningens subjekt *Gunulv og Øgot og Aslak og Rolf* og er altså reflektivt anvendt. Her er det moderne *deres* en oversættelse fra *sinn*, det refleksive possessivpronomen. I eksempel (16) henviser *deres* ikke til et subjekt inden for sætningen og er altså ikke reflektivt anvendt. Her er det moderne *deres* en oversættelse fra *þeRa*, en possessivt anvendt genitiv pluralis. Dette er det gældende system for samtlige 32 relevante *deres*: når *deres* i den moderne oversættelse er reflektivt anvendt, er *deres* en oversættelse af det refleksive possessivpronomen *sin* (i forskellige bøjningsvarianter); når *deres* i den moderne oversættelse ikke er reflektivt anvendt, er *deres* en oversættelse af det ikke-refleksive, possessivt anvendte demonstrative pronomen. Runeindskrifterne repræsenterer altså konsistent en grammatik, hvor *sin* anvendes som reflektivpronomen med entals- og flertalsantecedenter og *deres* kun anvendes i de ikke-refleksive tilfælde.

Det er ikke muligt at lave samme observation i forhold til anvendelsen af *sig* og *dem*, men det er formentlig udelukkende et spørgsmål om mangel på materiale. *Sig* optræder på 34 genstande, hvoraf 30 af forskellige årsager ikke kan bruges til indeværende undersøgelse. På de fire genstande der kan bruges, henviser *sig* udelukkende til entalsantecedenter. *Dem* optræder på tre genstande i databasen. Heraf kan de to ikke bruges da originalteksten er latin. På den tredje genstand er *dem* anvendt ikke-reflektivt. Det er altså ikke muligt, ud fra runeindskrifterne alene, at sige noget om hvorvidt *dem* kunne anvendes reflektivt eller om hvorvidt *sig* kunne anvendes med flertalsantecedenter. Det virker dog ikke urimeligt at antage, at *sig* og *dem* ville have fulgt det samme system som *sin* og *deres*, med *sig* som den refleksive form som kunne bruges med både entals- og flertalsantecedenter og *dem* som det ikke-refleksive modstykke til *sig*.

³ Den anonyme bedømmer vurderer at runedatabasens oversættelse her formentlig ikke er dækkende. Bedømmeren foreslår *Den hellige Krist hjælpe de to brødres sjæle* eller ... *hjelpe deres sjæle, de to brødres* som alternativer.

2.2. Middeldansk (1100-1500)

De følgende afsnit bygger primært på materiale fra Diderichsen (1939). Det er en indholdsrig artikel om brugen af reflexiver i dansk, men den er ikke altid udpræget tilgængelig at læse. Af samme årsag gør jeg her et forsøg på at gøre nogle af Diderichsens data mere tilgængelige.

Diderichsen (1939) indeholder, blandt meget andet, en undersøgelse af anvendelsen af pronominer med flertalsantecedenter i nogle af de gamle landskabslove: *Skånske Lov*, *Valdemars Sjællandske Lov*, *Eriks Sjællandske Lov* og *Jyske Lov*. Undersøgelsen er en reaktion på de nedenfor citerede påstande fra Falk og Torp.

I slutningen af 15. aarh. blev »dem« det fremherskende, maaske til dels under indflydelse af det adjektiviske reflexiv [*sin*], som efter mønster af det tyske »ihr« lød »deres« [...]

Navnlig blev fra reformationstiden af ved indflydelse af tysk (»ihr«) pronomenet »deres« almindeligt, hvor der henvises til et flertalsord; saaledes stadig hos Chr. Pedersen. Denne brug er trængt helt igjennem i dansk (Falk og Torp 1900: 131-4)

Den brug af *dem* og *deres* som Falk og Torp siger bliver den fremherskende i slutningen af 1400-tallet og frem, er brugen af *dem* og *deres* (frem for *sig* og *sin*) som reflexiv med flertalsantecedent. Jeg illustrerer denne angiveligt nye brug i eksemplerne i (17) fra Chr. III's Bibel fra 1550 (1. Mosebog, 6.3 og 8.5).

- (17) a. **Menniskene**₁ ville icke mere lade **dem**₁ straffe aff min Aand
 b. Paa den første dag i den tiende Maaned lode **toppene aff Biergene**₁ **dem**₁ til siune.
 ... første dag i den tiende måned kom bjergtoppene til syne. (aut. oversættelse, 1992)

I det tidligere sprog, som beskrevet i afsnittet om runedansk, blev *sin* og *sig* brugt både med entals- og flertalsantecedenter, mens *dem* og *deres* blev brugt ikke-refleksivt. Ifølge Falk og Torp skete der altså et skifte i brugen omkring år 1500, således at *sin* og *sig* blev brugt som reflexiver ved henvisning til entalsantecedenter og *deres* og *dem* blev brugt som reflexiver ved henvisning til flertalsantecedenter.

Som Diderichsen (1939: 71) påpeger, er det dog værd at forholde sig lidt kritisk til Falk og Torps beskrivelser med hensyn til datering og med hensyn til årsagen til denne sprogforandring. Jeg begynder her med en diskussion af årsagssammenhængen og fortsætter med en diskussion af dateringen i næste afsnit.

2.2.1. Tysk indflydelse?

Falk og Torp foreslår altså at *dem* blev anvendt reflektivt, fordi talere generaliserede fra den refleksive anvendelse af *deres*. På grund af tysk indflydelse begyndte talere at bruge *deres* (frem for *sin*) med reference til flertalsantecedenter. Denne brug skulle så have skubbet *dem* i samme retning sådan at *sig* efterfølgende kun kunne bruges med entalsantecedenter, og *dem* efterfølgende kun kunne bruges reflektivt med reference til flertalsantecedenter. Logikken bag påstanden om den tyske indflydelse må være at det tyske *sein*, svarende til det danske *sin*, er et singularispronomen. På tysk kan *sein* ikke bruges med reference til flertalsantecedenter eller entalsantecedenter i hunkøn, og *ihr* bruges i stedet (svarende til *deres* henholdsvis *hendes*). *Sein* er ikke et reflektivpronomen, men et possessivpronomen i han- og intetkøn, der kan bruges både reflektivt som i (18) og ikke-reflektivt som i (19).

(18) Ty. **Er**₁ liebt **seine**₁ Mutter.
 han elsker sin mor

(19) Ty. Seine Mutter ist sehr nett.
 hans/dens mor er meget rar

Hvis *deres* kunne anvendes reflektivt på grund af tysk indflydelse, kunne vi måske forvente at se et system ikke bare med numerus-forskelle, men også med forskelle i genus. Det ville altså sige et system, hvor *sin* er begrænset til han- og intetkøn, og hvor talere bruger *deres* med flertalsantecedenter og *hendes* med hunkønsantecedenter. Det er faktisk, hvad vi ser i de jyske dialekter med kraftig påvirkning fra tysk, som de taltes i 18-1900-tallet i nogle dele af Slesvig (Jul Nielsen 1986: 51, 75-79), inklusive i Fjølde (Bjerrum og Bjerrum 1974: 23-24). Herfra beskriver Noesgaard (1951: 74, citeret i Jul Nielsen 1986: 51) at »Nogle elever, især med tysk skolegang, anvender *sin* hvor tyskerne bruger *sein* [...]s Den tyske sætning: 'Er nahm *seinen* Hut' bliver altså til den danske: 'Han tog *sin* hat', medens det tyske: 'Sie nahm *ihren* Hut', bliver til: 'Hun tog hendes

hat'«. Det kunne være interessant at undersøge hvorvidt denne mulige tyske indflydelse faktisk kan påvises (eller afvises) i de ældre tekster, men det ligger uden for rammen af denne artikel.

Hvad der end er tilfældet med *sin* og *deres* og eventuel indflydelse fra tysk, vil de tyske forhold formentlig trække i en anden retning for *sig*. Det tyske *sich*, svarende til dansk *sig*, kan bruges med reference både til entals- og flertalsantecedenter. Forventningen må derfor være at kraftig tysk indflydelse ville fordrø bevarelsen af *sig* med henvisning til både entals- og flertalsreference. Denne forudsigtelse bliver dog ikke umiddelbart understøttet af sproget i de tyskpåvirkede dialekter som jeg omtalte ovenfor: I Fjorde brugtes *dem* reflektivt med henvisning til flertalsantecedent og *sig* med henvisning til entalsantecedent (Bjerrum og Bjerrum 1974: 24), og Jul Nielsen bemærker bare at *dem* som reflektiv er hyppigt brugt i de jyske dialekter. Det er altså et snævert materiale at konkludere noget ud fra, så jeg vil bare konstatere, at der selv i et så tyskpåvirket område som Fjorde ikke ser ud til at være den store indflydelse fra *sich* på *sig*.

2.2.2. Datering: *dem/deres* var det hyppigst brugte allerede i 1200

Spørgsmålet er nu også hvorvidt, det kan passe, at udviklingen hen imod en singularis-pluralis-opdeling imellem *sig/dem* og *sin/deres* skete så sent som Falk og Torp siger, altså omkring 1500. I (13), gengivet her som (20), er der et eksempel på at *dem* og *deres* bliver anvendt reflektivt i Skånske Lov fra omkring 1200.

(20) c1200 a. at þe₁ muhu æi føþæ þem₁ utæn þe₁ sæli
at de kan ikke brødføde dem uden de sælger

þeræ₁ iorþ
deres jord

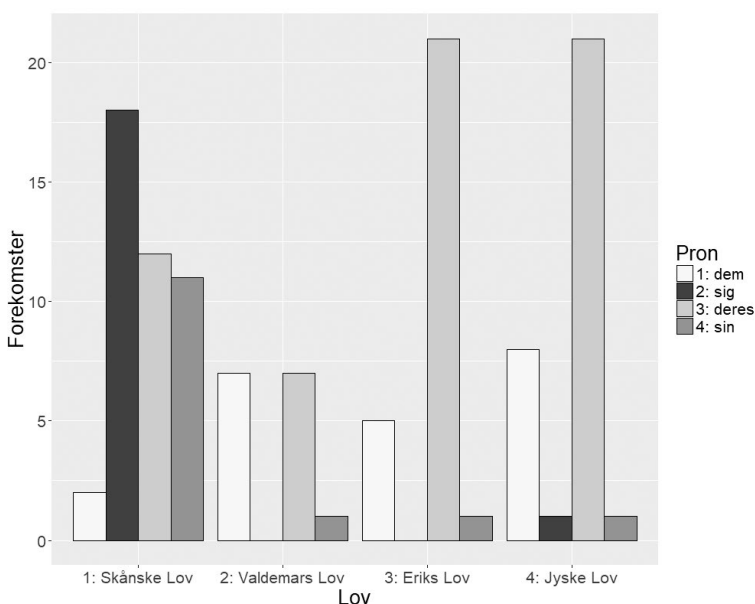
... at de ikke kan ernære sig uden at sælge deres jord...

(Skånske Lov, kapitel 48, tekstnet.dk, oversættelse cf. Kro-
man 1945, forfatterens glossering)

Falk og Torp (1900: 131) bemærker også at både *dem* og *sig* blev anvendt ved flertalsantecedenter allerede i de gamle landskabslove, dvs. fra det 12. og 13. århundrede, så de anerkender at *dem* kunne bruges reflektivt allerede da. *Dem* blev bare først den hyppigst brugte form omkring år femtenhundrede. Diderichsen (1939: 73-4) efterprøver denne påstand empirisk, og i figuren i (21) reproducerer jeg hans data i mere overskuelig

form. Data til figuren kommer fra Diderichsens optælling af de former, der er hyppigst i de forskellige håndskrifter, som han har undersøgt. De gange hvor Diderichsen noterer, at et eller flere håndskrifter har en anden form, er disse alternativer ikke repræsenteret i figuren i (21).

(21) FIGUR 1. DATA FRA DIDERICHSEN (1939: 73-4). BRUGEN AF DEM, SIG, DERES OG SIN MED FLERTALSANTECEDENT I FIRE TIDLIGE LANDSKABSLOVE.



Skånske Lov er ud fra indholdet vurderet til at være fra begyndelsen af 1200-tallet. Valdemars Sjællandske Lov er på samme måde vurderet til at være fra første halvdel af 1200-tallet. Eriks Sjællandske Lov er vurderet til at være fra midten af 1200-tallet. Jyske Lov er ifølge lovens fortale fra 1241. De forskellige bevarede håndskrifter er yngre; de ældste er fra omkring 1300 med Holm B 74 (Skånske Lov, ca. 1250) og Holm C 37 (ca. 1280?) som undtagelser.

Figur 1 er opdelt i forhold til de fire undersøgte love, *Skånske Lov*, *Valdemars Lov*, *Eriks Sjællandske Lov* og *Jyske Lov*. For hver lov viser søjlerne forekomsten af henholdsvis *dem*, *sig*, *deres* og *sin* brugt reflektivt med henvisning til en flertalsantecedent.

I *Skånske Lov* underbygger data Falk og Torps beskrivelse af det daværende sprog med hensyn til *dem* og *sig*. Både *dem* og *sig* bliver brugt med reference til flertalsantecedent, men *sig* (18 forekomster) er langt hyp-

pigere brugt end *dem* (2 forekomster). Til gengæld er brugen af *sin* og *deres* mindre klart opdelt: både *sin* og *deres* bliver brugt med reference til flertalsantecedenter, og forekomsten er nogenlunde ens (11 *sin*, 12 *deres*).

I lovene fra Sjælland og Jylland er situationen en anden. Her bruges *dem* og *deres* næsten udelukkende frem for *sig* og *sin*. I Valdemars Sjællandske Lov er der syv forekomster af både *dem* og *deres*, men ingen af *sig* og kun én af *sin*. I Eriks Sjællandske Lov er der fem forekomster af *dem* og 21 forekomster af *deres*. Der er ingen *sig* og kun ét *sin*. I Jyske Lov er der otte *dem*, 21 *deres* og én af både *sig* og *sin*. Det må altså siges, at det kun er i Skånske Lov, at sproget passer på Falk og Torps beskrivelse, når de siger at både *dem* og *sig* blev brugt i lovene. I de tre andre love er brugen af *dem* og *deres* frem for *sig* og *sin* næsten fuldkommen gennemført. Det ser altså ud til, ud fra Diderichsens data, at *dem* og *deres* allerede var de mest hyppige former i det danske sprog fra det 13. århundrede og frem. Det er således ikke tilfældet, som Falk og Torp siger, at der skete et markant skifte hen imod brugen af *dem* og *deres* omkring 1500: Det skifte var allerede gennemført meget tidligere, således at det var det fremherskende i skriftsprog allerede fra omkring 1200.

2.2.3. Brugen af *sin* med entalsantecedent i lovene

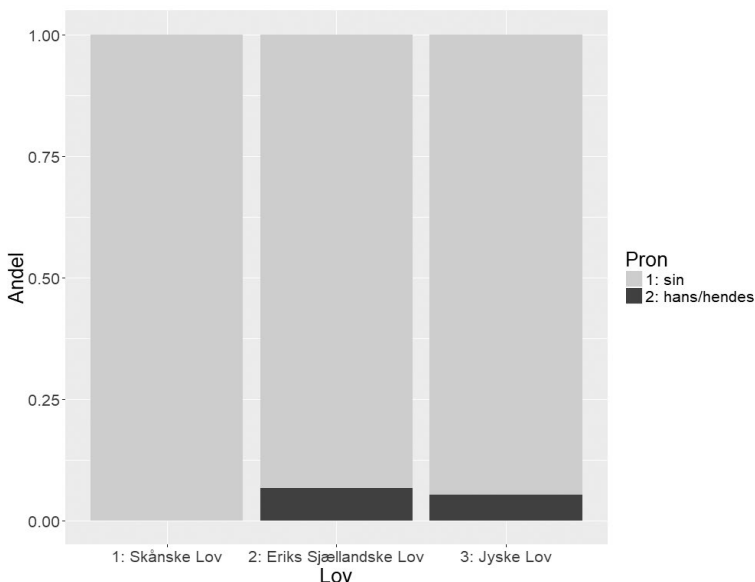
I forlængelse af Diderichsens undersøgelse af brugen af pronominer med flertalsantecedent i lovene, er det værd at inkludere en undersøgelse af brugen af pronominer med entalsantecedent i det samme materiale. Man kunne forestille sig at den udvikling der ses fra runeindskrifterne til håndskrifterne i lovene, dvs. hvor *sig* og *sin* stort set ikke bliver brugt med reference til flertalsantecedenter i de vstdanske love, er en generel udvikling for *sig* og *sin*, således at også reference til entalsantecedenter varetages af ikke-refleksive pronominer. Dette viser sig dog ikke at være tilfældet: *Sin* er langt den hyppigst brugte form med reference til entalsantecedenter. Det er altså kun med reference til flertalsantecedenter, at der er sket et skifte i sproget væk fra brugen af *sin*. Jeg har endnu ikke haft mulighed for at lave en tilsvarende undersøgelse i forhold til brugen af *sig*, men jeg antager at samme forhold må gøre sig gældende.

I figur 2 i (22) gengiver jeg data fra Wellejus (1972: 130-7). Dennes primære formål er at belyse hvilke sproglige træk der kan bruges til at skelne mellem skånske, sjællandske og jyske tekster. Brugen af possessive pronominer frem for *sin* bliver ofte fremhævet som et jysk sprogfænomen (ofte illustreret ved sætningen *Han tog hans hat og gik hans vej*). Af samme grund inddrager Wellejus brugen af *hans*, *hendes* og *sin* brugt

refleksivt med reference til entalsantecedenter i de ældre håndskrifter. Det viser sig, måske overraskende, at der både i de jyske og sjællandske håndskrifter optræder refleksiv brug af *hans* og *hendes*, men at *sin* trods alt er langt den hyppigste form.

Svarende til gengivelsen af data fra Diderichsen viser jeg også Wellejus' data som graf. Det giver, må det bemærkes, et nødvendigt fald i detaljerighed, siden Wellejus' undersøgelse indeholder langt mere information om forekomsten af pronominer i variantapparatet, altså i de andre håndskrifter, der også indeholder versioner af lovene. Jeg har ikke kunnet inkludere informationen fra variantapparatet i den databearbejdning, som jeg har fundet nødvendig for at kunne lave en graf over tallene i undersøgelsen, men henviser den detaljeinteresserede læser til Wellejus (1972). Wellejus undersøger mange flere tekster, end jeg har valgt at gengive her, men for samtlige undersøgte tekster (både ældre og yngre) er tendensen den samme: *sin* er langt den hyppigst brugte form og *hans/hendes* optræder af og til refleksivt i både jyske og sjællandske tekster. Eriks Sjællandske Lov, som jeg har valgt at gengive i figur 2, er den af Wellejus' undersøgte sjællandske love med den højeste forekomst af *hans/hendes* i forhold til *sin*.

(22) FIGUR 2. REFLEKSIVT ANVENDTE POSSESSIVE PRONOMINER MED REFERENCE TIL ENTALSANTECEDENT I TRE LANDSKABSLOVE. DATA FRA WELLEJUS (1972: 130-7).



I figur 2 ses forekomsterne af henholdsvis *sin* og *hans/hendes* med entalsantecedenter for tre love, Skånske Lov, Eriks Sjællandske Lov og Jyske Lov. Søjlerne viser andelen af henholdsvis *sin* og *hans/hendes* i de tre love: når Skånske Lov har en andel på 1,0 af *sin*, svarer det til at Skånske Lov har 100 % *sin*. Skånske Lov adskiller sig klart fra de to andre. Den skånske tekst indeholder ingen eksempler på reflektivt anvendt *hans* eller *hendes*, så i samtlige refleksive konstruktioner anvendes der *sin*. Samtidig viser Wellejus' undersøgelse af variantapparatet, at der kun forekommer ét eksempel på et reflektivt anvendt *hans/hendes* på tværs af samtlige undersøgte versioner af *Skånske Lov*. Dette er fint i tråd med Diderichsens data, hvor Skånske Lov også fremstår væsentligt forskellig fra de vstdanske love ved den hyppigere brug af refleksiverne *sin* og *sig* frem for *dem* og *deres*.

I både Eriks Sjællandske Lov og Jyske Lov er det langt overvejende *sin* (og ikke *hans/hendes*), der bliver brugt reflektivt. I Eriks Lov forekommer *sin* i reflektiv anvendelse 283 gange og *hans/hendes* i reflektiv anvendelse 20 gange. I Jyske Lov forekommer *sin* 231 gange og *hans/hendes* 13 gange. I variantapparatet til begge tekster forekommer *hans/hendes* af og til reflektivt, hvor det primære håndskrift har *sin*. Ud fra tallene konkluderer jeg, med Wellejus, at der her ikke er den store forskel på de sjællandske og de jyske håndskrifter med hensyn til brugen af *sin* og *hans/hendes*. Mikkelsen (1911: 266) noterer at muligheden for at anvende *hans/hendes* reflektivt ganske vist optrådte både i de jyske og sjællandske love, men at det efterfølgende primært var i de jyske dialekter at brugen blev bevaret.

I nærværende artikels sammenhæng kan jeg desuden konkludere, at det primært er med reference til flertalsantecedenter, at reflektivsystemet var blevet ændret i tiden mellem runeindskrifterne og håndskrifterne: Med reference til entalsantecedenter var *sin* (og antageligt også *sig*, selvom jeg ikke har data på det) stadig den fremherskende form. Jeg kan endvidere konstatere at variation mellem reflektiv anvendelse af *sin* og *hans/hendes* ikke kan siges at være en nyt dansk sprogræk, lige som variation mellem *sin* og *deres* (og *sig* og *dem*) også lader til at have været til stede i sproget allerede for omtrent 800 år siden.

3. Refleksiverne i ældre nydansk (1500-1700)

I de foregående afsnit nåede jeg med Diderichsen og Wellejus den konklusion, at *dem* og *deres* har været brugt som refleksiver med flertalsantecedenter i hvert fald siden 1200-tallet, mens *sin* (og formentlig *sig*) har været

brugt som reflektiv med entalsantecedenter. I moderne standarddansk kan *sin* stadig kun bruges med entalsantecedenter og *deres* bliver brugt reflek-sivt med reference til flertalsantecedenter. For *sig* og *dem* er der dog sket et skifte i standardsproget: her kan *sig* bruges reflektivt både med entals- og flertalsantecedenter, mens *dem* ikke kan bruges som reflektiv form, når antecedenten befinder sig i samme sætning som *dem*. I eksemplerne i (23) ses hvordan *sin* og *deres* har en klar arbejdsdeling, hvor *sin* bruges med refe-rence til ental og *deres* med reference til flertal. I (24a-b) ses hvordan *sig* kan bruges både med reference til ental og flertal, og i (24c) ses at *sig* ikke bare kan, men også skal, bruges med reference til flertal. (24d) er et eksempel på at *dem* faktisk kan fungere som reflektiv, så længe *dem* er bundet ikke-lo-kalt og dermed står tilpas langt væk fra sin antecedent (hvordan man måler at noget er tilpas langt væk præciseres yderligere i Ehlers & Vikner 2017).

- (23) a. Ja, og **hun**₁ spiser **sin**₁ mad, indskød pigen. (KorpusDK)
 b. * Det var, mens **de**₁ sad og spiste **sin**₁ mad i middagsstunden...
 c. Det var, mens **de**₁ sad og spiste **deres**₁ mad i middagsstun-den... (KorpusDK)
- (24) a. **Han**₁ glæder **sig**₁ til familie-forøgelsen, og han skal igen med til fødslen. (KorpusDK)
 b. **De**₁ glæder **sig**₁ til foråret, når det lille barn er født... (KorpusDK)
 c. * **De**₁ glæder **dem**₁ til foråret, når det lille barn er født... (kon-strueret)
 d. **De**₁ var klædt som forretningsmænd og bad mig køre **dem**₁ til South Bronx. (KorpusDK)

Spørgsmålet er nu hvornår *sig* kom ind i standardsproget igen med refe-rence til flertalsantecedenter (og *dem* tilsvarende mistede denne mulig-hed), og hvorvidt der kan ses en tilsvarende udvikling for *sin* og *deres*. For at give et bud på disse spørgsmål har jeg gennemgået et antal tekster fra den ældre nydanske periode. Jeg har udelukkende brugt kilder, der er tilgængelige i elektronisk, søgbar form⁴, hvilket naturligt udgør en be-

4 Jeg har brugt følgende databaser til at undersøge den ældre nydanske periode:
 tekstnet.dk – Tekster fra Danmarks middelalder og renaissance 1100-1550
<https://duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/teksterne/> – Tekstsamlingen i Dansk Sprog- og
 Stillhistorisk Tekstbase (tekster fra ca. 1425-1676)
 renæssancesprog.dk – Renæssancens sprog i Danmark (1500-1700)
 adl.dk – Arkiv for Dansk Litteratur (1700-1900, men enkelte tidligere tekster)

grænsning i forhold til udvalget af materiale og forfattere. Til gengæld gør denne strategi det praktisk muligt at gennemgå store mængder tekst fuldstændigt, frem for at se på mindre uddrag. Denne søgemetode kan ses som et alternativ til excerpering.

3.1. *sig* og *dem*

3.1.1. *sig/dem* i Chr. III's Bibel (1550)

Den historiske udvikling af *sig* og *dem* er senest behandlet både i det ældre sprog og i nyere dialektalt talesprog i Pedersen (2017). På baggrund af Diderichsen (1939) og egne excerperinger beskriver hun hvordan der skete et forholdsvist brat skifte i brugen af *sig* og *dem* i skriftsproget efter Reformationen. Før Reformationen, som fx Diderichsens data fra lovene i Figur 1 i (21) viser, var *dem* langt den hyppigste form med reference til flertalsantecedenter. Efter Reformationen vinder *sig* hurtigt frem og overtager meget af den brug, som *dem* ellers har haft. Pedersen (2017: 5-6) foreslår (som Diderichsen 1939: 83) at denne forandring skete på grund af tysk påvirkning, da den tyske pendent *sich* netop kan henvise både til ental og flertal. At dette skift først sker efter Reformationen, forklarer Pedersen ved et samspil mellem øget sprogkontakt med tysk i lærde kredse og den nye bogtrykkerkunst.

Som et supplement til Pedersen (2017) har jeg foretaget en mindre detaljundersøgelse af brugen af *sig* og *dem* i Chr. III's Bibel fra 1550, som ifølge Diderichsen og Skautrup skulle afvige noget fra den nye brug af *sig* og *dem*, som blev fremherskende efter Reformationen. Diderichsen beskriver at Chr. III's Bibel står »paa det middelalderlige Standpunkt, idet der i al Fald i flere af dens Bøger ... er tydelig Overvægt af *dem* henvisende til Flertalssubjekt« (Diderichsen 1939: 80). Skautrup gentager denne vurdering og skriver, at praksis med at bruge *dem* ved henvisning til flertalsantecedent også bruges »overvejende i 1550« (Skautrup 1947: 201). Pedersen (2017: 6) spekulerer over hvorfor denne brug i Chr. III's Bibel ikke har dannet norm i skriftsproget og giver som mulig forklaring, at der er variation i *sig/dem*-brugen i teksten, som derved ikke har kunnet danne et samlende, normsættende indtryk.

Indeværende undersøgelse nuancerer beskrivelserne fra Diderichsen, Skautrup og Pedersen, da det faktisk ikke lader til at være tilfældet at *dem* skulle være i tydelig overvægt. I Det Gamle Testamente har jeg gennem-

gået Første og Anden Mosebog, Første Kongebog samt Jobs bog. I Det Ny Testamente har jeg gennemgået Matthæusevangeliet, Markusevangeliet og Johannes' Åbenbaring. Jeg har benyttet den udgave af Chr. III's Bibel der er tilgængelig i søgbar udgave på tekstnet.dk, *Tekster fra Danmarks middelalder og renaissance 1100-1550*. Her har jeg søgt efter *sig* (herunder *sig selv*) og *dem* (herunder *dem selv*) og læst samtlige eksempler for at adskille de refleksive eksempler fra de ikke-refleksive. Resultaterne af undersøgelsen fremgår af (25).

(25)	<i>sig</i> med flertals- antecedent⁵	<i>dem</i> med flertals- antecedent
Det Gamle Testamente		
1. Mosebog	4	24
2. Mosebog	5	27
Første Kongebog	9	13
Jobs Bog	21	14
Det Ny Testamente		
Matthæus	14	22
Markus	41	2
Johannes' Åbenbaring	8	2

I Første og Anden Mosebog ses ganske rigtigt den omtalte tydelige overvægt af *dem*, og det virker måske heller ikke urimeligt derfra at konkludere at det også må være tilfældet for resten af teksten. Denne hypotese kan dog ikke opretholdes. I Det Ny Testamente og i andre bøger i Det Gamle Testamente ses et helt andet billede, nemlig enten at *sig* og *dem* er nogenlunde lige hyppigt brugt (som i Matthæus, Første Kongebog og Jobs Bog) eller at *sig* er den hyppigste form (som i Markus og Johannes' Åbenbaring).

Der er en interessant forskel i hvordan *sig* og *dem* bliver brugt i Det Gamle og Det Ny Testamente, også ud over den åbenlyse forskel i hyppighed. I et enkelt tilfælde i Anden Mosebog optræder *sig* som komple-

⁵ Jeg finder 0 eksempler på *sig selv* i Det Gamle Testamente og 3 eksempler på *dem selv* med flertalsantecedent. I Det Ny Testamente finder jeg 4 *sig selv* med flertalsantecedent og 3 *dem selv* med flertalsantecedent. I alle andre tilfælde hvor *sig* eller *dem* optræder uden *selv*, ville der heller ikke være et *selv* i det moderne sprog.

ment til en præposition, (26a), mens det i alle andre tilfælde optræder som et verbalkomplement, (26b-c). I alle fire bøger i Det Gamle Testamente bliver *dem* brugt både som præpositionskomplement, (27a-b), og som verbalkomplement, (27c-d), om end med verbalkomplementet som den hyppigste kontekst.

- (26) a. Oc **de**₁ anammede til **sig**₁ aff Mose al den Løfftning / som Jsraels børn frembare til at gøre den gerning met (2. Mos. 36.3)
 b. Oc **fulene**₁ formere **sig**₁ paa iorden. (1. Mos., 1.22)
 c. MEn der **Menniskene**₁ begynte at formeris paa iorden / och af-flede **sig**₁ dötter (1. Mos. 6.1)
- (27) a. Jeg haffuer giffuit eder alle Vrter / ath **de**₁ skulle giffue sæd aff **dem**₁ offuer all iorden (1. Mos. 1.29)
 b. Men **de**₁ taledede mellem **dem selffue** (1. Mos. 42.21)
 c. Mig tøcte at **Solen oc Maanen oc elleffue Stierner**₁ bøyde **dem**₁ ned for mig. (1. Mos. 37.9)
 d. som vaar alle **de**₁ / som met en fri vilie bøde **dem selffue**₁ til oc ginge frem (2. Mos. 36.2)

I Det Ny Testamente er fordelingen anderledes, således at *sig* i alle tre bøger optræder som præpositionskomplement i 20-30 % af forekomsterne (eksempler på begge former fra alle tre bøger i (28a-h).

- (28) a. De daarlige toge deris Lamper / Oc **de**₁ toge icke Olie met **sig**₁. (Matt. 25.3)
 b. Men Maria Magdalena vaar der / oc den anden Maria / **de**₁ sette **sig**₁ tuert offuer fra Graffuen (Matt. 27.61)
 c. At **de**₁ skulde inted bære met **sig**₁ paa veyen / (Mark. 6.8)
 d. Och Jhesus kende strax i sin Aand / at **de**₁ tenckte saa ved **sig selfff**₁ / (Mark. 2.8)
 e. Thi der skulle **mange falske Christi**₁ reyse **sig**₁ op / (Mark. 13.22)
 f. Oc **de**₁ haffde en Konge offuer **sig**₁ / en Engel aff affgrunden / (Ab. 9.11)
 g. Oc **Købmendene paa Jorden**₁ skulle græde oc sørge ved **sig selfff**₁ / (Ab. 18.11)
 h. Oc ieg saa Stole / oc **de**₁ sette **sig**₁ der paa / oc dem bleff Domen giffuen / (Ab. 20.4)

I Det Ny Testamente bruges *dem* stadig med både verber og præpositioner, som eksemplerne i (29a-e) viser. Det er værd at bemærke at de sidste to eksempler med *dem*, (29e-f) også ville være grammatiske i moderne dansk, da der netop i den givne kontekst (med refleksivet i en ikke-finit indlejret sætning og antecedenten i matrixsætningen, ikke-lokal reflektiv) formentlig er valgfrihed mellem *sig* og *dem* (jf. Ehlers & Vikner 2017: 111). Den moderne oversættelse (som er tilgængelig online på bibelselskabet.dk) har *sig* i stedet for *dem* i (29f), men stadig *dem* i (29e).

- (29) a. At **de**₁ skulle icke træde dem met deris Føder / Oc vende **dem**₁ om / oc riffue eder sønder. (Matt. 7.6)
 b. Da tenckte **de**₁ ved **dem selff**₁ / oc sagde / (Matt. 16.7)
 c. At **de**₁ skulde inted bære met sig paa veyen / Vden alene en Staff / ey Taske / ey Brød / ey Pendinge i beltet / Men skulde haffue sko paa / oc icke føre **dem**₁ i tho Kiortle. (Mark. 6.8)
 d. Oc **de**₁ forundrede **dem**₁ paa hans lerdøm / (Mark. 1.22)
 e. Oc **de**₁ hørde en stor røst aff Himmelen sige til **dem**₁ / Stiger hid op. (Ab. 11.12)
 f. Oc hans Sønner ginge hen oc gjorde Gestebud / huer i sit Huss paa sin dag / oc **de**₁ sende hen / oc bade deris tre søster til at æde oc dricke met **dem**₁. (Job. 1.4)

Jeg opsummerer tallene for *sig* og *dem* som henholdsvis komplement til verber (V-komp) og til præpositioner (P-komp) i (30). Tallene er givet for hver af de fire bøger i Det Gamle Testamente og tre bøger i Det Ny Testamente, som jeg har undersøgt.

(30)	<i>sig</i> med flertals- antecedent		<i>dem</i> med flertals- antecedent	
	V-komp	P-komp	V-komp	P-komp
Det Gamle Testamente				
Første Mosebog	4	0	16	8
Anden Mosebog	4	1	25	2
Første Kongebog	9	0	11	2
Jobs Bog	21	0	13	1
Det Ny Testamente	V-komp	P-komp	V-komp	P-komp
Matthæus	9	5	18	4
Markus	31	10	2	0
Johannes' Åbenbaring	6	2	1	1

Den største forskel ligger i det domæne, som *sig* bliver brugt i i de to testamenter. I Det Gamle Testamente optræder *sig* næsten udelukkende som verbalkomplement: Det eneste eksempel på *sig* som komplement til en præposition er fra Anden Mosebog, hvor præpositionsforbindelsen med *sig* optræder efter et verbum af tysk oprindelse (*annamme*, ODS), som måske ud fra et tysk oversætterforlag kan have ansporet til at anvende *sig*. Denne begrænsning af *sig* til verbalkomplementer gør *sig* gældende også i Første Kongebog og Jobs Bog hvor *sig* med flertalsantecedent er enten lige så hyppig eller mere hyppig end *dem* med flertalsantecedent. I de tre bøger fra Det Ny Testamente, som jeg har undersøgt, er *sig* med flertalsantecedent samlet set langt hyppigere end *dem*. Samtidig er anvendelsen væsensforskellig, da *sig* i Det Ny Testamente både optræder som verbalkomplement og præpositionskomplement, og endda med en ganske høj andel af præpositionskomplement. *Dem* fortsætter med at kunne anvendes både som verbalkomplement og præpositionskomplement, om end noget mindre hyppigt end i bøgerne i Det Gamle Testamente.

Det er svært at give en sikker forklaring på forskellen i refleksivbru- gen mellem de to testamenter, men mit bud er at Det Gamle Testamente netop afspejler en ældre brug eller en overgangsbrug, som både viser sig i lavere andel af *sig* og i at *sig* er begrænset til verbalkomplementer. Det Ny Testamente kan så tilsvarende repræsentere et senere stadie i udviklingen, hvor *sig* har indtaget begge domæner og *dem* er blevet trængt ud. Måske har redaktørerne af de enkelte bøger i forskellig grad adopteret den nye refleksivbrug og indført den tilsvarende. I det senere standardsprog mister *dem* med flertalsantecedent helt muligheden for at optræde som verbalkomplement, jf. ugrammatikaliteten af en sætning som *Børnene₁ hygger dem₁*. I domænet præpositionskomplement mener jeg, at der stadig i det moderne sprog ses en vis grad af valgfrihed mellem *sig* og *dem*, eksempelvis ved de parallelle eksempler i (31a-b). Som nævnt tidligere i teksten er der også valgfrihed mellem *sig* og *dem* i ikke-lokale kontekster. *Dem* med flertalsantecedent er altså ikke fuldstændig fortrængt, men bare stærkt begrænset i sine anvendelsesmuligheder.

- (31) a. Så svømmede de ind mod land, mens **de₁** trak jollen efter **dem₁** (KorpusDK)
 b. Scrooge kom i tanke om at have hørt, at **spøgelser₁** i hjem- søgte huse ofte trak tunge lænker efter **sig₁** (KorpusDK)

3.1.2. sig/dem i dialekterne

Diderichsen (1939: 67) skriver selv om sproget i sin samtid at »i Pluralis har Dialekterne og det ældre [københavnske?] eller lavere Talesprog i al fald ofte *dem* for *sig* og normalt *deres* for *sin*, mens Skriftsprogsnormen og Grammatikerne kræver henh. *sig* og *deres*«. Her understøttes Diderichsens betragtninger af optegnelser fra de forskellige tilgængelige dialektbeskrivelser, som er nogenlunde samtidige. I den lille grammatik, der tilhører *Ordbog over Fjoldemålet* (Bjerrum og Bjerrum 1974: 24), beskrives det at *sig* bruges reflektivt med entalsantecedenter og *dem* bruges reflektivt med flertalsantecedenter. I *Jysk Ordbog* fremgår det tilsvarende, at *dem* er flertalsformen svarende til entalsformen *sig*. Ordbogens materiale dækker i princippet perioden fra 1700 til 1930, men langt det meste af materialet beskriver dialekterne, som de blev talt mellem 1850 og 1900. Ordbogen giver de to eksempler i (32). I (32b) er antecedenten *fløde* som i standarddansk er et entalsord. I de jyske dialekter her falder *fløde* ind under kategorien *stof-pluralis* (Arboe 2016: 106) hvor visse, typisk flydende, kollektiver (*grød, suppe, kål* blandt andet) opfører sig som flertalsord. Også *slaw* er et flertalsord.

- (32) a. a wo jo et' o **de Slaw**₁, dæ ku fjedt' **dæm**₁ igjæm'mel
Jeg var jo ikke af den slags, der kunne fedte sig igennem (og derved opnå fordele).
- b. om 'somæ kuŋ ə '**flø**₁ blyw 'su åw **dæm** 'sjæl₁
Om sommeren kunne fløden blive sur af sig selv.

I *Ømålsordbogen* (1996: 30) fremgår det, at *dem* er almindelig i reflektiv anvendelse, og den giver blandt andet eksemplerne i (33). Redaktionerne på både *Jysk Ordbog* og *Ømålsordbogen* er ikke nået til *sig* endnu, så jeg må begrænse mig til *dem* og konstatere at *dem* både i jysk og i ømålene lader til at have været en almindelig reflektiv form.

- (33) a. for så forsluger **de**₁ **dem**₁ jo (om heste, der ikke arbejder)
 (Nordsjælland)
- b. **de**₁ tog godt til **dem**₁ (dvs. spiste meget) (Nordsjælland)
- c. **de**₁ sidder og keder **dem**₁ og har ikke noget at tage **dem**₁ til
 (Falster)
- d. **de**₁ drak **dem**₁ fulde (Tåsinge)

Jul Nielsen (1986: 44) behandler ikke *sig* i mange detaljer, men bemærker dog »at brugen af *dem* i stedet for rigsmålets *sig* ved henvisning til pluralissubjekt (hvilket er hyppigt forekommende, men ikke enerådende) er fælles for jysk og en række andre dialekter og talesprogsvarieteter (incl. lidt ældre sprog)«. De informanter, der ligger til grund for en del af Jul Niensens undersøgelse, er for størstedelens vedkommende født mellem 1880 og 1920, og resten af undersøgelsen bygger på grammatikker og dialektoptegnelser af talere, der er endnu ældre. I *Ordbog over det danske Sprog*, som dækker dansk mellem 1700 og 1950, skrives der, at *dem* anvendes reflektivt i daglig tale, især i jysk, når der henvises til flertalsord.

Pedersen (2017) undersøger udviklingen i *dem* og *sig* i dialekterne nærmere, og jeg refererer kort hendes konklusioner. I lavkøbenhavnsk talesprog har man kunnet høre *dem* brugt reflektivt frem til 1950'erne, hvorimod *sig* vil have været den eneste mulige form i det højsociale københavnske på det tidspunkt. På baggrund af et lille tekstmateriale konstateres det, at en tilsvarende udvikling kan ses i tre provinsbyer på Fyn: *Dem* forsvinder tidligst i Odense, den store provinsby, og senere i de mindre byer, på samme måde som det forsvinder tidligst blandt de højsociale københavnere med længere skolegang. Østjysk har formentlig haft det refleksive *dem* frem til 1900-tallet hvorefter *sig* begyndte at vinde frem. Det sker i hvert fald i en vis udstrækning i vestjysk. Sønderjysk har muligvis bevaret det refleksive *dem* lidt længere. De fynske dialekter har formentlig indført *sig* lidt tidligere end de jyske, og Pedersen (2017: 24) konkluderer at *dem* har været den mest brugte form dér frem til 1850'erne. Tilsvarende finder hun for de sjællandske dialekter først belæg på *sig* med flertalsantecedent i den anden halvdel af 1800-tallet. På baggrund af et lille båndmateriale og et større ordbogsmanuskript finder Pedersen at *dem* var enerådende på Bornholm i hvert fald frem til 1930'erne.

3.2. *sin* og *deres*

Den historiske udvikling i brugen af *sin* og *deres* behandles ikke i Pedersen (2017), der fokuserer på *sig* og *dem*. Diderichsen har en større eksempelsamling med enkelte eksempler på *sin* med flertalsantecedent fra et stort antal forfattere og tekster, og skriver overordnet at *sin* med flertalsantecedent optræder »lejlighedsvis (som Regel sikkert kun ved Lapsus...)« (Diderichsen 1939: 68-69). Eksempelsamlingen

viser at *sin* er blevet brugt med flertalsantecedent, men ikke i hvor høj grad. Jeg har undersøgt brugen af *sin* og *deres* i et udvalg af ældre og yngre nydanske kilder i en bestræbelse på at komplementere Diderichsens eksempelsamling og for at kunne give et bud på netop i hvor høj grad *sin* er blevet brugt med flertalsantecedent i den nydanske periode.

Jeg har undersøgt brugen af *sin* og *deres* i Chr. Pedersens *En nøttelig Legebog* fra 1533 og fundet to eksempler på *sin* med flertalsantecedent og omkring 40 eksempler på *deres*. De to eksempler med *sin* er gengivet i (34).

- (34) a. Man skall oc giffue **de siwge**₁ Saffran i **sin**₁ mad thi det gør at soffue
Man skal også give de syge safran i deres mad, for det hjælper dem med at sove
- b. De som haffue denne brøst, **de**₁ skulle gerne æde Agerhøuse ægh, Eller oc støde dem raa, och smørge sig met dem paa **sin**₁ lønlige ting
De som har denne sygdom, de skal spise agerhøuseæg, eller også skal de slå æggene ud rå og smøre sig med dem på deres lønlige ting (dvs. kønsorgan)

I (34b) ses et *sig* med henvisning til samme flertalssubjekt som *sin* henviser til og det kan tænkes at denne foregående reflektiv har ansporet til en ægte reflexivform i possessiven også.

I Paul Helgesens Erasmus-oversættelse (1534) har jeg undersøgt den første tredjedel af teksten, og her finder jeg et enkelt eksempel på *sin* brugt med flertalsantecedent: **bønder**₁ *bruge icke thenom wden till **sitt**₁ egett gaffn*.

I Hans Tausens *Postil*, som jeg har læst uddrag af (Vinterdelen, juleevangeliet fra 1539), er der ingen eksempler på *sin* med flertalsantecedent og ca. 7 eksempler på *deres* med flertalsantecedent. I Kirkeordinansen (1539), formentlig overvejende oversat af Peder Palladius men med andre redaktører og forfattere inde over, er der i høj grad variation i brugen. Der finder jeg mindst 16 eksempler på *sin* med flertalsantecedent (herunder bøjningsvarianterne *sit* og *sine* og de ortografiske varianter *syn*, *syt(t)* og *syne*) og omkring 40 *deris*. Tre eksempler med *sin* fra Kirkeordinansen er givet i (35).

- (35) a. hoss **dennom**₁ som ere dømde til døde oc skulle affliffues for **sine**₁ misgierninger/
 b. at **de**₁ med rett alworlighed bekiende || **sin**₁ tro/ oc begere saa sacramentet/
 c. Des ligeste skulle oc scholemesterne (...) giffue forældrene i rett tromol tilkiende/ **huilcke**₁ aff **syn**₁ studeren intet siunes at bliffue forbedrede/

Diderichsen har gennemset de første 50 sider af Palladius' Sct. Peders Skib og finder ingen eksempler på *sin* med flertalsantecedent, over for ca. 21 *deres* (Diderichsen 1939: 79). Givet brugen af *sin* og *deres* i Kirkeordinansen, ville jeg forvente at se flere *sin* med flertalsantecedent i Palladius' andre tekster. At det ikke er tilfældet, i hvert fald i den ene prædiken undersøgt af Diderichsen, kunne tyde på, at Palladius ikke har haft *sin* med flertalsantecedent som en del af sin grammatik, og at de *sin*, der optræder med flertalsantecedent i Kirkeordinansen, kunne være påvirket af tysk eller af andre redaktørers grammatik.

I Første Mosebog og Matthæusevangeliet i Chr. III's Bibel finder jeg stort set ikke nogen variation i brugen af *sin* og *deres* med flertalsantecedent, i modsætning til i brugen af *sig* og *dem* som beskrevet i afsnit 3.1.1. I Første Mosebog er der en enkelt sætning med to *sin* med flertalsantecedent over for 44 *deres*. I Matthæusevangeliet er der et enkelt eksempel på *sin* med flertalsantecedent over for 37 *deres*. Begge de nævnte eksempler er vist i (36).

- (36) a. Och Gud skabte diur paa Jorden / huert effter sin art / oc **fæ**₁ effter **sin**₁ art / och **alle haande orme paa Jorden**₂ / effter **sin**₂ art. Oc Gud saa at det vaar got (1. Mos. 1.25)
 b. Der hand saa nu mange **Phariseer oc Saduceer**₁ komme til **sin**₁ Daab / sagde hand til dem (Matt. 3.7)

I Anders Sørensen Vedels *Predicken over Kansler Friis* (1571) finder jeg ingen *sin* med flertalsantecedent efter en søgning i de første 48 sider, og *deres* er den eneste anvendte form. I Niels Hemmingsens *Om Ecteskab* (1572) har jeg søgt på *sin* (og *sit*) i den første halvdel af bogen og finder ingen eksempler med flertalsantecedent. Jeg har læst kortere udsnit for at bekræfte, at *deris* bliver brugt i stedet.

Leonora Christine (1621-1698) bruger udelukkende *deres* eller *deres* – og ikke *sin* – med reference til flertalsantecedenter i det uddrag fra

Jammers Minde, som jeg har undersøgt (side 94-184 af teksten på adl.dk).

Jeg har gennemset alle eksempler på *sin* og *deres* i de tekster af salmedigteren Thomas Kingo (1634-1703), der er tilgængelige på renæssancesprog.dk.⁶ Kingo har påfaldende mange *sin* med flertalsantecedent, og i næsten samtlige tekster optræder *sin* mindst lige så hyppigt som *deres* med flertalsantecedent. Det er nærliggende at forestille sig, at rim og rytme kan have spillet ind i forhold til valg af reflektiv form, og jeg giver et udvalg af repræsentative eksempler i (37).

- (37) a. **Alle**₁ hår **sit**₁, Stort eller Lit! (Aandelig Siunge-Koor (1681))
 b. Deyligste Roser hår stindeste Toorne, **Skjønneste Blomster**, **sin**₁ tærende Gift, (Aandelig Siunge-Koor (1681))
 c. Huor **deris**₁ Hænder **de**₁ til nogen Gierning sætter, (Kroneborgs Korte Beskrivelse)
 d. Gud trøste **dem**₁ der ere nu I **deris**, Døds minut, (Siunge-Koor (1674))
 e. Og **de**₁ med **deres**₁ Blood **sin**₁ troskab vidne maa. (Hosianna)

I (37a) rimer *sit* på *Lit* og i (37b) ville et *deres* bryde rytmen. Jeg finder ingen eksempler på *sine*, så *deres* bliver brugt alle steder, hvor possessum er i flertal, fx i (37c), men *deres* optræder også med entalskomplement, (37d). I (37e) optræder både *sin* og *deres* i samme sætning og med henvisning til samme flertalsantecedent.

Kingo har måske haft en grammatik, hvor både *sin* og *deres* kunne anvendes med flertalsantecedent. Jeg finder mindst 20 eksempler på *sin* med flertalsantecedent (og en lille håndfuld hvor det ikke er helt klart, hvad antecedenten er) og samme antal *deres* med flertalsantecedent. Der er for mange eksempler på *sin* til, at det kan være ren lapsus, og samtidig er det tydeligt, at Kingo bruger *sin* og *deres* aktivt forskelligt i sine tekster, således at *sin* optræder, hvor der er behov for et etstavelsesord og *deres*, hvor der er behov for et tostavelsesord. Hvis *sin* med flertalsantecedent ikke var en del af hans grammatik, kunne han vel i princippet bare have

6 Aandelig Siunge-Koor (1681), Christian Vs første Ledings-Tog (1676), De Fattiges udj Oden-see Hospital (1682), Hosianna (1671), Kroneborgs Korte Beskrivelse (1672), Mølle-borups Velkom (1675), Paa-Skrifter udi Niels Juels Epitaphio i Holmens kirke, Samtale med Rygtet (1699), Siunge-Koor (1674), Til... Brigitte Baltzlow (1689), Vinterparten af Danmarks og Norges forordnede Psalmebog (1689).

skrevet sine vers anderledes og kun brugt *deres*. Kingo er den eneste af de undersøgte forfattere, der skriver på vers, og det må være et åbent spørgsmål, om andre digtere også kan have brugt *sin* med flertalsantecedent efter behov.

Holberg (1684-1754) blev født i Bergen, og må nødvendigvis have hørt mere norsk i sine tidlige år end mange andre danske forfattere. Af samme grund kunne man forestille sig at Holberg havde en grammatik, der fulgte den norske brug af *sin* med flertalsantecedent. Som Diderichsen (1939: 68, fn. 2) også bemærker, er dette dog ikke tilfældet. Skautrup (1953: 28, 37) skriver til dels samlende at Holberg bruger »sine for deres: (de) tugtede sine Fiender... mange forlode sine Booliger« (Skautrup 1953: 28), men også senere modsat at Holberg faktisk »undgår [...] norvagismerne *sin* og *sine*, om end eksempler kan findes« (Skautrup 1953: 37). Den sidste beskrivelse går igen i Holberg-ordbogen, hvor det også fremgår, at *deres* er den mest almindelige form. Denne vurdering understøttes af en egentlig optælling i tre Holberg-tekster. I *Naturens og Folke-rettens Kundskab* (adl.dk, s. 51-141) finder jeg et enkelt eksempel på *sin* med flertalsantecedent (gengivet i (38a)) over for 43 *deres*. I *Mascarade* finder jeg fire *sin*, (38b-d), og otte (måske ni) *deres* med flertalsantecedent. I *Jean de France* finder jeg ét *sin* med flertalsantecedent, (38e), over for 13 *deres*.

- (38) a. thi her contribuere **begge**₁ noget i Gierningen til **sin**₁ Næstes Vanære
(*Naturens og Folke-rettens Kundskab* s. 105)
- b. **De**₁ demaskerer sig begge, tales ved, og gir hinanden **sine**₁ Ringe.
(*Mascarade* s. 191, regibemærkning)
- c. **Unge Folk**₁ har **sine**₁ Tidsfordrive, og **gamle Folk**₂ **sine**₂.
(*Mascarade* s. 198, replik)
- d. Men Hr. Jeronimus, I kand lære af denne Historie, at **Mascarader**₁ har ogsaa **sin**₁ Nytte (*Mascarade* s. 238, replik)
- e. ...at **Cavalliers**₁ bære saadant om **sin**₁ Hals for at lade see Estime for de Damer, (*Jean de France* s. 189)

Holberg har altså ganske vist en del eksempler på *sin* med flertalsantecedent, men *deres* er den hyppigste form.

Johannes Ewald (1743-1781) bruger udelukkende *deres*, og aldrig *sin*, med reference til flertalsantecedent i *De Fremmede*, hvor jeg har under-

søgt brugen på de første 50 sider i udgaven på adl.dk. Det samme er tilfældet for *Fiskerne* (1969-udgaven på adl.dk).

Jeg har gennemset de første 60 sider af Jens Baggesens (1764-1826) *Labyrinten* (1971-udgaven på adl.dk), og finder her ingen eksempler på *sin* med flertalsantecedent. I Grundtvigs *Nordens Mytologi* (1808) finder jeg et enkelt eksempel på *sin* med flertalsantecedent, gengivet i (39).

- (39) **Han og hans Følge**₁ tillagde sig Odins og de øvrige Guders Navne, eller gave maaske Guderne **sine**₁, og vilde holdes for deres Repræsentantere paa Jorden.

Jeg har gennemset fire tekster af H.C. Andersen og fundet to eksempler på *sin* med flertalsantecedent, som er gengivet i (40), men altså langt overvejende *deres*. Udover de to tekster med de to eksempler har jeg gennemlæst de første 80 sider af *Skyggebilleder* og Første og Andet Hefte af *Eventyr, fortalte for Børn*.

- (40) a. Der gives **Mennesker**₁, der ret kunne udtale for Andre **sine**, Lidelser og Elendigheder (*Fodreise* s. 27)
b. Luften var saa tør, at **Mund og Hals**₁ tabte **sin**₁ naturlige Fugtighed (*I Spanien* s. 47)

Igennem hele den nydanske periode, og antageligt helt tilbage til de ældste håndskrifter, er *deres* den hyppigste form. Der kan findes *sin* med flertalsantecedent i mange forfatterskaber og mange teksttyper gennem hele perioden og også forfattere som Thomas Kingo, som muligvis har haft *sin* og *deres* som varianter i deres grammatik. Der ses ingen tegn på en udvikling tilsvarende ændringerne i brugen af *sig* og *dem* fra Reformationen og frem, og som er kulmineret i at *dem* i langt det fleste tilfælde ikke længere kan bruges som reflektiv form. Det er dog også netop, hvad vi ville forvente, hvis ændringen i *sig* og *dem* skete som konsekvens af kraftig sproglig påvirkning fra tysk: Tysk har *ihr*, som bruges med henvisning til flertalsantecedenter og svarer til det danske *deres*, da *ihr* kan bruges både reflektivt og ikke-reflektivt. Der er altså ingen tysk form, der ville kunne påvirke i retning af hyppigere brug af *sin* med flertalsantecedent, hvorimod det tyske *sich* netop ville anspore til hyppigere brug af *sig*. Tysk påvirkning i domænet possessiver ville snarere anspore til at understøtte *deres* og fortrænge tendenser til at bruge *sin* med flertalsantecedent.

4. Refleksivt *dem* i moderne dansk

På Københavns Universitet har Sprogforandringscentret en stor database med talesprog fra 1970'erne til i dag, LANCHART-korpusset (se fx Gregersen 2009 for flere detaljer om projektet). Jeg har undersøgt brugen af refleksivt *dem* i LANCHART-korpusset for at give et bud på, hvorvidt det kan siges stadig at eksistere i talesproget i dag. Undersøgelsen i dette afsnit er væsensforskellig fra fx Diderichsens da den baserer sig på rent kvantitativt materiale, hvorimod den førnævnte undersøgelse i en vis grad bygger på kvalitativ excerpering af tekster. En faldgrube ved den mere kvalitative tilgang er risikoen for at det markerede inkluderes på bekostning af det umarkerede, selvom man som excerptist gør sit bedste for at undgå det.

Til undersøgelsen her har jeg gennemlæst omtrent 15.000 sætninger i LANCHART med formatet [*V dem*], altså sætninger med et verbum efterfulgt af *dem*. Jeg har valgt at undersøge denne undergruppe af alle mulige *dem* i LANCHART for mest muligt at nedbringe mængden af irrelevante resultater – resultater med ikke-refleksivt *dem*, som alligevel udgør langt størstedelen af mit data. Med denne søgning udelukker jeg desværre mulige eksempler på *dem* som komplement til en præposition, så de må forsøges inkluderet i en eventuel senere undersøgelse. Jeg ville forvente en højere andel af refleksivt *dem* som præpositions-komplement, men jeg har ikke data til at be- eller afkræfte denne formodning. Jeg har desuden efter søgningen udelukket 1286 sætninger som stammer fra *Danske Stemmer i Amerika*-projektet (se fx Kühl 2014) om talesprog fra udvandrede danskere og deres efterkommere. Disse talere har en noget højere andel af refleksivt *dem* (14 eksempler ud af 1286 sætninger, eller 1,1 %, hvilket er omtrent ti gange så mange som i resten af det undersøgte materiale). Samtidig er der mange faktorer som gør disse talere anderledes, ikke mindst er de alle en hel del ældre end resten af talerne i materialet og har derudover været udsat for massiv påvirkning fra andre sprog end dansk. Uden disse 1286 sætninger består mit LANCHART-materiale af 13.867 sætninger.

Det refleksive *dem* i LANCHART er meget lidt hyppig: Ud af 13.867 fandt jeg 18 eksempler på refleksivt *dem*, hvilket svarer til en forsvindende lille andel på 0,13 %. Jeg giver et udpluk af resultaterne i (41).

- (41) a. de sad og havde deres øh frokost og de havde deres øh øl og hvad **de**₁ nu hyggede **dem**₁ med ikke

- (LANCHART, kvinde, arbejderklasse, født 1928, BYSOC0 1987, København)
- b. nogle lærlinge de kan få firmabil og andre lærlinge eller voksenlærlinge **de**₁ må klare **dem selv**₁⁷
(LANCHART, mand, arbejderklasse, født 1989, Familiel 2006, Vinderup)
- c. ja der er **svende**₁ der bare går derhjemme og passer **dem selv**₁ sådan ja **de**₁ går og hygger **sig**₁ på værkstedet men alligevel...
(samme taler som b.)
- d. jamen jeg tror da de festede simpelthen til langt ud på natten og jeg tror **de**₁ hyggede **dem**₁
(LANCHART, kvinde, arbejderklasse, født 1965, Familiel 2006, Vinderup)
- e. i et hjem der hører der børn til for det var derfor folk **de**₁ giftede **dem**₁
(LANCHART, mand, født 1939, Familiel 2007, Vinderup)
- f. hvor man havde indkaldt forskellige uddannelsesinstitutioner hvor **de**₁ skulle komme og præsentere **dem selv**₁
(LANCHART, kvinde, født 1968, Odder2 2008)
- g. nej men det må **de**₁ jo bukke **dem**₁ for jo
(LANCHART, mand, arbejderklasse, født 1970, Tinglev2 2010)
- h. og det ville **de**₁ egentlig godt øh frasige **dem**₁ på daværende tidspunkt
(LANCHART, kvinde, arbejderklasse, født 1964, Vinderup2 2006)
- i. og det synes jeg også der er rigtig fedt at **de**₁ ligesom tør at være **dem selv**₁ og sige jeg er da ligeglad med alle jer andre
(LANCHART, kvinde, arbejderklasse, født 1991, Vinderup3 2006)

Én taler, en mand født i 1939, står alene for seks af eksemplerne, og det virker ikke urimeligt at sige at vi nok her har at gøre med én der primært har refleksivt *dem*. Taleren bruger ganske vist refleksivt *sig*, men kun med entalsantecedenter (»jeg tror ikke det har ændret sig ret meget«). I flere af de andre taleres tilfælde kunne man forestille sig at de enkelte eksempler på refleksivt *dem* nærmere er en marginal variant. Fx

⁷ Den anonyme bedømmer foreslår at der her nærmere er tale om *klare sig (dem)* med *selv* som modifikator frem for *klare sig selv (dem selv)*.

bruger taleren i eksempel (41b), en mand født i 1989, *sig* med både flertalsantecedent (»så hygger de sig med det«) og entalsantecedent (»men han har altid interesseret sig for det«) i tilgift til de to eksempler med reflektivt *dem*. Det refleksive *dem* kan findes her og der hos både ældre og yngre talere, men det er bestemt mest hyppigt blandt de ældste talere i materialet. De undersøgte ældre grammatikker fra det 20. århundrede nævner da også alle sammen at reflektivt *dem* er et talesprogstræk eller et dialekttræk, og i et Danmark hvor dialekterne i høj grad er blevet trængt tilbage i det seneste århundrede (se fx *Dialekter – sidste udkald?* (2002)), er det formentlig ikke så mærkeligt at det dialektale refleksive *dem* også er det.

Det refleksive *dem* (*selv*) er dog ikke mere marginalt end at der kan findes adskillige eksempler på reflektivt *dem selv* i KorpusDK. I Sørensen et al. (2020) undersøger forfatterne brugen af *ham selv*, *hende selv* og *dem selv* i KorpusDK og finder i denne forbindelse at en langt højere andel af eksemplerne med *dem selv* (12,8 %) end af *ham selv*, og *hende selv* (hhv. 1,1 % og 2,3 %) optræder i tilfælde, hvor man præskriptivt ville have forventet *sig selv*. Eksemplerne i (42) nedenfor illustrerer nogle af disse tilfælde, alle fra KorpusDK. I langt størstedelen af disse eksempler optræder *dem selv* som komplement til en præposition (i 64 tilfælde) og sjældnere som komplement til et verbum (i 11 tilfælde).

- (42) a. Inden det lykkedes for **manden**₁ at forvandle kvinden, **ham selv**₁ og virksomheden til et flammehav ...
- b. Så tager **hun**₁ tre valnødder – en til hver af musene og en til **hende selv**₁.
- c. Men hvordan har du tjent alle de der penge? **De**₁ er kommet af **dem selv**₁!
- d. Både **Bodil Lous og Johnny O’Hagan**₁ lærer tydeligvis noget om **dem selv**₁ ...
- e. Da en universitetslærer bad **de studerende**₁ om at skrive en stil om **dem selv**₁, blev hun chokeret ...
- f. ... og **tre medlemmer af forbundets ledelse**₁ har udpeget **dem selv**₁ til at rådgive holdet frem til kampen mod Sydafrika.

Denne overrepræsentation af *dem selv* i forhold til *ham/hende selv* i disse ’fejl’-kontekster tolker jeg som en rest fra det ældre sprogs hyppigere anvendelse af det refleksive *dem*.

Det reflexive *dem* forekommer umiddelbart stadig produktivt, om end sjældent, i moderne standarddansk og kun i begrænsede kontekster. Herunder ikke-lokalt (se eksempel (24d), gentaget her som (43a) med (43b) som et tilsvarende eksempel på et ikke-lokalt reflexiv med flertalsantecedent, *sig* i stedet for *dem*) og i visse præpositionsforbindelser (se eksemplerne i (31), gentaget her som (43c-d)) som alternativ til *sig*.

- (43) a. **De**₁ var klædt som forretningsmænd og bad mig køre **dem**₁ til South Bronx. (KorpusDK)
 b. **De**₁ havde store marker og karle og piger til at arbejde for **sig**₁. (KorpusDK)
 c. Så svømmede de ind mod land, mens **de**₁ trak jollen efter **dem**₁. (KorpusDK)
 d. Scrooge kom i tanke om at have hørt, at **spøgelse**₁ i hjemsogte huse ofte trak tunge lænker efter **sig**₁. (KorpusDK)

Dem selv (jf. (37)) optræder tilsvarende for nogle talere som alternativ til *sig selv*. Jeg formoder at lokalt bundet *dem* som verbalkomplement (som i (41a, d-e, g-h)) er et dialektalt talesprogstræk, som ganske vist stadig optræder hyppigt nok til at blive registreret i et korpus som LANCHART, men alligevel må siges at være stort set forsvundet fra sproget siden 1900-tallet.

5. Konklusion

I moderne dansk er der en forskel mellem reflexiverne *sin* og *sig*. Normalt tillader *sin* ikke flertalsantecedenter, hvorimod *sig* kan bruges både med entals- og flertalsantecedenter. Det er derfor, vi siger, at *forældrene elsker deres børn* (ikke *sine børn*), men *forældrene glæder sig til weekenden* (ikke *glæder dem*). Denne forskel på *sin* og *sig* er en forholdsvis moderne forskel, da man for bare hundrede år siden stadig kunne høre talere sige at *de øvede dem* (i betydningen *de øvede sig*), men *hun øvede sig*. I det lidt ældre sprog har ikke bare *sin*, men også *sig* altså været anvendt primært med entalsantecedenter.

I det dansk som findes i runeindskrifter fra omkring år 1000, bliver *sin* brugt med både entals- og flertalsantecedenter. Dette er i overensstemmelse med brugen af *sin* i fællesgermansk og urnordisk. Det samme ville

formentlig gælde *sig*, men det tilgængelige datamateriale er for småt til at det indeholder nogen eksempler på *sig* med flertalsantecedent.

Et par århundreder senere, i landskabslovene fra 1200-tallet, har sproget ændret sig. *Sin* og *sig* bliver primært brugt med entalsantecedenter og *deres* og *dem* bliver brugt som reflexiver med flertalsantecedenter. Dette er gennemgående tilfældet for de vestdanske love, mens der i Skånske Lov stadig bliver brugt *sig* også med flertalsantecedenter. Den reflexive brug af *sin* og *sig* med entalsantecedenter og *deres* og *dem* med flertalsantecedenter holder formentlig ved i talesproget helt frem til det 20. århundrede, mens *sig* efter Reformationen bliver den hyppigste form i skriftsproget. *Deres* er gennem hele perioden den hyppigste form, mens *sin* optræder sporadisk med flertalsantecedent hos mange af de undersøgte forfattere. Thomas Kingo er en påfaldende undtagelse hvor *sin* og *deres* optræder nogenlunde lige hyppigt med flertalsantecedent. Kingo er digter og det er muligt at det spiller en rolle for brugen. Måske kan et fast formsprog anspore til hyppigere brug af *sin* med flertalsantecedent – også for andre talere. For moderne dansk viser data fra LANCHART at den reflexive brug af *dem* stort set er forsvundet fra sproget, således at *sig* nu bruges både med entals- og flertalsantecedenter. For *sin* er langt den hyppigste brug stadig at *sin* ikke tillader flertalsantecedenter.

Litteratur

- Arkiv for dansk litteratur*, adl.dk (tilgået 16. december 2019).
- Arboe, Torben: Gender and number peculiarities of uncountable nouns in Jutlandic (Western Danish), i: Sten Vikner, Henrik Jørgensen og Elly van Gelderen (red.): *Let us have articles betwixt us – Papers in Historical and Comparative Linguistics in Honour of Johanna L. Wood*, s. 99-110. Aarhus: Aarhus Universitet 2016.
- Bjerrum, Marie og Anders Bjerrum: *Ordbog over Fjoldemålet, 1*. København: Akademisk Forlag 1974.
- Brandt, Søren: Heteronomous text elements, i: *Acta Linguistica Hafniensia* 33(1), s. 109-175. København 2001.
- Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling V*. København: J. H. Schultz Forlag og Akademisk Forlag 1965.
- Bibelen online*, <https://www.bibelselskabet.dk/brugbibelen/bibelenonline>. Det Danske Bibelselskab.
- Bibelen i autoriseret oversættelse*. København: Det Danske Bibelselskab 1992.
- Danske Runeindskrifter*, <http://runer.ku.dk> (tilgået 2. december 2019).
- Dansk Sprog- og Stilhistorisk Tekstbase*, <https://duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/teksterne/> (tilgået 16. december 2019).
- Dialekter – sidste udkald?* Modersmål-Selskabets Årbog. 2002.
- Diderichsen, Paul: Om Pronominerne *sig* og *sin*, i: *Acta philologica Scandinavica* 13, s. 1-95. København 1939.
- Ehlers, Katrine Rosendal: »Sig« vs. »dem«, »sin« vs. »deres« – Number sensitive reflexive pronouns and language change in Danish. Ph.d.-afhandling. Aarhus: Aarhus Universitet (under forberedelse).
- Ehlers, Katrine Rosendal og Sten Vikner: *Sig, sig selv* og KorpusDK – hvorfor det er svært både at skælde sig ud og at skille sig selv ud, i: *MUDS 16 - 16. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, s. 91-120. Aarhus: Aarhus Universitet 2017.
- Falk, Hjalmar og Alf Torp: *Dansk-Norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania 1900.
- Frederiksen, Britta Olrik: Gammeldansk, i: Hjorth, Ebba. m.fl. (red.): *Dansk Sproghistorie 3*, s. 41-72. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2019.
- Gregersen, Frans: The data and design of the LANCHART study, i: *Acta Linguistica Hafniensia* 41(1), s. 3-29. København 2009.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft: *Grammatik over det danske sprog*. Bind 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2011.
- Hinchliffe, Ian og Philip Holmes: *Basic Swedish*. London: Routledge 2018.
- Holmes, Philip og Hans-Olav Enger: *Norwegian: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge 2018.
- Hvilshøj, Ulrik: Om *sig* og *sig selv*: medium og reflektiv i dansk, i: *Nydanske Sprogstudier* 26/27, s. 11-34. København 2000.

- Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet: *Ømålsordbogen*, bind 3: Dagmeje-fald. København: C.A. Reitzel 1996.
- Jensen, Eva Skaftø: *Selv*-studier, i: *Ny forskning i grammatik* 17, s. 47-65. Odense: Syddansk Universitet 2010.
- Juel Jensen, Torben: Refleksivt anvendte pronominer i moderne dansk, i: *Ny forskning i grammatik* 16, s. 131-151. Odense: Syddansk Universitet 2009.
- Jul Nielsen, Bent: Om pronominet *sin* i jysk, i: *Danske folkemaal* 28, s. 41-101. København 1986.
- Jysk Ordbog*, www.jyskordbog.dk/.
- Jørgensen, Bent: Sproghistoriske perioder, i: Hjorth, Ebba. m.fl. (red.): *Dansk Sproghistorie 1*, s. 79-83. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2016.
- Kroman, Erik: *Danmarks Gamle Love paa Nutidsdansk*, bind 1. København: G. E. C. Gads Forlag 1945.
- Kühl, Karoline: Det er easy at tale engelsk også: Amerikadansk i 1960'erne og 1970'erne, i: *Nydanske Sprogstudier* 47, s. 39-64. København 2014.
- Mikkelsen, Kristian: *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg: Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Lehmann & Stage 1911.
- Ordbog over det danske Sprog*, <https://ordnet.dk/ods/forside>.
- Pedersen, Karen Margrethe: Refleksivt *sig/dem* – varianter gennem 800 år. *Danske talesprog* 17, s. 1-43. København 2017.
- Renæssancens Sprog i Danmark*, renassancesprog.dk (tilgået 16. december 2019).
- Skautrup, Peter: *Det Danske Sprogs Historie* II. København: Gyldendal 1947.
- Skautrup, Peter: *Det Danske Sprogs Historie* III. København: Gyldendal 1953.
- Sørensen, Sara, Katrine Rosendal Ehlers og Sten Vikner: 'Override'-refleksiver i dansk og engelsk. *Ny Forskning i Grammatik* 27. København 2020 (under udgivelse).
- Tekster fra Danmarks middelalder og renæssance 1100-1550*, <https://tekstnet.dk/> (tilgået 16. december 2019).
- Vikner, Sten: Parameters of Binder and of Binding Category in Danish. *Working papers in Scandinavian Syntax* 23, s. 1-61. Lund: Lunds Universitet 1985.
- Vikner, Sten og Katrine Rosendal Ehlers: *Sin, hendes* og KorpusDK. *Ny forskning i Grammatik* 24, s. 175-194. København 2017.
- Wellejus, Gerd: *Jysk, sjællandsk eller skånsk? En undersøgelse af kriterierne for jysk dialekt, baseret på det gammeldanske lovsprog*. København: Universitetsforlaget 1972.

Sætningskompleksitet i dansk

Af Mads Christiansen

This article gives an introduction to linguistic complexity and investigates the complexity of sentences in Danish from a diachronic perspective. By taking a recursion-based approach to the phenomenon, it can be shown that in the old part of the corpus (eighteenth/nineteenth century) sentences are more complex than in the new part (twentieth/twenty-first century). For instance, the older texts are found to contain more clauses per sentence, more clause complexes and more subordinate clauses of a higher degree of dependency than the contemporary texts. The observation that a similar development occurs in Swedish and German should be considered when trying to explain the process of complexity reduction.

1. Indledning

I løbet af de seneste godt og vel 15 år har kompleksitetsforskningen etableret sig som en fast bestanddel af den i forvejen vidtforgrene sprogvitenskabelige teoridannelse. Derom vidner en efterhånden lang række publikationer, som undersøger konceptet fra forskellige perspektiver i et bredt udvalg af sprog.¹ Intuitivt har mange reflekterede sprogbrugere sikkert en idé om, hvad begrebet dækker over, og de fleste vil formentlig tilslutte sig det synspunkt, at juridisk sprog generelt er af en mere kompleks beskaffenhed end sproget i dagspressen. Men hvad forstås egentlig ved kompleksitet som lingvistisk fagterm? Hidtil er det ikke lykkedes forskningen at opstille en konsensusbåret definition endsige klarlægge, hvordan konceptet bedst kan operationaliseres. Det skyldes ikke mindst, at kompleksitet – i modsætning til fx ord og sætning – ikke betegner en bare nogenlunde entydig objektsproglig størrelse, men er af mere abstrakt karakter (Hennig 2017b: 8). Til trods for disse terminologiske vanskeligheder er målet med denne artikel at vise, at begrebet har sin berettigelse, også i beskrivelsen af dansk.² Artiklen består af følgende dele: Efter en introduktion til den lingvistiske kompleksitetsforskning demonstreres det, hvordan konceptet kan operationaliseres på periodeniveau. Ved en periode forstås en syntaktisk enhed bestående af den eller de hoved-/ledsætninger, som optræder imellem to punktummer eller tilsvarende inter-

1 Til illustration kan nævnes artiklerne i Hennig (2017a), Kortmann/Szmrecsanyi (2012a) og Miestamo/Sinnemäki/Karlsson (2008).

2 Det mig bekendt eneste bidrag, som beskæftiger sig med (syntaktisk) kompleksitet i dansk, er Blom (2011), der analyserer et korpus bestående af manuskriptbaserede radionyheder.

punktionstegn, dvs. semikolon, spørgsmåls- og udråbstegn. Dernæst præsenteres et til formålet sammensat korpus efterfulgt af en diakront anlagt kompleksitetsanalyse af periodestrukturer i dansk. Endelig sammenfattes de væsentlige resultater.

2. Den lingvistiske kompleksitetsforskning

2.1. Forskningshistorisk overblik

Historisk betragtet falder kompleksitetsforskningen i tre faser. At den metodisk-teoretisk funderede tilgang til emnet er af yngre dato, betyder ikke, at fænomenet har været upåagtet af tidligere tiders sprogvidenskab. Omdrejningspunktet har historisk set været spørgsmålet, om alle sprog kan siges at være lige komplekse. Disse overvejelser kan spores tilbage til den sammenlignende sprogvidenskab i det 19. århundrede. I romantikkens ånd antog man en nær sammenhæng mellem sprog og kultur, således at kulturområder, der tillagdes en særlig status, rådede over udpræget komplekse sprog. Paradeeksemplerne var græsk, latin og sanskrit – alle grundlæggende for europæisk civilisation (Fischer 2017: 27-30). Titlen på Wilhelm von Humboldts *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (1836) illustrerer essensen i dette tankesæt: Sprog og kultur betragtedes som to sider af samme sag, og komplekse tanker lod sig bedst udtrykke i komplekse sprog (Baechler 2017: 5).

Det 20. århundredes kompleksitetsforskning, som særligt var udbredt i strukturalistiske kredse, markerede et brud med denne symbiotiske opfattelse. Retningsgivende blev nu det synspunkt, som Hockett (1958) anlagde i nedenstående passage fra en lingvistisk lærebog:

Impressionistically it would seem that the total grammatical complexity of any language, counting both morphology and syntax, is about the same as that of any other. This is not surprising, since all languages have about equally complex jobs to do, and what is not done morphologically has to be done syntactically (Hockett 1958: 180f).³

3 Det er værd at bemærke, at Hockett (1958) ikke var ude i et kompleksitetsteoretisk ærinde, men blot nævnte emnet en passant (Hennig 2015: 164). Det kan derfor undre, at dette udsagn er blevet tillagt så stor betydning af den senere forskning.

Det nye var, at Hockett (1958) antog, at der fandtes en form for udligningsmekanisme, som bevirkede, at høj kompleksitet på ét sprogligt niveau modsvarede af lav kompleksitet på et andet. Ultimativt implicerede det, at alle sprog var omtrent lige komplekse – et synspunkt, der kan ses som et ideologisk opgør med det 19. århundredes sammenkobling af sprog og kultur (Sampson 2009: 4). Imidlertid er validiteten af denne antagelse, som ofte benævnes ALEC («all languages are equally complex») eller ækvikompleksitetshypotesen, i de senere år blevet draget i tvivl fra forskellig side. Ifølge Deutscher (2009) er der tale om et aksiom. Empiriske belæg savnes.

I det 21. århundrede har sproglig kompleksitet oplevet en stigende faglingvistisk interesse. Fænomenet betragtes i dag atter som en variabel størrelse – dog uden at dette har implikationer for, hvilken status de respektive kulturer tilskrives (Baechler 2017: 6). Der hersker desuden bred enighed om, at kompleksitet er målbar inden for afgrænsede sproglige områder som fx syntaks, morfologi og fonologi. Generelt opereres der altså ikke med en global, men lokal forståelse af konceptet. Som Miestamo (2008: 30) påpeger, er dette metodisk fordelagtigt. I modsætning til den globale tilgang udmærker den lokale sig nemlig ved hverken at opvise et repræsentativitets- eller sammenligningsproblem. Dels synes det ikke praktisk muligt at beskrive et sprogs kompleksitet på alle lingvistiske niveauer, dels ikke metodisk forsvarligt at sammenligne kompleksitet på tværs af sproglige niveauer – to antagelser, der er centrale i det globale perspektiv. Som talrige artikler har demonstreret, udgør en lokalt forankret begrebsforståelse derimod en frugtbar tilgang til kompleksitetsfænomener.⁴

2.2. Relativ vs. absolut kompleksitet

Grundlæggende skelnes mellem relativ og absolut kompleksitet. Den relative tilgang hviler på den antagelse, at sproglige strukturers kompleksitet står i nær sammenhæng med, hvor vanskelige de er at processere/tillære. Afgørende er naturligvis, hvem der processerer/tillærer. Kusters (2008) opererer i den henseende med en såkaldt 'generalized outsider':

4 Der henvises i den forbindelse til oversigten hos Kortmann/Szmrecsanyi (2012b: 9), som oplister udvalgte publikationer på baggrund af, hvilket sprogligt niveau de opererer på.

This person speaks a first language, and is not familiar with the second language in question, nor with the customs and background knowledge of the speech community. He or she is primarily interested in using language for communicative purposes in the restricted sense of the word, and not in all kinds of verbal play, ritual exchanges, and poetic uses (Kusters 2008: 9).

Kusters (2008) er med rette blevet kritiseret for at fokusere på en eksklusiv gruppe af sprogbrugere, hvilket gør det vanskeligt at drage generelle slutninger på grundlag af hans 'generalized outsider'-koncept (Miestamo 2008: 25f.). I størstedelen af fremmedsprogsundervisningen, som den praktiseres i en nutidig dansk kontekst, er det eksempelvis usandsynligt, at læreren ikke råder over et forudgående kulturkendskab som følge af geografisk nærhed, mediepåvirkning m.v. Genetisk sproglægtsskab og sprogkontakt mellem dansk og centrale fremmedsprog som engelsk og tysk bidrager endvidere til, at læreren indirekte besidder et vist forhåndskendskab til disse sprog. Samlet set fremstår relativ kompleksitet – i hvert fald i den version, som Kusters (2008) advokerer for – som et koncept, der er vanskeligt at operationalisere.⁵

Den absolutte tilgang tager sit udgangspunkt i sprogsystemet, ikke i bestemte individers omgang med sproget. Grundtanken er, at kompleksitet kan forstås som antallet af nærmere definerede elementer på et bestemt sprogligt niveau. De to mest udbredte kompleksitetsmål er kendt som hhv. 'Kolmogorov-kompleksitet' og 'Gell-Mann-kompleksitet'. I det første tilfælde siges x at være mere kompleks end y , hvis den korteste beskrivelse af x er længere end den korteste beskrivelse af y . I det andet tilfælde betragtes x som mere kompleks end y , hvis den korteste beskrivelse af de regulariteter eller strukturmønstre, som kendetegner x , er længere end den korteste beskrivelse af de regulariteter eller strukturmønstre, som kendetegner y .⁶ Som det fremgår, baserer begge definitioner sig på en beskrivelse af bestemte forhold. Denne middelbare tilgang skal ses i lyset af, at kompleksitet som nævnt er en abstrakt størrelse, der kun kan indkredses rent deskriptivt på grundlag af en lokal operationalisering.

5 Den relative tilgang kan dog i visse sammenhænge have sin berettigelse, hvilket Kusters (2008) demonstrerer i en fleksionsmorfologisk kompleksitetsanalyse af forskellige varieteter af det sydamerikanske sprog quechua.

6 Der er tale om min gengivelse af de tysksprogede definitioner hos Fischer (2017: 21f.). I begge tilfælde dækker x og y over et lokalt forankret kompleksitetsfænomen.

Det, som adskiller de to definitioner, er spørgsmålet om, hvad der skal beskrives. Kolmogorov-kompleksitet måler et objektsprogligt inventar. Eksempelvis råder dansk som bekendt over relativt mange vokallyde og kan følgelig siges at opvise en mere kompleks vokalisme end fx tysk. Gell-Mann-kompleksitet måler ikke et objektsprogligt inventar, men derimod de principper, som regulerer et bestemt fænomen. Ud fra denne logik er klusilerne i dansk mindre komplekse end i tysk, da kun tysk opviser regler for udlydshærdning (jf. Fischer 2017: 23).⁷ Det er værd at betone, at der bag de to tilgange ikke ligger radikalt divergerende forståelser af, hvad kompleksitet er, men at forskellen mestendels består i målemetoden. I praksis vil det ofte være formålstjenligt at kombinere de to koncepter.

2.3. Operationalisering på periodeniveau

I forlængelse af disse generelle betragtninger skal det drøftes, hvordan kompleksitetsbegrebet kan operationaliseres på periodeniveau.⁸ Det forudsætter, at det specificeres, hvad der forstås ved syntaktisk kompleksitet. Culicover (2013) opererer med følgende definition:

The term ‘syntactic complexity’ is often used to refer to the hierarchical structure of sentences. Other things being equal, it is assumed that flatter structure is less complex, while greater embedding constitutes greater syntactic complexity. Thus, on this view coordination is less complex than subordination, and nominal expressions are less complex than clausal ones (Culicover 2013: 19).

Denne forståelse af syntaktisk kompleksitet som subordination på sætningsniveau (rekursion) giver anledning til at diskutere to forhold. For det første er det ikke fuldstændig afklaret, om også koordinerede strukturer i visse tilfælde kan betragtes som komplekse. Det springende punkt er her, om kompleksitetsbegrebet dependensgrammatisk set bør reserveres til eksempler, hvor eksisterende strukturer udbygges, eller tillige bør omfatte tilfælde, hvor nye strukturer etableres (Hennig/Emmrich/Lotzow 2017: 176). I betragtning af, at der på nuværende tidspunkt synes at her-

7 Udlydshærdning betegner det forhold, at de tyske leniskonsonanter *b d g* i ord- og stavelsesudlyd erstattes af fortiskonsonanterne *p t k*.

8 Periodebegrebet bestemmes i kapitel 1. Se også Christiansen (i trykken) for lignende overvejelser.

ske konsensus om, at subordination udgør en hensigtsmæssig syntaktisk operationalisering, videreføres dette synspunkt i det følgende.

For det andet bemærkes, at Culicover (2013: 19) anfører, at kompleksitet på nominalfraseniveau er mindre udpræget end på sætningsniveau. Umiddelbart synes dette plausibelt for sprog som dansk og engelsk. Men retter man blikket mod tysk, er forholdene mindre entydige. Her realiserer particialattributter ofte deres verbale valensegenskaber i prænominal position, hvilket medfører en højere grad af subordination og dermed kompleksitet på nominalfraseniveau (Christiansen 2018). Et eksempel⁹ kunne være »dieser kostenlose, tief im Menschen ruhende und häufig unerschlossene Rohstoff«. På dansk kan det gengives med »dette gratis og hyppigt uudnyttede råstof, som hviler dybt i mennesket«, der som følge af relativsætningen opviser større kompleksitet på sætningsniveau.

Endelig skal det nævnes, at Blom (2011) også baserer sin undersøgelse på andre operationaliseringsprincipper end subordination, bl.a. den såkaldte 'Dependency Locality Theory', hvilket skal ses i lyset af, at han til dels abonnerer på en relativ begrebsforståelse – uden dog at eksplicitere dette. Som det fremgår af Karlsson (2009), er det også muligt at inddrage topologiske forhold i beskrivelsen af sætningskompleksitet. Da det er vanskeligt at sammenligne kompleksitet som et topologisk og hierarkisk fænomen, ses i det følgende bort fra topologien.¹⁰

2.4. Korpus

Undersøgelsen bygger på uddrag af fire historievidenskabelige værker fra det 18. til det 21. århundrede. Det drejer sig om *Dannemarks Riges Historie* af Ludvig Holberg, *Haandbog i Fædrelandets Historie* af Carl Ferdinand Allen, *Danmarks Historie* af Erik Arup og *Danmarks historie – i grundtræk* i form af et uddrag forfattet af Erik Ulsig.¹¹ Fra hvert værk analyseres manuelt et uddrag på ca. 5000 ord af tematisk beslægtede kapitler

9 Eksemplet stammer fra Christiansen (2018: 334).

10 En fagfællebedømmer foreslår at betegne det undersøgte fænomen som stilistisk (og altså ikke lingvistisk) kompleksitet. Argumentet lyder, at det ikke er de mulige lingvistiske strukturer, som behandles, men udnyttelsesgraden af bestemte strukturer. I dette bidrag fastholdes den gængse terminologi, men det medgives, at synspunktet er interessant og fortjener en systematisk behandling i anden sammenhæng.

11 En oversigt over det empiriske materiale i de anvendte udgaver findes i afsnit 5.1. Hvad angår de respektive teksters affattelsestidspunkt, er Holberg fra 1732-35 (trebindsværk), Allen fra 1840, Arup fra 1925-55 (trebindsværk) og Ulsig fra 2000.

(omhandlende dansk senmiddelalder og særligt Christian II). Det er evident, at omfanget af dette korpus betyder, at undersøgelsen skal betegnes som et pilotstudie. Fremtidig forskning må efterprøve resultaterne ved hjælp af større korpora og i den forbindelse inddrage forskellige genrer. Dette forhold til trods burde det på grundlag af det opstillede korpus være muligt at udlede hovedtræk i udviklingen af dansk sætningskompleksitet.

Forud for den diakrone undersøgelse skal visse termini forklares. Det anvendte sætningsbegreb begrænser sig ikke til kombinationen af verballed og subjekt (neksus), men bygger alene på tilstedeværelsen af et finit verbum. En selvstændig sætning betegner en periode bestående af kun én sætning. I modsætning hertil dækker begrebet storsætning over perioder indeholdende mindst to sætninger. Der skelnes mellem parataktiske og hypotaktiske storsætninger. Hvor førstnævnte udelukkende omfatter hovedsætninger, indgår der i sidstnævnte mindst én ledsætning.¹²

3. Sætningskompleksitet før og nu

Den følgende tabel giver et overblik over antallet af ord samt det gennemsnitlige antal ord og delsætninger pr. periode i det undersøgte korpus:

	Ordantal	Ord pr. periode	Delsætninger pr. periode
Holberg	5034	33,3	3,7
Allen	5019	27,6	2,8
Arup	5020	21,3	2,0
Ulsig	5002	20,3	2,0

Tabel 1: Overblik over det empiriske materiale

Som det fremgår, reduceres den gennemsnitlige periodelængde markant fra Holberg (33,3 ord pr. periode) til Ulsig (20,3 ord pr. periode).¹³ Ikke

12 Storsætningsbegrebet er overtaget fra Hansen (1967: 69f.), der dog synes at reservere det til sådanne tilfælde, som i det foreliggende bidrag betegnes hypotaktiske storsætninger.

13 Det bemærkes, at den gennemsnitlige periodelængde hos Ulsig (20,3 ord pr. periode) ikke ligger langt fra den gennemsnitlige periodelængde i moderne dansk pressesprog (20,5 ord pr. periode) (Christiansen i trykken).

overraskende gør det samme sig gældende for det gennemsnitlige antal delsætninger pr. periode. Mens der kan konstateres relativt store forskelle de tre første tekster imellem (perioderne er mere omfangsrige hos Holberg end hos Allen, som igen opviser længere perioder end Arup), er der ingen nævneværdige forskydninger mellem Arup og Ulsig. Om dette kan ses som et udtryk for, at periode- og delsætningslængden generelt betragtet forholder sig stabil i det 20. århundrede, må fremtidig forskning undersøge. Under alle omstændigheder kan man på ovenstående grundlag – hvor interessante de dokumenterede udviklingslinjer end måtte være – kun i begrænset omfang drage konklusioner om sætningskompleksitet, der som nævnt afhænger af rekursion.

Nedenstående oversigt viser det relative antal selvstændige sætninger, parataktiske og hypotaktiske storsætninger:

	Selvstændige sætninger	Parataktiske storsætninger	Hypotaktiske storsætninger
Holberg	13,9 %	5,3 %	80,8 %
Allen	18,7 %	6,0 %	75,3 %
Arup	39,7 %	10,9 %	49,4 %
Ulsig	38,2 %	16,5 %	45,4 %

Tabel 2: Diverse sætningsstrukturer

De væsentlige forskydninger, som fremgår af oversigten, kan alle betragtes som tegn på, at sætningskompleksiteten på periodeniveau aftager i løbet af det undersøgte tidsrum. De selvstændige sætninger, der alt andet lige er hovedsætninger, altså pr. definition ikke komplekse, optræder ganske vist hos både Holberg (1) og Allen (2), men i mindre omfang end hos Arup (3) og Ulsig (4):

- (1) Hans Død forarsagede stoor U-eenighed i Riget. (Holberg: 9)
- (2) Christiern den Anden var den undertrykte Bondestands Ven og Beskytter. (Allen: 274)
- (3) En herredag blev indkaldt til København til 24. juni. (Arup: 324)
- (4) Også i Norge var der bondeuro. (Ulsig: 85)

Antallet af parataktiske storsætninger, der i lighed med de selvstændige sætninger bør betragtes som et udtryk for lav periodekompleksitet, er også støt stigende. Hos Holberg (5) og Allen (6) er de altså ikke så hyppigt belagt som hos Arup (7) og Ulsig (8):

- (5) Den samme var kun fattig og af ringe Extraction, thi hendes Moder Sibrit havde fordem været Høkerske udi Amsterdam, og der saalt Æbler og Nødder, men nærrede sig da med at holde Vertshuus i Bergen. (Holberg: 5f.)
- (6) Efter Overgivelsen af Stæke blev Gustav Trolle ikke blot afsat fra sin Værdighed som Ærkebisp, men endog indespærret i et Kloster, og hans befæstede Borg jævnedes med Jorden. (Allen: 265)
- (7) Mogens Gøye blev tyve aar gammel hofsinde, kammerjunker, 1492, ti aar efter fik han sin første forlening, Torup, nu Frisenvold, med Gislev-, Galten- og Hovlbjerg h., 1503 blev han rigsraad, 1505 fik han Aalborghus i len med otte herreder. (Arup: 332)
- (8) Ligesom i Danmark voksede godsejernes rettigheder i det østelbiske Europa i hidtil uset omfang i middelalderens slutning, og der foregik en uddelegering af centralmagtens beføjelser. (Ulsig: 100)

Udviklingen af de hypotaktiske storsætninger understøtter det indtryk, at sætningskompleksiteten gradvis aftager. Hos Holberg (9) og Allen (10) er denne rekursive strukturtype klart dominerende, mens den hos Arup (11) og Ulsig (12) kun udgør omkring halvdelen af de undersøgte sætningsstrukturer:

- (9) Efter at Dansen var til Ende, og det var bleven silde paa Aftenen, gik den eene bort efter den anden, og Dyveke tillige med hendes Moder Sibrit blev til sidst. (Holberg: 6)
- (10) Borger- og Bondestanden, hvis Kræfter vare udtømte i Striden, maatte derefter i lang Tid taalmodigen bære Aaget. (Allen: 262)
- (11) Derfor opsatte rigsraadet en fortegnelse over alle de mange punkter, hvori kong Hans havde brudt sin beseglede haandfæstning, rigets forfatning. (Arup: 325)

(12) Det danske rigsråd henvendte sig til grev Adolf af Holsten, der siden 1440 også var retmæssig hertug af Slesvig. (Ulsig: 85)

På denne baggrund overrasker det ikke, at distributionen af hoved- og ledsætninger udvikler sig på følgende vis:

	Hovedsætninger	Ledsætninger
Holberg	41,6 %	58,4 %
Allen	50,7 %	49,3 %
Arup	61,7 %	38,3 %
Ulsig	67,8 %	32,2 %

Tabel 3: Fordeling af hoved- og ledsætninger

Mens det relative antal hovedsætninger stiger, forholder det sig omvendt for ledsætningernes vedkommende. Hvad angår ledsætningernes grad, tegner sig følgende billede:

	Ledsætninger			
	1. grad	2. grad	3. grad	> 3. grad
Holberg	59,1 %	23,2 %	9,9 %	7,7 %
Allen	74,1 %	19,4 %	4,9 %	1,6 %
Arup	77,7 %	19,6 %	2,2 %	0,5 %
Ulsig	79,7 %	19,0 %	1,3 %	0,0 %

Tabel 4: Ledsætningernes grad

Hvor ca. to femtedele af ledsætningerne hos Holberg er af mere end 1. grad, er ca. tre fjerdedele af ledsætningerne hos Allen, Arup og Ulsig af 1. grad. Kun hos Holberg optræder ledsætninger af mere end 3. grad med en vis hyppighed; i tekstuddraget af Ulsig er de slet ikke belagt. Dette billede understøttes af følgende oversigt, som illustrerer antallet af delsætninger pr. hypotaktisk storsætning:

	Delsætninger				
	2 delsætninger	3 delsætninger	4 delsætninger	5 delsætninger	> 5 delsætninger
Holberg	23,0 %	21,3 %	20,5 %	11,5 %	23,8 %
Allen	34,3 %	33,6 %	13,9 %	10,9 %	7,3 %
Arup	48,3 %	28,8 %	18,6 %	2,5 %	1,7 %
Ulsig	54,0 %	27,4 %	14,2 %	1,8 %	2,7 %

Tabel 5: Delsætninger pr. hypotaktisk storsætning

Hypotaktiske storsætninger indeholdende fem eller flere delsætninger virker ud fra en nutidig betragtning påfaldende, mens de ikke er sjældne hos hverken Holberg (13) eller Allen (14). Hos Arup (15) og Ulsig (16) består den prototypiske hypotaktiske storsætning derimod af to delsætninger:

- (13) Dog kunde man mærke, at de ingen Lyst havde til Foreeningen, endeel, efterdi de havde efter Svante Stures Død [...] udvaldt hans Søn Steen Sture til Rigets Forstandere, endeel ogsaa, efterdi de foregave, at den Hylding, de havde gjort Hertug Christian 1499 var ikke lovlig, efterdi den var skeed af Raadet alleene uden Borgernes og Bøndernes Samtykke. (Holberg: 9)
- (14) Christiern den Andens Regjering har faaet en særegen Betydning i Danmarks Historie derved, at den blev Anledning til en Kamp mellem de høiere og lavere Stænder, hvori disse, som længe taalmodigen havde baaret Adelens og Geistlighedens Aag, gjorde et kraftigt Forsøg på at afryste dette. (Allen: 261)
- (15) Efterat den nye rigsinstitution, stændermødet, var kommet op, blev herredag betegnelsen for et rigsmøde alene af rigets adelige herremænd. (Arup: 324)
- (16) De to konger kom med det samme i strid om Gotland, hvor Erik af Pommern fortsat herskede. (Ulsig: 85)

Samlet set kan der konstateres en reduktion i sætningskompleksitet fra Holberg over Allen og Arup til Ulsig. Det rejser to centrale spørgsmål:

A) Er der tale om en særlig dansk udvikling?

B) Hvordan kan den beskrevne kompleksitetsreduktion forklares?

Ad A) Den udvikling, som i grundtræk er blevet dokumenteret for dansk, kan også konstateres i sprog, som er nært beslægtet hermed. Eksempelvis påviser Lagerholm (1999) en reduktion af periodens omfang i svensk sagprosa i tidsrummet 1800-1997, mens Admoni (1973) og andre demonstrerer, at periodens omfang i tysk mindskes fra det 17. til det 20. århundrede.¹⁴ Om end det er påfaldende, at moderne tysk opviser en kortere periodelængde end moderne dansk, må det fastholdes, at den gradvise reduktion af sætningskompleksitet ikke er et særligt dansk fænomen, men derimod en udviklingstendens af mere generel karakter.¹⁵

Ad B) Når den gradvise kompleksitetsreduktion skal forklares, er det oplagt at tage udgangspunkt i den relativt omfattende tysksprogede litteratur om emnet. Som udslagsgivende fremhæves her i reglen en række sprogeksterne forhold affødt af industrialiseringen:

Die gesellschaftlichen Umschichtungen, die Dominanz der Naturwissenschaften und der wirtschaftliche Aufschwung ließen einen einfacheren, sachlichen Sprachstil angemessener erscheinen als die stilistisch hohen sprachlichen Normen des Bildungsbürgertums. (Punkki-Roscher 1995: 15)

Selvom denne forklaring ikke kan afvises, er den ikke uproblematisk. Dels indfanger den ikke de omtalte forskelle mellem tysk på den ene side og dansk (og svensk) på den anden side – divergenser, som består, selvom disse sprogområder alle har gennemgået en industrialisering. Desuden tager reduktionen i sætningskompleksitet sin begyndelse, inden industrialiseringen sætter ind, hvilket må betyde, at også andre faktorer gør sig gældende. Fremtidig forskning bør undersøge disse forhold nærmere ud fra et kontrastivt-diakront perspektiv.

14 For yderligere litteratur om sætningskompleksitet i tysk henvises til det forskningshistoriske overblik i Christiansen (i trykken). En oversigt over litteratur om fænomenet i svensk findes hos Mertzluft (2013).

15 Christiansen (i trykken) opgør den gennemsnitlige periodelængde i moderne tysk presesprog til 15,5 ord pr. periode, i dansk til 20,5 ord pr. periode, jf. fodnote 13, og forklarer disse kontraster med udgangspunkt i syntakstypologiske forhold.

4. Konklusion

Denne artikel giver en introduktion til den lingvistiske kompleksitetsforskning og præsenterer resultaterne af en diakront anlagt kompleksitetsanalyse af periodestrukturer i dansk. Med afsæt i en rekursionsbaseret tilgang til fænomenet operationaliseres syntaktisk kompleksitet som subordination på sætningsniveau. På denne baggrund analyseres et korpus bestående af uddrag af fire historiefaglige værker fordelt over det 18., 19., 20. og 21. århundrede. I løbet af dette tidsrum kan der konstateres en markant reduktion i sætningskompleksitet. Dette kommer bl.a. til udtryk ved, at antallet af delsætninger pr. periode, antallet af hypotaktiske storsætninger og antallet af bisætninger af højere grad mindskes. Da en lignende udvikling kan konstateres i svensk og tysk, synes der at være tale om en generel sproglig udviklingstendens, hvis årsager endnu ikke er udforsket til bunds.

5. Litteratur

5.1 Korpus

Allen, Carl Ferdinand: *Haandbog i Fædrelandets Historie*, 6. udgave. København 1863.

Arup, Erik: *Danmarks Historie*, 2. bog, bind A, uændret fotografisk optryk efter originaludgaven. København 1961.

Holberg, Ludvig: *Dannemarks Riges Historie*, bind 2, ny udgave. København 1856.

Ulsig, Erik: *Konge og Råd 1440-1523*, i: Steen Busck og Henning Poulsen (red.): *Danmarks historie – i grundtræk*, 2. udgave. Aarhus 2002.

5.2 Sekundærlitteratur

Admoni, Wladimir: *Die Entwicklungstendenzen des deutschen Satzbaus von heute*. München 1973.

Baechler, Raffaella: *Absolute Komplexität in der Nominalflexion. Althochdeutsch, Mittelhochdeutsch, Alemannisch und deutsche Standardsprache*. Berlin 2017.

Blom, Jonas Nygaard: Syntactic Complexity in Danish Radio News, i: *Nordicom Review* 32, s. 93-109. Göteborg 2011.

Christiansen, Mads: Komplexität kontrastiv. Am Beispiel der Ganzsätze im Deutschen und Dänischen, i: *Sprachwissenschaft*. Heidelberg (i trykken).

– Subordinativ vs. koordinativ. Zur pränominalen Strapazierfähigkeit in deutschen und dänischen Presstexten, i: *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 46, s. 333-354. Berlin 2018.

- Culicover, Peter: *Grammar and Complexity. Language at the Intersection of Competence and Performance*. Oxford 2013.
- Deutscher, Guy: »Overall complexity«: a wild goose chase?, i: Geoffrey Sampson, David Gil og Peter Trudgill (red.): *Language Complexity as an Evolving Variable*, s. 243-251. Oxford 2009.
- Fischer, Klaus: Komplexität – dennoch ein nützlicher Begriff, i: Mathilde Hennig (red.): *Linguistische Komplexität – ein Phantom?*, s. 19-52. Tübingen 2017.
- Hansen, Aage: *Moderne Dansk*, bind 1. København 1967.
- Hennig, Mathilde (red.): *Linguistische Komplexität – ein Phantom?* Tübingen 2017a.
- Einleitung, i: Mathilde Hennig (red.): *Linguistische Komplexität – ein Phantom?*, s. 7-18. Tübingen 2017b.
- Strukturelle Komplexität attributiver Junktion, i: Mathilde Hennig og Robert Niemann (red.): *Junktion in der Attribution. Ein Komplexitätsphänomen aus grammatischer, psycholinguistischer und praxistheoretischer Perspektive*, s. 163-201. Berlin/Boston 2015.
- Hennig, Mathilde, Volker Emmrich og Stephanie Lotzow: Komplexität und Koordination, i: Mathilde Hennig (red.): *Linguistische Komplexität – ein Phantom?*, s. 175-195. Tübingen 2017.
- Hockett, Charles: *A Course in Modern Linguistics*. New York 1958.
- Humboldt, Wilhelm von: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin 1836.
- Karlsson, Fred: Origin and maintenance of clausal embedding complexity, i: Geoffrey Sampson (red.): *Language Complexity as an Evolving Variable*, s. 192-202. Oxford 2009.
- Kortmann, Bernd og Benedikt Szmrecsanyi (red.): *Linguistic Complexity. Second Language Acquisition, Indigenization, Contact*. Berlin/Boston 2012a.
- Introduction: Linguistic complexity. Second Language Acquisition, indigenization, contact, i: Bernd Kortmann og Benedikt Szmrecsanyi (red.): *Linguistic Complexity. Second Language Acquisition, Indigenization, Contact*, s. 6-34. Berlin/Boston 2012b.
- Kusters, Wouter: Complexity in linguistic theory, language learning and language change, i: Matti Miestamo, Kaius Sinnemäki og Fred Karlsson (red.): *Language Complexity. Typology, contact, change*, s. 3-22. Amsterdam 2008.
- Lagerholm, Per: *Talspråk i skrift. Om muntlighetens utveckling i svensk sakprosa 1800-1997*. Lund 1999.
- Mertzlufft, Christine: *Nähe und Distanz im Kontrast. Deutsche und schwedische Behörden Texte von 1950 bis heute*. Hildesheim/Zürich/New York 2013.
- Miestamo, Matti: Grammatical complexity in a cross-linguistic perspective, i: Matti Miestamo, Kaius Sinnemäki og Fred Karlsson (red.): *Language Complexity. Typology, contact, change*, s. 23-41. Amsterdam 2008.
- Miestamo, Matti, Kaius Sinnemäki og Fred Karlsson (red.): *Language Complexity. Typology, contact, change*. Amsterdam 2008.

Punkki-Roscher, Marja: *Nominalstil in populärwissenschaftlichen Texten. Zur Syntax und Semantik der komplexen Nominalphrasen*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien 1995.

Sampson, Geoffrey: A linguistic axiom challenged, i: Geoffrey Sampson, David Gil og Peter Trudgill (red.): *Language Complexity as an Evolving Variable*, s. 1-18. Oxford 2009.

Markering af propriumsfunktion ved omvendt ledstilling

Af Line Sandst

In this article, I discuss a type of proper name that is rarely discussed among linguistics and name researchers, however often found among the category of commercial names in the linguistic landscapes in cities. The proper name type differs from other proper name types due to its in Danish unconventional structure of having the part of the compound that describes the locality as the first part of the expression, e.g. *Café Sommersko*, and not as the last part of the compound, e.g. **Sommerskocaféen* that is the common structure in Danish and other Germanic languages.

I argue that the unconventional word formation evokes the instant notion of proper name status, hence has the ability to bypass the time factor that expressions needs in order to obtain proper name status. Therefore, the unconventional expression can be used to exploit the untapped linguistic possibility in Danish language for name givers to form instant proper names.

Kommercielle navne (navne på butikker og erhverv) udgør den måske mest produktive navnetype, når det gælder dannelsen af nye navne. Navne (proprier) kan dannes af forhåndenværende ord eller fraser, hvorved der opstår homonymi imellem to enslydende udtryk, eller de kan dannes som unikke udtryk uden homonymi. Især i førstnævnte tilfælde spiller den tidslige faktor en stor rolle for, om og hvornår udtrykket etableres i navnefunktion for en bred navnebrugerreds på tværs af generationer og miljøer.¹ Når det sker, træder den monoreferentielle, og egentlig propriale, funktion i forgrunden, imens forestillingen om en klasse af ting træder i baggrunden (Gernsbacher 1997, Müller 2010, Brédart 2016). Dermed opstår sameksistens af to enslydende udtryk, et fænomen der også kendes som layering (Hopper 1991). Det vil sige, at hvis et udtryk som fx *pizzahuset* dannes, kan det i en talesprogssituation være vanskeligt at vide, om der menes et hvilket som helst, men specifik refererende og bestemt pizzahus (forestillingen om en klasse af ting er vakt), eller om der menes det kommercielle erhverv *Pizzahuset*, som ligger på Gothersgade i København (monoreferentiel reference). I sidstnævnte tilfælde er konventionen proprium opstået, der i talesprogssituationen fordrer konsensus om udtrykkets funktion som netop proprium i den pågældende talesprogs-

¹ Her ser jeg bort fra lejlighedsdannelser og navnedannelser i mindre sprogsamfund som fx i familier, vennekredse og lignende.

situation. Dette kan være sket gennem en dåbshandling, men dog oftere i talesprogssituationer ved gentagelse af udtrykket i propriial funktion over tid i forskellige kontekster (Andersson 1994, Ainiala, Saarela & Sjöblom, 2016: 23). Proprier i det lingvistiske landskab i byerne kan imidlertid mere entydigt afkodes som proprier i homonyme situationer, da de som skriftfunderede tekster alt overvejende placeres inden for diskursen for propriers placering i byen, hvorigennem den grammatiske kategori kommunikerer visuelt (for mere herom se Sandst & Syrjalä, Sandst 2016: 93-145).

I det følgende præsenterer jeg et studie af en navnetype, der strukturelt har foranstillet lokalitetsbeskrivende led (*Café Sommersko*, *Salon Zisar*, *Kontorfællesskabet 5tested* m.fl.). Gennem bruddet med den almindelige opbygning i dansk sprog har navnetypen potentialet til at omgå den eventuelle tidslige faktor og altså dannes som øjeblikkeligt proprium i en bred navnebrugerkreds på tværs af tale- og skriftsprog. Trods dette særegne kendetegn er navnetypen sparsomt beskrevet i danske grammatikker og i den øvrige litteratur. Mest indgående er navnetypen behandlet i en kortfattet artikel fra 1988, hvor Bent Jørgensen karakteriserer navnetypen som »fast appositionel markering af ny denotation« (Jørgensen 1988: 115-118). I Hansen og Heltofts grammatik fra 2011 benævnes navnetypen som »proprium som efterstillet adled« (2011: 515), imens Paul Diderichsen fokuserer på trykfordelingen i stednavne af denne konstruktion i *Elementær Dansk Grammatik* første gang udkommet i 1946.

Med udgangspunkt i disse lakoniske beskrivelser, der oftere nævner end egentlig karakteriserer, præsenterer jeg i nærværende artikel mine observationer af navnetypen samt indledende analytiske spadestik med udgangspunkt i empiriske forekomster indsamlet i bydelen Indre by i København i perioden 2014-15.

Baggrund

Jørgensens artikel udsprang af et mindre studie af navnetypen, som er det eneste af sin art, der beskriver den unge navnetype. I artiklen anfører Jørgensen bl.a. eksemplerne *Fiskehuset Damsø* og *Sygekassen Vanløse*. Strukturelt strider dannelsen imod reglerne i dansk sprog, hvor der normalt er efterstillet artsled. Et artsled er det led i et sammensat stednavn, som betegner lokalitetens art, fx -by, -skov eller -rup (et oprindeligt *torp*, der betyder udflytterbebyggelse og dateres til vikingetid og middelalder).

Dertil indtager det foranstillede beskrivende artsled »et meget fast forhold til det egentlige navn« (Jørgensen 1988: 115), og spørgsmålet er derfor, hvordan navnetypen skal opfattes.

Jørgensen mener, at opkomsten af navnetypen skyldes markering af andetleddet som genbrug af et allerede etableret stednavn anvendt i en ny funktion om et nyt slags denotatum, altså en ny slags lokalitet, der ønskes benævnt. Af nævnte eksempler ovenfor anvendes *Vanløse* således allerede som bebyggelsesnavn, men genanvendes i det kommercielle navn (*Sygekassen Vanløse*) med foranstillet beskrivende led *Sygekassen* for at markere, at det er en anden lokalitet end byen, der menes. I et undersøgelsesområde på 250.000 kvadrater i Indre By i København, ses følgende forekomster af navnetypen:

Kommercielle navne med foranstillet lokalitetsbeskriver

ADVOKATFIRMAET SVANHOLM Boutique soavita <u>Kunsthåndværk fra Madagaskar</u> BOUTIQUE TAEKO CAFÉ DAN TURELL <u>1977</u> Café Nick Café Norden Café Rex CAFÉ SOMMERSKO <u>1976</u> CAFÉ VICTOR <u>1981</u> DEN SELVEJEDE INSTITUTION MUSIK & TEATER Diskotek Be Proud DOMSTOLSSTYRELSEN DANMARKS DOMSTOLE <u>EJENDOMSSELSKABET J. HALDS GAARD</u> <u>FISKERIAKTIESELSKABET ICEFISH</u> FORLAGET PRESSTO FORLAGET SCALA. FRISØR CESARE Frisør Stender GALERIE BECHMAN GALERIE EDELING GALLERI K galleri NB Galleri Sct Gertrud <u>GO-GO BAR</u> Beverly Hills <u>NIGHTCLUB gentlemen's club</u> Hælebaren City <u>intercoiffure</u> MONDIAL Konditori Antoinette café & conditori Kontorfællesskabet 5stedet

KUNSTBIBLIOTEKET BYENS BILLEDE
Landsforeningen Liv og Død
MEDIEHUSET DK
PSYKOLOGPRAKSIS ANN JACOBI
REDERIAKTIESELSKABET HALDSBORG
RESTAURANT 41 GL. MØNT
RESTAURANT GRØNNEGÅDE
RESTAURANT PARNAS/DANSK KØKKEN PARNAS MUSIK DANS
Restaurant Pilekælderens
RISTORANTE FABIO'S paparazzi
ristorante Santoni Tapas & Vinbar
SALON ZISAR the copenhagen hairdresser
STRESSKLINIKKEN CITY PSYKOLOGISK CENTER
vinstuen Bernikow

Tabel 1: 42 kommercielle navne med foranstillet beskrivende element/artsled indsamlet i perioden 2014-2015 i bydelen Indre By i København (se Sandst 2016: 38-53 om metode og analyse). Flere af de foranstillede artsled skrives med en anden eller mindre skrifttype, der visuelt markerer forskel imellem de to led og kan sigte til det foranstillede leds faste, men ikke obligatoriske brug. Dette er gengivet ved understregning, der endvidere dækker over tillægsinformationer, der specificerer varesortiment, årstal for hvornår det navnbærende erhverv grundlagdes m.m. Navnene er her gengivet med store og små bogstaver, som de fremstod på skiltene i byen, men normaliseres i brødteksten i det følgende. Andre modaliteter som farve, forskellige skrifttyper og komposition er ikke gengivet, men kan studeres nærmere i Sandst 2016.

Undersøgelingsområdet indeholdt i alt 948 individuelle lokalitetsforankrede løbenavne, hvoraf 42 proprier har foranstillet lokalitetsbeskrivende element. De 948 navne dækker over en række forskellige navnetyper, der ud over kommercielle navne indbefatter gadenavne, navne på pladser, huse, en kirke, en kanal (Slotskanalen) m.fl. Gruppen af ikke-kommercielle navne udgør i alt 71 proprier, og der er ingen proprier i den bredt-favnende kategori, der er dannet med foranstillet lokalitetsbeskrivende element. I dette datamateriale knytter navnedannelsen sig altså specifikt til kategorien kommercielle navne, som i undersøgelingsområdet udgør den mest prominente andel af data på i alt 877 proprier. Procentvis er ca. 4,8 % af de kommercielle navne i materialet således dannet med foranstillet lokalitetsbeskrivende element. Det er altså en lille navnegruppe, som dog samtidig er vanskelig at overse.

Appositionsforholdet er fast, men ikke obligatorisk, mener Jørgensen. Han afviser endvidere konstruktionen som et *fuldt navn*, da det medfører, at der enten findes navne med foranstillet artsled »noget hidtil uset og for

de germanske sprog aldeles fremmed« (ibid.: 116), eller at navnetypen må opfattes som reciprokeringer. Reciprokeringer er de propriale forekomster af stednavne, som står i et indbyrdes afhængighedsforhold til hinanden, som fx *Store Brodersby* og *Lille Brodersby*, *Sønder Brarup* og *Nørre Brarup* osv. Navneparrene både forudsætter hinanden, da der ikke ville være en store-forekomst uden en lille-forekomst, og indgår i et kronologisk forhold til hinanden, da de reciprokerende tilføjelser først opstår ved fremkomsten af den yngre bebyggelse og den heraf afledte sproglige nødvendighed af at kunne adskille de to bebyggelser fra hinanden.²

Jørgensen afviser imidlertid muligheden, at navnetypen skulle være en reciprokering »da leddene i en reciprokering indgår i et underordningsforhold [hvor man får] relationen *Borød Flinterup* = *Flinterup* forskellig fra *Borød*, mens man i fx *Sygekassen Vanløse* har relationen *Sygekassen Vanløse* = *sygekassen* = *Vanløse*« (ibid.). Relationen mellem leddene er med andre ord ligeværdige.

Proprialiseringsstrategi og utilpassede lån

I navnetypen med foranstillet lokalitetsbeskrivende artsled har begge led i dannelsen altså en ligeværdig relation. Det kunne udtrykkes som, at de to navneelementer i *Sygekassen Vanløse* hører sammen, som om der var et usynligt kolon imellem den foranstillede lokalitetsbeskriver og andetleddet.

Jørgensen opregner to muligheder for, hvordan navnetypen er opstået. Dels kan navnetypen være inspireret af navnedannelser fra andre sprog, dels er:

Tilkomsten af ny denotation [...] forbundet med tilkomsten af en ny denotatumskategori, men samtidig vil den normale situation være den, at den primære navnebærer bevarer sit navn. Den faste apposition bliver derfor en nødvendighed til sproglig markering af, at der nu er tale om den betydningssekundære navnebrug, og typen er dermed en god indikator for tilkomst af ny denotation. (ibid.)

² Se Bent Jørgensens *Reciprokering* (1977) for en udførlig indføring i fænomenet, som også indeholder navnepar med mere underfundige reciprokerende led, der knytter navneparrene sammen.

Forklaringsmodellen passer til navnedannelserne *Fiskehuset Damsø* og *Sygekassen Vanløse*, som danner udgangspunktet for Jørgensens undersøgelse, og begge har et etableret stednavn som andetled. I mit materiale er der imidlertid ikke tale om genbrug af etablerede stednavne som andetled. Derimod kan der observeres et miks af proprier, appellativer og quasiord som sidste led i navnet, ligesom navnetypen anvendes inden for mange forskellige denotatums kategorier både caféer, forlag og et diskotek (*Café Sommersko*, *Forlaget Pressto*, *Diskotek Be Proud*). Dette kunne pege i retning af, at navnetypen kunne have en oprindelig indlånt struktur som ophav.

Navne med foranstillet artsled kendes fra romanske sprog. Som det fremgår af tabellen ovenfor, udgøres en stor del af de foranstillede lokalitetsbeskrivende led af indlånte ord fra eller via romanske sprog, således *café*, *galleri*, *salon*, *butik (boutique)*, *diskotek* og *restaurant*. En nærliggende slutning kunne drages ved den antagelse, at fx flere cafénavne med foranstillet lokalitetsbeskriver, kunne være dannet efter fransk forbillede: *Café Dan Turèll 1977*, *Café Nick*, *Café Norden*, *Café Rex*, *Café Sommersko 1976* og *Café Victor 1981*. Når Jørgensen peger på, at navnedannelsen kan have udenlandsk forbillede (ibid.: 118), viser mit materiale altså det samme.

Jørgensen antyder, men skriver aldrig direkte, at navnetypen fungerer, som det jeg ved tidligere lejlighed har betegnet som en *proprialiseringsstrategi* (Sandst 2016), da der dannes et *instant name* (Nicolaisen 1997, Andersson 1996: 23). Det betyder, at den morfologiske struktur kan benyttes af navngivere, der ønsker at undgå homonymisk tvetydighed og danne et entydigt proprium her-og-nu for en bred navnebrugerreds. Fra et sprogbrugsperspektiv kan det strukturelle lån beskrives som et funktionsdrevet valg af navnetype hos navngiverne, der kan ses i et kontinuum fra bevidst til ubevidst motivation

from those that are not at all voluntary (e.g. phenomena known as 'interference' or 'transfer,' or errors in the selection of the appropriate language form), [...] to those that are conscious and deliberate (such as language mixing for stylistic purposes) (Matras 2010: 83).

Netop ved sprogstørrelsens særpræg som en ikke-germansk orddannelses-type kan propriumsfunktion markeres øjeblikkeligt, da orddannelsesmåden mig bekendt kun kendes ved proprier. På denne måde kan sprogstør-

relsen dannes af forhåndenværende ordstof på en »propriial facon«, hvor homonymi undgås, og der markeres propriumsfunktion fra start.

Men navnetypen kan også have haft særlige produktive perioder i moderne tid forankret til moder og tendenser i opkomsten af lokalitetstyper i det urbane miljø. Fx kendes lokalitetstypen *café* i Europa fra 1600-tallet. Dog fik cafékulturen først for alvor sit indtog i Danmark i løbet af 1970'erne efter fransk og italiensk forbillede »først med etableringen af Café Sommersko i København i 1976, snart efter med caféer over hele landet« (DSD). Med (gen)etableringen af den 'indlånte' lokalitetstype, kunne det tænkes, at navnedannelsesmåden også blev (gen)indlånt, da navngiverne dermed ville kunne signalere noget særlig fransk (og italiensk) via strukturen i navnedannelsen. Der ville dermed være tale om et sociolingvistisk motiveret lån som indgang til grammatikaliseringen (jf. Heine & Kuteva, 2010: 88), hvor

speakers feel pressure to demonstrate competence in a prestige language, or else that it is internal to language, in the sense that speakers generalize certain vocabulary items across their repertoire for the sake of convenience, irrespective of the function of these vocabulary items, as long as there are no structural obstacles that stand in the way of their integration into the recipient language (Matras, 2010: 78).

Orddannelsen kendes imidlertid også i andre germanske sprog, fx fra de engelske *proprier River Thames* og *Mount Everest*. Floden Thames nævnes første gang i kilderne i 51 f.Kr. i formen *Tamesis* (Ekwall, 1928/1968, s. 402), men et senere belæg fra ca. 730 e.Kr. benævnes floden i en latinsk kilde som *fluuium Tamensem*, altså med et latinsk foranstillet *flod* (ibid.). Ekwall angiver ingen kilder med *River Thames*, imens der på John Ogilbys kort over vejruiter i England fra 1675 snart skrives *Thames flu.*, *fluvius* eller *River Thames* (Ogilby 1971).

Konstruktioner med foranstillet *River* før proprium angiver Oxford English Dictionary (OED) som et nyere fænomen med første belæg fra ca. 1398 (OED, river) »now chiefly in British English referring to British rivers and certain other major, historically important rivers, as the Nile, Rhine, Ganges etc.« (ibid.). Imidlertid indeholder samtlige belæg på konstruktionen river + proprium også et *the* (De ryuer Gyon, The ryver Ban, the riuer Styx m.m.), og det er derfor ikke entydigt, om *river* skal opfattes som en fast del af navnet, eller som et forklarende element i den syntaktiske enhed.

Mount Everest er en ung navnedannelse fra 1857. Bjerget er navngivet efter Sir George Everest (1790-1866), der ledte kortlægningen af Indien og Himalaya (OED, Everest), men konstruktionen med et foranstillet *Mount(ain)* er ældre og kan dateres til samme periode, som hvor det foranstillede *river* + proprium begynder at optræde i kilderne (jf. »To mount synai forð he nam« i et belæg af 1325 af en afskrevet kilde fra 1250 (OED, Mount)). Der tegner sig dermed et billede af, at foranstillet artsled i proprietierne indledningsvist fandtes i de romansksproglige overleveringer, og først senere fandt vej ind i det engelske sprog, hvorved konstruktionen altså må opfattes som en nyere (indlånt) orddannelse, som tilsyneladende er specifik for proprietier. Når Jørgensen anfører, at navne med foranstillet artsled er fremmed for germanske sprog (Jørgensen 1988: 116), understøtter overleveringerne altså udsagnet.

Materialet er for lille til at sige noget entydigt om fordelingen af, hvor når der bruges bestemt eller ubestemt form ved den foranstillede lokalitetsbeskriver i danske forekomster. Jørgensen mener, at navnetypen i konstruktionen ubestemt form + proprium er tilknyttet de to denotationskategorier villaer og hotel- og restaurationsbranchen. Som det fremgår af tabellen ovenfor, findes denne konstruktion også ved andre denotationskategorier som fx frisører.

Der tegner sig nogle spæde konturer blandt eksemplerne fra data, der kunne antyde, at ubestemt form særligt bruges ved indlånte ord fra romanske sprog, hvorfra navnedannelsen kendes i den nøgne form (jf. *café*, *salon*, *frisør* og *restaurant/ristorante*), mens de substantiver, der er og muligvis opfattes mere hjemlige, antager bestemt form, således fx *Vinstuen Bernikow*, *Hælebaren City* og *Advokatfirmaet Svanholm*. I det første tilfælde kunne der være tale om mønsterpåvirkning fra de(t) sprog, hvor strukturen indlånes fra, hvorfor bestemthedsmarkeringen udebliver, imens der i det andet tilfælde kunne være tale om hjemlige dannelser med udgangspunkt i den indlånte struktur, hvor bestemthed markeres. Men det kræver en større og systematisk undersøgelse at af- eller bekræfte tesen.

Konklusion

Navnetypen er veletableret og har været kendt i Danmark i mindst 200 år (Jørgensen 1988: 115). Endvidere har den bredt sig til forskellige denotationskategorier, og den er særligt frekvent i de navnetyper, der hører til den kommercielle verden. Grundet dansk sprogs ordstilling er den velegnet til

at danne utvetydige og øjeblikkelige proprier, da der ikke opstår homonymi med andre udtryk. Det tyder samtidigt på, at konstruktionen med foranstillet lokalitetsbeskriver er af nyere, indlånt oprindelse.

Navnet *Café Sommersko* vidner om, at navnetypen anvendes som andet end markering af ny denotation ved genbrug af et allerede etableret proprium som navneelement. Dertil havde det været tilstrækkeligt at kalde caféen for **Sommerskocafé(en)*, hvis den blotte association havde været målet. Gennem den omvendte ordstilling skabes et navn, der øjeblikkeligt markerer proprium, associerer til romanske sprog og kultur, og samtidigt indeholder potentialet for de associationer, der fremkommer ved **Sommerskocafé(en)*. Orddannelsesmåden kan altså anvendes som markering af propriumsfunktion.

Om den ubestemte form breder sig til navnedannelser med foranstillede oprindelige fællesnordiske ord (eller ved afklimatiserede låneord, der opfattes som danske) er uvist. Jeg har excerperet grænsetilfældet *Guldsmed Bjerg Van Mackelenbergh* fra et butiksskilt. Da *guldsmed* både kan betyde »kunsthåndværker der fremstiller smykker« og »forretning hvor



Café Norden. Foto: Carl-Emil Prehn Andersen

man køber smykker« (DDO) kan det ret beset ikke afgøres, om der menes det ene eller det andet. Det samme gælder i øvrigt for substantivet *frisør*.

Appositionsforholdets faste, men ikke obligatoriske forbindelse illustreres visuelt i flere navne, hvilket fremgår af tabellen ovenfor markeret ved understregninger. Flere foranstillede lokalitetsbeskrivende led skrives nemlig med en anden eller mindre skrifttype i forhold til navnets andetled. Forskel i skrifttyper og -størrelse ses ofte i teksterne på butiksskilte med *proprier* i de lingvistiske landskaber, og kan have flere forskellige betydninger (se fx Sandst 2016: 113-128). I *proprierne* med foranstillet lokalitetsbeskrivende led kunne forskellene også sigte til (eller afstedkomme) opfattelsen af en fast, men ikke obligatorisk forbindelse mellem leddene.

Der er to måder at danne *proprier* på. Enten som unikke udtryk eller med udgangspunkt i eksisterende ord eller fraser. Men *proprier* er også konventioner, der skal tillæres, hvilket kræver tid og konsensus i en navnebrugerkreds. De unikke navnedannelser har deres styrke ved fraværet af homonymi, hvorved forvekslingsmulighederne med andre ord og grammatiske klasser minimeres. Til gengæld er det vanskeligere at forbinde *propriet* med det, det betegner, da det ofte ikke beskrives, hvad det skulle betegne grundet manglede homonymi.

Dog virker orddannelsesmåden med foranstillet lokalitetsbeskriver i fast appositionelt forhold til andetleddet som en navnedannelsesmåde, der kan skabe øjeblikkeligt *proprium* på tværs af tale- og skriftsproget. Fordi orddannelsen er fremmed for germanske sprog, har den været stort set uudnyttet, og derfor kan strukturen bruges ved navnedannelse til at markere øjeblikkeligt *proprium* med.

Litteratur

- Ainiala, Terhi, Saarelma, Minna & Sjöblom, Paula. 2016. *Names in Focus - An Introduction to Finnish Onomastics*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Andersson, Thorsten. 1994. *Onomastiska grundfrågor*. i: Kristoffer Kruken (red). *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. NORNA-rapporter 60*, Uppsala: NORNA-Förlaget, s. 15-43.
- Brédart, Serge. 2016. *Names and Cognitive Psychology*. In: Carole Hough (red.), *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press, 476-487.
- DDO = Den Danske Ordbog. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Online: www.ordnet.dk
- Diderichsen, Paul. 1957. *Elementær dansk grammatik*. 2. udgave. København.

- DSD = Bjarne Kildegaard: café i *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 10. juli 2019 fra: <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=53439>
- Ekwall, Eilert. 1928/1968. *English River-names*. Oxford: Oxford University Press.
- Gernsbacher, Morton Ann. 1997. Attenuating Interference during Comprehension: The Role of Suppression. *The Psychology of Learning and Motivation*, Scopus (37), s. 85-104.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars. 2011. *Grammatik over det Danske Sprog*. bd. 1-3. Aarhus.
- Heine, Bernd & Tania Kuteva. 2010. Contact and Grammaticalization. I: Raymond Hickey (red). *The Oxford Handbook of Language Contact*. Oxford, UK: Wiley & Blackwell, s. 86-105.
- Heine, Bernd (eds.). 1991. *Approaches to Grammaticalization*, vol 1, s. 17-36. Amsterdam.
- Hopper, Paul J. 1991. On some principles of grammaticization, i: Elizabeth Closs Traugott & Bernd
- Jørgensen, Bent. 1977. *Reciprokering*. København.
- Jørgensen, Bent. 1988. Fast appositionel markering af ny denotation, i: *NORNA-rapporter 37*, s. 115-118. Uppsala.
- Matras, Yaron. 2010. Contact, Convergence, and Typology, i: Raymond Hickey (red). *The Handbook of Language Contact*. Oxford, UK: Wiley & Blackwell, s. 86-105.
- Müller, Horst M. 2010. Neurolinguistics: The Special Role of Proper Names. *Chinese Journal of Physiology* 53:6, 351-358.
- Nicolaisen, W. F. H. 1997. One name but many systems, i: *You name it*, s. 57-62. Helsinki.
- OED=Oxford English Dictionary: "Everest": <https://www-oed-com.zorac.aub.aau.dk/view/Entry/65312?redirectedFrom=everest#eid>. "Mount": <https://www-oed-com.zorac.aub.aau.dk/view/Entry/122888?rskey=uuZpib&result=1&isAdvanced=false#eid>. "Thames": <https://www-oed-com.zorac.aub.aau.dk/view/Entry/200113?redirectedFrom=thames#eid>. "River": <https://www-oed-com.zorac.aub.aau.dk/view/Entry/166422?rskey=Rt9MYC&result=1&isAdvanced=false#eid>
- Ogilby, John. 1971. Road Maps of England and Wales, fra John Ogilby *Britannia* 1675, Osprey, Reading.
- Sandst, Line. 2016: *Urbane Stednavne – storbyens sproglige dimension*. Ph.d.-afhandling, København: Københavns Universitet.
- Sandst, Line & Väinö Syrjälä (under udgivelse) "Proper names in the Linguistic Landscape: Theoretical challenges in a Multimodal Discourse." i Löfdahl, Maria, Michelle Waldispühl, Lena Wenner (eds.). *Names in Writing. Namn i skrift*. Göteborg: Meijerbergs institut.

Islandsk sprog og dansk tunge

Islandsk sprog og litteraturs betydning for nationsopbygningen i Danmark

Af Auður Hauksdóttir

The Icelandic language and medieval literature played an important role in the development of Danish national identity. Icelandic manuscripts served as a key source for the writing of Denmark's earliest history and attracted widespread interest among Danish scholars.

Growing nationalist sentiment was increasingly directed at the mother tongue, which was considered a major cornerstone of national identity. Knowledge of Icelandic could be of key importance for researching the Danish language, and for interpreting the meaning of older writings.

Languages that had a long tradition of writing and prestigious literature were highly respected, and it was significant to find an unbroken connection between the contemporary and original language. In this respect, the Icelandic language had characteristics that Danish no longer had.

Interest of Danes in Icelandic language and literature, together with the important role they were accorded in the age of Romanticism, meant a great deal to Icelanders. Apart from creating job opportunities and income in Copenhagen, these conditions fuelled their pride as Icelanders and boosted awareness of the significance of language for Icelandic nationality and culture. As a result, interest on the part of Danes in Icelandic language and culture contributed to the growth and development of both Icelandic and Danish.

Danmark og Island havde en fælles historie fra 1383 indtil 1944, da den islandske republik blev oprettet.¹ Tilknytningen til Danmark fylder meget i Islands historie, men det samme gælder ikke Island i Danmarks historie. Her er der dog rigeligt at tage fat på, også på forskningsområdet. Et af de emner, der ikke tilstrækkeligt er blevet udforsket, angår mødet mellem det danske og islandske sprog. Så længe tilhørsforholdet varede, var de to folk i vedvarende kontakt med hinanden. Kontakten varierede dog meget både af omfang og karakter afhængigt af fx tidspunktet, typen af kontakt eller om den fandt sted i Island eller i Danmark. Andre faktorer såsom transport og medier havde indflydelse på kontakten landene imellem, og den kaldte på kommunikation, hvor både dansk og islandsk direkte eller indirekte var involveret. Dette fremgår af de talrige kilder, som vidner

1 Denne artikel er tilegnet min ven Jørn Lund med en stor tak for inspiration og faglig opbakning. Desuden vil jeg gerne takke den anonyme fagfællebedømmer, Annette Lassen og Flemming Lundgren-Nielsen for deres gode kommentarer og iagttagelser.

om mødet mellem dansk og islandsk. Mange af kilderne er skrevet på henholdsvis dansk eller islandsk og i nogle tilfælde bruges sprogene parallelt. Ofte indeholder teksterne metadiskussion om de to sprog, hvor holdninger til sprogene kommer til udtryk, mens andre viser de aftryk, som mødet med dansk har sat i det islandske sprog i form af importord, oversættelseslån og andre former for sproglig påvirkning.

Under islændingenes selvstændighedskamp spillede det islandske sprog en helt central rolle som bærer af nationalidentitet. Rent og purt sprog blev anset for at være af stor kulturel værdi, da det kom tættest på oldnordisk og sagaernes sprog. I den kontekst blev indflydelsen fra dansk af flere grunde ilde set, mens dansk og danskunderskaber i andre sammenhænge var vigtige for islændingene.² I Island har sprogforskere længe været optaget af det danske sprogs indflydelse på islandsk. Til gengæld har man kun i begrænset grad udforsket, hvilken rolle islandsk sprog og litteratur spillede i dansk kontekst³ og især sprogets og litteraturens betydning i forbindelse med opbygning af dansk nationalidentitet.⁴ Ej heller har man interesseret sig for, hvordan kontakten til Danmark og danskernes interesse for islandsk sprog og litteratur bidrog til at styrke sproget og vække islændingenes bevidsthed om modersmålets betydning. Denne artikel har til formål at belyse disse forhold.

Ved afgrænsning og analyse af emnet tages der udgangspunkt i teorier om sprogenes økologi og sprogkontakt. I Haugens teorier om sprogenes økologi (1972) understreges det, at et sprogs situation og udvikling bør vurderes ud fra et helhedsbillede og i et bredt perspektiv, dvs. at sprogene ikke udvikles i et tomrum eller som et isoleret fænomen. Forskellige sociale forhold, der angår sprogets situation og udvikling, bør tages i betragtning, herunder kontakten med andre nationer og sprog (Thomason 2013 og Matras 2009). En af de faktorer, der har betydning for et sprogs situation, er den status eller prestige, der er forbundet med det. Aitchison (2013: 10) peger på, at latin nød stor respekt på grund af traditionen for at skrive på sproget og at disse positive holdninger

2 Se nærmere i Auður Hauksdóttir 2001: 15-41 og 129-139, 2011 og 2013.

3 Her kan nævnes Annette Lassens forskning i oversættelser af islandsk litteratur i dansk kontekst (Lassen 2014), bl.a. N.M. Petersens (Lassen 2014a) og C.C. Rafns sagaoversættelser (Lassen 2018 og under udgivelse) samt oversættelsernes betydning for sprogrensning og sproglig fornyelse (Lassen 2014a og 2018a).

4 Se Auður Hauksdóttirs forskning i det islandske sprogs og litteraturs betydning i dansk kontekst, især i forbindelse med dansk nationsopbygning (2016, 2018 og 2019).

blev overført på andre sprog som havde et etableret skriftsprog. Fishman (2012: 63-87) understreger også, at prestigøis eller klassisk litteratur på et sprog kan påvirke holdningerne til sproget i en positiv retning og dermed styrke dets situation og trivsel. Således antager de, at generelle positive holdninger til sproget kan styrke dets grundlag. Muysken (2013: 265) argumenterer for, at selvom forskning i sprogkontakt som regel er diakron, viser erfaringen, at den også kan gavne historisk lingvistisk forskning. Dette kan dog være problematisk på grund af mangel på sproglige historiske kilder (Thomason 2013: 36). Dette er ikke tilfældet i forbindelse med forskning i kontakten mellem dansk og islandsk, eftersom der findes et hav af skriftlige historiske kilder både i Danmark og Island, som direkte og indirekte omhandler de to sprogs situation og kontakten mellem dem. Kilderne er af forskellig karakter og skrevet af mange (dog sjældent af kvinder) i adskillige sammenhænge og med forskellige hensigter for øje. Derfor egner de sig godt til historisk lingvistisk forskning af denne art.

I det følgende gøres der rede for, hvad kilderne fortæller om mødet mellem dansk og islandsk i dansk kontekst og den betydning, som islandsk sprog og litteratur havde for danskerne i forbindelse med nationaldannelsen. Indledningsvis gøres der kort rede for middelalderlitteraturens betydning for den første danske historieskrivning, men hovedvægten lægges på sprogets og litteraturens betydning i forbindelse med opbygning af dansk nationalidentitet i den sidste del af det 18. og første del af det 19. århundrede, hvor teorier om forholdet mellem sprog og nationalitet samt nationalromantikken slog igennem. Efter det indledende afsnit om islandske kilder og den første danske historieskrivning følger et afsnit om sprogrensning og patriotisme. I det tredje afsnit gøres der rede for modersmålets betydning for nationsopbygningen, det fjerde afsnit handler om det islandske sprogs vigtighed i en dansk kontekst og det femte om implementering af nationalopdragelsen i brede kredse. I det sjette og sidste afsnit sættes der fokus på romantikken og betydningen af den nordiske arv i dansk kontekst.

Islandske kilder og den første danske historieskrivning

I indledningen til *Gesta Danorum* beretter Saxo om den betydning som islændingenes historieskrivning havde for hans arbejde med Danmarks-historien:

Heller ikke de flittige islændere skal her forbigås i tavshed. Disse folk har, fordi deres jord fra naturens hånd er så ufrugtbar, intet grundlag for pragt og luksus og fører konstant en tilværelse i nøjsomhed, hvor de ofte bruger hvert øjeblik af deres liv på at opdyrke kendskabet til andres bedrifter – og derved opvejer deres armod med ånd. For dem er det en stor fornøjelse at kende og viderebringe alle folkeslags historie, for i deres øjne er det lige så glørværdigt at beskrive andres dyder som at demonstrere sine egne. De skatte af historiske vidnesbyrd de har opbygget, har jeg med stor interesse gransket, og en ikke ubetydelig del af nærværende værk er udfærdiget på grundlag af deres beretninger. Jeg har absolut værdsat at kunne rådføre mig med folk som jeg vidste havde så indgående et kendskab til fortiden. (Saxo 2000: 15).

Citatet viser, at danske lærde allerede i middelalderen kendte til islændingenes skrivevirksomhed og benyttede sig af deres kilder. Sagalitteraturen fortæller om rejser og andre former for kontakt mellem islændinge og andre nordboere i middelalderen. Kontakten med danskere og andre nordboere blev dog tættere og anderledes, efter at Danmark og Norge blev forenet i et rige i slutningen af det 14. århundrede, og Island blev en del af det derved opståede tvillingerige. Islændingene havde indgået en aftale om personalunion med den norske konge i 1262 og havde derfor en tæt og mangesidig kontakt med Norge. Dette ændredes med reformationen, da København styrkede sin stilling som rigets administrations- og kulturcenter. Efter reformationen begyndte islændinge i stigende grad at tage til København for at studere. Hertil bidrog, at islandske studenter nød særlige privilegier på kollegiet Regensen, efter at det blev færdigbygget i 1623-1628 og faktisk helt indtil 1918, da Island blev en suveræn stat. Dette betød, at danske og islandske studenter læste og boede det samme sted, havde socialt samkvem, fik samme slags uddannelse og havde de samme undervisere. Af den grund havde danske og islandske lærde – i al fald til en vis grad – en fælles referenceramme. I et fåtalligt⁵ samfund som det islandske kunne kontakten med dansk videnssamfund mærkes: I 1600-tallet blev 175 islændinge immatrikuleret på Københavns Universitet, i 1700-tallet drejede det sig om 297 studerende og i 1800-tallet om mere end 400 (Helgi Þorláksson 2003: 382-383 og Sigurður Sigtryggsson 1944: 141). Mange af dem, som

5 I 1703 talte islændingene 50.358 og i 1801 var de 47.240 (*Hagskinna* 1997: 49).

havde studeret i Danmark, fik de bedste embeder efter hjemkomsten til Island, og de udgjorde derfor en magtfuld gruppe, som typisk adskilte sig fra almuen ved danskpræget kultur og sprog. Danmarksopholdet var også af andre grunde vigtigt. I København kom de studerende i kontakt med tidens åndelige og politiske strømninger og ofte bidrog studieopholdet til personlige forbindelser og venskab mellem islandske og danske lærde som kunne være en gevinst for begge parter. Eksempelvis assisterede flere islandske studenter lærde danskere i deres forskning i København og/eller gennem brevveksling efter at de var vendt tilbage til Island. Her kan nævnes Arngrímur Jónsson den lærdes samarbejde med danske historikere, Gunnar Pálssons og andre islandske studerendes samarbejde med Ole Worm og Rasks langvarige samarbejde med kollegianerne fra Regensen.

Annette Lassen (2014a: 58) understreger, at danskernes første interesse for islandsk middelalderlitteratur var forbundet med historieskrivning, og at man længe ikke tvivlede på teksternes sandhedsværdi. Middelalderlitteraturen var skrevet på islandsk og da danskerne ikke forstod sproget, var det nødvendigt at oversætte teksterne. Allerede i 1500-tallet blev værker, der angik de norske kongers historie, oversat til dansk, og det første af slagsen blev udgivet i København i 1594. Dette falder i tråd med Hans Bekker-Nielsen (1979: 146), som skriver, at danskere interesserede sig for islandske håndskrifter før 1600. Jakob Benediktsson fremhæver den rolle, som islandsk litteratur spillede i forbindelse med dansk historieskrivning, og nævner Arngrímur den lærde i den forbindelse (Jakob Benediktsson 1985: 13-26). Arngrímur læste ved Københavns Universitet i fire år og efter afsluttet uddannelse i 1589 blev han rektor på latinskolen på bispesædet Hólar i det nordlige Island. Efter hjemkomsten opfordrede biskop Guðbrandur Þorláksson ham til at skrive en tekst, som skulle hamle op med forkerte skriftlige meddelelser om Island i udlandet (Helgi Þorláksson 2003: 193-199). Arngrímur færdiggjorde teksten i 1592 og i sin rejse til København samme år havde han manuskriptet *Brevis commentarius de Islandia* med i bagagen, hvor han bl.a. henviste til islandske kilder. Under opholdet i København mødte han kongelige historieskriver Arild Huitfeldt som på den tid arbejdede på den ældste del af Danmarks historie. Desuden vides det, at Arngrímur lærte to unge historikere, Niels Krag (1550-1602) og Jon Jacobsen Venusin (d. 1608), at kende og man formoder, at Arngrímur har vist dem sin tekst og dermed gjort danske historieskivere opmærksomme på islandske kilder, som de indtil den tid ikke havde gjort brug af direkte. Vinteren 1592-93 oversatte Arngrímur mindst to islandske tekster til latin og skrev et resumé af den tredje for

Huitfeldt. I 1596 fik Arngrímur et kongebrev i hænde, hvor alle islændinge blev befalede at låne ham resuméer eller afskrifter af de oldskrifter, der kunne bidrage til arbejdet med Danmarkshistorien, og i breve fra 1596 og 1597 udtrykte historikeren Niels Krag et ønske om, at Arngrímur tog sig af indsamling af kilder, som kunne gavne hans historieskrivning (Jakob Benediktsson 1985: 13-19). Hermed fik danske lærde kendskab til kernen i det, som islandske skrifter kunne berette om Danmarks og det øvrige Nordens oldtid, og dermed var interessen for de islandske håndskrifter for alvor vakt (Jón Helgason 1959: 147-148). Kilderne viser, at håndskrifterne og kontakten med islændingene spillede en stor rolle for historieskrivningen. Dette understøttes af Holbergs historiske værk *Danmarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat* fra 1749⁶, hvor vigtigheden af islændingenes skrivevirksomhed fremhæves:

Man kand besynderligen berømme hos disse Folk, at de have været saa omhyggelige og flittige udi at skrive de Nordiske Bedrifter, item alt hvad som tiener til de Nordiske Historiers Oplysning, hvorefter baade Danske og Norske udi disse sidste Tider corrigere deres Historier. De beste Skrifter, som henhøre til den Danske og Norske Historie, ere skrevne af Iislandske Skribentere baade udi forrige og dette Seculo (Holberg 2014: 41).

Indsamlingen og brugen af de gamle håndskrifter forudsatte samarbejde med islændingene. De kendte til forholdene i Island, kunne bistå med at finde frem til de relevante håndskrifter, og de var i stand til at gøre rede for teksternes indhold, afskrive dem, oversætte og analysere. Ifølge Holberg var islændingenes indsats også vigtig, når det gjaldt den aktuelle historieskrivning. I den forbindelse nævner han Thormod Torfæus (Þormóður Torfason 1636-1719)⁷ og hans historieskrivning, ikke mindst hans omfattende værk om Norges historie, og det store arbejde som professor Arnas Magnæus (Árni Magnússon 1663-1730) havde stået for i forbindelse med indsamling af de islandske håndskrifter (Holberg 2014: 41).

6 Værket *Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat. Anden Edition, Forandret efter nærværende Tiids Tilstand, Forøget med nogle nye Capitler* fra 1949 var en revideret udgave af bogen *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, som udkom i 1729 (Olden-Jørgensen 2014: xi-xii).

7 Þormóður Torfason var bl.a. kongelig oversætter af islandske håndskrifter og historieskriver. Desuden blev han sendt til Island for at indsamle håndskrifter.

Historieskrivningen havde det formål at styrke det danske rige, og her ligesom i andre lande fulgte modersmålsforskningen i kølvandet på den nationale historieskrivning (Ilsøe 1991: 57). I den forbindelse spillede islandsk sprog en ikke ubetydelig rolle.

Sprogrensning og patriotisme

I *Crymogæa*, som udkom i 1609, skriver Arngrímur den lærde (1985: 96) om det islandske sprog og fremhæver dets renhed. Ifølge Arngrímur er islandsk sprog det samme som oldnordisk eller det gamle og uspolerede norsk. Islændingene valgte at kalde sproget dansk tunge⁸, da de altid havde sat stor pris på danskerne. Dens rene form tales nu kun af islændingene og derfor kaldes det islandsk, hvorimod dansk og norsk har ændret sig markant på grund af samkvem med udlændinge (Arngrímur Jónsson 1985: 102-103). Med henvisning til Jean Bodin⁹ understreger Arngrímur, at alle sprog ændrer sig på forskellig vis gennem tiden og at dette antageligt også vil ske for islandsk. Når sproget dyrkes bør man tage hensyn til håndskrifterne på grund af sprogets renhed og den storslåede stil og Arngrímur opfordrer sine landsmænd til at bruge modersmålet selv som forbillede på grund af dets rigdom og snille i stedet for at kopiere alt efter danskere eller tyskere i tale og skrift (Arngrímur Jónsson 1985: 104-105). Kilderne viser, at i 1600-tallet fandtes der danske lærde, som ligesom Arngrímur var optaget af modersmålet og dets renhed. Her har reformationens fokus på modersmålet og dets rolle haft sit at sige sammen med de tætte forbindelser, der fandtes mellem Danmark og Tyskland, hvor sprogpatriotisme var begyndt at gøre sig gældende (Winge 1991: 97, Skautrup 1947: 149-158 og Skovgaard Boeck 2018: 303-310). Purismen og interessen for dansk sprog slog dog først for alvor igennem i 1700-tallet (Andersson 2018: 319). Ifølge Adriansen (2003: 10-11) nød det danske sprog kun ringe anseelse frem til omkring midten af 1700-tallet. På sin fødselsdag modtog regenten hyldestidige skrevet på de to førende europæiske sprog, nemlig latin og fransk, og på de fire af statens sprog som havde

8 Snorri Sturluson (1944: 1) skriver i prologus til *Heimskringla* om de høvdinger, som har haft magt i Norden og talte dansk tunge.

9 Se nærmere om Arngrímur den lærde og Bodin i Gottskálk Jenssens artikel fra 2005: Jean Bodin på Island. Humanisten Arngrímur Jónssons brug af Methodus ad facilem historiarum cognitionem (Paris 1566).

skriftsprog, dvs. dansk, tysk, islandsk og samisk. Respekten for de sprog, der ligesom latin kan præstere et skriftsprog, falder i tråd med Aitchisons teorier om at skriftsproget anses for at være en særlig kvalitet ved et sprog, som bidrager til positive holdninger til det (Aitchison 2013: 10-11). Ifølge Skautrup (1947 II: 123-130) bidrog Københavns Universitet ikke tilstrækkeligt til brugen af dansk inden for de fagvidenskabelige områder på grund af fastholdelsen af latin. Dette ændredes med oprettelsen af det juridiske fakultet i 1730'erne, da dansk blev indført som undervisningsprog og i den efterfølgende tid vandt terræn inden for flere fagområder. I 1742 blev Videnskabernes Selskab stiftet og i dets regi blev forelæsninger holdt på dansk og publikationer skrevet på modersmålet og ikke på latin (Andersson 2018: 321). Dansk var dog udfordret af andre sprog end latin. Dele af Danmark var tysksproget og forbindelserne med Tyskland meget tætte efter reformationen. Mange lærde tog på dannelsesrejser til Tyskland, og kontakten med tyske lærde miljøer var intens. Mange velstillede og indflydelsesrige tyskere var bosat i Danmark, især i København, og det var ikke ualmindeligt, at tyskere og danskere i samfundets øverste lag brugte tysk som kommunikationssprog i forskellige sammenhænge (Winge 1991: 91-95). Kontakten med tysk sprog fremgik af de mange tyske fremmed- og låneord, som fandtes i dansk (Skautrup 1947: 252-263). Ligesom andre steder i Europa slog patriotiske ideer igennem i Danmark og her spillede modersmålet en helt central rolle (Holt & Gubbins 2002: 1-5 og Jones 1999).

Winge (1991: 97) understreger, hvor svært det er at kortlægge den proces, der fører til udvikling af en national identitet. Et af stadierne i den udvikling kan dog konstateres i en større bevidsthed om egen kultur og sprog, der fører til generel afvisning af det, der er fremmed. Dette fremgår af holdningerne blandt flere talsmænd for patriotisme, som satte lighedstegn mellem det at være dansk og at tale dansk. Tyske lån og brug af tysk blev kritiseret og purisme sat på dagsordenen. Her kan nævnes Christian Eilschovs disputats fra 1747, som handler om brug af modersmålet inden for videnskaberne, hvor han argumenterer for nydannelse ved afledning og sammensætning samt ved oversættelselån. Desuden indeholder disputatsen bud på 897 danske afløsningsord (Andersson 2018: 319-321). Det kongelige danske Selskab til Fædrelandets Historie og Sprogs Forbedring blev etableret i 1745 og det skulle mere udadvendt end Videnskabernes Selskab dyrke fædrelandets fortid og sprog, bl.a. med udgivelse af skriftet *Danske Magazin*. Kongen var selskabets protektor og støttede det økonomisk (Feldbæk 1991: 124 og 1992: 74-75). Omkring midten af

det 18. århundrede begyndte man i voksende grad at fremhæve det danske riges nordiske fortid og det Danmark havde til fælles med de øvrige nordiske lande. Hermed ville man dels adskille sig fra tyskerne, dels tage hensyn til den spirende nationalidentitet, som var i udvikling blandt nordmændene. Ligesom islændingene læste norske studenter i København, og her oprettede de i 1772 Norske Selskab med Wessel i spidsen (Feldbæk 1992: 102). Etableringen af Det islandske Litteratur Selskab (Hið íslenska Lærdómslistafélag) i København i 1779 var også tidens tegn. Dets formål var bl.a. at styrke videnskab i Island – især anvendt videnskab; øge læselysten; opfordre lærde islændinge til at skrive om deres fagområder på modersmålet og rense det islandske sprog for udenlandske gloser og talemåder (Kjartan G. Ottósson 1990: 41-47, Lýður Björnsson 2006: 172).

Brugen af dansk i tidsskrifter, lærebøger og i undervisningssammenhænge krævede ordbøger og standardisering af sproget. Arbejde med etymologi og tydning af ældre tekster, fx lovtekster og ordsprog, var ikke uproblematisk, da dansk havde ændret sig markant og fjernet sig fra oldnordisk. Her kunne inddragelsen af islandsk sprog gavne til forklaring og tydning af ordmaterialet og til analyse af teksterne. Islandsk spillede også en vis rolle i forbindelse med lingvistisk purisme, hvor ideerne gik ud på at søge forbillede i ældre sprog ved dannelse af nye danske ord. I 1766 publicerede en anonym forfatter skriftet »Tanker om det danske Sprogs nye og gamle Tilstand og Forbedring til det Danske Folk«. Af skriftet fremgår det, at forfatteren til sin store overraskelse havde opdaget, at det nyislandske sprog i virkeligheden var identisk med den gamle danske tunge. Af den grund fraråder han »sprogfornyelsens brede vej«, dvs. lån og fordanskning af fremmedord. I stedet opfordrer han til at gå den besværlige vej og opsøge de hjemlige ord og talemåder, der er glemt eller gået af brug, evt. ved en rejse til Island, og samle dem i et leksikon for at gøre brug af dette stof og derved berige og smykke modersmålet. Skriftet gav ifølge Skautrup (1953: 155) ikke ekko i tiden, og det sproglige udbytte af den slags stræben var derfor yderst begrænset.

Og som før var den islandske middelalderlitteratur relevant i forbindelse med dansk historieskrivning.¹⁰ De første oversættelser af de islandske sagaer til dansk udkom i den sidste halvdel af det 18. århundrede. Her

10 Den historiske interesse i Danmark blev først rettet mod kongesagaerne og dernæst mod oldtidssagaerne. Dette ændredes med tiden, jf. at P. E. Müller og flere danske lærde tog afstand fra den tidligere forsknings opfattelse af oldtidssagaer som sandfærdige historiske beretninger (Lassen 2014: xlvii–xlviii).

kunne man bygge på det omfattende videnskabelige arbejde, som Árni Magnússon havde udført, og den håndskriftsamling han havde etableret og skænket til Københavns Universitet. Den Arnamagnæanske Samling skabte boglige forudsætninger for et mere indgående kendskab til oldsproget og til filologisk-antikvariske studier. Det Arnamagnæanske Legat bidrog til forskning, oversættelse og publicering af værkerne på dansk, jf. fundatsen fra 1760 hvori det står, at legatets midler skal anvendes til at udgive skrifter fra Árni Magnússons samling. Efter nedsættelsen af Den Arnamagnæanske Kommission i 1772 kom der for alvor gang i udgivelsesarbejdet (Bekker-Nielsen 1979: 147-151), hvor konferensråd Jón Eiríksson (1728-1787) var den drivende kraft. Indtil hans død i 1787 drejede det sig om 30 bind. I 1772 udkom *Njals Saga* og efterfølgende *Gunløgs saga* (1775), *Dræber-Glums saga* (1786) og *Ørboernes saga* (1787). Sagaerne udkom på originalsproget og på nær *Njals saga* indeholdt udgaverne oversættelser til latin. Efter århundredeskiftet 1800 kan der konstateres en intensiv oversættelsesvirksomhed og livlig forskning i den gamle islandske litteratur, hvor indflydelsesrige lærde såsom P.E. Müller (1776-1862), Finnur Magnússon (1781-1847), N.F.S. Grundtvig (1783-1872), Rasmus Rask (1787-1832), Carsten Hauch (1790-1872), N.M. Petersen (1791-1862) og Jón Sigurðsson (1811-1879) gjorde sig gældende. At der var tale om toneangivende forskere fremgår af, at både Müller, Finnur Magnússon, Hauch og Petersen var professorer på Københavns Universitet. Annette Lassen (2014: xlvi) formoder, at *Egils saga* var den første oversættelse af islændingesagaerne til dansk. Den blev foretaget af præsten Truid Nitter og udkom i København i 1728. Werner Abrahamson (1744-1812) udgav i årene 1778-1779 en oversættelse af *Gunløgs saga* og i kølvandet fulgte *Viglunds saga* (1800) og *Dræber-Glums saga* (1802). Herefter kom der for alvor gang i oversættelsesarbejdet, hvor bl.a. Grundtvig, Børge Thorlacius, E.C. Werlauff, P.E. Müller samt Knud Lyhne Rahbek ydede omfattende bidrag, jf. P. E. Müllers *Sagabibliothek med Anmærkninger og indledende Afhandlinger* i tre bind og Rahbeks værk *Nordiske Fortællinger*, som bl.a. indeholder den første udgivelse af *Njals saga på dansk* (Annette Lassen 2014: xlvi-xlviii). Oversættelser og udgivelse af oldtidsdigtningen må ses i sammenhæng med dansk patriotisme og spirende national bevidsthed blandt danskerne.

Danskernes interesse for islandsk sprog og litteratur, som skildret ovenfor, havde stor betydning for islændingene. Her skabtes grundlag for samarbejde mellem danske og islandske lærde, hvor dansk – og ikke latin som tidligere – var målsproget, og kundskaber i dansk og islandsk

uomgængelige. Ifølge Skautrup kunne historikerne antagelig læse gammel-dansk, men oldnordisk havde ingen dansk forsker siden Vedel arbejdet selvstændigt med (Skautrup 1953: 143-144 og 153-155). Af disse grunde var samarbejde med islændingene uundgåeligt. Kilderne viser, at mange studenter og lærde islændinge i København assisterede danske lærde i forbindelse med deres arbejde og studier. Den interesse og prestige, som var forbundet med islandsk sprog og litteratur, har uden tvivl bidraget til de studerendes selvværd som islændinge og en vis stolthed over kulturarven. Samarbejdet om de dansk-islandske emner betød, at islændingene fik kontakt med indflydelsesrige danskere, og sidst men ikke mindst betød arbejdsindsatsen løn til de islandske studerende, som ofte levede under trange kår i København. Desuden er det ikke usandsynligt, at islændingene har fået øje på visse paralleller mellem indflydelsen fra det tyske sprog på dansk og det danske sprog på islandsk¹¹, og at den indsigt har fremmet deres bevidsthed om betydningen af deres eget modersmål og dets stilling.

Nationalopdragelse og modersmålet

Frem til omkring århundredeskiftet 1800 kunne man være en god patriot i Danmark uden at tale fædrelandets sprog. Patriotismen forudsatte kun troskab mod kongen og staten samt helst borgerdyd og borgersind (Skautrup 1953: 131), men dette ændrede sig med teorier om sprogets vigtighed for nationaliteten. I 1808 udkom *Tanker om Nationalopdragelsen betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskiærlighed* af Laurids Engelstoft, professor i historie og geografi.¹² I 1802 havde han udgivet pjecen *Om den Indflydelse, Opdragelsen, især den offentlige, kan have paa at indplante Kiærlighed til Fædrelandet*. Engelstoft var en af de første, der formulerede en nær sammenhæng mellem sprog og nation. Han antyder dette i sit første skrift, men i bogen om nationalopdragelsen udbyggede han sin argumentation nærmere. Engelstoft understreger at »I alle Tidsaldere, hos alle Nationer har Fædrelandskiærlighed været anset som en af de ædleste Følelser, der kunde opvarme

11 Se nærmere herom i Auður Hauksdóttir 2001: 29–34 og 2013.

12 Laurids Engelstoft (1774–1851) var meget indflydelsesrig på sin tid. Han blev sekretær i Direktionen for højere Uddannelser ved dens oprettelse i 1805 og senere assessor og medlem af Direktionen (*Københavns Universitet 1479–1979* II fra 1993: 40–41).

Menneskets Bryst« (1808: 1). Mennesket er et selskabeligt væsen og er født som medlemmer af en skærskilt stat. Fædrelandskærlighed, undervisning og national opdragelse er nødvendig både for staten og folket, da alle og enhver skal lære at tænke patriotisk. De unge må lære at genkende og føle det elskværdige, som kendetegner det samfund, de er en del af:

Dette Elskværdige og Gode ved Fædrelandet synes især fra følgende tre Hovedsider at fremstille sig for Forstanden, Hiertet og Indbildningskraften.

Deels er det *Landet* selv, der bliver Gienstand for Borgerens Tilbøielighed; deels *Menneskene*, med hvilke han har fælles Blod, fælles Stammefædre, fælles Sæder, fælles Sprog, fælles Love; deels *Staten selv*, som Stat, dens Forfatning og borgerlige Indretninger. Denne Maade at betragte Sagen paa indeholder saaledes de naturlige Synspunkter, hvorfra den offentlige Undervisning bør gaae ud, naar den skal indgyde Fædrelandskiærlighed i de unge Borgers Bryst (Engelstoft 1808: 24).

I værket betragtes sproget som et nødvendigt element til afgrænsning af nationen, og kærlighed til modersmålet som uadskillelig fra kærlighed til fædrelandet:

Men vi maatte her oversee et af de kraftigste Midler til at nære Almeenaand og giensidig Hengivenhed, dersom vi ikke omtalte Underviisning i *Modersmaalet*. I Almindelighed elsker en Nation intet høiere end sit eget Sprog; i dette boer saa at sige dens hele Tankerigdom, dens Traditioner, Historie og Moral; dette hører til dens egentlige Selv. Men denne Kiærlighed til Modersmaalet er paa en vis Maade uadskillelig fra Kiærlighed til Borgersamfundet selv. Kan man foragte hiint uden med det samme at ringeagte dette? (Engelstoft 1808: 44).

Sprog og nation stod og faldt som sagt med hinanden. Engelstoft lod sig inspirere af Johann Gottfried Herder (1744-1809), som han traf i Weimar i 1798 (Skautrup 1953: 131). Ifølge Herder dannes nationaliteten i samspillet mellem menneske og natur. Sproget anser han for at være forudsætningen for nationaliteten og i det genspejles de naturlige forhold, som de forskellige kulturer lever under (Guðmundur Hálfðánarson 2007: 18-

19). Desuden kan der konstateres indflydelse fra teorier om nationalitet og demokrati, bl.a. teorier af Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), som Engelstoft blev bekendt med under sit studieophold i Frankrig (Nanna Ólafsdóttir: 1961: 13 og 56). Mens Engelstoft skrev sin bog i 1807, opholdt den preussiske filosof Johan Gottlieb Fichte (1762-1814) sig i København, og det er ikke usandsynligt, at han har hørt om Engelstofts teorier. I slutningen af 1807 rejste Fichte til Berlin, hvor han holdt sin kendte forelæsningsrække, der understregede sprogets vigtighed for nationaliteten. Disse teorier fik en stor betydning for tysk nationalisme. Både Engelstoft og Fichte fremhævede sprogets betydning for nationalopdragelsen. Fichte gik dog et skridt videre ved at hævde vigtigheden af, at der fandtes en rød tråd mellem nutidssproget og oldsproget. Således argumenterede han for, at det tyske folk havde en fortrinsstilling, da de talte det samme sprog som i oldtiden, og af den grund kunne tyskere tænke klarere, og havde andre egenskaber end fx franskmændene, som ikke længere talte oldfransk. Ifølge Adriansen (2003: 31-32) blev disse skrifter grundlaget for »nationalfilologien« i Danmark, dvs. studiet af modersmålets betydning for nationaldannelsen. Med disse teorier var modersmålet blevet en af de vigtigste og hyppigst anvendte symboler på den folkelige samhørighed og enhed, dvs. på nationaliteten (Skautrup 1953: 131-133). Dette var ikke uproblematisk i et multilinguallt rige som det danske. Teorierne om modersmålets betydning for nationalitet og nationalopdragelse fik en enorm betydning i Danmark og i mange andre lande i den efterfølgende tid. Også i den sammenhæng fik det islandske sprog en ikke ubetydelig funktion.

Det islandske sprogs betydning i en dansk kontekst

Teorierne om modersmålets betydning for nationaliteten fremmede brugen af dansk inden for alle af samfundets områder. Disse forhold kaldte på forskning i sproget og mange tiltag i forbindelse med publikationer af forskellige slags. Teorier om nationalsproget var altomfattende, og antagelig har Fichtes teorier om originalsprogets betydning rettet yderligere fokus mod islandsk, som til forskel fra dansk kunne præstere en direkte forbindelse med oprindelsessproget, dvs. oldnordisk samt gammel litteratur skrevet på islandsk. Når det gjaldt mødet mellem dansk og islandsk i Danmark, var indsatsen fra Rasmus Kristian Rask skelsættende. Han gik i Latinskolen i Odense, og her blev hans begejstring for islandsk sprog

og litteratur vakt. Rask interesserede sig for historie, hvor han bl.a. lærte om de nordiske sprog og deres slægtskab. Det ældste nordiske sprog var islandsk, som endnu levede i bedste velgående i Island, dog lidt forandret. I kilder fra skolens lærere fremgår det, at Rask lånte bøger om islandsk litteratur bl.a. af Snorri Sturluson, som han læste i sin fritid. For denne flid blev han tildelt en præmie – Schönings udgave af *Heimskringla* omfattende originalteksten samt oversættelse af Snorris tekst til dansk og latin (Diderichsen 1960: 30). Undervisning i latin og græsk fyldte meget i latinskolen, hvorfra Rask modtog en grammatisk viden samt lærte en metode, han kunne anvende i sine undersøgelser af islandsk og senere også af andre sprog (Diderichsen 1960: 17-29). Metoden anvendte han i sin læsning af *Heimskringla*, som dannede grundlaget for hans islandske sproglære.¹³

Rask blev immatrikuleret på Københavns Universitet i 1807, og i et brev til sin velynder Johan von Bülow af 29. november 1808, skriver han, at han var flyttet ind på Regensen (Rask 1941: 3). Her lærte han nogle islandske studerende at kende bl.a. Árni Helgason, senere biskop, Hallgrímur Scheving, senere lektor på den lærde skole på Bessastaðir, samt Bjarni Thorsteinsson og Grímur Jónsson, som begge blev amtmænd. Studiekammeraterne på Regensen blev som sagt alle indflydelsesrige embedsmænd i Island. Rask var ivrig efter at lære islandsk, og i studieårene brugte han enhver lejlighed til at tale sproget med islændinge i København og drøfte sproglige spørgsmål. Rask skrev sammen med vennerne fra Regensen og andre islændinge efter at de var vendt tilbage til Island og af brevsvekslingen fremgår det, at de politiske og ideologiske strømninger, som de blev kendt med i København, blev bragt videre i ord og handling til Island. Ofte angår brevsvekslingen islandsk sprog og litteratur og kilderne viser, hvor stor indflydelse Rasks synspunkter havde på mange islændinge. Desuden giver Rasks breve indsigt i den interesse, der fandtes for islandsk sprog og litteratur i København i begyndelsen af det 19. århundrede og hvor stor vægt, der blev lagt på forskning, oversættelse og publicering af de gamle tekster. I et af sine breve til Bülow fra 1808 udtaler Rask sig om den interesse, der fandtes blandt de lærde i hovedstaden:

13 Se nærmere om hans metode og teorier i Björn Magnússon Ólsens artikel i *Timarit hins íslenska bókmenntafélags* fra 1888: 4-7, i indledningen til Holger Pedersens *Udvalgte af-handlinger* 3 fra 1932 og i Diderichsens bog om Rask fra 1960.

Den nordiskantikvariske Stemning udbreder sig stærkt blandt Byens Videnskabsmænd i denne Tid: Prof. Thorlacius studerer Islandsk, En tager Timeundervisning af en Islænder i Sproget. To Islændere arbejde paa en islandsk Sproglære, en Ordbog er stærkt i Gjære, maaske jeg kommer til at arbejde paa den, Thorlacius (Justitsraaden) har udlovet ikke at komme i den arnemagnæanske Kommission förend Fortalen til Niálssaga er færdig og denne udgivet. Werlauff arbejder paa Registret til Eigils Saga, der ellers henlaa i samme Tilstand. Nylig er udkommen: »*Nordens Mytologi eller Udsigt over Eddalæren* af N. F. S. Grundtvig. Kun at nu Øh-lenschläger og hans Lige maatte udbrede Fölelsen til det læsende Publikum; ti ellers vil hine Lærdes Iver snart tabe sig igjen, og maaske have ondt ved at hæve sig paa ny (Rask 1941: 4-5).

Breve fra og til Rask giver indsigt i hans interesse for islandsk sprog og litteratur og de opgaver han er involveret i eller har lyst til at beskæftige sig med i fremtiden. I et af sine breve til Bülow fra 1809 giver han udtryk for sin skuffelse over Den Arnemagnæanske Kommission og sine planer om at hævne sig »ved den störste muelige private Arbejdsomhed i den nordiske Litteratur; og mit förste Foretagende blev, efter flere Vel-ynderes Opmuntring, at udarbejde en islandsk Sproglære, som man saa meget har savnet« (Rask 1941: 10-11). I 1811 udkom Rasks grammatik *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. I en fortale til bogen gør Rask grundigt rede for vigtigheden af islandsk sproglære for danskere:

Paa en Tid, da Dannefolkets Fædrenelandskjærlighed og Selvfølelse synes at fordoble sig, da saamange fortræffelige Lærde søge at stille vore Fædres Bedrifter, Indretninger og Begreber i det for-tjente Lys, da selv Danmarks störste Digtere besynge Fædre-nelandets gamle Handeler i udødelige Værker, da det danske Sprog har tiltrukket sig saa megen Opmærksomhed, og dyrkes med saa megen Omhu, ja da Regjeringen endog tager sig med Iver af Fædrenelandets Oldsager, deres Bevaring og Udtydning; behøves vel neppe lang Undskyldning for et Forsøg til at fremstille vore Fædres det gamle nordiske Sprogs Bygning og Indretning, med andre Ord: en islandsk Sproglære. Et Forsøg, som, hvis det blot lykkes, i Hen-seende til alt det anførte har den mest afgjorte Nytte og Vigtighed (Rask 1811: V).

Ifølge Rask vækker kendskab til det gamle sprog ærbødighed for forfædrene, da hele deres ånd viser sig så fordelagtigt deri som i et spejl. Han regner det for vigtigt ikke at blande nordisk og det dansk, der bruges nu, da det gamle nordiske blev fordærvet på grund af indflydelse fra tysk. Rask understreger det gamle sprogs kvaliteter og hævder, at man tog fejl, da det blev skildret som fattigt og ufuldkomment. Tværtimod kan det karakteriseres som mere grammatisk fuldkomment end tysk og desuden mere velklingende. Da nordisk var blevet fordærvet af tysk og andre sprog og mere eller mindre forkastet af nordboerne, optog islændingene navnet islandsk, da de var de eneste tilbage som talte sproget. Positive holdninger til islandsk springer alle steder i øjnene. Således skriver Rask, at islandsk udmærker sig ved bekvemmeligheden ved orddannelse og bøjelighed til forskel fra det danske sprog, der har tabt så meget af sin tidligere herlighed. Af den grund overgår det islandske sprog de fleste vesteuropæiske sprog, om ikke dem alle, i renhed og originalitet – denne søde egenskab, der for sproget er, hvad selvstændighed er for staten (Rask 1811: V-IX). Og hvis fædrelandets og i almindelighed Nordens gamle historie, oldsager og gudelære har nogen værdi i vores øjne, da er de islandske skrifter den største hovedkilde til alt dette:

Hvad vidste vi vel om Nordens gamle Hændelser, Kultur og Tilstand uden Sagerne¹⁴, Kongespejlet og Lovene? Hvor disse derfor ikke lyse for os, rave vi jo ligesom i Bælmørke; saaledes er Gorm den Gamles Forening af de danske Lande og saa meget andet skjult i en evig Nat. Hvad vidste vi vel om Odins Levnet, Bedrifter og Lære, naar vi savnede Eddarne og de gamle Skaldekvæder? For ikke at tale om de herlige Digte, som endog for den fortræffelige Materie, de skjønne Tanker og den herlige ædle Stil maa læses med Interesse af enhver. Ja selv Nordens ny og store Skalde have jo benyttet Forfædrenes, i de islandske Skrifter indhyllede, gamle Forestillinger og Myter, samt efterlignet deres Fremstillelsesmaade, og saaledes vist at hine vare ikke mindre sindrige og frugtbare, denne ikke mindre passende og værdig end Grækernes og Rommernes, naar begge kjendes tilbørlig og anvendes med eget Snille og Smag. Det er da saaledes ved Kjendsgjerniger overflødig bevist, at vi ingenlunde behøve at bortføre Muserne

14 Dvs. *sagaerne*.

fra Parnas, for at skrive og digte skjønt og opløftende her i Norden; med andre Ord, vi behøve ikke at forme alt efter Græker og Rommere, da vi hos vore egne ærværdige Fædre kan finde saa meget efterlignelsesværdigt; kun at vi ikke ere indtagne af utilgivelige Fordomme imod vort eget og vore Fædres, som vel især rejse sig af en endnu mere utilgivelig Vankundighed deri (Rask 1811: X-XI).

Rask hævder, at islandsk er uundværligt for kundskab i fædrelandets og hele Nordens oldsager, historie og forhenværende borgerlige indretning, og at det er afgørende for grundig dansk lovkyndighed. Her henviser han til den udødelige Kofod Ancher, som har hævet det over enhver tvivl, at kilderne til gældende danske love findes i ældre danske og norske love. De gamle lovtekster er skrevet på gammelt norsk, som er et og det samme som islandsk. Derfor siger det sig selv, at for at kunne vurdere kopiens rigtighed må den lovkyndige kende originalen. Sproget i jyske og skånske lov ligger tæt på islandsk, og derfor er kendskabet til islandsk en forudsætning for fuld forståelse af de gamle tekster. Uden kendskab til islandsk og hjælp fra den lærde islænding, Dr. H. Finsen,¹⁵ ville det ikke have været muligt for Kofod Ancher at oversætte jyske lov og udarbejde et ordregister til teksten. Desuden er det umuligt at forklare eller forstå de ældste levninger af dansk litteratur i dybden, dvs. foruden lovteksterne også runemindesmærker, dokumentationer, kæmpeviser, oldsprog og lignende. Jo ældre danske tekster, jo flere spor findes der af det gamle sprog. Da det gamle nordiske sprog er modersproget, er netop dette sprog hovedkilden til de nordiske sprogs etymologi (Rask 1811: XII-XIV).

Endelig, dersom Dansken efter det forrige er oprunden og sammensat af Islandsk og Tysk, saa følger nødvendig at det gamle Nordiske maa blive, om ikke det første og eneste, saa dog et saare vigtigt Middel til at rense, forbedre og forskjønne Modersmaalet; ti jo længere man fører dette bort fra samme, jo længere fører man det jo, saa at sige, bort fra sig selv, fra sit eget oprindelige og ejendommelige Væsen (Rask 1811: XVI).

15 Her er der tale om biskop Hannes Finnsson (1739–1796), som blev immatrikuleret på Københavns Universitet i 1755. Han blev cand. theol. I 1763. I årene 1770–1777 opholdt han sig igen i København i forbindelse med videre studier og forskning.

Ifølge Rask er det hævet over enhver tvivl, at dansk og svensk er søstersprog, som tilhører en sprogklasse, der er sideordnet den germanske, og at de to sprog sammen med færøsk og norsk nedstammer fra modersproget islandsk (Rask 1811: XVII). Da islandsk er forholdsvis uforandret, bør det på grund af sin renhed tjene som et slags forbillede i forbindelse med rensning af udenlandsk, især tysk, påvirkning på dansk. I sin tid havde det norske sprog været det reneste, hvilket er naturligt set i lyset af Norges beliggenhed som det yderste og fjerneste fra lande, hvor forskellige sprog tales. Islændingene udvandrede tidligt fra Norge, og siden dyrkede og polerede de deres sprog så omhyggeligt, at det blev renere og smukkere end i Norge selv. Derfor kan vi glæde os ved, at den gamle islandske litteratur besidder mangfoldige skønne levninger af det gamle Nordens reneste og smukkeste dialekt¹⁶ (Rask 1811: XXXII). Og Rask spørger om ikke dette land, dette folk og nationens ypperlige værker, såvel som det nu brugte såre lidt forandrede sprog, skulle være »af en afgjort Vigtighed og Interesse for hver ægte og tænkende Nordbo, for enhver, der har Lyst at se og føle hvorledes hans Fædre for saa fjærne Tider levede, talede og tænkte« (Rask 1811: XXXIII). Set i lyset af sprogets indvortes fortræffelighed og udvortes interesse og vigtighed for danskerne, samt at det endnu tales og det af et folk, der henhører til den danske stat, er det ubegribeligt, at man ikke har haft et brugbart værk om sproget,

ja endog heller ønsket en Gang for alle at udslette dets Tilværelse af Landet, for ikke at bryde sig med at lære det, saa at endog den aldeles barbariske Grønlandsk har nydt en blidere Skjæbne, og faaet langt bedre Bearbejdelser, baade Sproglærer og Ordbøger. Den Møje, som det derfor kostede at lære Islandsk, maa vel og være en vigtig Aarsag, hvorfor saa saare faa, for ikke at sige slet ingen, Danskere eller i Almindelighed Udlændinger have forstaaet det til gavns (Rask 1811: XXXIV).

Rask opholdt sig i Island i årene 1813 til 1815 og det samme år, som han sejlede derop udkom bogen *Om det islandske Sprogs Vigtighed* af Peter Erasmus Müller.¹⁷ I det første afsnit gøres der rede for det islandske sprogs

16 Her henviser Rask til en uenighed med tyske lærde, bl.a. Adelung, som ifølge Rask ikke kan acceptere, at der i Norden fandtes et hovedsprog (Rask 1811: XXXII).

17 Peter Erasmus Müller var professor i teologi på Københavns Universitet og senere Sjællands biskop.

vigtighed i forbindelse med dannelse af dansk skriftsprog, mens der i andre afsnit drøftes, hvordan man kan bidrage til større kundskaber i islandsk blandt danskere, og de dokumenterer også det islandske sprogs vigtighed for lovkyndighed, historisk forskning og for andre europæiske sprog. Det afsluttende afsnit omhandler sprogets nøglefunktion i forbindelse med læsning af islandsk litteratur, og det drøftes, hvordan sagaerne har været inspirationskilde for danske samtidsforfattere. Sidst i bogen diskuteres sagaernes relevans for læsere uden for Island. Her forklares det, at indholdet i sagaerne skildrer islændinges og andres rejser uden for Island, både i Skandinavien og andre steder, og at de af disse grunde giver en uvurderlig indsigt i nordboernes historie medregnet deres sæd og skik (Müller 1813: 199-201). Af den grund vedkommer sagaerne ikke kun Island men snarere hele verden.

Annette Lassen har peget på, hvor stor vægt Müller lægger på oversættelse af sagalitteraturen til dansk pga. dens betydning for sprogrensning og sproglig fornyelse. I den forbindelse præsenterer Müller en metode, som mange toneangivende danske lærde anvendte i oversættelsesarbejdet, herunder N.M. Petersen (Lassen 2014: 72-75 og under udgivelse). Dette falder også i tråd med Rasks og andre puristers opfattelse af det islandske sprogs funktion i forbindelse med dansk sprogrøgt.

I et brev til Jacob Grimm af 20. august 1811 skriver Rask om en opgave han har fået i forbindelse med Björn Hadlórssons islandsk-latinske ordbog: »Det Lexicon jeg udgiver er ganske forskjellig fra Supplementerne af Olafsen¹⁸ til Ihre. Det er udarbejdet af Björn Haldórson fra Islandsk til Latin jeg skulde sætte Dansk til og forøge det lidt, især efter et Par skrevne Indices af Olafsen« (Rask 1941: 72). Ordbogen udkom i 1814 med Rasks danske oversættelser og supplement. I indledningen understreger P.E. Müller bogens praktiske værdi i forbindelse med læsning og oversættelse af islandsk litteratur og ved undervisning i islandsk sprog (Müller 1814: V-XIV). Müllers lærebog i islandsk, Rasks sproglære og Björn Halldórssons ordbog vidner om den efterspørgsel, der fandtes for islandskkundskaber blandt danske lærde på den tid. Dette understøttes også af et brev fra lingvisten og historikeren Molbech¹⁹ til Rask fra 1812, hvor han an-

18 Her drejer det sig om Jón Ólafsson Svefneying, bror til Eggert Ólafsson og svoger til Björn Halldórsson.

19 Molbech (1783–1857) var født i Sorø. Han skrev om Danmarks historie. Han var også en dygtig lingvist og skrev bl.a. *Dansk-Haand-Ordbog til Retskrivnings og Sprogriktigheds Fremme med Grundtræk af den danske Retskrivningslære* (1813) og *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste*, bd. 1–2 (1833).

moder om vejledning i islandsk, som kan være ham til nytte i forbindelses med hans historieforskning og arbejde med det danske sprogs berigelse og slægtskab:

At Kundskab til det gamle Tungemaal er en af de første Betingelser for at kunne trænge ind i det gamle Nordens Aand, har jeg i mange Aar indseet; men forskjellige Aarsager have giort det umuligt for mig at faa et Ønske opfyldt, jeg længe har næret. – Nu, da Historien, og fornemmelig Fædrelandets, vil blive Hovedformaalet for min Fremtids Studium, kan jeg ikke længere udsætte, at erhverve mig et fornødent Middel til at kiende og forstaae Nordens ældste historiske Mindesmærker og i dem at grandske dets eiendommelige Charakter. De seer derfor, at Sproget hos mig ei egentlig vil blive Øiemed, men kun Middel. Jeg ønsker at lære det Islandske, vel ogsaa med Hensyn til det danske Sprog og dettes Berigelse og Slægtskab; men fornemmelig for i historisk Hensigt at kunne læse de gamle Sager. En Veiledning, der saa meget muligt kunde lette mig Veien til at opnaae saameget af denne Kundskab, som jeg hertil behøver, var det jeg ønskede mig, og som jeg af Dem vilde udbede mig, i Fald Deres Forretninger tillade Dem, at anvende herpaa et Par Timer ugentlig (Molbech i *Breve fra og til Rask*, Hjelmslev 1941: 104-105).

I 1815 udkom teksten *Om Nationalsprogets Hellighed* af Christian Molbech. Titelen indikerer forfatterens holdninger til nationalsprogets vigtighed, som han i Engelstofts, Fichtes og Herders ånd beskriver som grundlaget for folkesamfundet: »Naar vi see os om efter det første, det tidligste, det almindeligste og umiskiendeligste Mærke paa et Folkesamfunds Tilværelse som egen, selvstændig Nation: da finde vi dette i Sproget« (Molbech 1815: 6). Det som landet er for den fysiske afgrænsning, det er sproget for den åndelige. Hvor man finder et sprog, vil der også være et folk, og ved at studere sprogene opdager man den nøje forbindelse, der findes imellem en nations ånd og karakter og dens sprog. Ifølge Molbech kommer folks åndsdannelse, sæder og gemyt ingen steder klarere til udtryk end i sproget (Molbech 1815: 6-10). Molbech kommer også ind på det islandske sprogs funktion i forbindelse med dansk. Her skildrer han den fordel det er for danskerne, at have vort »Sprogs rene og mægtige Kilde, det ældgamle, ærværdige, ublandede islandske Tungemaal, med dets rige Litteratur, at tye til, naar vi, paa den værdigste og mest lønnende Vei, ville arbeide paa at danne eller berige det danske Sprog paa en med dets

oprindelige Aand overensstemmende Maade«. I det islandske sprog ligger en rig skat åben for danskerne, som næppe ville kunne udtømmes i flere generationer. Hvis danskernes sprog skal flyttes tilbage til den kraft, fylde og nordiske ånd, der en gang herskede i fædrenes sprog, kan det bedst gøres ved benyttelsen af islandsk. Dermed er det dog ikke sagt, udtrykker Molbech, at danskerne ved en dårlig og snart kølnet overdrivelse udelukkende skal kaste sig på det islandske sprog, eller at det skulle være mere tilladt at fordærve dansk ved islandsk end ved svenske barbarismer (Molbech 1815: 19).

I sin bog *Indledning til Forelæsninger over det danske Sprogs og den danske National-Litteraturs Historie* fra 1822 diskuterer Molbech det danske sprogs egenskaber og oprindelse sammenlignet med andre sprog. I den sammenhæng kommer han ind på, hvilken betydning beslægtskabet med islandsk har for kvaliteten af det danske sprog. Han peger på, at litteratur på dansk egentlig ikke går længere tilbage end til midten af det 16. århundrede, og derfor står sproget tilbage med hensyn til litteraturens alder for en del andre af de nyere europæiske sprog. Af den grund har dansk endnu ikke nået en nogenlunde fuldstændig udvikling og historisk betydning i dets litteratur. Dansk har dog ifølge Molbech sine potentialer og styrker:

Men denne sildigere Udvikling har givet den danske Litteratur Fordele af at kunne berige sig ved Hielp af enhver fremmed, som har en tidligere Dannelse; og Sproget, om det end skulde være mindre uddyret, mindre poleret, end andre, saa har det netop derfor større Gedigenhed, Ungdomskraft og Dannelighed. Ved et levende Sprog maae vi ei blot see paa, hvad det er; men ogsaa paa hvad det endnu kan blive til. – Det danske Tungemaal eier desuden et ikke uvigtigt Fortrin for flere andre europæiske Sprog i dets umiddelbare Afstammelse fra et endnu levende oprindeligt eller Moder-Sprog, det Old-Scandinaviske eller Islandske, og ved at forfølge den danske Litteratur i dens tidligste Monumenter opad til det trettende Aarhundrede, slutter den sig i en uafbrudt Række til den gamle islandske, hvis levende Blomstring i tale og Skrift hos et eget Folk, formedelst dets særegne geographiske Beliggenhed, desuden har vedligeholdt sig til vore Dage ved Siden af dets Døttresprog, det danske og svenske.

Denne det danske Sprogs ældgamle Herkomst fra et ublandet Stammesprog, tør vi vel kalde dets Adel; og da denne Arveadel ikke er uden Glands og Fortieneste hos den gamle Stamme, Spro-

get heller ikke kan siges at være ganske vanslægtet fra denne og hensunket i Fornedrelse og kraftløs Ringhed, saa tør vel ogsaa vort Modersmaal rose sig af denne dets Adel (Molbech 1822: 12 og 14).

Her fremhæves kvaliteten ved et rent og purt sprog, og i Fichtes ånd understreges vigtigheden af, at der findes gammel litteratur skrevet på et sprog, som danner en rød tråd mellem nutidssproget og oprindelsessproget. I den kontekst vinder dansk ved at kobles til islandsk. På grund af indflydelse fra andre sprog har dansk ligesom engelsk tabt en del af sin oprindelige rigdom, jf. de franske og latinske ord og udtryk, som har fået borgerret i engelsk i stedet for de gamle angelsaksiske, mens tyske ord har fortrængt de oprindelige nordiske ord og udtryk i dansk. For at berige engelsk har Lord Byron og Sir Walter Scott optaget næsten glemte angelsaksiske og gamle engelske udtryk i deres værker. På samme måde argumenterer Molbech for, at oprindelige nordiske ord nu inkorporeres i dansk, eftersom der »i Nordens gamle Tungemaal virkelig findes saadanne Ord, Udtryk og Talemaader og Vendinger, som ikke blot endnu lade sig overføre i det danske Sprog, men kunne tiene dette til sand Berigelse« (Molbech 1822: 15). Ligesom hos P.E. Müller var Molbech af den overbevisning, at en sundere næring til sproget skulle hentes fra oldtidens rod, og at gode oversættelser af den klassiske litteratur var et effektivt middel til at forøge sprogets værd (Molbech 1822: 17-18). For at sikre en større udbredelse af studier i islandsk foreslår Molbech, at det islandske sprog gøres til genstand for offentlig undervisning, ikke blot på Københavns Universitet, men også på længere sigt på de lærde skoler, og han spørger, om ikke Nordens gamle sprog og litteratur ligeså vel som tysk og fransk fortjener at have en lærestol på den danske højskole. Under alle omstændigheder burde de, der ansættes som lærere i modersmålet ved de lærde skoler, besidde en sådan kundskab til stamsproget, at de kan gøre den anvendelig i undervisningen i det danske sprog, og bibringe lærlingen et begreb om begges slægtskab, om værdien og vigtigheden af det ældre sprog, og vejlede ham til at læse og forstå det (Molbech 1822: 18-19).

Det som her er blevet skildret, vidner om den interesse, der fandtes for islandsk sprog og litteratur i begyndelsen af det 19. århundrede blandt toneangivende danske lærde. Her havde Rask en særstilling med sin enestående indsats. Formålet med Rasks ophold i Island var at forbedre hans islandskkundskaber og forske i sprogforholdene i landet. Under opholdet færdiggjorde han sin *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, som blev tildelt pris af Det Kongelige Videnskaber-

nes Selskab og udgivet i København i 1818 (Gregersen 2013: 9-16). Med Rasks epokegørende værk skabtes der grundlag for yderligere forskning i forholdet mellem oldtids- og nutidssproget.

Rasks breve og andre kilder vidner om hans store engagement for islandsk sprog og litteratur og hans enestående beherskelse af islandsk. Brevene viser også hans tætte kontakt med mange islændinge. Under sit ophold i Island erfarede Rask, at det islandske sprogs situation ikke var helt så ideel, som han havde forventet, og at sproget ikke var så »uspolet« som han havde regnet med. Dette skyldtes ikke mindst indflydelse fra dansk på handelsstederne især i den spirende hovedstad Reykjavík, mens sproget stadigvæk taltes rent og purt på landet. I kølvandet på Islandsopholdet var Rask en af initiativtagerne til oprettelsen af Det islandske litteraire Selskab, som i 1816 blev etableret til værn for islandsk sprog og kultur, med to afdelinger, en i Reykjavík og en i København. I sin opfordring til unævnte læsere understreger Rask den særstilling, som modersmålet har i Island, da nationens uddannelse og velfærd baseres på sproget og litteraturskrivning. For at bidrage til islandsk sprog og kultur ville han invitere alle lærde og velyndere af Island til at være med til at etablere et selskab med formålet at udgive mesterværker, som allerede var blevet skrevet på islansk samt nye originale og oversatte bøger, som egnede sig til brug i den lærde skole (Rask 1941: 179-181). Det islandske litteraire Selskab, som stadigvæk er aktivt, havde og har stor betydning for udviklingen af det islandske sprog gennem publikationer af bøger samt udgivelse af tidsskriftet *Skírnir*, et af Nordens ældste tidsskrifter, som endnu den dag i dag udkommer to gange om året.

Men hvilken betydning fik islandsk sprog i Danmark på længere sigt? Ifølge Skautrup blev det islandske sprog ikke det forbillede for dansk, som Rask og andre purister argumenterede for. I den forbindelse henviser han til P.E. Müller, som i 1813 udtrykte, at frem til 1811 fandtes der næppe flere end ti danskere og nordmænd, som kunne forstå islandsk. Noget helt andet gjaldt islandsk litteratur, som fik en langt større og mere langvarig betydning (Skautrup 1953: 154). Set i lyset af den omfattende oversættelsesvirksomhed som fandt sted før og efter århundredeskiftet 1800, og den rolle som islandsk spillede som nøgle til middelalderlitteraturen, kan man spørge, om Skautrup evt. undervurderer sprogets betydning. Om hans konstatering holder stik, forudsætter en omfattende udforskning af oversættelsesarbejdet, og hvad det har betydet med hensyn til dansk ordforråd og stil samt samtidens og eftertidens holdninger til sproget. Her er det også værd at minde om, hvor tæt sprog og litteratur kan hænge sammen.

Af betydning er også i denne sammenhæng, at i mere end hundrede år indgik oldislandsk som en selvfølgelig og obligatorisk del af studiet i dansk på universitetet, og i perioden 1871-1935 fandtes islandsk på skolekemaet i gymnasieskolen (Lassen 2018a: 11-12). Men hvorom alting er, kan det hævdes, at den interesse, som danskerne viste islandsk sprog og litteratur på den tid, og som islandske studerende og lærde blev kendt med i København, havde stor betydning for islændingenenes holdninger til deres modersmål. Således bidrog danskernes interesse for sproget og litteraturen til at styrke det islandske sprogs status og funktion.

Nationalopdragelsen implementeres

Ideerne om nationalidentitet og nationalopdragelse slog først igennem blandt de lærde, men efterhånden blev de ført ud i praksis og fik betydning i flere af samfundets lag. I begyndelsen af det 19. århundrede fandt radikale ændringer af de lærde skoler sted. Deres formål havde primært været at uddanne præster, men nu fik de et bredere sigte, nemlig at skaffe de unge en uddannelse af deres anlæg og evner samt et forråd af forkundskaber, der gjorde dem tilstrækkelig forberedte til at læse på universitetet og fuldende akademiske studier.²⁰ Undervisning i modersmålet kom på programmet sammen med fremmedsprogene tysk og fransk (*Lovsamling for Island* 7, 1857: 268-270 og 284). På den lærde skole på Bessastaðir blev der undervist i dansk, men formel undervisning i islandsk blev først indført efter flytningen af den lærde skole til Reykjavík i 1846. Den eneste undervisning i islandsk, der fandtes på skolen på Bessastaðir, var i form af oversættelse mellem islandsk og andre sprog, primært latin.

Undervisningspligt blev indført i Danmark i 1814 for børn i alderen 7-14 år. Hovedfagene var skrift, læsning, regning og religion. Til at begynde med benyttede man sig af tyske lærebøger i dansk oversættelse (Grinder Hansen 2016: 60), men fra omkring 1830 blev der udarbejdet læse- og lærebøger med henblik på undervisning på danske skoler. Almen undervisning på dansk og udgivelse af danske lærematerialer kaldte på standardisering af sproget, bl.a. normer for dansk retskrivning og grammatik. Eksempler

20 Ifølge et brev fra Direktionen for Universitetet og de lærde Skolers skrivelse af 16. juni 1806 skulle den lærde Skole i Island organiseres efter »lige Grundsætninger med dem, som ere antagne for de i Danmark og Norge reformerede Skoler, forsaavidt disse Grundsætninger for Island kunne være anvendelige« (*Lovsamling for Island* 7, 1857: 76).

på dette findes i lærebøger fra begyndelsen af det 19. århundrede, hvor der i forordet af og til nævnes problemer i forbindelse med retskrivning. Islandsk sprog og litteratur kom også ind i billedet i forbindelse med lærebøger. Dels var der efterspørgsel på lærebøger i islandsk, dels blev islandsk litteratur nu præsenteret i lærebøger som en del af den danske kanon. Rasks *Lestrarkver*²¹ fra 1830 vidner om det første: Bogen var beregnet til selvstudium i islandsk og oldnordisk, da en formaliseret undervisning endnu ikke fandtes (Bekker-Nielsen 1979: 155). I indledningen til *Dansk Læsebog til Brug i de lærde Skoler* af Christian Flor fra 1831²² står der, at hensigten med samlingen har været »at Læseren ved dens Hjælp skulde kunne faae en tydelig Forestilling om den danske Litteratur, forsaavidt som den maa interessere den Dannede i Almindelighed« (Flor 1831: III). Blandt den »danske« litteratur findes der nogle teksteksempler fra islandsk middelalderlitteratur. Efter dansk oversættelse af Saxos tekst følger der brudstykker fra Grundtvigs oversættelse af Snorri Sturluson og derefter fra bl.a. Njals Saga og Olav Tryggvasons Saga. Forfatteren udtrykker sit håb om, at det vil finde bifald, at han ikke har udelukket den ældre litteratur, som er så vigtig og interessant, »at ingen dannet Dansk eller Norsk bør være fuldkommen ubekjendt med den« og han tilføjer, at »den Fremmede, som benytter denne Bog, maa nødvendigens være tilfreds med at kunne gjøre Bekendtskab med en Litteratur, der i Udlandet har vakt mange Lærdes Opmærksomhed.« De gamle tekster forekommer i dansk oversættelse, og Flor tilstår, at der kan være forskellige meninger om den form, hvori den gamle nordiske litteratur præsenteres for den studerende ungdom, men selv anser han det meget sandsynligt, at om en del år vil en dansk læsebog for de lærde skoler begynde med islandsk (Flor 1831: IV-V).

Rasks bog *Oldnordisk Læsebog indeholdende Prøver af de bedste Saegær i den gamle islandske Text* udkom i 1832. I indledningen udtrykker Rask sin glæde over publiceringen af læsebogen, da hans bog *Sýnishorn af fornum og nýjum norrænum ritum í sundurlausri og samfastrí ræðu*, som udkom i Stockholm i 1819, ikke mere kan fremskaffes (Rask 1832: 4-5). Ved valg af tekster har han taget hensyn til Flors læsebog. I 1832

21 Bogens titel er *Lestrarkver handa heldri manna börnum með stuttum skiringargreinum um stafrofið og annað þartil heyrandi*.

22 Den første udgave af *Dansk Læsebog til Brug i de lærde Skoler* udkom i Kiel i 1831. Senere blev den publiceret under titlen *Haandbog i den danske Litteratur*. Bogen er den første danske skolebog, som kaster lys over modersmålets udvikling fra middelalderen til nutiden ved hjælp af teksteksempler fra litteraturen.

udkom også en forkortet og lidt bearbejdet udgave af Rasks sproglære fra 1811, nu med titlen *Kortfattet Vejledning til det oldnordiske eller gamle islandske Sprog*.

To år forinden udkom en islandsk formlære af præsten og seminarieforstanderen Ludvig Christian Müller (1806-1851). Bogens titel er *Udtog af den islandske Formlære med Nøgle til Knytlinga Saga*, og på den første side fremgår det, at bogen tilegnes Rask »hvis Arbejder denne lille Bog skylder sin Tilværelse«. I forordet skriver Müller, at hensigten med bogens udgivelse er at afgive et hjælpemiddel til drenges undervisning i det islandske sprog. Ved privatundervisning havde han følt trang for en bog af denne slags, og desuden bidrog det til udgivelsen, at han havde »troet ikke uden Grund at turde haabe, at Islandsk vilde komme til at udgjøre en Læregenstand i vort Fædrenelands lærde Skoler«. I den sammenhæng ville Rasks sproglære være for vidtløftig. Med formlæren fulgte en nøgle til *Knytlinga saga*, som forfatteren finder passende at begynde læsningen med, »da de første Capitler er saa lette, at de synes at være skrevne«(til Brug for Begyndere», og Resten ikke sværere, end at enhver Dreng ved Hjælp af Lærer og Lexicon godt maa kunne arbeide sig derigjennem« (Müller 1830 i forordet). I 1837 udkom Müllers bog *Islandsk Læsebog med tilhørende Ordforklaring*, og i forordet skriver han:

Efterat Rask har udviklet, hvad Islandsk er for et Sprog, og Danmarks største Digtere bragt i deres Landsmænds Erindring, hvad der i fordums Dage udtalede paa det Tungemaal, er det visselig overflødig at sætte Pen til Papiret, for at gjøre opmærksom paa hvor godt det vil være for Danske at kjende baade det ældste af de Nordiske Bogsprog og de første Skrifter som afbildede noget Aandeligt i Norden. Det vil vel ogsaa snart være unødvendigt af en anden Aarsag, thi nu da de Franske indbyde Islændere til Paris, og sende Lærde til Island, for at gjøre sig bekendte med Sproget og Literaturen²³, vil det vel ikke vare længe för vi lære af dem eller ogsaa af Tydskerne at oplade Øinene for den Skat, der ligger os nærmest; (...) (Müller 1837a i forordet).

23 Her refereres der formodentlig til Paul Gaimards videnskabelige rejser til Island i årene 1835 og 1836 og hans kontakt med islændinge, herunder Jónas Hallgrímsson og andre islandske og danske lærde i København. Se nærmere herom i bogen *Maðurinn sem Island elskaði. Paul Geimard og Íslandsferðir hans 1835–1836*. Bogen er skrevet af Árni Snævarr og udkom hos Forlagið i 2019.

Bogens udgivelse skyldes ifølge forfatteren selv, at han i en række år har undervist i islandsk og i den forbindelse har savnet en bog, »der med den nødvendige Ordforklaring indeholdt saa fuldstændig en Samling af den ældste Nordiske Literatur, at hvem der havde læst den, kunde gjöre sig et Begreb om den hele Aand, som udtaler sig i Nordens ældste Böger« (Müller 1837a i forordet). Men hvem var denne Ludvig Christian Müller, som i så høj grad bidrog til danskernes kundskaber i islandsk. Mange kender til Rasks ophold i Island i årene 1813 til 1815, men færre ved, at i årene 1832 til 1833 opholdt Ludvig Christian Müller sig i landet i halvandet år med det formål at lære sproget. Under opholdet blev han bekendt med islandsk børneopdragelse, som han mente, at danskerne kunne lære meget af, jf. Hans artikel herom efter hjemkomsten i *Dansk Folkeblad* (Müller 1837).²⁴ Som det fremgår af citatet her ovenfor fremhæver Müller kvaliteten ved islandsk som et gammelt og prestigefyldt bogsprog. Set i lyset af dette, er det bemærkelsesværdigt, at han også interesserede sig for hebraisk. Ifølge kilderne talte han flydende hebraisk allerede som gymnasieelev og i 1834 udgav han en hebraisk grammatik (www.denstoredanske.dk). Formodentlig har vi her eksempler på, hvordan respekten for gamle skriftsprog og prestigefyldt litteratur bidrog til interesse for sprogene, her i form af sprogindlæring og faglig indsats, jf. Aitchisons (2013: 10) og Fishmans (2012) teorier om disse forholds betydning for sprogenes trivsel og udvikling. At både islandsk sprog og litteratur af flere grunde var vigtige for danskerne, gjorde ikke sprogets og litteraturens stilling ringere.

En anden vinkel på den gamle litteraturs funktion fremgår af N.F.S. Grundtvigs værk *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen* fra 1847, hvor den nordiske mytologi optages helt ligestillet med den græske (Auken 2005: 530-531). Også her er den positive opfattelse af gamle sprog og prestigøse litteratur ikke til at tage fejl af. Grundtvig understreger, at islandsk og græsk er to levende oldtidssprog og af den grund vigtige som kulturbærere. For nordboerne er det derfor afgørende at lære islandsk, da det fungerer som en levende nøgle til den oldnordiske litteratur (Lassen 2018b: 12).

Til sidst bør nævnes *Den danske Børneven: en Læsebog for Borger og Almue-Skoler* af Peder Hjort, lektor i tysk ved Sorø Akademi, som udkom i 1838. Bogen baseres delvis på en tysk læsebog, *Wilmsens Deutscher Kinderfreund*, dels på dansk stof, som Hjort og hans kolleger stod for. Bo-

24 Ifølge kilderne lod Grundtvig sig inspirere af Müllers teorier om børneopdragelse. De bar præg af islandsk børneopdragelse, som Müller blev bekendt med under sit ophold i Island, og hvor traditionen for at dyrke og fortælle litteratur var inde i billedet (Arnór Sigurjónsson 1935: 8).

gen blev udgivet 10 gange og blev enormt populær, og efter sigende blev den ikke kun læst af danske skoleelever, men også af læselystne bønder og almuefolk (Borup 1959: 99-106). I afsnittet »Fædrelandet« fortæller der om Danmarks tre nordlige bilande, dvs. Færøerne, Island og Grønland:

Sejler man nu paa Nordhavet en 50 Mil fra det nordligste Skotland omtrent i Nordvest, saa kommer man til en Øgruppe, som hedder Færøerne, og den er det sydligste af Danmarks nordlige Bilande. Sejler man igjen derfra lige i Nordvest en 75 Mil, saa kommer man til den store og højst mærkværdige Ø Island, som er det midterste og vigtigste af disse tre Bilande (Hjort 1877: 124).

For hvert af de tre lande findes der udførlige beskrivelser af de lokale natur- og leveforhold. I afsnittet om Island nævnes desuden islandsk sprog og litteratur:

Islænderne, vore hæderlige Landsmænd tale paa denne deres af-sides liggende Ø altid endnu det samme gamle Srog (sic), som ved Kristendommens Indførelse var det gængse i alle tre nordiske Riger. Deres Forfædre have med stor Iver samlet og nedskrevet mangfoldige vigtige Efterretninger om det gamle Nordens Liv, Sæder, Gudetro og Tildragelser, hvilke vi uden deres Flid ikkun vilde kjende meget ufuldkomment. De af dem affattede Haandskrifter ere nu siden blevne trykte til Oplysning og Glæde ikke blot for Norden, men for mange i hele Verden; det er disse Bøger, som hedde Edda [Oldemo'er], Hejmskringla, Sagaerne o.s.v. Denne skjønne Videlyst hersker endnu i Landet og skaffer Islænderen i sin tarvelige²⁵ Ensomhed en sand Glæde (Hjort 1877: 132).

Set i lyset af *Børnevennens* popularitet kan man forvente, at mange danskere har været bekendt med dens indhold, evt. også denne udtalelse om islændingene, som unægtelig minder meget om citatet fra Saxo om islændingenes skrivevirksomhed. *Hjorts Børneven* blev faktisk også meget populær i Island. Den blev læst i vide kredse og bl.a. brugt i danskundervisningen i den lærde skole i Reykjavík. Således er det ikke usandsynligt, at disciplene har læst om det islandske sprogs og litteraturs kvaliteter i

²⁵ Udtrykket *tarvelig* betyder nøjsom eller beskednen.

dansktimerne! *Børnevennen* blev oversat og tilpasset islandske forhold af præsten Þórarinn Böðvarsson og udkom i 1874 under betegnelsen *Lestrarbók handa alþýðu á Íslandi* (Læsebog for almuens i Island) oftest forkortet til *Alþýðubókin* (Almuens bog). Senere brugte forfatteren Halldór Laxness *Alþýðubókin* som titel på et af sine værker.

I 1825 blev Det Kgl. Nordiske Oldtidsselskab etableret, og i 1845 fik de nordiske sprog en lærestol ved Københavns Universitet. Den første som tiltrådte stillingen var N.M. Petersen, en nær ven og kollega til Rask og en vigtig oversætter (Bekker-Nielsen 1979: 157-159, Lassen 2014a). Det er bemærkelsesværdigt, at der gik endnu nogle år inden modersmålet, dansk, fik en særskilt lærestol.

Foruden lærebøger og almen undervisning bidrog bøger, tidsskrifter og aviser til nationalopdragelsen. Tidsskrifter og aviser var et vigtigt forum for nyhedsformidling og for orientering om politiske og kulturelle emner. Desuden fungerede de som forum for meningsudveksling og debat om aktuelle sager, bl.a. om sprog og litteratur (Skautrup 1953: 79-84). Situationen var helt forskellig i Island, hvor der hverken fandtes aviser eller tidsskrifter på islandsk i den første halvdel af 1800-tallet. Af den grund var de danske blade populært læsestof i Island og mange islændinge derfor kendt med de emner, der var fremme i tiden i Danmark. Det er interessant, at initiativet til udgivelse af de første egentlige islandske tidsskrifter kom fra islandske studenter og lærde i København. Foruden *Íslensk sagnablöð*, altså det islandske litteraire Selskabs nyhedsbrev, senere kaldt *Skirnir*, drejede det sig om tidsskriftet *Ármann á Alþingi* (1828-1832), *Fjölfnir* (1835-1847) og *Ný félagsrit* (1841-1864 og 1869-1873). Disse tidsskrifter var af afgørende betydning for det islandske sprogs stilling og for islændingenes nationale vækkelse. I flere artikler i disse tidsskrifter sættes islandsk sprog og kultur under debat og sprogets betydning for islændingenes nationale identitet fremhæves. Eksempelvis kan nævnes tidsskriftet *Ármann á Alþingi* som Baldvin Einarsson og Þorgeir Guðmundsson stod for. Baldvin Einarsson, som anses for at være ophavsmanden til den islandske selvstændighedsbevægelse, blev immatrikuleret på Københavns Universitet i 1827. Her lærte han som så mange andre islændinge²⁶

26 Engelstoft havde et godt forhold til sine studerende og hans hjem stod ifølge kilderne åbent for dem. Islandske studenter nød godt af det og satte stor pris på hans venskab og gæstfrihed. Engelstoft var æresmedlem i Det islandske litteraire Selskab og for at vise ham taknemmelighed fik islandske studenter C. W. E. Eckersberg til at lave kobberstik af deres velynder i 1830 (Nanna Ólafsdóttir 1961: 13-14).

Engelstoft at kende, som på flere måder var ham en stor støtte og inspiration. Engelstofts værk om nationalopdragelsen gjorde et stort indtryk på den unge student, som nu fandt det påkrævet at bidrage til nationalopdragelsen blandt islændingene gennem vejledning og oplysning i et nyt tidsskrift. I et brev til amtmand Bjarni Thorsteinsson fra 1828 skrev Baldvin Einarson, at en solid opdragelse og oplysning er det sikreste grundlag for såvel individer som for hele samfunds velfærd. Dette havde almuens, især på handelsstederne, svært ved at indse. I det første nummer af tidsskriftet kom Baldvin Einarssons holdninger til dansk og modersmålet klart til udtryk. Teksten præsenteres i form af en samtale mellem tre personer, som hver for sig udtrykker deres meninger: Þjóðólfur, en bonde fra sydlandet som vil holde fast i det gamle. Önundur, talsmand for nye livsformer i byen, hvor arbejdet drejer sig om fabrikker og fiskeri i stedet for landbrug. Den tredje er Sighvatur, en bonde fra nordlandet, som vil finde en mellemvej (Ólafur Rastrick 1995: 9). Efterfølgende citat af en samtale mellem Önundur og en fremmed viser, at Baldvin Einarsson hverken brød sig om Önundurs synspunkter eller om hans danskprægede sprog.

Baldvin Einarssons dansk-islandske tekst lød som følger²⁷:

Önundur: Það kunni eg nok að *þenkja* að maður þessi mundi taka sér af *minni meining*. Eg segi að Íslendingar skuli *leggja vind upp á akuryrkju, skógaplöntun, fabrikkvæsen* og annað *deslige*.

Aðkomumaður: Er þessi maður danskur, má ég spyrja?

Önundur: Nei nei, en eg er svona hálf danskur; eg er fæddur í *nærheden af hovedstaðinn Reykevíg*, og hefi aldrei flutt lengra *bort en runtinn um kring* nesið.

Aðkomumaður: Þú ert þá íslenskur, og er ekki vert fyrir þig að skammast þín fyrir það. Vil eg nú ráða þér til að tala betur þitt eigið móðurmál ef þú getur, eða reyna til að læra það ef þú ert svo vankunnandi í því sem þú lætur; þú getur talað dönsku fyrir því þegar fundum þínum ber saman við danska ef þú ert fær um það. Það er ekki svo lítilvert sem þú ætlar að tala vel sitt móðurmál, því auk þess að það er skömm að vera mjög vankunnandi í því, þá sýnir veraldarsagan að þegar ein þjóð hefir verið farin að vanrækja sína eigin tungu, þá hefir hún verið í afturför, því það er merki upp

27 Kursiveringen af det mest dansk-prægede sprog er forfatterens.

á að þjóðin ber ekki tilhlýðilega virðingu fyrir sjálfri sér (Baldvin Einarsson 1995: 38).

På dansk lyder teksten:

[Önundur: Jeg troede vel nok, at denne mand ville være af samme mening som jeg. Jeg mener, at islændingene burde lægge vægt på agerbrug, skovdyrkning, fabrikker og andet af den slags.

Den fremmede: Er denne mand dansk, hvis jeg kan tillade mig at spørge?

Önundur: Nej nej, men jeg er sådan set halvdansk; jeg er født i nærheden af hovedstaden Reykjavík, og jeg er aldrig flyttet længere bort end lige rundt om næsset.

Den fremmede: Du er altså islandsk, og det behøver du ikke at skamme dig over. Jeg vil nu tilråde dig, hvis du kan, at gøre dig større umage med at tale dit modersmål, eller at forsøge at lære det, hvis du er så uvidende om det, som det lader til; uanset det kan du, hvis du er i stand til det, tale dansk, når du træffer danskere. Det er ikke så ubetydeligt, som du tror, at tale sit modersmål godt, thi foruden hvor skammeligt det er at være så uvidende, viser verdenshistorien, at når en nation er begyndt at forsømme sit eget sprog, da har den været i tilbagegang, fordi det er tegn på, at nationen ikke har tilbørlig respekt for sig selv.]

Indflydelsen fra teorierne om nationaliteten og sammenhængen mellem fordærvelse af modersmålet og kulturens eller nationens tilbagegang kan genkendes i citatet. Danskpræget islandsk ironiseres der over, dvs. der tages afstand til det fremmede, og det latterliggøres, når det går ud over modersmålet. Islandsk passer bedst for islændinge, når de kommunikerer med deres landsmænd, mens dansk er at foretrække, når det drejer sig om kommunikation med danskere. Hermed gøres der en klar forskel på at kommunikere på dansk og at slå om sig med danske gloser, når kommunikationen foregår på islandsk.

I pjecen *Island fra den intellektuelle Side betragtet* fremhæver Tómas Sæmundsson vigtigheden af, at der udgives bøger på islandsk, som kan bruges i undervisning af børn. Desuden finder han det påkrævet at undervisningen i modersmålet i den lærde skole styrkes, især undervisning i grammatik, da modersmålet »bør være det eneste der gør Islænderen til Islænder, og paa hvilket han ei kan afstaae uden med det Samme at opgive

sin Nationalitet« (Tómas Sæmundsson 1832: 23). I *Reykjavíkurljósturinn* fra 1847 findes artiklen »Um móðurmálið« (Om modersmålet) af Þórður Jónasson, hvor der findes genkendelige forestillinger om sprog og nationalitet. Sproget anses for at afspejle nationens dannelse og kultur. Hvis nationen dyrker sit modersmål med omhu, er det et sikkert tegn på, at den er nået vidt i oplysning. Modersmålet er det vigtigste middel til at vedligeholde nationaliteten, vække fædrelandskærlighed og styrke indbyrdes sammenhold. Den nation, som taber sit modersmål, bliver aldrig sig selv igen (Þórður Jónasson 1847: 49-55).

Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling af historikeren C. F. Allen²⁸ er en vigtig samtidsskilde fra omkring midten af det 19. århundrede. Feldbæk (1982: 21-23) skriver, at Allens værk var den første helhedsbeskrivelse af Danmarks historie, der baseredes på et videnskabeligt grundlag, men ikke desto mindre sætter forfatterens holdninger til de historiske forhold og de idestrømninger, der var fremme i tiden, deres præg på bogens indhold. Blandt de emner, der fylder meget i bogen, er det danske sprogs udvikling og dets kontakt med andre sprog. Her indgår islandsk sprog og litteratur i flere sammenhænge og sprogets og litteraturens betydning i en dansk kontekst. Allens historiebog var meget populær og ifølge Skautrup den mest læste historiebog i det 19. århundrede (1953: 83-84). Den blev brugt i undervisningen på Københavns Universitet i årtier og i årevis i en forkortet udgave på de lærde skoler (Skovgaard-Petersen 1985: 16-17).²⁹ Set i lyset af dette må man formode, at mange lærde har kendt til bogens indhold, og at den i al fald til en vis grad er repræsentativ for den historieopfattelse og synspunkter om sprog og litteratur, der var fremme i tiden omkring midten af det 19. århundrede. Den skildring, der gives af det danske sprog

28 Carl Ferdinand Allen (1811–1871) blev cand.theol. i 1836. Hans historieværk, som udkom i 1840, baseres på et revideret manuskript om Danmarks historie, som blev tildelt en præmie af Efterslægtens Selskab i 1836. Allen var aktiv historieforsker og blev senere professor i historie på Københavns Universitet. Allen og Islands selvstændighedshelt Jón Sigurðsson boede på samme tid på Regensen, og der findes eksempler på brevveksling mellem dem. Allen skrev et omfattende værk om Nordens historie, *De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden, Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevefeiden 1497–1536*. Bogen udkom i 1867. Sproglige spørgsmål inden for det danske rige lå ham på hjertet, jf. hans skrift *Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland* fra 1848.

29 Allens historieværk blev genudgivet 7 gange. I den 6. udgave fra 1863 ajourførte forfatteren dets indhold med hensyn til historiens gang frem til 1855. Her tages der udgangspunkt i 7. udgave af bogen fra 1870. Bogen udkom også i en forkortet udgave med henblik på brug i de lærde skoler.

udvikling og af kontakten mellem dansk og islandsk, er af den grund højst relevant i vores sammenhæng. Derfor sammenfattes her nogle centrale punkter om disse emner fra Allens værk.

Bogen er skrevet i nationalliberalismens ånd, og forfatterens kritiske holdning til enevælden fremgår tydeligt. Danmarks historie inddeles i nogle perioder, og inden for hver af dem gøres der rede for det danske sprogs situation og udvikling. Her fremstilles gunstige perioder i Danmarks historie, hvor sprogets stod stærkt i modsætning til ugunstige tider, hvor sproget var i forfald. I indledningen gøres der rede for det danske sprogs situation i den hedenske tid, da ordet var frit, og der ikke fandtes stor forskel på folk:

I alle de nordiske Lande taltes eet Sprog, som endnu med temmelig liden Forandring har bevaret sig paa Island, der ved sin afsides Beliggenhed var fjærnet fra mange af de Indflydelser, som i de øvrige Egne af Norden virkede til at omdanne og forandre Oldsproget. Vel gaves der allerede i Oldtiden Smaaforskjelligheder i de forskjellige Egne, ligesom man endnu finder Afvigelser i Udtale og Sprogbrug i de enkelte Landskaber af eet Rige, men ingensteds saa betydelige, at de hindrede den Ene i at forstaae den Anden, Ja Forskjellighederne vare endog langt ringere, end man skulde formode i saa vidt udstrakte Lande, da den stadige Samfærdsel, som fandt Sted mellem Nordens Folk, og som Havet, der overalt bugtede sig ind mellem Landene, saa meget lettede, udjævnede Afvigelserne og hindrede dem i at blive faste og varige. Hertil kom, at Folkene havde samme Sysler, Levemaade, Sæder, Religion og Statsforfatning, og den Kløft, som Forskjel i Opdragelse, Stand og Dannelse kaster mellem Menneskene, var enten endnu ikke opkommen eller dog højt ubetydelig. I Skjaldenes Sange og paa Thinge, hvor Ordet lød frit og veltalende mellem Mændene, uddannede det nordiske Sprog sig til en høi Grad af Bøielighed, Rigdom og Mangfoldighed i Udtrykket. Det germaniske og nordiske Sprog vare udsprungne af en fælleds Rod og nærbeslægtede, men adskilte sig dog ved flere Eiendommeligheder, der skyldtes en tidlig Adskillelse og derpaa følgende særskilt Udvikling. Det almindelige Navn paa Nordens Sprog var *dansk Tunge*, en Benævnelse, der dels havde sin Grund i den store Anseelse og Overlegenhed, som det danske Folk tidlig erhvervede sig, dels i andre tilfældige Omstændigheder (Allen 1870: 15-16).

I tidsrummet mellem 1157 og 1241 taltes der endnu det samme sprog i alle de nordiske lande, som ikke afveg meget fra det gammelnordiske eller islandske og i almindelighed blev kaldt den danske tunge. Islandske skjalde opholdt sig ved hofferne og sang digte til kongernes ære, som blev forstået af alle. I Valdemar Sejrs tid opholdt islændingen Ólafur Hvideskjald sig i Danmark og nød kongens fortrolige venskab. Det er sigende, at Valdemar lærte skjalden sin egen måde at ordne rune bogstaverne på, hvilket forudsætter nøje indsigt i sproget. Ikke desto mindre udvikledes der efterhånden nogen forskel i ordenes udtale og endelser i de tre nordiske riger, og man begyndte at bruge navnet norsk tunge om det sprog, der taltes i Norge, ved siden af dansk tunge. Skønt sproget i det hele taget endnu bevarede sin renhed, begyndte de årsager allerede i denne periode at virke til dets forvanskning, hvis følger først senere blev synlige. Det stadige samkvem med Tyskland havde skadelig virkning for sprogets renhed, og tyske digtere begyndte at gøre de islandske skjalde rangen stridig ved hofferne. Af størst vigtighed var dog den anseelse det latinske sprog nød. I Danmark ligesom overalt i Europa tilsidesatte de gejstlige modersmålet som råt og barbarisk, og da disse var så godt som de eneste, der kunne læse og skrive, blev alle skrifter affattet på latin. Den ringeagt, som de lærde viste modersmålet, fremgår af, at Saxo og Svend Aggesen skrev selve fædrelandets historie på latin, en tekst, der fremfor alt burde skrives i fædrenes sprog. Kun lovene, der var folkets eget værk, blev skrevet på dansk, og de er også de ældste sprogmindesmærker, der er tilbage i dag (Allen 1870: 153-154).

I perioden fra 1241 til reformationen i 1536 måtte det danske sprog føre en svær kamp for sin selvstændighed. Omkring midten af det 13. århundrede havde modersmålet endnu bevaret en stor lighed med stamsproget, det gamle nordiske eller islandske, både i ordenes endelser, bøjninger, udtale og i ordforrådet; men fra den tid fandt en betydelig ændring sted. En stor del af de gamle ord gik af brug, og fremmede, især tyske ord og vendinger, trængte sig ind i sproget. Ordenes endelser faldt bort, og mange bøjninger og former tabte sig. Dette kunne dog næppe være gået anderledes set i lyset af de mange fjendtlige indflydelser, som det danske sprog i disse århundreder var udsat for. Hvis ikke folkets og sprogets liv var så nøje knyttet til hinanden, at det ene sjældent ophører før det andet, kunne modersmålet være gået til grunde. Det danske sprog blev ikke dyrket, da lærde foragtede modersmålet og udelukkende skrev på deres barbariske latin. Alle offentlige dokumenter blev udstedt på latin indtil Kong Oluf henimod slutningen af det 14. århundrede befalede, at det danske

sprog skulle bruges ved offentlige forhandlinger; men selv efter den tid blev de fleste både offentlige og private dokumenter affattet på latin, da de gejstlige var de eneste, der førte pennen. De offentlige folkemøder havde givet en vigtig lejlighed til sprogets uddannelse, men den gik tabt, da folket blev udelukket fra deltagelse. Hovedsproget ved gudtjenesten var latin, men i middelalderen holdtes der dog jævnligt prædikner på modersmålet for almuen, og der fandtes også danske helgener og danske gudelige sange. Til trods for at latin var hovedsproget, bidrog det tyske sprog mere direkte til at fordærve modersmålet. Hovedparten af Danmarks handel var i Hansestædernes hænder, og mange af deres købmænd og håndværkere bosatte sig i byerne. Slesvig blev forenet med Holsten, og den holstenske adel havde stor indflydelse. Mange tyske kvinder sad på den danske dronningetrone, og flere af kongerne elskede tysk sprog og tyske sæder. Kong Hans og Christian den Anden yndede modersmålet, og den sidste opfordrede til at skrive på dansk, men Frederik den Første og Christian den Tredje hverken forstod eller talte landets sprog. Det siger meget, at på Herredagen i København i 1530 var Rigsrådet nødt til påminde kongen om, at forhandlingerne efter god gammel sædvane skulle føres på dansk. Blandt de syv sidste konger var fem tyske, og det samme forhold gjaldt en stor del af adelen. Købmands- og håndværksstanden var tysk. Meget tydede på, at det danske sprog ville blive fordærvet og nedsynke til et foragtet almuesprog. Her beviste modersmålet sin kraft i kampen for selvstændighed, for selvom det ydre undergik store forandringer, forblev dog selve sprogbygningen og sprogets ejendommelige karakter uforvansket og den største del af det gamle ordforråd bevarede. Sprogets grænser udvidedes betragteligt, da den norske sprogform under foreningen sammensmeltede med dansk. Derimod forsvandt udsigten til et fælles nordisk sprog ved Sveriges løsrivelse fra unionen. Det var dog først og fremmest reformationen, der sikrede modersmålets selvstændighed. Den stærke åndelige bevægelse, hvor folket kæmpede for en forbedring i kirke og religion, satte liv i litteraturen. Dette sammen med den nye bogtrykkerkunst bidrog til, at bøger fik en hidtil ukendt udbredelse. Biblen blev oversat og læst på dansk, og protestanterne udbredte deres meninger blandt folket gennem større og mindre skrifter. Da modersmålet blev dyrket og bearbejdet, ordnedes efterhånden de mange forskelligartede stoffer, som hidtil havde gæret og kæmpet i sproget, og der dannedes en fast sprogform, som siden er blevet den herskende. Den der bidrog mest til sprogets genfødsel var Christen Pedersen, som Allen kalder »den danske Litteraturs Fader« (Allen 1870: 329-331).

Frem til 1660 måtte modersmålet endnu kæmpe med dets gamle fjender, latin og tysk. Den livlige bevægelse, som gjorde sig gældende blandt folket efter reformationen og som betød så meget for den danske litteraturs udvikling, afløstes af stilhed i folkelivet og litteraturen. På nær opbyggelsesskrifter blev alle lærde værker og andre bøger forfattet på latin. Så ringeagtet var modersmålet, at det blev pålagt de kongelige historiografer at skrive fædrelandets historie på latin. Til alt held fandtes der nogle, bl.a. Anders Sørensen Vedel og Lyskander, som ikke adlød dette bud. Med undtagelse af Christian den Fjerdes tid var hofsproget tysk (Allen 1870: 417).

Allen argumenterer for, hvor stor en rolle Arild Hvidfeldts *Danmarks Krønike* spillede for danskerne. I forbindelse med dette epokegørende værk begyndte man at dyrke den islandske litteratur på grund af dens betydning for Danmarks og hele Nordens historie. Den første grundige kender inden for dette område var Arngrímur Jónsson den lærde. Vigtigheden af den indsats, som biskop Brynjólfur Sveinsson (1605-1675) ydede, understreges, da han samlede og frelste en betydelig mængde af islandske håndskrifter fra undergang (Allen 1870: 45). Og ligesom Holberg fremhæver Allen vigtigheden af Þormóður Torfasons og Árni Magnússons indsats. Þormóður for at have været den første, der til fulde benyttede sig af de islandske sagaer til at belyse Nordens historie. Professor Árni Magnússon får sin fortjeneste ved at samle et forråd af islandske håndskrifter, som kaster lys over den nordiske oldtid. Desuden bidrog han til feltet ved at testamentere den største del af sin formue til udgivelse af værkerne (Allen 1870: 497).

I den første halvdel af det 18. århundrede var dansk under et stort pres fra tysk. Kong Christian den Sjette talte tysk, og der findes ikke et eneste brev skrevet af ham på dansk. Situationen blev yderligere forværret i Struensees tid på grund af den håan han viste nationens sprog, jf. at alle kongelige befalinger blev udstedt på tysk, og alle kongelige kollegier måtte affatte deres forestillinger i dette sprog på nær det danske kancelli, som fik lov til at beholde dansk, men dog måtte et udtog på tysk altid følge med (Allen 1870: 540-41). I modsætning hertil udmærkede det guldberg-ske ministerium sig ved sin kærlighed og omhu for alt, hvad der var dansk for sproget, litteraturen og videnskaberne. I modsætning til foregående magthavere viste enkedronningen, arveprinsen og hans ægtefælle en agtelse for landets sprog. Det franske Skuespillerselskab blev afskediget, og modersmålet blev eneherkende på skuepladsen. Ved hæren blev de tyske kommandoord afløst af danske ord, og det befaledes at bruge det danske sprog ved den militære retspleje (Allen 1870: 551).

I Allens Danmarkshistorie kommer ideerne om dansk nationalitet klart til udtryk. Således betragtes modersmålet, dansk, som en af hjørneste-
nene for nationaliteten, og dets udvikling og trivsel er derfor afgørende
for det danske folk. Islandsk sprog står centralt, da det er gammelt og
kun i begrænset grad har ændret sig siden middelalderen, nordboernes
storhedstid. Islandsk kommer tættest på den gamle danske tunge, og des-
uden spiller det en vigtig rolle som nøgle til den norrøne middelalderlit-
teratur, som indeholdt oplysninger om Danmark og det øvrige Nordens
ældste historie. De positive holdninger falder i tråd med Fichtes teorier
om den prestige, der er forbundet med det aktuelle sprogs direkte forbin-
delse med oprindelsessproget. Som Aitchison argumenterer for var der
positive holdninger forbundet med latin på grund af dets rige bøjnings-
system og den lange tradition for at skrive på sproget (2013: 10). Set i
lyset af disse teorier havde islandsk bevaret lingvistiske kvaliteter, som
dansk ikke mere kunne præstere, og desuden fandtes der gammel preste-
fyldt litteratur skrevet på islandsk, hvad der ikke var tilfældet med dansk.
Derfor kunne dansk vinde ved at blive koblet til eller set i sammenhæng
med islandsk sprog og litteratur grundet den anseelse, som islandsk sprog
og litteratur nød inden for det danske rige, og den rolle det spillede i for-
bindelse med nationsbygningen. Dette fokus sammen med de positive
holdninger til islandsk sprog og litteratur gjorde et stort indtryk på is-
lændingene og styrkede deres bevidsthed om islandsk nationalitet. Disse
forhold fremhævedes yderligere under romantikken, hvor islandsk sprog
og litteratur spillede en stor rolle både i Danmark og Island.

Romantikken og den nordiske arv

Romantikkens ophav forbindes som regel med de forelæsninger som Stef-
fens holdt på Elers kollegium i København i 1802. Steffens studerede i
Tyskland, hvor han stiftede bekendtskab med Schelling (1775-1854) og
hans teorier om den romantiske organismetænkning. Blandt tilhørerne
til Steffens' forelæsninger var Oehlenschläger og Grundtvig, to af ro-
mantikkens vigtige forfattere i Danmark, og Bjarni Thorarensen, en stor
beundrer af Oehlenschläger og den første islandske digter, der skrev i
romantikkens ånd (Jón Helgason 1986: III). De nye kulturelle strømnin-
ger fandt deres vej til Danmark fra syd, men motiverne og inspirationen
til de litterære værker hentede mange af de romantiske digterne fra nord.
Det var især nordboernes fælles fortid og nordisk mytologi, som inspi-

erede de romantiske forfattere. Sagalitteraturens indhold var derfor af stor betydning for romantikken, og desuden fungerede oldtidsdigtningens prestigefyldte stil og metrik i flere sammenhænge som et forbillede. Når det gjaldt forståelse for litteraturen, var kendskab til det islandske sprog påkrævet. Dette fremgår af Bekker-Nielsen (1979: 145), som understreger betydningen af filologernes oversættelser og udgaver af nordisk oldtidsdigtning for den nationale og folkelige bevidsthed i den danske romantik. Ifølge Skautrup var oversættelser og udgaver af gammel nordisk og dansk litteratur forudsætning for den sproglige genfødsel, som brød igennem med Oehlenschlägers og Grundtvigs værker (Skautrup 1953: 110). Med romantikken kan der konstateres en vis fornyelse med hensyn til genrer, metrik og kunstneriske former. Her kan nævnes den historiske roman, som slog igennem med den skotske forfatter Walter Scott som det store forbillede. Inden for poesien kan nævnes det fortællende digt, den lyriske digtkreds samt den historieoverskuende versdramatik (Fafner 2000: fx 106-114 og 340-342). Ofte hentede forfatterne stof og inspiration til udvikling af metrik, stil og motiver til deres værker fra gammel dansk og nordisk oldtidsdigtning. Annette Lassen argumenterer for, at den mundrette stil og folkelighed, som blev indført i romantikkens digtning, i flere tilfælde sker efter forbilleder fra den gamle islandske litteratur (2008: 201-204). I den forbindelse nævner hun nogle af Grundtvigs og Oehlenschlägers digte samt skuespillet *Kjartan og Gudrun* af Oehlenschläger (1848). Det er også bemærkelsesværdigt, at Lassen argumenterer for, at eddadigtenes mundrette stil har haft indflydelse på H.C. Andersens, jf. hans ungdomsværk skuespillet *Alfsol* og senere hans eventyr (se nærmere herom i Lassen 2008).

Romantikken og det nationale var tæt forbundet, og med romantikken skulle litteraturen tjene til sprogets forbedring. De nye litterære strømninger styrkede derfor modersmålet på flere måder. Skautrup argumenterer for, at en af grundene til at opfattelsen af nationalsprogets betydning så hurtigt og fuldkomment trængte igennem, skyldtes støtte fra og delvis sammenfald med den romantiske anskuelse. Således førte romantikken til en mere positiv indstilling over for modersmålet, der nu blev lovprist i prosa og poesi. Den ændrede opfattelse af sprogets væsen må ses i lyset af teorier om folkeånden af Wilh. von Humboldt (1767-1835), som indikerer, at det enkelte folk er gennemtrængt af en fælles folkeånd, og at folkekarakteren symbolske udtryk findes i nationalsproget (Skautrup 1953: 133). Med romantikken var sproget ikke bare middel til at skrive litteratur men også objekt for pleje og forædling, jf. den skønne littera-

tur. Dette fokus betød, at der ikke altid var klare skillelinjer mellem det at dyrke litteratur på den ene side og at beskæftige sig med lingvistik på den anden side. Dette fremgår fx af Rasks lærebog *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*, hvor et af afsnittene handler om »Verselæren« (Rask 1811: 211-236). I andre sammenhænge fremgår det, at det kan være svært at adskille de sproglige formål med sprogindlæringen og det at kunne læse den gamle litteratur, jf. Rasks svar til Molbechs brev fra 1812:

Det skal være mig en sand Fornøjelse om jeg kunde bidrage noget til at fremme det fædrelandske og fortjenstfulde Øjemed, De har foresat Dem. Min nærmeste Hensigt har altid været Tungemaalet og Literaturen selv, Deres, som jeg ser og har set, Historien og Anvendelsen af Sproget og Literaturen. Det første er vist nok som en Skal og det sidste Kjærnen, men Kjærnen indsluttes saa fast af Skallen, at det uden at gennemtrænge denne ikke vel er muelig at udpille hin ... (Rask 1941: 105).

Romantikken fik en stor gennemslagskraft i Danmark i begyndelsen af det 19. århundrede, og i flere sammenhænge beskrives denne periode som en litterær blomstringstid. Allen skriver, at romantikken kom som en gave til danskerne på et tidspunkt, da nationen befandt sig i en yderst svær situation efter slaget på Reden i 1801 og englændernes bombardement af København i 1807. Den økonomiske situation var elendig, danskerne havde mistet en stor del af flåden, og Københavns centrum i ruiner efter at englænderne havde bombarderet den indre by, jf. Allens beskrivelse:

Den 18de August var Staden bleven indesluttet, og den 2den September begyndte et skrækkeligt tre Dages Bombardement (2.-5. September), hvorved over 300 private Huse og en stor Mængde offentlige Bygninger, deriblandt den prægtige Fruekirke med sit høie Spiir, lagdes i Aske, og mange hundrede Mennesker dræbtes eller lemlæstedes (Allen 1870: 564).

Oven i alt dette måtte danskerne efter Kieler-fredstraktaten i 1814 afstå Norge, som havde været en del af det danske rige fra slutningen af det 14. århundrede. Det var derfor et held, at den romantiske digtning netop under disse forhold slog igennem, hvor fokuset blev rettet mod fortiden, især Nordens storhedstid:

Danmark fik i denne Tid en Litteratur saa rig og værdifuld som sjælden et Folk saa ringe i Tal som det danske i saa kort et Aaremaal har erhvervet sig. Men Folket omfattede ogsaa med en mærkværdig³⁰ Kjærlighed og Deeltagelse denne fremvoxende Litteratur og hvad der stod i Forbindelse med den. Næsten al dets Interesse syntes at gaae op i den. Den ulykkelige Krig og den derpaa følgende sørgelige Fred gjorde ingen Forandring heri. Tvertimod syntes man i den følgende Tid, hvor Alt saae saa trøstesløst ud, ligesom med Flid at fordybe sig i Fortidens Minder og ved Betragtningen af dens lysende Bedrifter søge Opreisning for det trykkede Sind og glemme det Skibbrud, Staten havde lidt. I det man ikke ret havde Mod til at see det nærværende Øieblik og Virkeligheden under Øine, samlede sig alle de Interesser, der ellers under mere regelmæssige Forhold sprede sig paa Livets mangfoldige Opgaver, næsten udelukkende om Litteraturen og dens Frembringelser. Et nyt litterært Værk, et nyt Drama, en litterær Polemik, kunde vække en Opsigt og fremkalde en saa almindelig Deeltagelse, som ellers kun pleier at være tilstæde ved vigtige offentlige Begivenheder, der gribe ind i det Hele. Denne Retning og Stemning vedvarede til henimod 1830, da Livet og Kræfterne igjen begyndte at vende sig mod Staten og de offentlige Interesser (Allen 1870: 618).

Interessen for og betydningen af Nordens storhedstid og oldtidsdigtningen springer i øjnene i de mange kilder, der findes om den romantiske periode. Således skriver Allen, at

Den bløde, i smaalige og tilfældige Interesser nedsænkede Stemning veg for en dybere Alvor; Nationen, rystet og livlig bevæget, vendte tilbage til sig selv og til sine herlige Fortidsminder; den følte sig efter den aflagte Styrkeprøve løftet ved den Bevidsthed, at den Kraft, som havde udmærket Fædrene, endnu ikke var vegen fra Efterkommerne. *Oehlschläger* fremtraadte da, selv vakt og vækkende Andre, og snart rivende det hele Folk med sig ved herlige Digtninger, hvori han oprullede Billedet af det gamle Nordens kraftige, rige og eiendommelige Liv (Allen 1870: 616).

30 Udtrykket *mærkværdig* betød på Allens tid bemærkelsesværdigt eller opsigtsvækkende.

Fædrelandets historie dyrkedes med iver, og Nordens oldtid, dets sprog, historie og mindesmærker blev genstand for omfattende studier og forskning. Litteraturen blomstrede frodigt og takket være Adam Oehlenschläger, faderen til den nye digtekunst, fik både digtekunsten og sproget en ny skikkelse ved hans mægtige skabende ånd. Oehlenschläger frembragte det ene skønne digterværk efter efter det andet, og Grundtvig, Baggesen og andre af høj rang brød sig baner og grundlagde deres berømmelse (Allen 1870: 606-607 og 617). Som før nævnt hentede Oehlenschläger inspiration til mange af sine digte fra den nordiske mytologi og andre oldtidskrifter. Hans skuespil *Kjartan og Gudrun* baseres på Laxdøla saga og i sin »Fædrelands-Sang« omtaler Oehlenschläger Danmark som »Frejas sal« i pagt med tidens ånd. Grundtvigs interesse for og kendskab til det islandske sprog og norrøn litteratur fremgår såvel af hans forfatterskab som hans oversættelsesvirksomhed. Ifølge Lundgreen-Nielsen var modersmålet en hovedhjørnesten i Grundtvigs danskhedsbegreb. Som ung var han efter sigende forgabt i islandsk og opfattede dansk som en vanartet datter. Fra hans synspunkt var det middelalderlige Island med sagatidens folkelige kultur et af danskernes nationale forbilleder (Lundgreen-Nielsen 1992: 65-75). Det gik dog ned ad bakke for Island: »Med nedskrivning af sagaerne gik Island i stå og faldt til sidst i dyb søvn – et eksempel på bøgernes dårlige virkning på evnen til handling. Bogtrykkerkunsten skabte dog en vis opvågnen i form af udgaver på dansk«. Hans konklusion er, at danskerne må:

takke de Islandske Bøger næsten for alt det Nordiske Liv, der er opkommet i os (...) Dette er da i Korthed Islændernes Fortjeneste af os og hele Norden, og jeg tør lægge til af hele Menneske-Slægten, at de med stor Opoffrelse saa længe mueligt fortsatte det Nordiske Menneskeliv i Middelalderen og opholdt det hos os, at de dernæst beskrev eller rettere afmalede det mesterlig i Bøgerne, giemde paa dem selv i den mørkeste og dødeste Tid og hjælpe os endnu til at forstaae dem (citeret efter Lundgreen-Nielsen 1992: 76).

Grundtvig oversatte bl.a. *Heimskringla* af Snorri Sturluson, og udgav værker om nordisk mytologi, se nærmere herom i Sune Aukens store værk *Sagas spejl* (2005: 112-158 og 306-310) om bl.a. mytologi og historie hos Grundtvig. En af Grundtvigs venner var den store danske forfatter B.S. Ingemann, lektor i dansk sprog og litteratur ved Sorø Akademi. I sine erindringer skriver Ingemann, at hans embedsvirk-

somhed ikke hindrede hans studier og at han har kunnet hengive sig »til en saadan Beskuelse af Aanden og Livet i vor historiske Fortid, at vor Middelalders Heroer med deres hele mærkelige³¹ Tid er traadt mig anskueligt for Øie« (Ingemann 1998: 304). Studiet af litteraturhistorien førte med sig nationalåndens og folkelivets historie. Sorø var forbundet med vigtige begivenheder i Danmarks historie og dette gav Ingemann inspiration til at skrive om Valdemar den Store og hans mænd:

Min individuelle Anskuelse af vor Middelalders Characterer og Folkeaands Repræsentanter fik for mig en saa bestemt Sandhed i Form og Farver, i Tanker og Miner, i Ord og Bedrift, at jeg maatte male dem. Saaledes fremstod 1824 mit historiske Digt »Valdemar den Store og hans Mænd«, som maaskee er det af alle mine Værker, der længst vil overleve mig (Ingemann 1998: 304-305).

Det var netop Ingemanns historiske romaner, der helt slog igennem hos danske læsere. Lektor i tysk på Sorø Akademi var Peder Hjort, forfatteren til *Hjorts danske Børneven*, som før er blevet nævnt. Forfatteren Carsten Hauch (1790-1872) var lektor i naturvidenskab på Akademiet og senere også den kendte videnskabsmand Japetus Steenstrup (1813-1897) (Borup 1959: 87-89). Hjort var meget interesseret i litteratur og som den første af slagsen indeholdt hans læsebog digte af danske samtidsforfattere, bl.a. af Oehlenschläger, Grundtvig, Ingemann og andre romantiske digtere. Set i lyset af *Børnevennens* udbredelse og popularitet i Island, er det ikke usandsynligt, at mange islændinge har lært de romantiske danske digte at kende ved læsning af bogen (Hjort 1869 og 1877).

Romantikken i Island har også andre interessante forbindelser med Sorø Akademi. Jónas Hallgrímsson (1807-1845), en af romantikkens mest afholdte og vigtigste islandske forfattere, var en god ven og kollega med Japetus Steenstrup. De to samarbejdede om forskning i Islands natur og i vinteren 1843-44 opholdt Jónas Hallgrímsson sig hos Steenstrup i Sorø. Der findes adskillige kilder om brevveksling mellem de to venner, hvor bl.a. deres naturforskning drøftes. I et brev til Steenstrup fra 1841 begynder Jónas sit brev på islandsk:

31 Udtrykket *mærkelig* betød på denne tid *særpræget*.

Elskulegi, góði Steinstrúp minn!

Manstu þegar við sátum í sandinum norður í Aðalvík og vorum að bera farangurinn okkar undan sjó eftir því sem það smáféll að, en sólin gekk undir í hafið og Straumneshlíð og Riturinn voru að smáhylja sig í dimmunni?

[Min elskelige, gode Steenstrup,
Kan du huske, da vi sad i sandet i den nordlige Aðalvík, og vi måtte flytte vores bagage fra havet, da floden så småt begyndte at sætte ind, og solen gik ned i havet og fjeldene Straumneshlíð, og Riturinn begyndte at dække sig i mørket?]

Herefter fortsætter han på dansk:

Men det er sandt, jeg ved ikke hvorvidt du har dyrket mit sprog i vinter og mine kragetæer ville i det hele taget falde dig besværlige nok, uden at du tillige skal have den ulejlighed, at studere dig igennem sproget (Jónas Hallgrímsson 1989: 60).

Jónas' ord tyder på, at Steenstrup har interesseret sig for islandsk. I nogle af deres breve omtales dansk samtidslitteratur, jf. disse ord i slutningen af et brev til Steenstrup, skrevet i Reykjavík i 1841: »Fortæl mig noget om Hauch og Ingemann; de interesserer mig begge. Mere siden« (Jónas Hallgrímsson 1989: 119). Under sit ophold i Sorø lærte Jónas både Ingemann og Hauch at kende. Det fremgår bl.a. af et af hans breve til en islandsk ven fra 1843:

Jeg har det ellers som blommen i et æg her – jeg bor hos Steenstrup og vi samarbejder om Islandica og vi har nu planer om at skrive en bog om dette alt, som kan være til lidt gavn – og for at hvile mig spadserer jeg, rider eller kører rundt i egnen og skovene her omkring, ror også somme tider i en båd på vandet med vores damer eller promenerer til Hauch eller Ingemann for at tale med dem til gavn og glæde for mig – det behager mig meget at blive inviteret og

taget godt imod hos dem begge på et hvilket som helst tidspunkt af dagen (Jónas Hallgrímsson 1989: 158).³²

Island og islandske forhold indgår i Ingemanns og Hauchs værker, ligesom det er tilfældet hos mange andre romantiske digtere. Selv var Jónas Hallgrímsson under stærk indflydelse af de danske romantiske digtere, især Oehlenschläger.³³ Et af hans kendteste digte, »Ísland«, som er inspireret af Oehlenschlägers digt med samme navn, handler netop om Islands svundne storhedstid. Et andet digt »Ásta« handler om det islandske sprog. Jónas Hallgrímssons oversættelser af dansk litteratur til islandsk vidner også om hans interesse for dansk romantik. Blandt hans oversættelser kan nævnes *Carl den Femtes Död. Sørgespil i fem Acter af C. Hauch* fra 1881 (Páll Valsson 2001: 296). Som bekendt var Ingemann også kendt for sin salmedigtning. Nogle af hans salmer blev oversat til islandsk og findes stadigvæk i den islandske salmebog. Den mest kendte er »Fögur er fol-din«, dvs. Dejlig er jorden.

I Island fandtes der enorm interesse for dansk litteratur og udenlandsk litteratur i danske oversættelser i det 19. århundrede, jf. låneordene *ró-man*, *rómantik* og *póesia* i islandsk. Dette sammen med et langt større og mere varieret udbud af trykt materiale på dansk kaldte på hjælpemidler til islændingenens forståelse af dansk. Det gjorde en stor forskel, at i 1851 udkom Konráð Gíslasons dansk-islandske ordbog *Dönsk orðabók : Með íslenskum þýðingum* (1851: III). Det danske ordforråd var baseret på Molbechs *Danske Ordbog* fra 1833.

Tidsskriftet *Fjölnir*, som blev udgivet på islandsk i København i årene 1835-1847 af Jónas Hallgrímsson og tre andre studerende og lærde³⁴, var i sin tid islændingenens vigtigste forum for oplysning og meningsudveksling om de emner, der var fremme i tiden. *Fjölnir* var den vigtigste budbrin-

32 Forfatterens oversættelse. Originalteksten lyder som følger »Ég lifi hér annars eins og blómi í eggí – ég er hjá Steenstrup og við erum í samvinnu að fást við Íslandica og ætlum nú að bera okkur að koma saman bók um þetta allt sem dálítið gagn verði í - og til hvíldar geng ég eða ríð eða keyri um landið og skógana hér í kring, ræ líka stundum á báti um vatnið með kvenfólkið okkar eða geng til Hauchs eða Ingemanns að tala við þá til fróðleiks og skemmtunar – mér er mikið þægilegt að vera boðinn og veltekinn hjá þeim báðum hvunar á degi sem vera skal« (Jónas Hallgrímsson 1989: 158).

33 Se nærmere herom i *Jónas Hallgrímsson : ævisaga* af Páll Valsson (2001) og *Arfur og umbylting* af Sveinn Yngvi Egilsson (1999).

34 Foruden Jónas Hallgrímsson stod Brynjólfur Pétursson, Konráð Gíslason og Tómas Sæmundsson for tidsskriftet *Fjölnir*. *Ársrit handa Íslendingum*.

ger af romantikken og for den første spirende selvstændighedsbevægelse, hvor bl.a. modersmålets betydning for islandsk nationalidentitet blev sat på dagsordenen. Mange romantiske digte blev først publiceret i *Fjölnir*, bl.a. adskillige af Jónas Hallgrímssons vigtigste digte. I den fjerde årgang af *Fjölnir* findes der en artikel om det islandske sprogs stilling og dets betydning for islændingene af Konráð Gíslason (1838: 19-28) baseret på en tale, som han holdt for nogle islændinge i København.

Omkring midten af det 19. århundrede blev interessen for romantikken efterhånden mindre i Danmark og man begyndte i voksende grad at vende blikket mod samtiden, hvor litteraturens hovedformål skulle dreje sig om at sætte problemer under debat.

Konklusion

Det fremgår af kilderne, at islandsk sprog og litteratur spillede en stor rolle i forbindelse med opbygningen af dansk nationalitet. Sagalitteraturen var vigtig i forbindelse med dansk historieskrivning, da kilder om Danmark og det øvrige Nordens ældste historie fandtes deri. Indsamling af de gamle håndskrifter samt tydning og oversættelse af teksterne blev derfor sat på dagsordenen. Brugen af disse kilder kan føres tilbage til 1600-tallet, og den tog til i den efterfølgende tid i takt med forøget national bevidsthed.

Med patriotiske og nationale strømninger blev der sat fokus på modersmålet, og dets vigtighed som bærer af dansk nationalitet. Modersmålet – dets historie og udvikling blev nu i voksende grad objekt for forskningen. Det danske sprog havde ændret sig markant fra middelalderen, og derfor kunne det være en udfordring at forstå de ældste tekster. Kundskaber i islandsk kunne bidrage til etymologiske forklaringer samt anvendes ved tydning og analyse af teksterne. Disse forhold kaldte på samarbejde med islandske studerende og lærde.

Ifølge tidens strømninger var der en prestige forbundet med et gammelt, rent og purt sprog. Desuden var der en særlig force i, at sproget kunne præstere et gammelt skriftsprog, som kunne danne en rød tråd mellem nutidssproget og oprindelsessproget. Det islandske sprog havde kun ændret sig i begrænset grad og kom tættest på oldnordisk, eller det som islændingene kaldte dansk tunge. Den islandske middelalderlitteratur bidrog yderligere til sprogets prestige. Noget andet gjaldt dansk, der i høj grad bar præg af latin og tysk, da latin var det foretrukne skriftsprog frem

til omkring reformationen, og påvirkningen fra tysk langvarig og intens. Set i lyset af dette havde det islandske sprog bevaret kvaliteter, som det danske sprog ikke mere kunne præstere. Af den grund nød det islandske sprog en anseelse blandt danskerne, som anså det for at være ønskværdigt for deres modersmål at kunne koble sammen med dette endnu levende ældgamle sprog.

Danskerne kunne ikke islandsk, og derfor var de afhængige af at samarbejde med islændinge i sammenhænge, hvor islandskskundskaber var påkrævet. Dette var af flere grunde vigtigt. Arbejdet gav islændingene kærkommen løn til at klare dagen og vejen, og samarbejdet bidrog til kontakt, som ofte udviklede sig til venskab og gensidig forståelse mellem danske og islandske lærde. Disse forhold kunne komme begge parter til gode, sådan som det fremgår af fx islændingenes samarbejde med Hvidtfeldt, Worm og Engelstoft. En særstilling har dog islændingenes forhold til sprogforskeren Rasmus Rask. Hans engagement og enestående beherskelse af islandsk vakte positiv opmærksomhed og respekt blandt islændingene, og skabte muligheder for en tættere og anderledes kontakt, end man hidtil havde kendt.

Den centrale rolle, som islandsk sprog og litteratur spillede i forbindelse med dansk nationsopbygning kaldte på oversættelse af sagalitteraturen, som nu blev en del af den danske litteraturhistorie og kanon. Oversættelserne havde desuden et sprogpolitisk sigte, nemlig at fremme sprogrøgt og sproglig fornyelse. Mange danskere ønskede at lære islandsk, lærestol i islandsk blev en realitet, og sproget kom på skoleskemaet, hvad der forudsatte læse- og lærebøger i islandsk. Alt dette fremmede islændingenes nationale identitet, og bidrog til deres kulturelle selværd, som på flere måder kom deres sprog til gode.

I København kom islændingene i kontakt med tidens politiske og kulturelle strømninger, og lod sig inspirere af dem. Det gjaldt bl.a. ideerne om modersmålets betydning for nationaliteten og romantikkens ideer om folkeånden og modersmålets vigtighed. De romantiske forfatters anvendelse af islandsk litteratur havde stor indflydelse på islandske forfattere og satte nye initiativer i gang. Om alt dette vidner flere kilder, fx de første tidsskrifter, som blev udgivet i København og på islandsk. Tidsskrifterne dannede forum for oplysning og meningsudveksling om aktuelle emner, herunder national vækkelse, modersmålets stilling og romantikken. Med de nye midler blev islændingene udfordret til at skrive om aktuelle emner i nye genrer, og dermed opstod der behov for nye ord og sproglig fornyelse af form og stil.

Romantikken fik en stor gennemslagskraft i Danmark, og her blev Nordens historiske fortid og den nordiske mytologi dyrket og lovpriset af landets førende digtere og lærde. I den sammenhæng spillede sagalitteraturen en helt central rolle som forbillede og inspirationskilde. Den indstilling, at litteraturen skulle tjene til dyrkelse og forbedring af modersmålet, påvirkede på en gang litteraturen og holdningerne til modersmålet. Romantikken fik også en stor betydning i Island og bidrog i høj grad til islændingenes nationale vækkelse og til det islandske sprogs status og udvikling. Det fokus, som førende danske forfattere og lærde rettede mod det islandske sprog og den prestigifyldte sagalitteratur, forøgede islændingenes bevidsthed om modersmålet og dets betydning for deres nationale identitet. Alt dette bidrog til sprogets trivsel og udvikling. Således kan der på flere måder konstateres en positiv effekt af den interesse, som danskerne viste islandsk sprog og litteratur. Dette falder i tråd med Fishmans teorier om den positive effekt som en prestigøus litteratur kan have på et sprogs vilkår og udvikling. Det siger mere end mange ord, at Island den dag i dag stadig ofte omtales »Sagaøen«. Den litteratur, som islændingene i sin tid nedfældede på skind, findes stadigvæk repræsenteret i dansk litteraturhistorie, og den har på flere måder beriget og sat sit præg på dansk litteratur igennem tiden. Således har den også på sin vis bidraget til det danske sprog. Takket være danskerne har de fleste af de gamle håndskrifter dog fundet deres vej tilbage til Island for snart længe siden.

Litteratur

- Adriansen, Inge: *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000*. København: Museum Tusulanums Forlag 2003.
- Aitchison, Jean: *Language Change: Progress or Decay?* Cambridge: Cambridge University Press 2013.
- Allen, C. F.: *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling*. København: C.A. Reitzels Forlag 1870.
- Andersson, Henrik: Yngre nydansk, i: *Dansk Sproghistorie*, bind 2, s. 319-338. Århus: Det danske Sprog og Litteraturselskab og Aarhus Universitets Forlag 2018.
- Arngrímur Jónsson: *Crymogæa. Þættir úr sögu Íslands* (Jakob Benediktsons oversættelse fra latin til islandsk). Reykjavík: Sögufélag 1985.
- Arnór Sigurjónsson. Ný bók um ísl. Alþýðumenntun, i: *Nýja dagblaðið*. Reykjavík 21. april 1935.
- Auken, Sune: *Sagas spejl: Mytologi, historie og kristendom hos N.F.S. Grundtvig*. København: Gyldendal 2005.

- Auður Hauksdóttir: *Lærerens strategier-elevernes dansk : Dansk som fremmed-sprog i Island*. København: Nordisk Ministerråd 2001.
- Auður Hauksdóttir: Danske minder i Island. Om mødet mellem dansk og islandsk kultur, i: *Danske Studier* 2011, s. 5-49 København.
- Auður Hauksdóttir: Language and the Development of National Identity: Icelanders' attitudes to Danish in turbulent times. Christiansen, Lene Bull, Kirsten Hvenegård-Lassen og Nanna Kirstine Leets Hansen (red.). *Made in Denmark'. Investigations of the dispersion of 'Danishness'*. *KULT* 11, s. 65-94, Roskilde 2013. Hentet 10. februar 2019 på: <http://postkolonial.dk/kult-11-made-in-denmark-investigations-of-the-dispersal-of-danishness/>.
- Auður Hauksdóttir: Um dönskukunnáttu Íslendinga á nítjándu öld, i: *Milli mála. Tímarit um erlend tungumál og menningu*, 6: s. 13-42, Reykjavík 2014.
- Auður Hauksdóttir: Björguðu Danir íslenskunni? Um tengsl dönsku og íslensku á átjándu öld, i: *Skírnir* 200 (2), s. 420-457, Reykjavík 2016.
- Auður Hauksdóttir: Íslensk málrækt í dönskum jarðvegi, i: *Skírnir* 202 (2), s. 229-272, Reykjavík 2018.
- Auður Hauksdóttir: Tungumál er tíðarandi, i: *Skírnir* 204 (2), s. 199-246, Reykjavík 2019.
- Baldvin Einarsson: Ármann á Alþingi : sýnishorn, i: *Uppeldið varðar mestu: Úr Ármanni á Alþingi*. Reykjavík: Rannsóknastofnun Kennaraháskóla Íslands 1995.
- Bekker-Nielsen: Norrøn filologi, i: Povl Johs. Jensen (red.) *Københavns Universitet 1479-1979*. Bind IX, s. 145-176. København: G.E.C. Gads Forlag 1979.
- Bjarni Jónsson (fra Unnarholt): Íslenzkir Hafnarstúdentar. Akureyri: Bókaútgáfan Akureyri 1949.
- Björn Halldórsson: *Lexicon Islandico-Latino-Danicum*. København: Schubothum 1814.
- Björn Magnús Ólsen: Rasmus Kristján Rask 1787-1887, i: *Tímarit hins íslenska bókmenntafélags* 9, s. 1-53, Reykjavík 1888.
- Borup, Morten: *Peder Hjort*. København: Rosenkilde og Bagger 1959.
- Diderichsen, Paul: *Rasmus Rask og den grammatiske tradition : Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie*. København: Ejnar Munksgaard 1960.
- Engelstoft, Laurids: *Om den Indflydelse, Opdragelsen, især den offentlige, kan have paa at indplante Kiærlighed til Fædrelandet*. København: Sebastian Popp 1802.
- Engelstoft, Laurids: *Tanker om Nationalopdragelsen betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskielighed*. København: Gyldendalske Boghandlings Forlag 1808.
- Fafner, Jørgen: *Dansk Vershistorie 2. Dansk Verskunst II, 2 Fra romantik til modernisme*. København: C.A. Reitzels Forlag A/S 2000.
- Feldbæk, Ole: *Danmarks historie*. Bind 4. Tiden 1730-1814. Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch (red.). København: Gyldendal 1982.
- Feldbæk, Ole: *Fædreland og indfødsret. 1700-tallets danske identitet*, i: Ole Feldbæk (red.). *Dansk identitetshistorie* 1, s. 111-230. København: C.A. Reitzels Forlag 1991.

- Feldbæk, Ole: Borgerskabets danskhed. 1720-1800, i: Flemming Lundgreen-Nielsen (red.) *På sporet af dansk identitet*, s. 67-108. København: Spektrum 1992.
- Fishman, Joshua A: *Do not leave your language alone : The hidden status agendas within corpus planning in language policy*. New York/London: Routledge 2012.
- Flor, Christian: *Dansk Læsebog til Brug i de lærde Skoler*. Kiel: v. Maack og København: Reitzel 1831.
- Gottskálf Jensson: Jean Bodin på Island. Humanisten Arngrímur Jónssons brug af Methodus ad facilem historiarum cognitionem (Paris 1566). *Renaissanceforum* 1, s. 1-10, 2005. Hentet på: www.renaissanceforum.dk 12. maj 2019.
- Gregersen, Frans: Introduction to the New Edition of Niels Ege's 1993 Translation of Rasmus Rask's Prize Essay of 1818, i: Rasmus Rask: *Investigation of the Origin of the Old Norse or Icelandic Language*. Ernst Frideryk Konrad Koerner (red.), s. 7-42. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 2013.
- Grinder-Hansen, Keld: Litteraturundervisningen i danskfaget gennem 200 år. *Tidsskriftet Viden om Literacy* 20, s. 60-65, 2016. Hentet på <https://www.videnomlaesning.dk/tidsskrift/tidsskrift-nr-20-litteratur/> 12. maj 2019.
- Guðmundur Hálfðánarson: *Íslenska þjóðríkið*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag og Reykjavíkúrákademían 2007.
- Hagskinna. Sögulegar hagtölur um Ísland*. Guðmundur Jónsson og Magnús S. Magnússon (red.), Reykjavík 1997.
- Haugen, Einar: *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen*. Stanford, California: Stanford University Press 1972.
- Helgi Þorláksson: Frá kirkjuvaldi til ríkisvalds, i: Sigurður Líndal (red.) *Saga Íslands* VI. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélagið 2003.
- Hjort, Peder: *Peder Hjorts danske Börneven. Især for Borger- og Almue-Skoler*. Første selvstændige afdeling. Ottende udgave ved Anna Hjort. København: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel og Sön) 1869.
- Hjort, Peder: *Peder Hjorts danske Börneven. Især for Borger- og Almue-Skoler*. Anden selvstændige afdeling. Ottende udgave ved Anna Hjort. København: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel og Sön) 1877.
- Holberg, Ludvig. *Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Universitetet i Bergen og Vandkunsten 2014.
- Holt, Mike og Paul Gubbins: Introduction, i: Holt, Mike og Paul Gubbins (red.) *Beyond Boundaries: Language and Identity in Contemporary Europe*. Cleveedon/Buffalo/Toronto/ Sidney: Multilingual Matters Ltd. 2002.
- Ilsøe, Harald: Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550-1700, i: Ole Feldbæk (red.) *Dansk identitetshistorie* 1. København: C.A. Reitzels Forlag 1991.
- Ingemann, B. S.: *Levnetsbog I og II og Tilbageblik paa mit Liv og min Forfatter-Periode fra 1811 til 1837*. Udgivet efter digterens manuskripter af Jens Keld. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og C. A. Reitzel 1998.

- Jakob Benediktsson: Inngangur til Arngrímur Jónssons: *Crymogæa. Þættir úr sögu Íslands*, s. 13-56. Reykjavík: Sögufélag 1985.
- Jones, William Jervies: *Images of Language: German Attitudes to European Languages from 1500-1800*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 1999.
- Jón Helgason: Arngrímur Lærði, i: *Ritgerðakorn og ræðustúfar*, s. 144-154. Reykjavík: Félag íslenzkra stúdenta í Kaupmannahöfn 1959.
- Jón Helgason: Æviágrip Bjarna Thorarensens, i: *Bjarni Thorarensen Bréf II*. København: Hið íslenska fræðafélag 1986.
- Jónas Hallgrímsson: Haukur Hannesson, Páll Valsson og Sveinn Yngvi Egilsson (red.). *Ritverk Jónasar Hallgrímssonar II. Bréf og dagbækur*. Reykjavík: Svart á hvítu 1989.
- Kjartan G. Ottósson: Íslensk málhreinsun: Sögulegt yfirlit. Reykjavík: Íslensk málnefnd 1990.
- Konráð Gíslason: Ágrip af ræðu, i: *Fjölnir* 4, s. 19-28. København 1838.
- Konráð Gíslason: *Dönsk orðabók : Með íslenskum þýðingum*. København: Bianco Luno 1851.
- Københavns Universitet 1479-1979* Bind II. Leif Grane og Kai Hørby (red.). København: G. E. C. Gads Forlag 1993.
- Lassen, Annette: Vølvens rap - H.C. Andersens norrøne debut, i Annette Lassen (red.) *Det norrøne og det nationale*, s. 201-218. Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur og Háskólaútgáfan 2008.
- Lassen, Annette: Indledning til *Íslændingesagaerne*, i Annette Lassen (red.) *Íslændingesagaerne*, s. xxiii-iv. København: Gyldendal 2014.
- Lassen, Annette: N.M. Petersens sagaoversættelser, i: Frans Gregersen, Anne Mette Hansen og Viggo Bank Jensen (red.) *Filologen N.M. Petersen – grundlægger og fornyer*, s. 57-80. København: Selskab for Nordisk Filologi 2014a.
- Lassen, Annette: En planteskole for livet. Grundtvigs tanker om lærdóm liv og død, latin, græsk og íslandsk, i: Annette Lassen og Guðvarður Már Gunnlaugsson (red.) *Gott skálkaskjól veitt Gottskálki sextugum 4. apríl 2018*, s. 11-15. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen 2018.
- Lassen, Annette: Íslandsk i Danmark, i: Rósa Þorsteinsdóttir, Sofia Guðný Guðmundsdóttir og Þorleifur Hauksson (red.) *Þórðargleði slegið upp fyrir Þórð Inga Guðjónsson fimmtugan 3. desember 2018*, s. 10-13. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen 2018a.
- Lassen, Annette: The fornaldarsögur in Danish translation: From Carl Christian Rafn to the present, i M. Driscoll, S. Hufnagel, P. Lavender & B. Stegmann (red) *The legendary legacy: Transmission and reception of the Fornaldarsögur Norðurlanda*, s. 323-350. Odense: Syddansk Universitet 2018b.
- Lassen, Annette: Müllers's Method: The Resurrection of Danish in Saga Translations, i: Gylfi Gunnlaugsson & Clarence Glad (red.) *National Cultivation of Culture*. Under udgivelse.
- Lovsamling for Island* 7, 1806-1818. København: Andr. Fred. Höst 1857.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming: Grundtvig og danskhed, i: Ole Feldbæk (red.) *Dansk identitetshistorie* 3. København: C. A. Reitzels Forlag 1992.

- Lundgreen-Nielsen, Flemming: Grundtvigs nordisk-mytologiske billedsprog – et mislykket eksperiment?, i: *Grundtvig Studier* 45 (1), s. 142-198. Grundtvig-Selskabet 1994.
- Lýður Björnsson: 18. öldin, i: Sigurður Líndal (red.) *Saga Íslands* VIII, s. 1-289. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag og Sögufélag 2006.
- Matras, Yaron: *Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press 2009.
- Molbech, C.: *Om Nationalsprogets Hellighed*. København: P. D. Kiøpping 1815.
- Molbech, C.: *Indledning til Forelæsninger over det danske Sprogs og den danske National- Litteraturs Historie, med en Fortegnelse efter Tidsfølgen over de vigtigste Sprogværker og Forfattere i Modersmaalet*. København: Det Schulgiske Officin 1822.
- Molbech, C.: *Breve fra og til Rask: I 1805-1819*. Louis Hjelmslev (red.). København: Ejnar Munksgaards Forlag 1941.
- Muysken, Pieter: Scenarios for Language Contact, i: Raymond Hickey (red.) *The Handbook of Language Contact*, s. 265-281. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell 2013.
- Müller, Ludvig Christian: *Udtag af den islandske Formlære med Nogle til Knytlinga Saga*. København: Wahlske Boghandlings Forlag 1830.
- Müller, Ludvig Christian: Danmark og Island. *Dansk Folkeblad* 13. januar 1837.
- Müller, Ludvig Christian: *Íslandsk Læsebog. Med tilhørende Ordforklaring*. København: Gyldendalske Boghandlings Forlag 1837a.
- Müller, Peter Erasmus: *Om det islandske Sprogs Vigtighed*, s. xiii-xv. København: Sebastian Popp 1813.
- Müller, Peter Erasmus: Til læseren, i: Björn Halldórsson's *Lexicon Islandico-Latino-Danicum*, s. IV-XIV. København: Schubothum 1814.
- Nanna Ólafsdóttir: *Baldvin Einarsson og þjóðmálastarf hans*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag 1961.
- Olden-Jørgensen, Sebastian. Ludvig Holberg: den dansk-norske enevældes folkeopdrager, i: Ludvig Holberg. *Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat*, s. xi- xxxii. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Universitetet i Bergen og Vandkunsten 2014.
- Ólafur Rastrick: Inngangur. *Uppeldið varðar mestu: Úr Ármanni á Alþingi*, s. 9-29. Reykjavík: Rannsóknastofnun Kennaraháskóla Íslands 1995.
- Páll Valsson: *Jónas Hallgrímsson ævisaga*. Reykjavík: Mál og menning 2001.
- Pedersen, Holger: Indledning, i: Rasmus Rask. *Udvalgte Afhandlinger*, s. xiii-xv (Louis Hjelmslev (red.). København: Levin & Munksgaard 1932.
- Petersen, Niels Matthias: Fortale: Bidrag til Forfatterens Levnet, i: *Rask* 1834 I, s. 1-115, 1834.
- Rask, Rasmus Kristian: *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. København: Boghandler Schuboths Forlag 1811.
- Rask, Rasmus Kristian: *Oldnordisk Læsebog, indeholdende Prøver af de bedste Sagaer i den gamle islandske Text, gennemset og rettet efter de bedste Oldbøger, samt forsynet med et Ordregister over de vanskeligste Ord*. København: Reitzel/ Kiel: Maack 1831.

- Rask, Rasmus Kristian: *Kortfattet Vejledning til det oldnordiske eller gamle islandske Sprog*. København: Reitzel/Kiel Maack 1832.
- Breve fra og til Rask*: I 1805-1819. Louis Hjelmslev (red.). København: Ejnar Munksgaards Forlag 1941.
- Rerup, Lorenz: Fra litterær til politisk nationalisme, i: *Dansk identitetshistorie 2*. Ole Feldbæk (red.). København: C.A. Reitzels Forlag 1991.
- Rubow, Paul V: *Saga og Pastiche. Bidrag til dansk Prosa-historie*. København: Levin & Munksgaards Forlag 1923.
- Saxo Grammaticus: *Saxos Danmarks Historie 1*. (Oversat af Peter Zeeberg). København: Det Danske Sprog og Litteraturselskab & Gads Forlag 2000.
- Sigurður Sigtryggsson: Á Íslendingaslóðum í Kaupmannahöfn, i: *Frón 2*, s. 133-162, København 1944.
- Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie II*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag 1947.
- Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie III*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag 1953.
- Skovgaard Boeck, Simon: Ældre nydansk, i: Ebba Hjorth et al (red.) *Dansk sproghistorie*. Bind 2. København: Det Danske Sprog og Litteraturselskab 2018.
- Skovgaard-Petersen, Vagn: *Danmarks historie*. Bind 5. *Tiden 1814-1864*. H. P. Clausen og Søren Mørch (red.). København: Gyldendal 1985.
- Snorri Sturluson: *Heimskringla*. Steingrímur Pálsson (red.). Reykjavík: Helgafell 1944.
- Sveinn Yngi Egilsson. *Arfur og umbylting*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag 1999.
- Thomason, Sarah: Contact Explanations in Linguistics, i: Raymond Hickey (red.) *The Handbook of Language Contact*, s. 170-187. West Sussex: Wiley-Blackwell 2013.
- Tómas Sæmundsson: *Island fra den intellectuelle Side betragtet*. København: E. Græbe og Søn 1832.
- Winge, Vibeke: Dansk og tysk i 1700-tallet, i: Ole Feldbæk (red.) *Dansk identitetshistorie 1*, s. 89-110. København: C.A. Reitzels Forlag 1991.
- Þórarinn Böðvarsson. *Lestrarbók handa alþýðu á Íslandi*. København: trykt hos Hlöðvi Klein 1874.
- Þórður Jónasson: Um móðurmálið, i: *Reykjavíkurbósturinn 2*: 4: 49-55, Reykjavík 1847.
- Þórir Óskarsson: Frá rómantík til raunsæis 1807-1882, i: Sigurður Línal og Pétur Hrafn Árnason (red.) *Saga Íslands IX*, s. 377-490. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag 2008.

Fortællerens fødsel ud af snestormen

Om Johannes V. Jensens himmerlandshistorie »Kirstens sidste Rejse«

Af Anders Ehlers Dam



© Ejnar Nielsen/VISDA.

Ejnar Nielsen: Kirstens sidste Rejse. Pen, sort blæk, grå lavering. 335x431 mm. Statens Museum for Kunst. Brugt som illustration til Johannes V. Jensens »Kirstens sidste Rejse«, Julealbum, 1901.

In this article I analyze 'Kirstens sidste Rejse' [Kirsten's Last Journey], one of Johannes V. Jensen's stories from Himmerland, drawing on both the original version of the text published in 1901, and the version included in 1904 in *Nye Himmerlandshistorier* [New Stories from Himmerland]. At first sight, the story is realistic account of two men transporting a coffin with the corpse of an old woman from Aalborg to her home village in Himmerland where she is to be buried, and the violent snowstorm in which they are caught on the way. By the time they finally reach their destination, Christen Sørensen, who has been driving the horse-drawn carriage, has undergone a profound change. Earlier a silent person, he now recounts endlessly, with the same mechanical voice, the journey with the dead woman. In this article, I offer a reading of the story from the perspective of Maurice Blanchot's literary theory, arguing that Johannes V. Jensen's text can be read as an allegory of the becoming of the literary narration and its relation to the experience of death and nothingness.

Johannes V. Jensens himmerlandshistorie »Kirstens sidste Rejse« blev første gang publiceret i 1901 i *Julealbum*, en af tidens populære årbøger.¹ Knap tre år efter blev den – med nogle, som vi skal se, ikke uvigtige tilføjelser – genoptrykt i *Nye Himmerlandshistorier* (1904). Fortællingen var i den oprindelige version suppleret med en pennetegning lavet til lejligheden af den symbolistiske kunstner Ejnar Nielsen. På illustrationen ses en af fortællingens sidste scener, hvor Christen Sørensen omgivet af andre himmerlandsbønder tager en sidste afsked med sin afdøde faster, Kirsten Smed, som er død på en anstalt i Aalborg efter at have mistet forstanden. Forinden har Christen sammen med en karl fragtet kisten med afdøde de otte mil fra Aalborg til Graabølle, for at hun kan blive jordfæstet ved siden af sin familie i hjembyen. Normalt ville de have kunnet være tilbage igen dagen efter, at de drager afsted om tirsdagen. Imidlertid sætter et forfærdeligt snevejr ind samme aften, og først om lørdagen vender de, stærkt medtagne af den strabadserende tur, tilbage, og begravelsen kan endelig finde sted.

Ansigterne på tegningens personer er andægtige, og alle stirrer mod den tynde og udmarvede Kirsten, hvis tandløse mund står åben i en sort sprække. Et klæde er lagt om hendes lille indskrumpede krop, og med Bibelen skudt helt op mod hagen ser det – havde det ikke været for de knoklede hænder – næsten ud, som om hovedet lå der for sig selv. Mens de øvrige folk står tilbageholdende i kreds om kisten, bøjer Christen sig, med begge hænder støttet mod kisten, ned mod liget, og man får indtryk af, at der er en særlig kontakt mellem ham og ligets lukkede, udslukte øjne. Lige over Christens hoved kan man ud ad kirkens gitterrude se det tilsnede landskab udenfor, hvor en gravsten står klar til Kirstens nye opholdssted. Sneen ligger der som et visuelt ekko af den store hvidhed, som Christens rejse med den døde passerede igennem – en rejse gennem det inderste af snestormen, et snelysende tusmørke, hvoraf fortællingen om Kirstens sidste rejse er blevet til.

Ligesom Christen bogstavligt talt befinder sig i midten af Ejnar Niensens tegning, er det også hans karakter, det skal dreje sig om i denne læsning af Johannes V. Jensens fortælling. Spændt ud mellem dødens nærhed og sneens hvide intethed – ligesom på tegningen – er det nemlig ham, der

1 »Kirstens sidste Rejse« citeres efter: Johannes V. Jensen: *Himmerlandshistorier*. Bd. 1. Udg. af Per Dahl og Aage Jørgensen. Danske Klassikere. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 2018, s. 251-260. Der er tale om den version af teksten, som indgik i *Nye Himmerlandshistorier* (1904), men der redegøres for tilføjelserne i forhold til versionen i *Julealbum* på s. 279.

udgør det egentlige centrum i denne tekst, der tæller som en af Jensens mest kendte himmerlandshistorier.

Hvad er det for en erfaring, Christen har gjort på rejsen med kisten gennem snestormen i de tre døgn? Og hvori består den transformation, han gennemgår på turen? Før han tog afsted, var han en tavs mand, der helst ikke talte. Men bagefter kan han slet ikke holde op igen. Hvordan skal man forstå den underlige, upersonlige stemme, der lyder, når han fortæller? Det er disse spørgsmål, jeg tager op. Det skal altså hverken handle om vigtige nok tekstelementer som karakteren Kirsten – som jo immervæk figurerer i titlen – eller det specifikt himmerlandske ved fortællingen. Man kunne selvsagt også med god ret vælge at læse teksten som en realistisk fortælling med et psykologisk tema. Men jeg spørger her i stedet til et underligt centrum i teksten, som det er vanskeligt ikke at læse i poetologisk retning: Historien om Christens tilblivelse som fortæller kan således forstås som en allegori over grundlæggende forhold i visse litterære tekster. Jeg koncentrerer mig først om snestormen og dens funktion i fortællingen; dernæst ser jeg på, hvordan denne tavse mand i snestormen bliver til en fortæller, og på, hvad der karakteriserer den stemme, han har som fortæller; endelig relaterer jeg min forståelse af teksten til Maurice Blanchots teori om den litterære tekst, før jeg afslutningsvis sammenligner de to versioner af fortællingen.

1. Snestormen

Snestormen, der indtræffer i »Kirstens sidste Rejse«, er i min læsning ikke kun en almindelig voldsom snestorm i en realistisk fortælling, men fremstår som en hændelse med symbolske træk. Det er, som vi skal se, en ekstrem og grænseoverskridende begivenhed, hvor orienteringspunkterne i tid og rum ophæves, og den repræsenterer en erfaring af intethed og forskelsløshed, hvoraf en fortælling bliver til.

Om snestormen hedder det: »Det var en Tredages-Snefog, der satte ind, den kom med bidende Kulde, Brandstorm og Sne, saa Himmel og Jord stod i een Taage« (251). Sneen ligger i »mandshøje Driver«, og »Stormen gik strid og iskold, Alverden var i en pibende Fog« (251). Snestormen har betydning både for folkene i landsbyen og for Christen på hans og karlens rejse med den døde. Hjemme i landsbyen, hvor man utålmodigt og bekymret venter på kisten med Kirsten, har snestormen en karnevalistisk effekt, hvor hverdagen sættes ud af kraft. Jensen arbejdede med lignende karnevalistiske effekter i andre af sine tekster, for eksempel »Syvsoverne«,

der også stod i *Nye Himmerlandshistorier*, hvor ruderne dækkes til, sådan at familien tror, at det bliver ved med at være nat, selvom det faktisk er blevet dag, og »Wombwell« om det fantastiske menageri, der sætter egnen på den anden ende, fra samme værk. I »Kirstens sidste Rejse« er snestormen skildret som en undtagelsessituation, hvor der vendes op og ned på tingene, og hvor det menneskelige formindskes og relativeres: »Kulden gjorde alle Mændene saa smaa« (252). Landskabet forvandles i snestormen. Naturens farver dækkes og udviskes af snedrivernes hvidhed, og formerne blødes ud eller forandres i snedrivernes nye formationer. Paul G. Lange har peget på metamorfosens betydning i fortællingen:

I skildringen af landskabsbilledet er der lagt tydelig vægt på en totalforandring fra det blide, hverdagskendte, hvor tingene har deres faste pladser, hvor landskabets konturer er intakte, og hvor mennesket indgår som et naturligt led med sine »tilvante« dimensioner, til det fremmede, næsten ødelagte, konturløse og overdimensionerede, der tvinger mennesket i knæ, gør det til »en sort Myre« i »de blændende Ørkener.« (Lange 1968: 118f.)

For Christen og karlen ude i det vejløse uvejr kommer snestormen til at repræsentere overskridelsen af en grænse ind i en symbolsk, tidløs region, hvor døden er nærværende.

Undervejs i fortællingen ligger synsvinklen hele tiden i landsbyen. Som læser er man på intet tidspunkt med ude på køreturen. Hvad vi ved om rejsen i snestormen med den døde Kirsten, har vi udelukkende fra Christen, sådan som han fortæller det, da han er kommet tilbage. Disse forskydninger mellem *fabula* og *sjuzet* gør, at vi som læsere i første del af fortællingen, ligesom landbyboerne, ikke ved, hvordan det skal gå med dem på turen gennem stormen. Onsdag og torsdag dukker Christen således ikke op, og folkene i byen frygter, at en ulykke kan være sket. Christen, som selv er undervejs til at blive en fortæller, fostrer også i sit fravær fortællinger. »I de tre Døgn, Christen Sørensen havde været ventet, var han bleven en Sagnskikkelse« (254). Og om fredagen bliver uvejret endnu værre:

Om Fredagen blev Vejret saa haardt, at Ingen havde kendt Mage. Det var en Orkan, og Luften var saa fuld af Sne, at Dagen ikke kunde trænge igennem Skyen. Folk sad i Tusmørke inde i Stuerne. (...) I det Par Dage brast alt Samkvem, man kan sige, at al Kultur ophørte. (253)

Det er en situation, hvor den normale menneskelige orden og »al Kultur« er nedbrudt. Verden er ude af sig selv. Mens stormen står på, kan dagen ikke trænge igennem, men er erstattet af et »Tusmørke«, hvor sneen på samme tid lukker lyset ude og lyser op med sin hvidhed. Om lørdagen er det mere roligt vejr, og alt er forandret og uigenkendeligt: folkene »kendte knap deres By og Egn igen«: »Selve Egnen var ukendelig, de Høje og Agerrundinger, man var vant til at se, havde Sneen jævnet og paa andre Steder havde der dannet sig ukendte Fremspring i Terrænet. Synskredsen var en anden.« (254).

Alle i landsbyens lille samfund er i tankerne beskæftiget med, hvordan det går med Christen og karlen og kisten med Kirsten. Det er en uvished og venten, man deler som læser. Så erfarer man endelig, at ligtoget er på vej og er en mil fra byen. Foran går en gruppe af snekastere, og fra landsbyens side graver andre snekastere sig vej. »Forventningen om Indtoget antog overnaturlige, uklare Former« (255). Til sidst mødes snekasterne, og Christen kan køre igennem. Først nu hører vi i fortællingen om ham. Der indtræder en vending i teksten, idet det, vi nu erfarer, er, hvad Christen beretter om de forgangne dages hændelser.

Hvad har Christen og karlen da oplevet på denne rejse til fimbulvintrens hjerte? Christen var ikke nogen fortæller før ottemilsrejsen, men han er blevet forvandlet til en fortæller af den. Ud af snestormen blev fortælleren og fortællingen til. »Folk dannede sig en Forestilling om Rejsen af de to haardt medtagne Menneskers Fortælling« (256). Det samme gælder for læseren, for først nu hører man, som i en fortælling i fortællingen, om hændelserne.

Christen fortæller, at de måtte køre fra kro til kro, og undervejs har de også måttet skifte vogn, fordi deres egen gik i stykker. På turen er de tyet til brændevinsdunken for at holde sig i live, og derfor er de endnu halvberusede og også på den måde ikke sig selv.

Om rejsen gennem snestormen hedder det:

De fo'r vild, de tabte al Orientering, vidste tilsidst hverken Rede paa Sted eller Tid. (...) [M]eget af Vejen kune de slet ikke huske; der havde de rejst som rene Søvnngængere. Om Torsdagen var de nær omkommen, da der ingen Folk var ude, og de kørte fast midt ude paa de vilde Agre. (256f.)

Det tætte snefog beskrives som et rum, hvor ordnende referencepunkter er forsvundet. De kan ikke orientere sig og mister tidsfølelsen. Det

er et forskelsløst rum, hvori man bevæger sig som søvngængere. Karlen falder i søvn undervejs, men for Christen er det én lang snehvid søvnløshed. De er nær ved at miste livet, hører vi. I snestormen bevæger de sig i et område mellem liv og død og mellem vågenhed og søvn.

2. Fortælleren

Ligesom en tekst bliver til i det hvide landskab, som siden og dens intethed udgør, forvandles Christen i snestormen fra at være bærer af indesluttet tavshed til at være den egentlige fortæller af historien om Kirstens sidste rejse. Den lydlige lighed mellem »Kirsten«, »Kisten« og »Christen« er næppe tilfældig. Kun Christen selv har erfaret det uigennemtrængelige susende tusmørke mellem liv og død, et intethedsrige, som han berøvet søvnen har gennemrejst med den døde kvinde bag sig i de tre døgn. Han dør ikke selv i snestormen, selvom han er i livsfare, men han har – i bogstavelig forstand – været konfronteret med døden. Han fortæller således sine forundrede lyttende medborgere fra landsbyen, at kisten i snestormen var røget af hestevognen, og låget var gået af den, sådan at den døde var trillet ud i sneen. Som bruddet på et tabu, som en grotesk åbenbaring, blev låget helt konkret løftet for noget, man ikke burde se på den måde og på det tidspunkt. Midt i snestormen blev låget løftet for døden. Konfrontationen med den døde midt i det hvide ingenmandsland, synet af den døde, uden ligets rolige fred, som når det ligger til skue i kirken (som på Ejnar Niensens tegning), men i forkerte rammer, væltet ud af kisten og ramlet ned i sneen, får ham efter turen til at tale og fortælle.

Der er noget orfisk ved hændelsesforløbet. Det er ikke en egentlig genskrivning af orfeusmyten, men der er ekkøer af det orfiske i situationen med rejsen med den døde bag sig gennem det fremmedartede hvide snemørke, på vej med Kirsten fra døden på galeanstalten tilbage i retning af det hjemlige og begravelsens afslutning og hvile. »To be human means above all to bury«, skriver Robert P. Harrison (2003: xi). På den kaotiske, langstrakte rejse, hvor Kirsten ingen fred endnu har fundet, revner tilværelsen ind til en ikkemenneskelig, søvnløs zone, hvor alle ordnende forskelle er visket ud. I den ekstreme situation vender Christen sig mod den døde bagved og ser hende og rører ved hende, for det stive kolde ligs næse blev brækket, da kisten faldt af vognen.

Det er denne rejse med den døde kvinde gennem snestormen, hvor han berører den døde, og hvor han mærkes af dødens nærvær, der gør, at han

bliver til en fortæller. I mellemriget mellem liv og død, mellem hvileløshed og hvile, vender han sig og ser den døde. Hans fortælling opstår og forsvinder på en måde i samme øjeblik: Han kan herefter fortælle om noget, der ellers ikke kan fortælles om, give stemme til noget normalt usigeligt, og dette sker, derved at dødserfaringen og snerigets forskelsløshed bevares i hans stemme som en tavshed, der er vævet ind i det talende, en neutralitet, der gennemtrænger den fortællendes stemme.

3. Stemmen

Lad os se nærmere på Christen, som han fremstår efter tilbagekomsten. Hvad er det for en mand, der vender hjem? Vi hører, at han for de andre i landsbyen er fuldstændig forandret efter sine erfaringer. Det kommer til udtryk i selve det, at han fortæller, og i hans måde at tale på.

Men Folk kendte ikke Christen Sørensen igen. Han var opsvulmet i Hovedet og havde faaet en hel anden Stemme. Han var bleven snakkesalig; mens han stod og bankede sine Hænder og sank i Knæene, snakkede han uafbrudt. Han henvendte sig ikke til nogen bestemt, og han var rent aandsfraværende. (...) Der blev saa uhyggelig stille om ham. Han stod og snakkede i et væk som en Maskine, uden Spor af Sindsbevægelse; alle maatte se paa det sprængroede Ansigt med de halvbrustne Øjne. Han havde stillet sig ved Forhjulet af Vognen og klemte paa, for at de kunde faa det at vide altsammen, han vilde føje dem, skønt han var udslidt af Søvnløshed og Drik og fordummet af Kulde. Han holdt paa Tømmen med hovne og magtesløse Fingre og allerbedst som han stod, glippede han langt og mødigt, Mælet sank ned til en dæmpet Sludren, han nikkede, stod og smaasov. (255f.)

Christen kan ikke lade være med at snakke, selvom han er udkørt, men hans mumlende og sludrende og neutrale måde at tale på virker fremmedartet og uhyggelig for tilhørerne. Han taler ud i luften, hans henvendelse er »ikke til nogen bestemt«, men har løsrevet sig fra det hverdagskommunikative område. Han har nu »en hel anden Stemme«. Da der kommer nye folk til, »hævede han Stemmen og fortalte forfra om den lange, lange Rejse« (256). Han vil fortælle, men fortæller repetitivt, monotont og maskinagtigt.

At hans henvendelse har løsrevet sig fra en normal kommunikativ situation, viser sig atter engang, da de kommer til kirken. Heller ikke her synes han at have nogen tanke om modtagere af hans uafbrudte tale, og han taler også uden sans for den kontekst, han taler i: »Medens alle de andre i Kirken hviskede eller tav, blev han ved at tale højt og lige ud som paa ethvert andet profant Sted« (257). I hans stemme er »al Kultur op-hørt«, for at bruge udtrykket om snestormen. Efter erfaringen af den store neutralitet i snestormen profanerer han med sin måde at tale på det hellige og det socialt konventionelle og tager ingen hensyn til forskelle. Ikke for at provokere, men fordi det forskelsløse har blandet sig med hans stemme og stemmeføring. Igen er han profan, da han, den fortrolige med døden, spørger de andre, om de vil se liget. Mekanisk sludrende viser han dem den døde frem – sådan som det er afbildet på Ejnar Niensens tegning – og rækker endda profant ud og retter på den brækkede næse: Han »løftede Laaget af Kisten, stadig under en Strøm af meget jævne Ytringer« (258).

Den forandrede Christen taler således konstant, og hans stemme er mekanisk og uden personlighed. Han er på en måde ikke længere et normalt »jeg«. Han plaprer løs og har hverken magt over ordet eller stemmen. Hans sædvanlige stemme er brudt og uhyggeliggjort af rejsen i sneens ingenmandsland, og død og neutralitet taler nu med i den.

Christens stemme er også en stemme, der, berøvet stemmens normale karakteristika, ikke rigtigt kan gengives af forfatteren. Den er uden nærvær og fremstilles først og fremmest indirekte og dækket, i og med at den alvidende fortæller beskriver den. De gange Christen er repræsenteret gennem citat eller replik, er det ved ret korte udsagn, der ikke vidner om stemmen. Det er de fremstillede personer, der finder Christens stemme underlig – kun indirekte læseren via beskrivelserne af den.

Stefan Iversen, der i *Den uhyggelige fortælling* beskæftiger sig med tekster af Johannes V. Jensen, hvor der er usikkerhed om stemmen, peger på, at ikke kun det tematiske niveau, men også spørgsmål vedrørende tekstens udsigelsesstatus er af relevans i analysen af det, han betegner som »uhyggelige fortællinger« hos Jensen: »Den ofte omtalte negativitet hos den tidlige Jensen (gru, nihilisme, tomhed, fravær) angår ikke kun tematiske forhold, men skyldes også selve teksternes strukturer, deres udsigelses udspring og forankring« (Iversen 2018: 11). Iversen »reserverer betegnelsen til at gælde fortællinger, der både tematiserer og producerer stemmetvivl, det vil sige både skildrer intentionalitetsproblematikker i det fremstillede univers og fremtvinger dem hos læseren i kraft af fremstillingen.« (Iversen 2018: 129) »Kirstens sidste Rejse« er til dels en uhyg-

gelig fortælling, i og med at det neutrale og uhyggelige har blandet sig med Christens stemme og fremmedgjort den for de andre i landsbyen. Der er tale om, hvad Iversen kalder *dialogisk tvivl*, dvs. »stemmetvivl«, der fremkommer, når stemmer i fortællingen »opstår i forbindelse med det endnu-ikke-helt eller det ikke-længere-helt menneskelige samt i tilfælde, hvor mennesker udtrykker sig mekanisk, eller mekanik udtrykker sig menneskeligt« (Iversen 2018: 15). Jensens fremstilling heraf afstedkommer også en effekt i tekstens læser af noget fremmedartet, vil jeg mene, men selve tekstens forankring af udsigelsen er ikke det afgørende, og på den måde er der ikke tale om en uhyggelig fortælling i Iversens forstand. Og dog: Det faktum, at Christens stemme primært fremtræder i dækket form, er måske ikke i sig selv »uhyggeligt«, men det bidrager ikke desto mindre til en mystificering af denne underlige, ikke-kommunikative stemme, der er tømt for liv og nærvær, hos læseren.²

»Kirstens sidste Rejse« ender med, at Christens formløse og bortvendte tale endelig bliver bragt til ophør: »Christen forstummede ikke, før Præsten kom. Det havde været pinligt for Folk at høre paa ham. Christen Sørensen var til daglig en Mand, der holdt paa Formerne (...) han havde aldrig før snakket saadan op i en Forsamling« (259). Før Kirsten bliver lagt i jorden, fører en person Christen bort, og han »lod sig viljeløst lede« (260).

Da de var kommen et Stykke ned ad Vejen, begyndte Benene at slaa Sludder under Christen Sørensen, Anders Nielsen maatte saa godt som bære ham. Christen Sørensen snakkede i Vildelse, mens han gik, han svælgede og kæmpede imod Søvn. Da de kom til hans Gaard, hang han som en død Vægt paa Anders Nielsens Arm, men endda blev Benene ved at flytte sig under ham. Han kendte sin Port, da de gik ind i den, gav en sagte Klagelyd og sank sovende om for Anders Nielsens Fødder.

2 Jeg har konsulteret diverse andre narratologiske teorier for at se, om de kunne belyse de aspekter ved Jensens tekst, som jeg interesserer mig for, men synes ikke, jeg har fundet noget af relevans. Min interesse ligger således et andet sted end narratologiske diskussioner af stemmebegrebet i forlængelse af Gérard Genette, fx: Andreas Blödorn, Daniela Langer og Michael Scheffel (red.): *Stimme(n) im Text. Narartologische Positionsbestimmungen*. Berlin/New York 2006, og: Per Krogh Hansen o.a. (red.): *Strange Voices in Narrative Fiction*. Berlin/Boston 2011. Ej heller såkaldt unaturlig narratologi har jeg fundet det relevant at inddrage i denne sammenhæng, jf.: Jan Alber, Stefan Iversen, Henrik Skov Nielsen og Brian Richardson: »Unaturlige fortællinger, unaturlig narratologi: Hinsides mimetiske modeller«, i: *K & K – Kultur & Klasse*, årg. 11, nr. 112, 2011, s. 7-32.

Hans Træk jævnedes øjeblikkeligt, det kom saa dulmende over ham. (260)

Som fortællende befandt Christen sig i et område mellem vågen og sovende, bevidst og ubevidst, ja, det kan ligefrem lyde som om, at det er tilstanden mellem liv og død fra rejsen, der er forlænget ind i hans måde at fortælle på. Han synker endelig sammen og forsvinder i søvnens rige, da han er hjemme, men denne søvn minder om døden. Han er »som en død Vægt«, og som hos en død slappes ansigtet og dets træk. Vigtigst er det dog, at Christens kollaps også medfører afbrydelsen af hans fortælling, og at også Jensens tekst holder inde i samme øjeblik. Strømmene i henholdsvis Christens og Jensens fortællinger løber sammen og finder et fælles udløb i den intethed, der findes i selve tekstens ophør.

4. Det neutrale

Der er, som allerede antydnet, noget poetologisk over dette, at Christen gennem sine erfaringer i ridtet gennem snestormen forvandles til en fortæller, og at disse erfaringer mærker hans fortællende stemme med en mærkelig neutralitet. At se »Kirstens sidste Rejse« som en tekst blot om Himmerland og dets befolkning og den i perioden forsvindende gammelkultur ville bestemt være reduktivt, for den åbner perspektiver, der rækker frem mod avancerede teorier om litteraturens væsen i det 20. århundredes modernisme. Hvis man sammenholder Jensens tekst med Maurice Blanchots litteraturteori, er der eksempelvis en række fællestræk mellem den franske tænkens opfattelse af litterær erfaring og de indlejrede forestillinger, vi har læst ud af Jensens fortælling.³

I litteraturen som kunst erfarer man, ifølge Blanchot, netop en neutralitet og et fravær, som altid findes som en skyggeside af ordenes benævnelse af tingene, men som man ikke bemærker i hverdagssprogets kommunikative sprogbrug. Og det er netop »det neutrale«, som Orfeus

³ Det er ikke første gang, Johannes V. Jensen sammenføres med Maurice Blanchot. Stefan Iversen leverer således en blanchotsk læsning af himmerlandshistorien »Oktobernat« (1897) i »Alt er undergivet Forvandling. Om Himmerland i Johannes V. Jensens forfatterskab« i: *Passage. Tidsskrift for litteratur og kritik*, nr. 54, 2005, s. 45-54. Iversen ser fortællingen som tematiserende en »radikal negativitetserfaring«, hvor mørket og den susende vind ophæver forskellene: »Det, der før var ord, baseret på sprogets systemer af forskelle, annulleres i mørket, der gør alt lige gyldigt« (s. 47).

erfarer i Blanchots digterfilosofiske genskrivning af myten om Orfeus og Eurydike i *L'espace littéraire* (1955). Blanchot opfatter Orfeus som digteren, der oplever, at natten i sit inderste afslører en anden nat, der ikke indgår i et modsætningsforhold til dagen, men som opsuger forskellene i sig. Hvad digteren søger i sin inspiration, er »at se det i natten som natten skjuler, den anden nat, skjultheden der kommer til syne« (Blanchot 1994: 108). Horace Engdahl har opsummeret Blanchots ideer således:

Den virkelighed Blanchot søger i litteraturen är inte fortsättningen av den kända världen utan det *andra*, det som undgår motsatsernas spel: en bortvänd och avgrundslig sida av altet. Hans mest älskade namn för denna dunkla zon, i vilken vår existens likväl är ned-sänkt, är 'natten' och 'det neutrala', ord som han mot bättre vetande skulle vilja ge en etymologisk släktskap (nuit-neutre). Det är en sömnlöshetens natt utan stjärnor och utan gryning; ett neutrum utanför tiden, något som börjar om för evigt överallt, lever och dör utan slut, utan individuella avtryck. (Engdahl 1992: 128)

Fuldstændig lighed mellem forestillingerne hos Jensen og Blanchot er der naturligvis ikke, men Jensen berører i sin fortælling fra 1900-tallets begyndelse i digterisk form nogle af de ideer, der udvikles i detaljer hos den franske litteraturteoretiker, der tæller blandt de vigtigste i det 20. århundrede. Også Christen har således på sin orfiske rejse med den døde erfaret, at tilværelsen blottede en fundamental neutralitet i tusmørket mellem liv og død. Og da han efterfølgende fortæller, er neutraliteten bevaret i hans stemme, der er udhulet for det menneskelige og lyder maskinagtig.

»Fortællekunst sætter det neutrale i spil« skriver Blanchot i sin tekst om »Den narrative stemme« i *L'entretien infini* (1969) (Blanchot 1994: 179). Det anonyme, neutrale område, litteraturens sprog fører ind i, overskrider subjekt, identitet, mening og individuel intention. Konkret ved at den litterære tekst overskrider den biografiske forfatter og får et liv, der kan vare ved, efter ophavsmanden måtte være forsvundet fra Jordens overflade. Det litterære sprog er for Blanchot ikke et sprog, som der kommunikeres med mellem en afsender og en modtager, men er selvgyldigt. I den litterære tekst, skriver Blanchot, markerer overgangen fra »jeg« til »han« (»je« til »il«) det neutrale i en fortælling. Christens fortælling fungerer som en allegori over et sådant litterært sprog, hvor det neutrale sættes i spil. Hans »jeg« er, da han fortæller, afsubjektiveret og upersonligt, og i den forstand er hans »jeg« blevet til et anonymt »han«.

5. To versioner

»Litteraturens ideal«, skrev Blanchot allerede i den programmatisk artikel »Litteraturen og retten til døden« i *La part du feu* (1949), er »at sige intet, talen for intet at sige« (Blanchot 1994: 54). Christen siger intet, når han plaprer maskinagtigt, han udtaler den intethed, han har erfaret i snestormen, og Jensens tekst handler om dette intet. Det er det på samme tid dunkle og hvide sneunivers i fortællingen og undtagelsestilstanden til sammen med beskrivelsen af Christens neutrale stemme, der fascinerer læseren.

Jeg ser således i min læsning, som sagt, karakteren Christen som den centrale instans i fortællingen og ikke Kirsten, om end Christen som fortæller netop, som på Ejnar Niensens tegning, står i en særlig kontakt med den døde. Fornemmelsen af, at også Jensen selv initialt var mere fascineret af Christen-figuren end af Kirsten underbygges af en sammenligning af førsteudgaven af »Kirstens sidste Rejse«, sådan som den stod trykt i *Julealbum* i 1901, og den senere version i *Nye Himmerlandshistorier* tre år senere, hvor Jensen havde tilføjet tre lange – i sekundærlitteraturen ofte citerede – afsnit til slut, der netop handler om Kirsten.

I den oprindelige version hører vi næsten intet om Kirsten. I anden version derimod er der tilføjet halvvejs sentimentale passager, der trækker fortællingen bort fra fortælleren Christen og hans mekanisk-neutrale stemme og det poetologisk-allegoriske i retning af hyldesten til den afdøde, det anekdotiske og hjemstavns-skildringen. Tilføjelserne gør det mere nærliggende at placere også denne fortælling som del af det folkelige gennembrud, sådan som det ofte gøres med himmerlandshistorierne i receptionen.⁴ For eksempel hedder det i den senere udgave af fortællingen:

4 Det er ofte med god grund, at en stor del af receptionen af Jensens himmerlandshistorier knytter an til denne opfattelse af, at den forsvindende bondekultur og det himmerlandske landskab er det centrale i disse tekster. Synspunktet formuleres smukt af Martin A. Hansen: »Digteren ved, at det er en vigende Verden, han fortæller om. En Undergang. Almuekulturen er næsten død da han begynder. Den er ved at udaande. Gennem hele forrige Aarhundrede sygner Bondefolkets gamle Levemaade hen, Vaner og Skikke, dens særlige Aand, der næsten ikke havde ændret sig siden Middelalderen. Men i sin Undergang blomstrer den. Et Træ der skal gaa ud, det er bugnende fuldt af Frugt i sin sidste Høst. I sin Bortgang slynger denne gamle Kultur pludselig, som i et Stormkast, en Skare Fugle, et Kor af Fortællere og Sangere ind i vor Digtning.« Martin A. Hansen: »Himmerlandshistorierne«, radioforedrag fra 9. oktober 1949, her citeret efter: Martin A. Hansen (1965: 108-115).

Al den mageløse Varme, der havde lyst ud af Kirstens furede Ansigt, den var nu kun et fattigt Genskin i deres Øjne, der huskede hende; de Skatte af Ydmyghed og af Prøvelser og af Visdom i menneskelige Ting, der laa gemt i Kirstens dybe Hjærte, de var nu svage Billeder i de Efterlevendes Erindring. (259)

Det er her den himmerlandske verden, som forsvinder i og med Kirsten og andre lignende figurer, som det handler om.

Kirsten var nu hos de Trofaste, de gamle Bondeskikkelser, der aldrig skal rejse sig mere, de gamle milde Folk, der har bedt sig undskyldt, og som ikke lod andet Eftermæle efter sig paa deres Kors af Træ, end at de var fødte og døde i Graabølle. (259)

I de tilføjede passager drejer Jensen sin tekst i retning af den himmerlandske bondeskikkelses »Eftermæle«. Men i den oprindelige version er det Christens orfiske rejse gennem snestormen, mellem liv og død, og hans fødsel som fortæller, der fremstår som det egentlige fascinationspunkt: teksten ikke som et eftermæle, men et profant-mekanisk fortællende mæles opståen ud af erfaringen af død og forskelsløshed i sneen, stadig med spor af intethed og neutralitet i sig, fortællerens fødsel ud af snestormen.

Litteratur

- Blanchot, Maurice: *Orfeus' blik og andre essays*. Oversat af Carsten Madsen. København 1994.
- Engdahl, Horace: »Efterskrift«, i: Maurice Blanchot: *Essäer*. Udg. af Horace Engdahl. Lund 1992, s. 125-139.
- Hansen, Martin A.: »Himmerlandshistorierne«, i: *Ved Korsvejen. Litterære Essays*. Udg. af Thorkild Bjørnvig og Ole Wivel. København 1965, s. 108-115.
- Harrison, Robert Pogue: *The Dominion of the Dead*. Chicago/London 2003.
- Iversen, Stefan: »Alt er undergivet Forvandling. Om Himmerland i Johannes V. Jensens forfatterskab«, i: *Passage. Tidsskrift for litteratur og kritik*, nr. 54, 2005, s. 45-54.
- Iversen, Stefan: *Den uhyggelige fortælling. Unaturlig narratologi og Johannes V. Jensens tidlige forfatterskab*. Aarhus 2018.
- Jensen, Johannes V.: »Kirstens sidste Rejse«, i: Johannes V. Jensen: *Himmerlandshistorier*. Bd. 1. Udg. af Per Dahl og Aage Jørgensen. Danske Klassikere. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 2018, s. 251-260.

Lange, Paul G.: »Kirstens sidste rejse«, i: *Meddelelser fra Daneklærerforeningen*, nr. 2, 1968, s. 118-122.

Mindre bidrag

En Lålesamling

A remark on the proverb collection of Peter Låle in view of the manuscript Uppsala universitetsbibliotek C 22.

Det middelalderlige latin-svenske glossar fra 1400-tallets anden halvdel, der findes i håndskriftet Uppsala universitetsbibliotek C 20, har stor betydning for studiet af Peder Låles ordsprogssamling, fordi der tre steder i glossaret henvises til »Petrus Laalæ«. Disse henvisninger er de første oplysninger om samlingens kompilator, vi kender. Iver Kjær omtaler af denne grund C 20 som »det værdifuldeste aktstykke til Peder Låle-samlingens datering« (DgO I:2 s. 728).

Også det noget ældre Uppsalahåndskrift C 22 rummer et latin-svensk glossar, men dette samlingshåndskrift rummer desuden en lang række andre tekster på latin og svensk. Her er det navnlig interessant at fremdrage hvad håndskriftets første beskriver, Johan Henrik Schröder, har fundet. Nemlig at der i en latinsk ordsprogssamling optræder to nordiske paralleller (her citeret fra hs., bl. 138v):¹

Interdum semi vox intellecta sit hemi.

Man ma forsta halff kuædhit ordh

Lente plaga dolet quæ fore crebra solet.

Man ma sua vænias vidh ont at onth ær goth

De to par svarer med visse variationer til PL A 528 og A 555. I erkendelse heraf har jeg foretaget en kollationering af ordsprogssamlingens alfabetiske del (bl. 135v-146r), der har vist sig at stå i forbindelse med Låleoverleveringen. Dette er nyt; Schröder nævner ikke Låle, og ingen har heller siden inddraget C 22 i overvejelser om denne samlingens historie og struktur.

1 Schröder har beskrevet håndskriftet i en kort latinsk afhandling: *Glossarii Latino-svethici specimen vetustum. E codice mscr. bibliothecæ Reg. Acad. Upsal. Particulam primam*, Uppsala 1845. Det er siden blevet katalogiseret af Margrete Andersson-Schmitt og Monica Hedlund i *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala: Katalog über die C-Sammlung*. Bd. 1. Stockholm 1988, s. 227-232, hvor imidlertid de to nordiske ordsprog ikke omtales.

Da samtlige andre tekstvidner til Låleoverleveringen er tryk og håndskrifter der kun indeholder denne tekst, er det desuden væsentligt at undersøge om ordsprogssamlingen har forbindelse til C 22's øvrige tekster. Dette kan vise sig særligt interessant fordi C 22 stammer fra Vadstenas klosterbibliotek.

Jeg regner med i et kommende arbejde at undersøge C 22 og hvad det kan sige om Lålesamlingens ældste overlevering.

Simon Skovgaard Boeck

Leonardo da Vinci Et utrykt essay af Sophus Claussen

This paper presents a hitherto unpublished essay by the Danish symbolist poet Sophus Claussen (1865-1931). The essay entitled 'Leonardo da Vinci' was intended for the collection *Løvetandsfnug* ('dandelion fluff'), 1918, but was for unknown reasons omitted in the final edition. In the essay, Claussen recalls when, at the Uffizi Gallery in Florence in 1902-03, he saw a painting (perhaps by Leonardo da Vinci) depicting the Annunciation to the Blessed Virgin Mary. At the time, the Virgin Mary of the painting reminded Claussen of a young Danish girl with whom he had been hopelessly in love some ten years prior. The remembrance of this past experience, at the time of writing the essay in early or mid 1918, causes him to contemplate not only the artistic method of Leonardo, but also, more generally, the relationship between chastity and lust, nature and imitation, and art and science. 'Leonardo da Vinci' has never been described in the secondary sources on Claussen's work. It is, however, arguably both interesting and exemplary for its dual role as both a biographical and poetological lead in his essays and in his oeuvre as a whole.

Sophus Claussen (1865-1931) var en produktiv forfatter gennem en stor del af sit liv. Foruden digtbøger, romaner, skuespil og en enkelt novelle-samling udgav han i aviser og tidsskrifter flere end 1500 enkeltstående tekster heriblandt artikler, anmeldelser og erindringsstykker. Nogle af de bedste af disse indgik siden i de to essaysamlinger: *Løvetandsfnug* (1918) og *Foraarstaler* (1927). Samlingerne består begge af fortrinsvis tidligere trykte tekster, men indeholder også nyskrevet materiale. Her skal præsenteres et nyskrevet essay, der oprindeligt var tiltænkt *Løvetandsfnug*, men som af uvisse årsager blev udeladt i den endelige redaktion. Essayet bærer titlen »Leonardo da Vinci« og er bevaret i Claussens arkiv på Det Kgl. Bibliotek i tre manuskriptvarianter: en renskrift, en kladde og et udkast. Det er antagelig skrevet i foråret el-

ler sommeren 1918, altså kort før udgivelsen af bogen, der udkom d. 16. november¹

Hvorfor Claussen har udeladt essayet i den endelige udgave, kan man kun gisne om. Det fremgår af indholdsfortegnelsen til kladden og må således have været medtænkt indtil forholdsvis sent i tilblivelsesprocessen. Det kan næppe være af pladshensyn, at han har fravalgt det. Bogen er produceret i oktavformat, altså med 16 sider pr. trykark. Sidste ark begynder på niendesidste side, hvilket levner tilstrækkelig plads til, at det korte essay burde have kunnet medtages, uden at man skulle have bekostet et yderligere ark. Når han alligevel har fravalgt det, kan det muligvis skyldes, at han har fundet dets hovedtanke for uudviklet. Teksten er rig, men også temmelig springende og notatagtig – selv efter Claussens standard. En mulighed er desuden, at essayets skildring af en ulykkelig forelskelse fra forfatterens ungdom har været problematisk. Historien er godt nok en genkommende inspiration i hans forfatterskab, men optræder andre steder i højere grad fikcionaliseret eller lyrisk symbolsk. Med Claussens tilbagevendende ægteskabelige kriser in mente kan det godt være, at han fandt det uklogt at medtage essayet i dets herværende form.² På trods af dets lidt ufærdige status har »Leonardo da Vinci« dog fine litterære kvaliteter og er interessant både biografisk og poetologisk. Det indskrives sig udmærket i *Løvetandsfnugs* kollageagtige fremstillingsform. Samlingen er sammensat af genremæssigt meget forskellige tekster, lige fra ungdomserindringer til rejsebeskrivelser, taler, foredrag, digte og noveller. Claussens svigersøn og biograf Ernest Frandsen kalder den for en slags »Levned og Meninger« med genlyd af Johannes Ewalds selvbiografi (Frandsen 1950: 2, 200). Men hvor Ewalds erindringstekst udmærker sig ved sine indlejrede digressioner og moralske bekendelser, og som sådan kan tolkes som en hybrid mellem konfession, selvbiografi og roman, beskæftiger den sig ikke på samme måde som Claussens essays med den kunstneriske og poetiske tradition.³

1 Ingen af manuskriptkilderne er daterede, men omslaget til den notesbog, hvori udkastet står skrevet, prydes af en blyanttegning dateret: »Marts 1918« (Det Kgl. Bibliotek, NKS 1340, 8^o: nr. 74).

2 Bo Hakon Jørgensen og Jan Sand Sørensen dokumenterer med kilde i Claussens dagbog, hvordan forholdet til hustruen fra begyndelsen havde været besværligt, og hævder ligefrem, at: »Ægteskabet, der allerede længere havde været under opløsning, var i 1917 (...) på vej til åben separation« (Jørgensen og Sørensen 1977: 61).

3 For en karakteristik af Ewalds *Levnet og Meeninger* som hybridtekst se Peer E. Sørensen 1998.

Claussen indskyder i *Løvetandsfnug* gennemgående poetologiske og kunstkritiske refleksioner også i de selvbiografiske og fiktive tekster. Ofte citerer og reflekterer han over sit eget forfatterskab så vel som over samtidige og tidligere generationers digtere, især Charles Baudelaire, Paul Verlaine og Heinrich Heine, og ikke sjældent kommer refleksionerne til at danne udgangspunkt for en mere overordnet holdning til kunsten og livet. For denne praksis er det genfundne essay eksemplarisk, selvom emnet her ikke i første omgang er digtningen, men malerkunsten. Teksten begynder med en skildring af forfatterens besøg på kunstmuseet Galleria degli Uffizi i Firenze under Claussens anden store italiensrejse i 1902-03. Her ser han et maleri forestillende Marias bebudelse, som havde været tilskrevet Leonardo da Vinci, om end dette siden angiveligt var blevet tilbagevist. Maleriets Maria giver, med sit yndefulde, knejsende hoved, Claussen mindelser om hans tidligere italiensrejse ca. 10 år forinden og om »en lille, *dansk* stivnakke«, som han dengang havde forelsket sig håbløst i. Nu får gensynet med maleriet ham til at reflektere over Leonardos kunstholdning, der i mange tilfælde forekommer forfatteren »som Tanker af hans egen Avk«. I hvad Claussen kalder Leonardos »glasklare Tvetydighed«, genfinder han en kunstholdning, der minder forbløffende om hans egen livsanskuelse. Leonardo maler altid skønheden, om end sjældent ublandet. Han »forstaar en Sjæls guddommelige Ynde, men kender tillige den dobbelte Ynde ved det, som lige antydes«. Denne antydningens kunst forbinder Claussen med en form for uskyldstab. Maria er hos Leonardo den eneste, der er ren. Selv »Seraferne (...) kender Synden og dens Farve«, som det hedder. Uskyldstabets har desuden konsekvenser også for forfatterens oplevelse af kærligheden. Hans forståelse af Leonardos dobbelthed får ham videre til at reflektere over forholdet til sin ungdomselskede, som han oplevede som lige så bly og ærbar som erotisk dragende. Hun ejede både »Englenes kyske Erfaring og Kurtisanens søde smil«. Det er denne modsætning, Claussen siden har kæmpet med at få greb om, og som gør, at han endnu ikke er nået til afklaring om, hvilket af naturens klassiske symboler, han skal beskrive hende med: en rose eller en viol. Men han ved dog, at der i erindringen om hende ligger en konflikt, som kan give stof til en bog. Hvis han blot kunne skrive den.

Den biografiske baggrund for »Leonardo da Vinci«-essayet er Claussens ulykkelige kærlighedshistorie fra hans ophold i Paris 1892-94. Den 28-årige forfatter var efter fejlslagne jurastudier og sporadiske ansættelser ved forskellige provinsaviser rejst til den franske hovedstad for at lære sproget og suge kunstnerisk næring i det symbolistiske miljø omkring digterne Paul Verlaine og Stéphane Mallarmé. Her mødte han

i begyndelsen af 1893 københavnske Karen Topsøe – ældste datter af forfatter og journalist Vilhelm Topsøe – som han friede til, men blev afvist (jf. Zeruneith 1992: 160 ff.). I første omgang var afvisningen så lidelsesfyldt, at han end ikke kunne blive i Paris, hvorfor han i januar 1894 rejste videre til Italien med ophold i bl.a. Genova, Siena, Rom, Napoli, Rapallo og altså Firenze. Den umiddelbare smerte hudflettede dog kun Claussen kortvarigt. Allerede i midten af juli flyttede han sammen med en 25-årig gift, italiensk kvinde, Clara Robinson, med hvem han levede i næsten to måneder, og efter hjemkomsten til Danmark giftede han sig endelig i 1896 med sin tidligere forlovede fra Horsens, Anna Christensen. Men historien om forfatterens store forelskelse i Paris skulle alligevel blive skelsættende for hans selvforståelse og selvudvikling i mange år efter. Det er da også denne historie, som han ifølge essayet endnu en gang mindes, da han betragter Leonardos malerier i Galleria degli Uffizi på sin anden italiensrejse, nu sammen med Anna og deres ældste datter, Ilse.

Claussen bearbejder erindringen om Karen Topsøe kunstnerisk gentagne gange i sit forfatterskab, men oftest anderledes poetisk end i essayet her. Andre steder fiktioniseres hun eller beskrives mere antydende. I rejseromanen *Valfart* (1896) kaldes hun eksempelvis Celimène og er en forfængelig fransk kvinde med »dobbeltbundede Øjne« og med en mund, der er som et kløverblad, »kruset og fyldigt, sødtduftende«, men alligevel »fint og kysk som en dugget, nordisk Morgen« (Claussen 1990: 161).⁴ I »Leonardo da Vinci« kaldes hun ligefremt »Københavnnerinden« – om end hun sammenlignes med både Gretchen og det såkaldte 'lille menneske' fra Goethes *Faust*, og så altså selvste »Guds Moder«.⁵ Essayets sammenligning af »Københavnnerinden« med Maria er interessant, fordi den udgør et skæringspunkt mellem det biografiske og det poetologiske spor i Claussens værk. Den ungdomselskede i det i udgangspunktet selvbiografiske essay erindres som en faktisk person, men knyttes med mariabilledet an til et motiv, der varieres og udvikles i løbet af forfatterskabet, og som derved løsriver sig fra det biografiske. Maria identificeres hos Claussen på forskellig vis med en forening af det evige eller uskyldige

4 Den biografiske tolkning af Claussens ungdomskærligheds betydning for *Valfart* grundlægges af Aage Henriksen, som identificerer Celimène-figuren med forfatterens »første elskov, som hændte ham i Paris i året 1893« (1965: 106). Henriksen nævner dog ikke her Karen Topsøe ved navn.

5 Lillemennesket ('Homunculus') er i anden del af Goethes *Faust* et menneskelignende væsen, som bor i en glaskolbe, skabt af Fausts forskningsassistent, Wagner (*Faust. Der Tragödie zweiter Teil*, 2. akt, l. 359 ff.).

og det jordiske. I *Valfart* møder hovedpersonen som en erstatning for den tabte Celimène en ny kærlighed, der modsat hende ikke er karrig med at vise sin jordiske kærlighed. Hun minder ham om »Pavens Madonna« fra Michelangelos marmorgruppe i Peterskirken, som hun sidder »med Liget af den Korsfæstede tværs over det moderlige Skød« (ibid.: 223). På lignende måde modstilles Maria i det senere digt »Atomernes Oprør« (*Heroica*, 1925) med den gammeltestamentlige Eva, der kritiseres for at være gold og sætte sig op imod sin lykke. Maria derimod er, som den, der skal føde Guds søn, på samme tid ren og menneskelig. Hun betegnes som både »Jomfru og Moder og skyldfri og Kvinde med jordiske Klæder« (Claussen 1983: 140). Det er denne for Claussen så vitale Mariafigur, der altså nu får ham til at mindes sin ungdomselskede og reflektere videre over kunsten og digtningens væsen, da han atter i Firenze betragter det nævnte maleri.

Hvilket af Galleria degli Uffizi adskillige malerier af Marias bebudelse, Claussen har ladet sig inspirere af, kan ikke afgøres med sikkerhed. Noget taler for, at det kunne være det berømte *Annunciazione* fra ca. 1472-75, der i dag er almindeligt anerkendt som værende et af Leonardos tidligste hovedværker. Dets ophav var i samtiden omstridt, hvilket kan være grunden til, at Claussen mener, at det nu var »paavist ikke at være af Vinci«. ⁶ Om maleriets Maria er malet af Leonardo eller ej, er imidlertid ikke særlig væsentligt. Uanset hvad »forklarer [hun] visse Sætninger af ham, som jeg dengang søgte at indprente mig«, hævder Claussen. Disse sætninger fra Leonardos skrifter, som har fulgt ham siden hans første italiensrejse, giver anledning til en række centrale kunstkritiske og poetologiske refleksioner. Hos Leonardo finder Claussens et specielt syn på forholdet mellem naturen og mennesket, for eksempel når det om maleren hedder, at »en dirrende Fuglevinge lærer ham om Øjelaagets Bevægelse«, og »Af at betragte Blomsterne lærer han, hvorledes han skal male Hænderne«. Denne evne til at overskride skillelinjen mellem natur og menneske, som Claussen altså tilskriver Leonardo, afføder en kompleks situation, der uddyber og spejler en synsmåde, Claussen kan genkende fra sin egen praksis: at digtningen er et greb, der kan åbne for en større verden end naturalismens netop igennem den præcise naturgenivelse.

Claussen nævner i essayet muligheden for, at den grænseoverskridende synsmåde kan tjene som en udfordring af den traditionelle spaltning mel-

⁶ Af Galleria degli Uffizis udstillingskatalog fra 1891 fremgår det, at nogle kunstkritikere tilskrev maleriet Rodolfo del Ghirlandaio eller Lorenzo di Credi (Rigoni 1891: 220).

lem videnskab og kunst. På den ene side billiger Claussen ikke de digtere, der forsøger at agere videnskabsmænd, og som han mener tager sig ud som »Circusnarre paa Stylter«. På den anden side afviser han ikke, at den inspirerede digter med en »genial Tænken« sommetider finder det, »som mislykkes for den pinlig grublende Forsker«. Essayet er et vigtigt eksempel på den særlige tillid, Claussen nærer til kunsten. Hans grundholdning er, at poesien og kunsten kan bidrage lige så meget til livet, som videnskaben kan, men at den gør det ud fra en væsensforskellig synsmåde. Kunstens styrke er, at den kan anskue verden fra mange sider samtidig. Den kan give fornemmelsen af det, Claussen i essayet kalder »det allestedsnærværende Liv, som røber sig lige klart i de mest ulige Former«. En dag vil han skrive om dette allestedsnærvær, forestiller han sig. Det skal være i et digt, der på en gang indfanger naturen og mennesket – som i »samme Aandedræt kan nævne 'Jordens Blomst og Læbens Tale'«.7 Dan Ringgaard beskriver i sin disputats om Claussens lyrik, rejsebøger og essayistisk forfatterens tilgang som »ikke ulig kubismens: man ser kun det hele, hvis man ser alle steder fra på én gang« (Ringgaard 2000: 349). Det er denne tilgang, *Løvetandsfnug* med sine mangeartede genrer demonstrerer, og for hvilken det her fremdragne essay er eksemplarisk.

Sophus Claussen: »Leonardo da Vinci« (1918)

Et Tilfælde – det vil sige en lille Bog, som havde listet sig ned i min Sommerkuffert – har atter ført mig sammen med hin Italiener Leonardo da Vinci, der meget optog mine Tanker, da jeg gjorde min første italienske Rejse, med Ophold ved alle Kunstkamre og Museer.

Leonardos glasklare Tvetydighed er siden hine Herredage først i Halvfemserne ikke altid blevet hyldet af Udraaberne paa Kunstens nye Marked. Hans Kneb og Kunstgreb, saaledes som de afslører sig i hans Skrifter eller i den forsvundne og genfundne Mona Lisa, var ikke Malernes Forbillede paa »Indépendenterne« i Paris.

Men 10 Aar efter – da jeg altsaa vandrede i Uffizierne i Firenze og var meget mere latinsk end italiensk, mere romersk antik og hedensk end ren-

7 I udkastet til essayet angives det, at udtrykket stammer fra Claussens foredrag om moderne lyrik, svarende til det, der er trykt i *Løvetandsfnug* i afdelingen »Jord og Sjæl« (Det Kgl. Bibliotek, NKS 1340, 8°: nr. 74). Udtrykket optræder imidlertid ikke her, ligesom Claussen heller aldrig fik skrevet et digt, hvori det indgår.

næssancefrom – havde jeg altid et Udpluk af hans Kunstlærdomme ved Haanden og faldt i Staver over Billeder, som dengang blev tilskrevne og senere fraskrevne Vinci.

Blandt andet var jeg, maaske for Kærlighedens Skyld, af hele mit Hjerte indtaget i en Bebudelse, hvor en lille, stolt knejsende Maria modtager Engls: Hil dig, du Benaadede!

Jeg tilbad den lille Kvinde, for hendes Kyskhed og Strenghed, som paa-virkede mig gretchenagtigt, det vil sige germansk og dog med et Præg af Aristokrati, der røber romansk Race, en Aandsbevidsthed let fattelig hos den Jomfru, der kaares til Guds Moder.

Samtidig frydede jeg mig udholdende og mandhaftigt over Karakteristikken i den rungende Oldtidsplastik, Busterne af de romerske Feltherrer og Imperatorer, ogsaa Kvindebillederne fra de kejserlige Familier. Der var en Julia, Augusti filia – tror jeg! altsaa et Kejserbarn fra den mest gyldne Tid. Under sin Haarhjem med sine Ansigtsliniers Sving og Buer, sin velplantede Hals, havde hun den Frihed der stammer fra en Drøm og et Sejerssmil som Solskin i bølgende Korn. Denne Julia mindede mig oven i Købet om en ung norsk Dame, jeg havde truffet paa mine Rejser, ja gav en vis Forklaring paa det sejrrige i hendes Væsen. Vincis Madonna genkaldte ved sin Ynde en lille, *dansk* Stivnakke.

Imellem de plastiske Kuriositeter fra Oldtiden tildroges min hedenske og lærde Nyfigenhed ogsaa af Hermafroditen, om hvis Tvillingekøn Romantikerne gjorde sig mange, dybsindige Tanker, og om hvilket Théophile Gautier har skrevet nogle skæmtende Vers.

Den spejlbilledagtige Madonna rystede sin Nakke, som om hendes Fletninger med Aandens evige Liv skulde trodse Hedningekunstens jordvarme Skaberdrømme ...

Saaledes fik jeg et Pust fra evangeliske Snetinder. Det gør intet, at den Madonna er paavist ikke at være af Vinci. Hun forklarer visse Sætninger af ham, som jeg dengang søgte at indprente mig. Og nu genser jeg dette Udtog af Mesterens Kunstbetragtninger med største Overraskelse efter 25 Aars Forløb.

I mange Tilfælde forekommer det den moderne Lyriker som Tanker af hans egen Avl. Her er Ord, som gerne kunde høre hjemme mellem de Indfald, hvormed vi selv overfor en vantro Verden plejer at forsvare den moderne Lyrik. Visse af mine Synspunkter kunde være opstaaede i Leonardo da Vincis Rustkamre, skønt jeg ikke havde sat min Fod der i saa mange Herrens Aar. Jeg har en Fornemmelse af det allestedsnærværende Liv, som røber sig lige klart i de mest ulige Former. I et Digt, som endnu

ikke er født, skal jeg vise hvorledes man i samme Aandedræt kan nævne »Jordens Blomst og Læbens Tale«.

Den megen selvlærte Filosoferen hos Digterne i vore Dage faar os stundum til at smile, men er kun et Bevis for, at Poesien lever og fornyer sig, idet den gør Fænomenerne levende.

Her er en saadan Tankerække:

Menneskets Aande bevæger Stemmebaandet hørligt for Øret. Jordens Aande giver sig tilkende ved en Udstrømning af Duft, hvoraf vi gennem en anden Sans ligeledes paavirkes.

Lyset, Ilden og Varmen, som vi iagttager med forskellige Sanser, har altid givet Vismændene Paaskud til nyttige Opdagelser og fine Symboler.

Man kan gruble over, hvorvidt Blomsten kun er et Røgelsesfad, eller om den har Lugteorganer ja endog Sans til at skelne sin egen og andres Vellugt. Visse Digtere antyder, at Blomsterne oven i Købet taler. Visse Poeter paastaar, at Ordene, at den menneskelige Veltalenhed har sin egen Sjæl, sin bevidste og levende Magt, der ikke spørger Læben eller Personen om Lov. Det samme lader sig formode om Lyset og Ilden ... er de maaske Udslag af arbejdende Bevidsthed? Jeg mener ikke, at man videnskabeligt kan opnaa noget dermed og finder, at Digtere, der udgiver sig for Videnskabsmænd, som oftest, uden at de selv aner det, ligner Circusnarre paa Stylter. Men umuligt er det ikke, ja slet ikke usandsynligt, at Digteren ved en saadan »genial« Tænken finder det, som mislykkes for den pinlig grublende Forsker.

Poesien er dog paa den sikre Side, naar den nøjes med det rent kunstneriske Udbytte af sin Skarpsynethed. For Leonardo er Sandhed og Kundskab kun Midler til at finde den højeste Skønhed.

Studiet af en dirrende Fuglevinge lærer ham Øjelaagets Bevægelse.

I Bølgeslaget paa Strandbredden ser han et frembrydende Smil.

I Landskabets Himmel finder han et Straaleskær, hvoraf han lærer at male Blikket.

Af at betragte Blomsterne lærer han, hvorledes han skal male Hænderne.

Intet findes mellem Himmel og Jord, som Maleren undlader at lære af.

Men Leonardo er en aristokratisk Kunstner. Han omgaas kun de mest udmærkede Mænd, og hvis han tegner en styg og latterlig Type fra Jødegaden, er det blot for Haandelagets Skyld. Efter en saadan Model kan han end ikke fremstille den troløse Judas; thi for at blive optaget i Apostlenes Selskab maatte Forræderen tilhøre en ædlere Kvalitet.

Leonardo sætter en Stolthed i at kunne male Englene, Guds Moder og Gud selv og tager Afstand fra det grove og plumpe hos Malerne fra Nor-

den. Han fraraader at afbilde Djævelen, da man enten maa gøre ham simpel eller støde Kirken ved at male ham skøn.

Vore Dages Idealister vil næppe begejstres for Vincis Kunst- og Livsopfattelse. Den giver Raad, der grænser tæt til Charlataneri baade i Tekniken og i Omgang med Menneskene. Noget pralende og tvetydigt forefalder denne store Italiener, dels hvor han til Fremstilling af Engle anbefaler en Blanding af de lærde Mænds Dybsind og Kurtisanens søde Smil, dels hvor han giver Anvisning paa at male fornemme Damer og lokke Skønheden frem ved smigrende Ord.

Disse Ateliermetoder vil afskrække en og anden, som i Omgang med Pensel og Farver kun dyrker det ægte, ukonstruerede Væsen. Men Leonardo er en Mester og dybere Tænker end ret mange, der elskede Lærred og Olie. Maaske er der for lidt Smiger i vor grove, pøbelagtige Tid; det kan hænde, at vi alle vilde være bedre, om vore Kunstnere förstod at tale mildt og forelsket til os. Og hvad hans sammenflikkede Engle angaar, da fører han vigtige Grunde i Marken. Han vil ikke male barnagtige, men betydelige Helgenansigter – kun Guds Moder er aldeles uskyldig. Seraferne derimod kender Synden og dens Farve.

Leonardo forstaaer en skøn Sjæls guddommelige Ynde, men kender tillige den dobbelte Ynde ved det, som lige antydes, men virkningsfuldt forties.

Det var dette, som gik op for mig paa min første italienske Rejse, da jeg samtidig forsøgte at forstaa Leonardo og en vis kvindelig Gratie, hvis tankevækkende, men erotisk ufrugtbar Væsen ejede noget af Engelenes kyske Erfaring og Kurtisanens søde Smil.

Hos denne gamle Maler og denne unge Kvinde, var det mig som om jeg overraskede et Glimt af Fremtidens Ansigt.

Viola var ingen Mona Lisa.

Det underfundige, kvindelige var ikke hendes Sag, nej hun var tilsyneladende den ædleste Frejdighed.

Intet Hovede af Rafaël havde en mere fribaaren og højmodig Holdning. *Hun* var mystisk og kæk denne Viola, frisk næsten som en forfinet Dreng eller en ung Fyrste.

Jeg har haft megen Ulejlighed med, hvor jeg skulde anbringe hende i Botaniken, om hendes Slægt egentlig var Violerne, eller var det Jordbær-rankerne? eller var det en særlig dyrket Art af Rosenfamilien?

En sød og pyntelig Friskhed udstrømmede fra disse Ranker, der ikke bar spiselige Bær.

Jeg opgav dog at analysere hende – Københavnerinden – da jeg ved nogen Tids Overvejelse kom under Vejr med, at hun levede i Eftervirk-

ningen af sin egen Skønhed. Dette gode og smukke, men noget konstruerede unge Væsen, var som en kvindelig Udgave af hin Homunculus eller Lillemenneske, der skabes i Goethes Faust, som et Kunstprodukt af vor videnskabelige Spekulation.

Om jeg havde kunnet indblæse dette Lillemenneske Livets Aande med stor Taalmodighed, og fri hende ud af hendes Selvbegejstrings-Tilværelse ... det var en *Bog at skrive*.

Tekstkilder

Essayet »Leonardo da Vinci« er bevaret i tre manuskriptvarianter: en renskrift (r), en kladde (k) og et udkast (u); alle i Det Kgl. Biblioteks Ny Kongelig Samling (NKS). Tekstgrundlaget udgøres her af renskriften. Rettelser er så vidt muligt dokumenteret i de øvrige kilder.

- r** NKS 2175, 2°, I [læg: »Leonardo da Vinci«]. Udateret. Fremmed hånd.
k NKS 2175, 2°, I [læg: »Leonardo da Vinci«]. Udateret.
u NKS 1340, 8° [notesbog: 74]. Teksten udateret. Notesbogen dateret: »Marts 1918«.

Tekstrettelser

Generelt: Renskriftens understregninger er her gennemgående gengivet med kursiv.

- s. 183, l. 24 Museer. < Museer; således k og u
s. 183, l. 30 Uffizierne < Ufficierne; således u; k har: Uffi[ulæselig ret-telse]jerne]
s. 183, l. 31 renæssancefrom – < renæssancefrom; såleds k; u har: re-næssancehedensk
s. 184, l. 9 Aandsbevidsthed < Aandsbevisthed; således k; optræder ikke i u
s. 184, l. 28 evangeliske Snetinder < evangeliske Snetinde; k har: en evangelisk Snetinde; u har: en evangelisk Gletcher
s. 184, l. 38 Aar. < Aar
s. 185, l. 2 Tale«. < Tale«

- s. 185, l. 10 Ilden og < Ilden; således k og u
s. 185, l. 10 iagttager < iagtager; således k; optræder ikke i u
s. 185, l. 11 til < til til; således k; optræder ikke i u
s. 185, l. 14 Visse < visse; optræder ikke i u
s. 186, l. 19 guddommelige < guddommelig; således k og u
s. 186, l. 31 mystisk < mystik; således k og u

Litteratur

- Claussen, Sophus: *Antonius i Paris. Valfart*. Danske Klassikere, v. Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg, DSL / Borgen, 1990
Claussen, Sophus: *Foraarstaler*, Gyldendal, 1927
Claussen, Sophus: *Heroica*. Sophus Claussens Lyrik VI, v. Jørgen Hunosøe, Gyldendal, 1983
Claussen, Sophus: *Løvetandsfnug*, Gyldendal, 1918
Frandsen, Ernst: *Sophus Claussen*, bind 1-2, Gyldendal, 1950
Henriksen, Aage: »Pavens Madonna«, *Det guddommelig barn og andre essays om Karen Blixen*, Gyldendal, 1965, s. 105-148
Jørgensen, Bo Hakon og Jan Sand Sørensen: *Sophus Claussen. En studiebog*, Gyldendal, 1977
Rigoni, Cesare: *Catalogo della R. Galleria degli Uffizi in Firenze*, Tip. Cooperativa, 1891
Ringgaard, Dan: *Den poetiske lækage. Sophus Claussens lyrik, rejsebøger og essayistik*, Museum Tusulanums Forlag, 2000
Sørensen, Peer E.: »Mellem konfession, autobiografi og roman – en prismatisk fortælling«, Povl Schmidt m.fl. (red): *Læsninger i dansk litteratur*, bind 1-5, Odense Universitetsforlag, 1998, bind 1, s. 245-261
Zeruneith, Keld: *Fra klodens værksted. En biografi om Sophus Claussen*, Gyldendal, 1992

Jeppé Barnwell

Jubilæumsanmeldelse

Torben Brostrøms *Versets Løvevanke*

Af Erik Skyum-Nielsen

Skønt Torben Brostrøms første egentlige bog snart blev fulgt op af hans *Poetisk Kermesse* (1962), *Ti års lyrik* (1966) og *Labyrint og arabesk* (1967), og på trods af, at han selv ret hurtigt fik følgeskab af fagligt beslægtede litteraturpædagoger og lyrikentusiaster, står *Versets Løvevanke* fra 1960 stadigvæk som en milepæl i moderne dansk litteraturforskning og litteraturkritik. Her forsøgtes nemlig, i selve gennembrudsåret for 60'ernes lyriske modernisme, en pejling af, hvad der var i færd med at ske, og en præsentation af de på det tidspunkt vigtigste poetiske aktører.

Bogens kerne udgøres af syv forfatterskabs gennemgange fulgt op af en sammenfatning, der til sidst tager fat på de to i tiden ømtålelige spørgsmål om modernismens forhold til romantikken og til senfyrrernes poesi, idet det stilfærdigt konkluderes, at det nye muligvis »ligger i en større dristighed og selvstændighed i opfattelsen af det poetiske« (143) og i en blanding af symbolistisk romantik og saglighed. Polemikken imod Heretica-lyrikken er her tydeligvis stemt en tone ned i forhold til den programartikel om »Det umådelige mådehold« i tidsskriftet *Vindrosen*, 1959, som for eftertiden desværre har fået lov at indvarsle 60'er-modernismen og tegne Brostrøms position som dennes vigtigste kritiker.

Men i *Versets Løvevanke* er selve genren netop også en anden. Her skrives ikke kun for øjeblikket, men også for eftertiden, og her benytter forfatteren chancen for som den første herhjemme at introducere nykritikkens principper: At litteratur primært er et medium for erkendelse. At form og indhold i poesi ikke bør, ja, slet ikke *kan* skilles ad. At digte rummer en helhedsmening af form og indhold, *poesiens mening*. At digtet skal opfattes som *en verden i sig selv*, uafhængigt af digterens person og intention (autonomiprincippet). At der må skelnes mellem digtets baggrund og digtets *eget rum*. Og at det ved beskrivelsen af dette litterære rum drejer sig om at identificere tekstens indre *struktur*. Fremfor at spørge: hvad vil digteren sige os med det digt, hvad kan vi lære af det? bør vi spørge, hvad digtet selv siger, og først og fremmest lære os at lytte.

Denne tilgang til læsning af lyrik går i sidste ende tilbage til romantikken og dens revolution af kunstoplevelsen, herhjemme nok mønstergyldigst manifesteret af især Schack Staffeldt: »Når det religiøse toner bort, er poesien da tilbage som livsforklaring, den er blevet redskab til erkendelse, indgivelsen bliver af højere art, det poetiske billede bliver autonomt« (144). For lyrikerne i Brostrøms samtid gælder det, at nye oplevelsesformer afføder nye poetiske former, hvis interesse er den »at fjerne det sløvhedens lag, der hindrer det elementære forhold til virkeligheden« (68), for nu at citere en typisk formulering, brugt om Robert Corydons Sarvig-inspirerede poesi. »I kunsten indhenter vi os selv og den virkelighed, vi lever i«, lyder det overordnede credo (148). At tilegne sig moderne lyrik er for kritiker og læser en enestående mulighed for at udrydde sine vaneforestillinger og tænke utraditionelt.

Problemet er så uheldigvis, at de fleste foretrækker at tænke traditionelt, at nye udtryk og nye føle måder altid »vil virke ekstreme, indtil man har erkendt deres realitet hos sig selv« (140). Den nye poesi afvises som dunkel, vanskelig, uforståelig, underligt tør i formen (14), men denne matte afvisning falder jo blot tilbage på læserne selv: »Den dunkle poesis upopularitet skyldes, at mange læsere ikke vil genkende deres *egen* virkelighed« (134). Kritikerens opgave bliver da at stille sig utvetydigt på kunstens side og vise, at den nye poesi er krævende uden at være svær, hemmelighedsfuld uden dog at være dyb og dunkel. I denne mission bliver hans middel at foreslå nye adækvate læsemåder, idet han villigt medgiver, at »halvdelen af modtageprocessen er et forstandspræget arbejde« (19). Skønt lyrikkens sprog egentlig ikke er spor dunkelt, så åbner det sig jo ikke sådan lige af sig selv.

For at sætte sig ind i Torben Brostrøms og hans kollegers litteraturpædagogiske udfordring her i årene omkring 1960 er det nok nødvendigt at huske på den folkelige succes, som mange af de sene 40'eres lyrikere stadig nød, og som her i landet nok til dels kan forklare »publikum-forståelsens kritiske situation« (145) i konfrontationerne med den nye, vanskelige digtning. Herom skriver han selv, åbent – og beundringsværdigt frimodigt:

Før i tiden forstod alle kunst, hedder det sig. Det er imidlertid en fiktion. Flere *mente* at forstå kunst, ligesom de nu mener at forstå den traditionelle kunst. Forholdet er nok det, at det nu viser sig, at ret få forstår kunst overhovedet, og at det, man forstår af den traditionelle er noget andet end kunsten. F.eks. det specielle i digtnin-

gen, der kan bruges til at samle folk om nationen, Gud, den sunde fornuft, moralen o.s.v.

Højskole- og kirkefolk kunne let i Heretica-generationens frembringelser genkende deres egne problemer, men stod i begyndelsen fremmede for de sene 50'eres *fysiologiske* og indimellem surrealistisk inspirerede, billedynglende poesi, hvortil så kom, at denne mestendels betjente sig af såkaldte *frie*, altså ikke-sangbare vers. Men, betoner Brostrøm fornuftigt, de frie vers opgiver jo netop *ikke* rytmen, »stadigvæk vil man i de allerfleste frie vers finde løsere eller fastere rytmesystemer« (47). Der er blot sket det, at det visuelle har vundet ind på det motorisk-auditive, uden at det har ændret ved, at den sproglige inspiration basalt forbliver musikalsk bestemt (50f).

Præciseringer som denne var nødvendige i datidens litteraturpædagogiske situation, men er karakteristiske for Torben Brostrøms særlige underspillede tilgang. Det principielle udgangspunkt og den litteraturkritiske position delte han med Johan Fjord Jensen (*Den nye kritik*, 1962), Steffen Hejlskov Larsen (*Om at læse moderne poesi*, 1962; *Lyriske tilværelsesmodeller*, 1965), Finn Brandt-Petersen (*Modernisme og kvalitet*, 1965; *Modernisme og pædagogik*, 1966), men hans gennemslagskraft hang paradoksalt nok sammen med hans søgende, spørgende facon. Selv når han som ovenfor antydet kolporterer nykritikkens dogmer om tekstens autonomi, enheden af form og indhold og strukturens forrang i forhold til digtets motiv eller stof, agerer han velgørende udogmatisk. Nok finder man i *Versets Løveманke* talrige skarpe spidsformuleringer, men bogens væsentligste kvaliteter er den poetiske lydhørhed, den eminente karakteriseringsevne, sansen for at give digte et sensitivt medløb uden dermed at miste sit eget overordnede mål af syne.

Disse egenskaber ved Torben Brostrøms fremgangsmåde træder særlig tydeligt frem i de syv digterportrætter, som optager halvdelen af bogen. Her lytter han sig, med sikker fornemmelse for nuancerne og de individuelle særpræg, ind på Ivan Malinovski (som senere skrev sig Malinowski, og som debuterede 1945, men siden strøg de to første digtsamlinger af forfatterskabet og derfor regnede *Galgenfrist* (1958) for sin egentlige debut), Uffe Harder (debut 1954), Robert Corydon (debut 1950), Cecil Bødker (debut 1955), Jørgen Gustava Brandt (debut 1949, på Wivels Forlag, og dermed som Heretica-digter!), Jørgen Sonne (debut 1950) og Klaus Riffbjerg (debut i 1956 med *Under vejr med mig selv*, som fulgtes af *Efterkrig* (1957), hvis titeltekst dog går helt tilbage til 1952).

Kritikeren optræder her, ikke som den herold, der forkynder det nyes triumferende ankomst – tre af digterne havde som anført debuteret 10-11 år før – ej heller som bonden, der pløjer marken igennem inden han sår, for Brostrøms opgave er at modtage, ikke at føde – men snarere som en mosrive, der luger op i de gamle vækster for at skaffe lys og luft til det fremvoksende friske græs. Overalt vil man derfor kunne støde på formuleringer, som formelig strutter af optimisme på poesiens vegne. Om Ivan Malinovski hedder det præcist, at det opgør »med troen på værdierne, med religion og objektiv moral«, som digteren tidligt gjorde sig til talsmand for, måske nok kunne forstås som nihilisme, men i virkeligheden var et udtryk for hans respekt og omsorg for det, der er tilbage, »når mennesket er aflædt alle sine værdigheder« (53f). Om Uffe Harder skriver Brostrøm generelt, at han tror på poesiens skabende, inspirerende kraft i andre mennesker, og at denne tro går hånd i hånd med »den anonyme, åndeagtige sensibilitet, der søger sin realitet i et billede« (61). Om Robert Corydon, som arbejder med det »rene« digt og nedfælder skarpt sansede iagttagelser, får vi at vide, at hos ham bliver tingene til tegn. Han søger at »genoprette vort umiddelbare forhold til naturen ved at gøre sproget effektivt gennem det prægnante billede« (66).

Torben Brostrøm har tydeligvis svært ved at give sig uforbeholdent hen til Cecil Bødkers ærkeromantiske idé, at mennesket har fjernet sig fra naturen, og at digterens grundopgave derfor bliver den »at finde og knytte sig til det elementære« (84), og når han i forbindelse med (især den tidlige) Jørgen Gustava Brandt præcist registrerer efterklangene af Sophus Clausen, Johannes V. Jensen, Tom Kristensen og Thorkild Bjørnvig (94f), hænger det temmelig åbenlyst sammen med et personligt forbehold over for Gustavas tit åbent vedkendte æsteticisme og denne poets måske lidt fade bestræbelse på »i glæde og kærlighed at nå frem til de øjeblikke, hvor tilværelsen opleves hel« (92).

Anderledes forbeholdsfrie forekommer de noget mere omfangsrige beskrivelser af heltene Jørgen Sonne og Klaus Rifbjerg – førstnævnte et suverænt gennemtænkt, analytisk stringent, gennearbejdet digterportræt og sidstnævnte en nærmest henført indlevelse i et særligt digterisk univers: »Det er en poesi, som har fundet det sproglige instrument, der kan registrere vor fysiologiske sjæl« (122). Man hæfter sig ved gensynet ved, hvor omhyggeligt Torben Brostrøm her etablerer en tætføring imellem formelle og indholdsmæssige dimensioner, som når han om Sonne skriver, at »eksperimentet med materialet, med udtrykket, er (...) uløseligt knyttet til nuanceringen af sjælelige oplevelser« (97), og at poetens kunst

består i »at sige ting antydelsesvis, at give en u håndgribelig følelse i dens billedmæssige korrespondenter« (108). Det er, som om det beskrevne literære objekt tvinger et nyt sprog frem hos litteraturforskeren, når denne må sige, at et billede ikke er en simpel omskrivning, men en sam-sansning, og at en bestemt sekvens ikke er symbolik, men dobbeltoplevelse (109). Sjældent har man set så smuk en bekræftelse på, at nykritikkens fornemste dyd bestod i bestræbelsen på at møde digteren på dennes højeste ambition, netop ved at bortse fra digterens person og give digtet selv lov til at tale ud.

Også i Rifbjerg-portrættet oplever man tilblivelsen af et nyt litteraturkritisk beskrivelsessprog, der så at sige smyer sig om sin genstand, digtet, som dette tages i brug af den enkelte poet. Brostrøm registrerer således det for forfatterskabet altid kendetegnende uophørlige *nærvær i ordene* og »et meget pågående og ømtåligt, præcist virkende sanseapparat« (114), gerne også lykkeligt forenet med »en højtudviklet kropsbevidsthed i forbindelse med klar intelligens« (124). Som sprogbrugen vidner om, behersker den musikalske kritiker en særlig tætføring af motiver, og man fornemmer ikke sjældent en diskret afsmitning fra objektteksten, en art kamæleonagtig tilpasning til denne – milevidt fra den nuancedøve kategoriserings- og klassificeringsmani hos visse nutidige lyrikforskere.

To specifikke problemer ved *Versets Løve-manke* påkalder sig kommentarer. Det ene har at gøre med et så besværligt fænomen som lyriske *generationer*, det andet med Brostrøms måske lovligt smidige forvaltning af nykritikkens begreb om *struktur*.

Omend bogen, imponerende aktuel, når at forholde sig til hele tre digtsamlinger udsendt samme år som den selv udkommer (Jørgen Gustava Brandts *Fragment af i morgen*, Jørgen Sonnes *Midtvejs* og Klaus Rifbjergs *Konfrontation*), må den i det væsentlige betragtes som en helhedsbeskrivelse af 50'ernes lyrik. Det forpligter Torben Brostrøm til i opfølgningen på de syv enkeltportrætter tillige at strejfe Iljitsch Johannsen, Arne Bøgh Larsen, Karen Stougaard Hansen, Poul Vad, Niels Barfoed og Per Højholt, og desuden styrer han stort set fri af at anvende ordet 'generation'. Og alligevel falder han i, når han kommer til vennen og idolet Klaus Rifbjerg, om hvem det først hedder, at denne tydeligt har markeret »sin samtids- og generationsbevidsthed« (113). Senere i portrættet registreres det, også her vel helt korrekt, at »den generation, Klaus Rifbjerg tilhører« ikke direkte har oplevet »værdiernes sammenbrud«, for »den er vågnet op i ruinerne, hilst velkommen af en smilende homo faber. Anbragt i chassiet med en pedal under foden. Træerne krymper sig, mens pedalen trædes

ud.« (120). Men da så portrættet skal rundes af, ender Brostrøm nu alligevel med at udråbe Rifbjerg som »den nye generations mest markante navn« (126), og det til trods for, at det i forbindelse med de henholdsvis seks og fem år ældre Ivan Malinovski og Jørgen Sonne netop blev betonet, at disse (i modsætning til idolet) var voksne ved Anden Verdenskrigs afslutning. Mærker man mon her en ansats til det, som den såkaldte »Kolding-skole« (Anne Borup plus til dels hendes venlige mentor Anne-Marie Mai) ca. fyrre år senere polemisk stemplede som »den danske modernismekonstruktion« med Brostrøm som chefskurk? I så fald kunne det være betimeligt at understrege, hvor diskret og nuanceret han just i *Versets Løvemanke* definerer det så omdiskuterede modernisme-begreb, nemlig som: »en poesiopfattelse, hvis følelsesmæssige grundlag blev lagt omkring 1800, teknisk fik sine karakteristiske træk med symbolismen og endelig med første verdenskrig og teknikens triumf sit idéindhold.« (141). Adskilligt i det 21. århundredes forsøg på litteraturhistorisk revision kunne måske være faldet anderledes ud, hvis afsættet var blevet taget netop her og ikke i den skråsikre, lidt opblæste polemiske opsats i *Vindrosen* om mådeholdet i dansk lyrik anno 1959.

Heri lød den famøse, ofte citerede og diskuterende passage:

Hvad er da modernisme? En bestræbelse for at trænge ind og ned i det menneskelige, fremmest de egne, som ikke har været bevidst behandlet af ældre digtere. Den sker på baggrund af erfaringer fra moderne psykologi, erkendelse af det ændrede verdensbilledes menneskelige konsekvenser, dvs. at registeret er udvidet og mennesket opfattet som dybere og farligere, i en tid, hvor religiøse, politiske, sociale normer er under forvandling. Digteren erkender, at dette har kunstneriske følger og søger et formsprog, der dækker hans erkendelse. Han kan gøre det ved at lære af andre kunstarter, som måske er kommet længere end hans egen, musik, maleri, skulptur osv. Han må finde en ny struktur, og det er mere end et spørgsmål om rim og versskema, al den stund »form« og »indhold« ikke lader sig behandle hver for sig.

Stedet er her citeret fra antologien *Modernismen til debat* (redigeret af Anne Borup m.fl., 2005), men kunne også have været saktet fra Brostrøms ovenfor nævnte *Ti års lyrik* eller fra et hvilket som helst nyere kompendium i det 20. århundredes litteraturhistorie, hvor passagens rolle efterhånden er blevet den at stå som prygelknabe, fordi den lader sig læse,

som om kritikeren på vegne af en ny generation tager monopol på det moderne og med liden sans for nuancer etablerer et årsag-virknings-forhold mellem psykoanalysens viden og digtekunstens former. Men hvor hans formuleringer i tidsskriftbidraget fra 1959 var bestemt af trang til polemisk positionering, fastholdt han året efter i bogform sin rummelighed og elasticitet.

Afslutningsvis er det værd at notere sig, at Torben Brostrøm i 1960 så langt fra opfører sig som frontkæmper og ideolog. Herom vidner hans mildt sagt fleksible brug af nykritikkens strukturbegreb. I udgangspunktet er det hans hensigt at udskifte dikotomien *indhold versus form* med flere fleksible begreber, allerhelst *holdning* og *materiale*, med *struktur* som en forbindende kategori, men som hans fremstilling skrider frem, lister der sig uvægerligt mere og mere psyke og sjæl ind i strukturbegrebet. Hos Uffe Harder aflæser han »en psykologisk struktur« (62), hos Robert Corydon iagttager han dog modsat »struktursans« og en forlængelse af den poetiske »strukturfornyelse«, som fandt sted hos Gustaf Munch-Petersen (73); men i forbindelse med Jørgen Sonne kan begrebet igen lades op med ånd og blive til »sindsstruktur« (98). Herfra er der kun ganske kort til i slutkapitlet »Dæmoni og fornuft« at tale om, hvordan ordene »er elementer i en følelsesstruktur, digtet et ordmønster, som ikke direkte fremstiller tanken eller følelsen, men svarer til disses uhåndgribelige form« (149). Her kunne en og anden muligvis efterlyse større terminologisk stringens, men genanmelderen er tilbøjelig til at mene, at Torben Brostrøms endegyldige kapitulation til det genuint *menneskelige* i kunsten måske er det aspekt af hans første bog, som indgyder størst respekt.

Anmeldelser

Mie Femø Nielsen og Svend Skriver (red.): Metodekøgebogen – 130 analysemetoder fra humaniora og samfundsvidenskab. Upress, 2019. 440 sider. ISBN: 978-87-9306-081-4. Vejl. pris: 299,95 kr.

I forordet til denne bog skriver de to redaktører, Mie Femø Nielsen og Svend Skriver:

En bog som denne risikerer at provokere nogle fagpersoner, som vil læse den udelukkende for at kunne fortælle deres studerende, hvor de enkelte opslag tager fejl, og hvorfor en »køgebog« for metoder ikke giver mening. Og det synes vi er fint! På den ene eller anden måde udvikles den metodiske refleksion og dermed den universitære samtale til gavn for det omgivende samfund.

Her skal det så varedeklareret at denne anmelder er en sådan fagperson (i dansk og retorik) som gerne vil udvikle den metodiske refleksion til gavn for samfundet. Og det skal tilføjes at opgaven at anmelde 440 sider om 130 metoder forekommer overvældende og uoverskuelig, for nogle metoder har jeg undervist i, i 46 år, mens andre er noget jeg aldrig har hørt om før. Men på den måde ligner jeg måske en studerende. Og vild refleksion over videnskabelige metoder giver bogen bestemt.

Metodekøgebogen er – som det antydes i titlen, og som det beskrives i opslaget *Genreanalyse* – udformet som en blandingsgenre; på den ene side er den ordnet som en køgebog med 130 opskrifter på hvordan man gør og i hvilken rækkefølge; på den anden side er formålet med de beskrevne procedurer ikke at lave madretter, men at lave analyser i universitetsopgaver.

En analyse er efter Den Danske Ordbog en »nøje undersøgelse af en sammensat helheds bestanddele og deres indbyrdes forhold – med henblik på at forklare et givet problem«. Mange af metoderne giver derfor en model eller et katalog for hvilke bestanddele man kan finde i en given sag. Opslaget om *Aktantmodellen* angiver således at man i et eventyr kan finde følgende bestanddele, som her kaldes aktanter: subjekt, objekt, giver, modtager, hjælper og modstander. Analysen består i en analytisk fastlæggelse af aktanterne og deres indbyrdes relationer. Men hvad er formålet med denne fastlæggelse? Et bud kunne være at en aktantanalyse

ville være et argument for en bestemt forståelse eller fortolkning af en given tekst – men det nævnes ikke, så den samfundsmæssige nytte af tekstanalyse er ikke nærværende.

Bogen er henvendt til universitetsstuderende der skal skrive opgaver, og det bærer bogen præg af – på godt og ondt. Mange opslag er i høj grad en opskrift på hvordan man får en god karakter, og metoderne beskrives som mål i sig selv, og ikke som det de altid må være: et middel til at nå det mål at forklare et givet problem. Dette aspekt ved begrebet *analysemetode* er mærkeligt fraværende i bogen på samme måde som det normalt ikke diskuteres i hver opskrift i en kogebog om en ret giver mæthed, smager godt og er nærende.

Det tematiseres således ikke hvad analyser skal bruges til og derfor heller ikke hvad metoderne til analyse skal bruges til. Der står ikke ret meget om at videnskabelige metoder er udformet til at sikre at videnskabelig forskning giver resultater der er sande, gyldige, pålidelige og relevante.

Det at metoderne beskrives som det der skal bruges i universitetsopgaver, gør at det stort set kun er metoder til ideografisk forskning der beskrives, mens metoder til nomotetisk forskning ikke omtales. Metoderne beskriver typisk hvordan den studerende på baggrund af en bestemt generel teori foretager en analyse af et større eller mindre konkret eksempel, og analysen bliver i mange tilfælde snarere en øvelse i at anvende teorien end en egentlig forskning der prøver at opstille lovmæssigheder for verden. Det er fair nok at der – på trods af navnet – ikke laves grundforskning i opgaver på grunduddannelsen, men metodernes karakter af hjælpediscipliner kunne godt være tilkendegivet tydeligere i forbindelse med en diskussion af hvad formålet med forskningen i det hele taget er.

Bogens opbygning. De to redaktører skriver i forordet om opbygningen af bogen:

Vi har bevidst valgt ikke at tage afsæt i materialet, men i metoden. Så du finder ikke opslag om »interviewanalyse« eller »romananalyse«, men i stedet mange metoder, der kan bruges til analyse af det konkrete materiale, og mange metoder der kan bruges til forskellige typer af materiale. Det har vi til gengæld forsøgt at gøre nemt for dig at identificere, når du tjekker bogens sektioner og bladrer den igennem.

Efter denne plan er bogen så opdelt i 12 sektioner med 10-15 opskrifter i hver. Sektionerne handler om metoder til analyse af: 1. *strategier og virksomheder*, 2. *sociale systemer og kulturer*, 3. *forløb, udvikling og forandring*, 4. *adfærd*, 5. *identitet*, 6. *interaktion*, 7. *større mængde data*, 8. *tekst i kontekst*, 9. *tekster*, 10. *dybde-analysere tekster*, 11. *billede, lyd og video*, 12. *rum, sted og materialitet*.

Det er meget svært at forstå at *sociale systemer*, *adfærd*, *tekster*, og *billeder* ikke er materialer, men metoder, og det er mindst talt ikke nemt at identificere metoderne når man tjekker bogens sektioner og bladrer den igennem. *Aktantmodellen* står fx i sektion 9 om *analyse af tekster*, mens *aktantmodellen i strategiprocesser* står i sektion 1 om *strategi- og virksomhedsanalyse*. Det ser ud til at bogen faktisk – på trods af hvad de skriver – er ordnet efter materialet og ikke efter metoden. Men det er egentligt lige meget, for man kan vel altid – lige som i en madkokebog – bruge stikordsregistret til at finde den metode man vil læse om. Det kan man dog ikke, for navnene på metoderne, fx *Basal tekstanalyse*, står slet ikke i registret; der står kun *tekstanalyse* 284, 292.

Opgaveopskrifterne, der er skrevet af mange forskellige forfattere, er typisk på 3-4 sider, og følger alle samme struktur. Redaktørerne har, som der står:

gjort det svært for 76 kompetente fagpersoner ved at give dem en konceptuel spændetrøje på for til gengæld at gøre det let for dig som studerende, og for at frembringe ny viden om velkendte metoder.

Hvert opslag er struktureret under 8 overskrifter: *Hvad består metoden i?*, *Hvem har udviklet metoden?*, *Ingredienser*, *Sådan gør du*, *Hvad kan metoden og hvad kan den ikke?*, *Eksempel på anvendelse*, *Passer godt sammen med*, *Her kan du læse mere om metoden*. Kernen i hver opskrift er punkt fire:

Sådan gør du. Dette punkt består, som i en rigtig kokebog, af et varierende antal nummererede bydeformer, færrest i opslaget *Fem gange hvorfor* (118) hvor der kun er tre bydeformer:

Sådan gør du

1. Find noget i den interviewedes tale, du godt vil have elaboreret på.
2. Spørg venligt »hvorfor« til det, og brug så vidt muligt den andens ordvalg.
3. Fortsæt indtil der ikke kommer nye ting frem. Vær taktfuld.

Mange flere bydeformer er der i opslag som *Kulturanalyse* (63), nemlig 14 af slagsen og endvidere 46 nummererede underspørgsmål til bydeform 6. *Analysér data vha. især *Grounded theory, *Etnografisk analyse (...) og *Diskursanalyse*, fx »Hvordan er de fysiske rammer? (...) Er noget tabu?« En asterisk angiver at den omtalte metode er en af de andre metoder der er beskrevet i kokebogen – og det gælder også fra nu af i denne anmeldelse. Under opslaget **Samtaleanalyse/Conversation Analysis/CA* (182) er der 12 bydeformer og 74 underspørgsmål.

**Fem gange hvorfor* er kun en del af eller et redskab til en større analyse og er ikke noget formål i sig selv, mens fx **Kulturanalyse* og **Samtaleanalyse* er meget omfattende selvberørende metoder som indbefatter mange andre af de omtalte metoder som redskaber. Disse varierende forhold er for hver opskrift markeret ved at tiden for den første er deklareret med romertal I, men for de to andre med romertal III, og ved at sværhedsgraden for den første er angivet som I, og for de andre som III. Det havde dog været mere oplysende hvis det havde været deklareret for hver metode om det var en redskabs- eller hjælpemiddelmetode som fx **Fem gange hvorfor*, **Måling som metode* og **Statistisk analyse* eller en fagligt defineret metode som **Kulturanalyse*, **Samtaleanalyse*, **Etnografisk analyse* og **Politologisk forvaltningsanalyse*. I nogle opslag er der slet ikke nogen bydeformer, fx i opslaget om **Politologisk forvaltningsanalyse* (56), hvor numrene hedder: 1. *Hvad er dit problem?*, 2. *Hvem er aktørerne?*, 3. *Hvad kan du nå?* Dette er ikke en opskrift på at lave en opgave, men gode råd til enten at svare på om forvaltningen har organiseret løsningen af en bestemt opgave godt, eller at svare på hvilke interesser der har aktier i indretningen af organisationen. Disse to punkter turde ikke være metoder, men snarere faglige (politiske) kerneproblemer.

Under opslagens første overskrift *Hvad består metoden i?* står der for opskriften til **Plot og storyline* (99): »Metoden består i analytisk at afdække et plot i en fiktiv fortælling, et drama, en film eller et dramatiseret virkeligt forløb«. For **Grounded theory og mønstergenkendelse* (218) står der: »Grounded Theory (GT) er en induktiv og eksplorativ metode, hvor formålet er at se mønstre og regelmæssigheder i data. Data kodes, kategoriseres, klassificeres og struktureres mhp. at udvikle forklaringsmodeller.«

Der er en væsentlig forskel på disse to citerede opslag. Den anden angiver formålet og karakteriserer metoden som induktiv, eksplorativ og eksplanativ. Men hvordan forholder det sig med **Plot og storyline* med hensyn til sådanne karakteristika? Den er ikke induktiv, men er den deduktiv? Den generelle præmis i en opgave der bruger denne metode, er at en fortælling altid handler om et forløb i tid, med årsag og virkning, altid har en begyndelse, en midte og en slutning, og altid en relation mellem **Fabula og sujet*. Opgaven består så i at opløse den tekst man skriver om, i dens bestanddele (elementer eller aspekter), og at identificere disse deles kategori i forhold til teorien. Det er måske det der menes med »analytisk at afdække et plot«. Og som metode er det vel ikke deduktion, men snarere abduktion at slutte fra hjemlen at alle fortællinger har et plot, og belægget at denne tekst har et plot, til konklusionen at dette er en typisk fortælling. Eller hvordan?

Metoden **Plot og storyline* er heller ikke eksplorativ, for der sker ingen fordomsfri indsamling af data (fordommen i metoden er at hvis teksten ikke har et plot, er det ikke en fortælling og kan ikke analyseres med metoden), og der udvikles ikke nogen nye teorier. Som modsætning til eksplorativ kunne man måske kalde **Plot og storyline* for deskriptiv; med analysen beskriver man en given teksts komposition, fabula og sujet, og pointe.

Endelig er metoden ikke eksplanativ; det overvejes ikke hvorfor en historie har et særligt plot, men nok hvilken virkning det skal have på læsernes fortolkning af en fortælling at den har et særligt plot. Det må derfor nærmest kaldes hermeneutisk som modsætning til eksplanativ. Det ville være fint at der om **Plot og storyline* som en varedeklaration havde stået at metoden er abduktiv (analytisk), deskriptiv og hermeneutisk, mens **Grounded theory* er induktiv, eksplorativ og eksplanativ. På samme måde som der i en rigtig kogebog er en deklaration på hver opskrift om næringsindhold, kunne der for hver opgaveopskrift være en varedeklaration om videnskabsteoretisk type, med sådanne oplysninger som induktiv, deduktiv eller abduktiv (= analytisk); explorativ, deskriptiv, eksplanativ eller hermeneutisk. Mere om det i det følgende.

Gevinsten ved brug af en metode. Det er et problem at der normalt ikke altid i oplaget står hvad det er man vil opnå ved at bruge metoden, eller hvad fordelene ved metoden er. Eksemplet med aktantmodellen kan anskueliggøre problemet. **Aktantmodellen* beskrives som metode på side 286. Den består af seks aktanter som defineres ved deres indbyrdes relationer af viden, kunnen og haven, nemlig et Subjekt som Vil (have) et Objekt, en Giver der Har et Objekt, en Modtager som få et Objekt, en Hjælper som Ved og Kan (hjælpe Subjektet), og en Modstander som Vil det samme Objekt som Subjektet, og så Objektet selv som det de andre Har eller Vil (have).

Under overskriften *Eksempel på anvendelse* beskrives det derefter hvordan personerne i *Klods-Hans* fungerer som aktanter i eventyret. Klods-Hans er både Subjekt, og (som naturens muntre søn) også sin egen Hjælper, og (som normalt i lykkelige slutninger) endelig også Modtager; de to brødre er Modstandere, og prinsessen er Objekt og (i kraft af sit selvejerskab) bemærkelsesværdigt nok også Giver. Denne analyse viser således at eventyret med visse variationer (nemlig at prinsessen både er Objekt og Giver) er struktureret som et eventyr skal være. Resultatet af metoden er en beskrivelse af fortællingens plot, og der er så at sige et slags facit på undersøgelsen. Aktantmodellen bruges imidlertid også, og her som hjælpemiddel, i **Aktantmodellen i strategiprocesser* (23), og her viser *Eksempel på anvendelse* at modellen kan appliceres på to forskellige måder på den samme – ikke fortælling – men det samme virkelige hændelsesforløb.

7) Da Lars Løkke Rasmussen (LLR) i sin egenskab af formand for GGGI (subjekt) gerne ville flyve på første klasse (objekt), når nu han måtte det ifølge GGGI's regler (hjælper), kunne hans egen eftertænsksomhed og forventning om en kritisk presse (modstander) have afværget projektet. Problemet var, at GGGI var delvis skattefinansieret, så skatteborgerne var til dels giver af rejser på første klasse (objekt) til LLR (modtager). 2) Rådgivere (hjælper) kunne have fået LLR (subjekt) til at indse, at sådan en luksus (modstander) ville skade projektet med at skabe grøn vækst (objekt), som LLR og skatteborgerne gerne ville give kloden og fremtidige generationer (modtager), jf. formålet med GGGI og LLR's virke.

Her er der ikke noget facit, men der er foretaget et valg af om det er GGGI eller rådgivere i den virkelige verden der skal opfattes som Hjælper for Subjektet Lars Løkke Rasmussen, og om Objektet for Løkke Rasmussens attrå er »at flyve på første klasse« eller »skabe grøn vækst«. (Man kan her i parentes undre sig over at »hans egen eftertænsksomhed og forventning om en kritisk presse« skal fungere som Modstander der vil have det samme Objekt som Subjektet, nemlig »at rejse på første klasse«.) Hvis man er spindoktor for Lars Løkke er det nok bedst at vælge version 2 i sit spin.

Modellen over aktanterne i et eventyr er således i opslaget **Aktantmodellen* en metode der skal give en (sand) beskrivelse af et (normeret) plot og de særlige varianter i en foreliggende tekst, men i opslaget **Aktantmodellen i strategiprocesser* et hjælpemiddel til i en konkret situation at vælge et bestemt perspektiv på noget der sker i verden, og på det grundlag lægge en strategi.

Det at vælge et perspektiv på en sag behandles også i opslaget **Framinganalyse*, hvor opgaveskriveren dog kun, som der står side 288:

skal udpege en eller flere tekster, hvor du har en fornemmelse af, at en afsender gennem sproget forsøger at konstruere verden på en bestemt måde.

Der menes nok (når der nu er tale om tekster): »konstruere en beskrivelse af verden« og ikke: »konstruere verden«. **Framinganalysen* hviler, som der står: »på et konstruktivistisk grundlag, hvor virkeligheden ikke betragtes som givet, men som fortolket, konstrueret og forhandlet af de mennesker der taler om den«. **Framinganalysen* er og bliver dog en metode til at beskrive tekster, mens **Aktantmodellen i strategiprocesser* er en metode til at lægge en strategi for at ændre verden.

Under *Faglig uenighed* står der endvidere: »Forskellige tilgange til framinganalyse kan igangsætte diskussioner om en deskriptiv over for en normativ eller præskriptiv forskningstradition«. Her er modsætningen til en deskriptiv metode

ikke en eksplorativ og eksplanativ metode, men en præskriptiv metode. Men kan metoder til analyse af tekster være andet end præskriptive?

emic og etic – de forskelle der gør en forskel. Forskellen mellem emic og etic (som nævnes en passant på side 66) er helt grundlæggende for al humanistisk og samfundesvidenskabelig forskning. Den stammer fra sprogvidenskaben (Kenneth Pike) og er i Danmark af Hjelmslev blevet operationaliseret ved den såkaldte kommutationsprøve. Den består i at man i et ord udskifter en lyd (eller et bogstav) med en anden og tjekker efter om det giver betydningsforskel: Hvis man i ordet *mele* udskifter *e* med *æ*, får man: *mæle* som jo betyder noget andet. Forskellen mellem de fysiske lyde, fonerne [e] og [æ] giver altså en mental forskel mellem fonemerne /e/ og /æ/. Beskrivelsen af fonerne er naturvidenskabelig og objektiv, beskrivelsen af fonemerne er kulturvidenskabelig og mental – men intersubjektiv.

Ved hjælp af denne kommutationsprøve kan man opstille hvor mange vokalfonemer vi har i dansk, nemlig vokalerne i *mile – mele – mæle – male – mule – mole – måle*. Denne procedure kan også afgøre at selv om vi finder to forskellige a-lyde i dansk, nemlig Hansen-a, fonetisk noteret [a], og Larsen-a, noteret [ɑ], har vi ikke to forskellige fonemer /a/ og /ɑ/, for der er ikke betydningsforskel på [male] og [mæle] (som i *Marley*). De to lyde er ikke forskellige fonemer, men forskellige varianter af det samme fonem, nemlig hhv. [a] før et *n* i *Hansen*, og [ɑ] før et *r* i *Larsen*. Forskelle der ikke gør en forskel, er fonetiske varianter som kan være lokale (fx dialekter), symptomale (fx talefejl) eller stilistiske (fx fissefornemt), og i det hele taget indikationer på noget andet end på den intenderede mening med udtrykket.

Der er faktisk et opslag om stil, nemlig om **Litterær stil, TID: III, SVÆRHEDSGRAD: III* (290). Men denne opskrift definerer begrebet stil snævert litterært, nemlig som *moderne, monologisk, moraliserende, musikalsk eller malerisk stil*. Fænomener som emic og etic og testen med de forskelle der gør en forskel, bliver slet ikke berørt – selv om det er det metodisk grundlæggende når man skal undersøge stil, og det nævnes heller ikke under overskriften *Faglig uenighed*. Og hvorfor henvises der ikke til **Analyse af personlig stil/garderobestudier (Wardrobe Studies)* i stikordsregistret under ordet *stil*. Stil er et tværfagligt fænomen i humaniora, men det fremgår ikke i bogen.

De forskelle der gør en forskel, er helt grundlæggende for humaniora og samfundsvidenskab og adskiller disse videnskaber fra naturvidenskab. De drejer sig om hvordan kultur ikke kan reduceres til eller forklares som natur. Kulturvidenskaberne er noget andet (og mere) end naturvidenskab: De handler nemlig om naturen i bevidstheden og samfundet.

Der er i bogen nogle opslag som fokuserer på de fysiske (-etiske) fænomener, fx **Akustisk analyse af prosodi*, **Akustisk analyse af segmenter*, **Automatiseret billed-, lyd- og videoanalyse*. Men ellers er de metoder der omtales i bogen, metoder til at finde de forskelle der gør en forskel, ved hjælp af noget der, som kommutationsprøven, udnytter skellet mellem etic og emic. Og for de beskrivelser der kommer ud af metoden, gælder det som Hjelmlev kalder empiriprincippet, som siger at beskrivelsen skal være modsigelsesfri, udtømmende, og den simplest mulige.

Måling. Et hjælpemiddel der, som kommutationsprøven, indgår i de fleste andre metoder, er det at måle, og det har til gengæld fået sit eget udmærkede opslag (129): **Måling som metode*, TID: III, SVÆRHEDSGRAD: III. Her opregnes en hel række af de begreber der er vigtige at kende i forbindelse med måling uden for de naturvidenskabelige fag. Det handler altså ikke om **Statistisk analyse*, som der dog er et særligt opslag om, men om målingens videnskabsteori. Næsten alle de metodiske trin som opregnes under overskriften *Sådan gør du?* er en *operationalisering* af den erkendelsesinteresse man har. Man skal definere observerbare *indikatorer* på de *variable* der findes på området. *Variable* kan være *numeriske* eller *kategoriske*. Man kan registrere dem på en *skala* som kan være *nominal*, *ordinal*, *interval* eller *en ratio*. Det man registrerer, kan være indikatorer inden for *selvrapportering*, *observation*, eller *fysiologisk måling*. Måling er ikke vigtig i *grundforskning*, men i *anvendt forskning* og i *evaluation research* giver det mening at måle.

Helt grundlæggende betydning for al måling er spørgsmålene om *validitet* og *realibilitet*. *Reliabilitet* handler om reproducérbarhed, dvs. i hvor høj grad to undersøgere, der – uafhængigt af hinanden – laver samme måling, får det samme resultat, og om repetérbarhed, dvs. om en måling giver samme resultat hvis man gentager den. Som mangeårig censor kan denne anmelder bevidne at reliabilitet ikke er det der optager opgaveskrivere i fagene dansk og retorik mest. Studerende er ganske simpelt ikke interesserede i at deres undersøgelser giver reliable resultater, men kun i at de har fulgt metodens forskrifter til punkt og prikke – så de kan få en god karakter.

Validitet handler om i hvor høj grad man måler det man ønsker at måle. Som der står (129):

Det er en udfordring, når du vil måle abstrakte fænomener som intelligens eller lykke: Disse skal »oversættes«, til noget målbart, og det sker typisk ved udpegning af en række *indikatorer*, som du formoder afspejler fænomenet, og gør de ikke det, er din måling ikke valid.

Om etnografisk beskrivelser (54) står der fx: »Etnografisk beskrivelse består i at forstå svært målbare, sociale fænomener kvalitativt og forstå socialhistoriske fænomener kvantitativt«. I de senere år er kulturfagene blevet mere og mere kvantificerede – antagelig for at ligne naturvidenskab og dermed undgå humaniorabashing. Men her må man altid overveje i hvor høj grad det der er vigtigt i faget, faktisk kan måles, og om det der kan måles, nu også er vigtigt.

Opsamling. Metodekøgebogen må siges på den ene eller anden måde virkelig at udvikle den metodiske refleksion hos læserne og dermed den universitære samtale til gavn for det omgivende samfund. Redaktørerne skriver at de »har en liste over metoder, der ikke kunne komme med i første omgang, og vi vil være utroligt glade for forslag til andre vigtige metoder forslag til forbedringer af de enkelte opslag«. Sådanne forslag kommer så her.

Ordningen af metoderne i sektioner kan med fordel ændres til at ske efter metoderens art og type snarere end det der – på trods af forordet – faktisk er tilfældet, efter materialet, fx efter redskabsmetoder og selvberørende faglige metoder, eller efter kvalitative og kvantitative metoder, eller efter eksplorative, deskriptive, eksplanative, hermeneutiske og interventionalistiske metoder. Navnene på de enkelte opslag bør i alle tilfælde stå i stikordsregistret, så man let kan finde en metode, og under *Passer godt sammen med* bør der henvises til den side hvor man kan finde de metoder der henvises til.

Man kunne med fordel have varedeklarationer på metoderne med en angivelse af hvilken videnskabsteoretisk type en metode hører til, og hvad formålet med det at bruge metoden egentlig er: sandhed, validitet, reliabilitet, relevans. Det ville sætte opslagene mere i videnskabens tjeneste end i eksamenssystemets. Man kan savne et opslag om metoder til at finde de (etiske) forskelle som gør en (emisk) forskel, og metoder som er nødvendige i alle humanistiske og samfundsvidenskabelige undersøgelser.

Man kunne godt lave en liste over hvilke trin der – ud over særlige praktiske problemer – normalt skal være i en kulturvidenskabelig undersøgelse, nemlig dataindsamling, analyse og det som sjældent er nævnt i opskrifterne: syntese. Den kunne fx se således ud: 1. Bestem emnet eller genstanden for undersøgelsen! 2. Vælg formålet med og modellen for analysen! 3. Saml materiale (data) så det udtømmer feltet! 4. Identificér på reliabel vis materialets etiske (observerbare) bestanddele (dele, elementer, aspekter)! 4. Kategorisér bestanddelene emisk validt efter modellen (og lav kodning)! 5. Beskriv simplest muligt relationerne mellem bestanddelene! 6. Lav en modsigelsesfri syntese af 4. og 5! 7. Lav en sand konklusion!

Blot for at bidrage til at løfte refleksionsniveauet.

Bodil Ejrnæs: Gammeldansk Bibel. Studier i en dansk bibeloversættelse fra middelalderen. København: Eksistensen, 2019. 208 sider. ISBN: 978-87-410-0461-7. Vejl. pris: 248 kr.

Den dansksprogede middelalderlitteratur omfatter en række værker, der nemt, men uberettiget kommer til at stå i skyggen af den lidt ældre islandske digtning og Saxos latinske historieskrivning. Det gælder fx Jyske Lovs fortale, ridderromanerne, ordsprogene, Rimkrøniken, Mandevilles Rejse, Sydrak og mange flere, der ofte har fået mærkaten *sprogmindesmærke* påklistret, fordi de giver værdifulde oplysninger om det gammeldanske sprog. Det glemmes måske at der er tale om litterære værker, der fortjener at blive set som sådanne. I sin nye, fine bog har Bodil Ejrnæs gjort netop det for et af middelalderens mærkværdigste sprogmindesmærker. Den gammeldanske bibeloversættelse er berygtet for sit latinnære sprog og udanske sætningskonstruktioner, men den middelalderlige skribent har naturligvis ikke skrevet for eftertidens filologer, men ind i samtidige litterære og teologiske kontekster. Det er Ejrnæs' ærinde at belyse netop disse sammenhænge, og det gør hun fornemt. Hendes revurdering af Gammeldansk Bibeloversættelse i håndskriftet Thott 8, 2° bygger på en udførlig redegørelse for håndskriftets historie, dets udforskning, oprindelige indhold og de senere tilskrifter, der vidner om at Thott 8, 2° indeholder to »selvstændige teologiske tekstkorpora« (10).

Bogen falder i seks afdelinger: I. Manuskriptets historie, II. Gammeldansk Bibels forskningshistorie, III. Beskrivelse af Thott 8, 2°, IV. Analyse af oversættelsesprocessen og dens resultat: Gammeldansk Bibel, V. Analyse af tillæggene i Gammeldansk Bibel og VI. Tilskrifterne i Thott 8, 2° – salmer, bønner og bekendelser fra 1500- og 1600-tallet. Hertil kommer forord, indledning, en kort afslutning, to nyttige appendikser, bibliografi samt register. Bogen rummer flere fine illustrationer hvoraf de fleste er fra håndskriftet; de mange farvede tabeller med citater og oversigter havde anmelderen foretrukket i mere diskret udførelse, men det er en smagssag. I øvrigt er bogens udstyr nydeligt og behageligt oprangende. Indholdsmæssigt hæfter jeg mig ved at bogen er velskrevet og let at læse, med visse vel hyppige gentagelser. Af fejl er jeg kun stødt på perifere. Det er fx ikke sandt at anmelderen af Molbechs udgave, »M.«, er ukendt (28, n. 22); bag pseudonymet gemmer N.M. Petersen sig.¹ Ejrnæs' fremstilling er overalt nøgtern. En mere spekulativ natur ville måske i tillæg 1's udgangspunkt i Moses' søster, Mirjam, se et udtryk for at håndskriftet havde et intenderet kvindeligt publikum, hvad tillægget næppe giver belæg for. Men af og til mener jeg, Ejrnæs er for forsigtig.

1 Identiteten er påvist af Britta Olrik Frederiksen i »Recensent M. – en historie fra guldalderens verden«, i *Frejas psalter – Til brug for Jonna Louis-Jensen* (København 1997: 46-55).

Hendes udgivelse af de eftermiddelalderlige tilskrifter med henvisninger til parallelsteder og variantapparat antyder at tilskrifterne ikke er afskrifter efter bevarede salme- og bønnebøger. Det er vel ikke et helt vildt gæt at de er nedskrevet efter hukommelsen (165). Salmeteksterne vidner måske om en sangpraksis der i detaljen afviger fra den i Thomissøns salmebog kodificerede. Tilskrifterne er derfor interessant for det igangværende salmeprojekt i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs regi.²

På trods af disse senere tilskrifter giver håndskriftet ingen sikre oplysninger om dets skæbne før det kom i Otto Thotts eje. Derimod kan Ejrnæs behandle dets historie fra indlemmelsen i Det Kongelige Biblioteks samlinger (i 1787). To personer er centrale her: Christian Molbech og den skotske missionær Ebenezer Henderson, der har studeret håndskriftet i København og tidligt skrevet om det. Ejrnæs trækker her ikke kun på sin læsning af de centrale værker, men til tider også arkivstudier i fx Molbechs dagbøger. I behandlingen af Molbechs udgave inddrages også samtidige anmeldelser.

Forskningshistorien gennemgås ligeledes udførligt, og alene i kraft af de parafraserende gennemgange af Marcus Wøldike, Christian Molbech, Johannes Brøndum-Nielsen og Niels Haastrups arbejder er bogen værdifuld. Hver præsentation følges op af en kort opsummering af den enkelte forskers hovedinteresser. Et genkommende spørgsmål er håndskriftets status: original eller afskrift? Der er konsensus om at håndskriftet er en afskrift (således Wøldike, Molbech, Haastrup), mens Brøndum-Nielsen har fremført den usandsynlige tese at håndskriftet er blevet til efter diktat. I betragtning af den udførlige behandling af fx Molbechs arbejder fristes man til at efterlyse en lignende behandling af Haastrups disputats ud fra anmeldelser eller oppositionsindlæg. Men i det hele står Haastrups disputats hos Ejrnæs lidt i skyggen af hans andre, centrale artikler om Gammeldansk Bibel. Udvalget af ikke-monografiske behandlinger af Gammeldansk bibel i sprog-, litteratur-, bog- og bibeloversættelseshistorisk sammenhæng er for de første to vedkommende let kursorisk; man savner således en omtale af N.M. Petersens sproghistorie (der dog blev omtalt på side 52) og af hans, Julius Paludans, Vilhelm Andersen og Carl S. Petersens litteraturhistorier. Ingen af disse steder bringes resultater af dybdegående udforskning af teksten, men sidstnævntes bedømmelse af tekstens til tider »træffende og fyndige Udtryk« (105) passer godt til Ejrnæs' dom. Heller ikke i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalders* artikel om bibeloversættelse findes ny information om teksten.

Selvom Gammeldansk Bibel har været genstand for udforskning i mere end 250 år, er Ejrnæs i stand til at bringe nyt frem. Det gælder ikke mindst hendes

2 dsl.dk/projekter/musik-og-sprog-i-reformationstidens-danske-salmesang

undersøgelser af Bibeltekstens tillæg og af det sekundære teologiske tekstkorpus, de eftermiddelalderlige tilskrifter.

Håndskriftbeskrivelsen i kapitel III (71-80) er fyldig, og mere udtømmende end den undertegnede har præsteret.³ En undersøgelse af håndskriftets vandmærker kunne måske sige noget om dets datering, men det har altså ligget uden for Ejrnæs' (og mine) rammer. Til håndskriftbeskrivelsen knytter sig appendiks 1, der redegør for lægopbygningen, og opstiller hypoteser om en oprindeligere fordeling. Forholdet vanskeliggøres af den nuværende indbinding, og Ejrnæs tager da også behørigt forbehold. Det andet appendiks hedder »Oversigt over indholdet i Thott 8, 2°«, men tillæggene og de senere tilskrifers placering er ikke specificeret dér. De middelalderlige marginaltilskrifter og eftermiddelalderlige tilskrifter vidner om at håndskriftet har været brugt gennem flere århundreder.

Præsentationen af Gammeldansk Bibel som bibeloversættelse er genstanden for det omfattende kapitel IV (81-131). Udgangspunktet er »bibeloversættelsens tre faser«: tekstkritisk udvælgelse af forlægstekst, filologisk fortolkning af denne og endelig omsætning fra kilde- til målsprog. Identificeringen af det forlæg oversætteren har benyttet, kan naturligvis ikke foretages med fuldstændig sikkerhed, men Haastrup har sandsynliggjort at det drejer sig om en såkaldt Pariserbibel. Et særligt problem knytter sig til de fem ekskursor fra den bibelske grundtekst; Ejrnæs foretrækker at forklare dem som resultat af oversætterens eget arbejde (og ikke overtaget fra en interpoleret latinsk bibel eller fra en tidligere dansk oversættelse). Det er en rimelig bedømmelse, men det forklarer jo ikke hvorfor Thott 8, 2° kun indeholder disse fem tillæg.

Oversættelsens anden fase, fortolkningen, indbefatter en række hjælpemidler, og af disse opholder Ejrnæs sig naturligt hovedsageligt ved *Catholicon*, den bibelordbog Johannes Januensis de Balbis (d. 1298) udarbejdede, og som kendes i en lang række versioner. Naturligt, fordi oversætteren ét sted direkte henviser til værket (1. Mosebog 30.32). At denne ordbog har været udbredt i Norden, viser en gennemgang af fragmenter i det svenske nationalarkiv; her er fundet rester af ikke mindre end nitten *Catholicon*-håndskrifter (samt adskillige trykte fragmenter).⁴ Men navnlig er det værd at bemærke at værket indgår som hovedkilde for den latin-svenske ordbog i håndskriftet Uppsala C 20. Det sted hvor oversætteren nævner »catholicon then bogh«, og hvor Ejrnæs ikke kan finde en passende ordlyd i det 1491-tryk af ordbogen, hun har benyttet, har C 20 faktisk dette: »varius (..)

3 <https://tekstnet.dk/manuscript-descriptions/koebenhavn-thott8,2>

4 Jan Brunius: *From Manuscripts to Wrappers. Medieval Book Fragments in the Swedish National Archives* (Stockholm 2013: 143, 151).

idest *multiformis uel discolor*«. ⁵ Forestiller man sig at oversætterens ordbog har haft en tilsvarende formulering, er det altså ikke nødvendigt at gå via henvisningen i *Ovis* (der mangler i C 20) til bibelkommentaren i *Mulus* (der ligeledes mangler i C 20). Hermed er naturligvis ikke sagt, at oversætteren har benyttet C 20, tværtimod: I en række af Ejrnæs' eksempler har C 20 helt anderledes formuleringer end Gammeldansk Bibeloversættelse. Efter min mening har oversætteren ikke benyttet inkunablen fra 1491, men en anden version af *Catholicon* (eller en bearbejdning heraf). Måske endda en version med danske ækvivalenter, for ganske vist er Christiern Pedersens *Vocabularium ad usum dacorum* (1510) den første danske ordbog vi i dag har kendskab til, men der kan meget muligt have eksisteret håndskrevne sådanne tidligere, evt. i glosseform. Oversætteren må jo have lært latin på en eller anden måde. På dette punkt er jeg enig med Ejrnæs: Han har haft mere end de mest basale kundskaber i latin. Afhængigheden af *Catholicon* bevidner Ejrnæs med en række karakteristika – synonymfordobling, etymologiske oplysninger, ordforklaringer, realkommentarer og fortolkninger – der til dels også kan bevidne oversættelsesarbejdets tredje fase, fordanskningen. Den velkendte beskrivelse af sproget som latinnært modificeres her, og Ejrnæs fremhæver at oversætteren faktisk

formår at levere en tekstnær, *dansk* oversættelse, det vil sige en oversættelse, der afstår fra at overføre det latinske sprogs særpræg til dansk, men gør brug af det danske sprogs grammatik og syntaks (...) Han formår indimellem at give læseren indblik i nuancer i det latinske sprog og at forklare vanskelige og fremmedartede ord og begreber i den latinske tekst, med andre ord: han hjælper den danske læser med at *forstå* indholdet i den latinske tekst (108-109).

I denne afdeling findes også tre tekstgennemgange, der illustrerer hvordan oversætteren har båret sig ad i forskellige bibelske genrer. Det er yderst oplysende, og det samme gælder behandlingen af en række teologiske kernebegreber (127-129), hvoraf en del – *skaber*, *miskundhed* mfl. – findes i den gammeldanske bibeloversættelse, mens denne tekst i sin behandling af andre begreber vidner om en vis variation og andre gengivelser end dem der bliver enerådende i den senere tradition (fra Tausen 1535 og frem). Ejrnæs skriver andetsteds at de eftermiddelalderlige tilskrifter »tyder på, at Thott 8, 2° har været anvendt som en *bibel* til at læse og fordybe sig i« (165). Denne brug afspejler ikke en indholdsmæssig forbindelse med reformationstidens oversættelsesarbejder.

5 Börje Tjäder (udg.): *Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20, Hand 3* (Uppsala 1994: 136). Denne afdeling af glossaret trækker på en nedertysk bearbejdning af *Catholicon*, og savner ofte svenske ækvivalenter, således også her.

De tillæg af ikke-bibelsk materiale der er indarbejdet i oversættelsen, er genstand for bogens femte kapitel, »Analyse af tillæggene i Gammeldansk Bibel«, der foruden analyser udgiver tillæggene efter håndskriftet. Kapitlet indledes med et kort udsyn over bibelhistorier og bibelkommentarer, der fra nordisk middelalder kendes fra Sverige (Pentateukparafrasen) og Island (Stjórn). Sammenlignet med disse værker er de fem tillæg underligt få, og man undrer sig uvilkårligt over deres intenderede funktion. Hvorfor er kun disse fem – så forskellige – tillæg medtaget i den danske oversættelse? Det vides ikke. Men i sin sammenfatning s. 162f. er Ejrnæs alligevel i stand til at opstille en slags udvikling mellem de første tre tillægs helgendyrkelse af Moses inden for GT's rammer til de sidste tillægs brug af David som kristologisk *figura*:

Men perspektivet udvides yderligere. For i tillæg 5 inddrages 'vi', læserne eller tilhørerne af Gammeldansk Bibel, i det bibelske univers. Der knyttes en relation mellem den bibelske David/Kristus og 'os'. Det betones i slutningen af tillægget, der fremstiller David/Kristus som det moralske forbillede for 'os' (164).

En detalje er det i denne større sammenhæng, at Ejrnæs formentlig ikke har ret, når hun opfatter tillæg 4 som let korruperet med sætningen »Ok forthy badh jomfru maria syn søn at hwn skulde jkke see diæfflæn j syn dødh« som et ubegrundet indskud. Det er en formelt mulig læsning, men *hwn* henviser her (som få linjer senere) til sjælen, og stykkets mening er altså at Maria går i forbøn for den fromme mands sjæl (derved forbliver dog »j syn dødh« mærkelig). Hermed kan tillægget ses som én helhed, og det bliver mere oplagt at lede efter et umiddelbart forlæg i Marialitteraturen end i den patristiske. Der er ikke tale om en Birgittaåbenbaring, men jeg kan ikke bedømme om teksten indgår i den birgittinske litteratur.

Håndskriftets eftermiddalderlige tilskrifter gøres til genstand for analyse i kapitel VI. Det drejer sig om seks tekstafsnit af forskellig længde i håndskriftets første halvdel. Indholdet er primært efterreformatoriske salmer og bønner. Den første på bl. 1r-2r – *Den signede dags* strofe 3-9 – viser at tilskrifterne er tilføjet før håndskriftet mistede sine første sider. Ejrnæs udgiver tilskrifterne og sammenholder dem med udvalgte 1500- og 1600-tals salme- og bønnebøger: Thomissøn, Sthen og *En ny oc fuldkommen Dansk Psalme-Bog / Herhos en liden dog meget nyttig Bønnebog* (1661). Andre kunne formentlig med fordel være konsulteret. Henvisningen til Alterbogen 1556 side 175 (note 38) forekommer ikke helt relevant, da teksten hos Palladius fortsætter helt afvigende fra Thott 8, 2^os formulering. Af noternes henvisninger fremgår det at 1661-salmebogen ikke har været forlæg for tilskrifterne, hvis man skal søge én kilde til disse.

Tilskrifterne er ikke tidligere blevet gjort til genstand for videnskabelig behandling, og Ejrnæs' udgivelse er dermed et velkomment pionerarbejde. Et mere indtrængende (fx palæografisk) forsøg på at datere dem ville have været påskønnet. Nu flimrer billedet noget: I kapitlets titel hedder det vagt »salmer, bønner og bekendelser fra 1500- og 1600-tallet«, mens det i billedteksten til Luthersalmen »Vor Gud han er så fast en borg« (171) hedder »formodentlig i 1600- eller 1700-tallet«. Den første datering virker umiddelbart mest oplagt. Den eneste daterede tilskrift er den mærkelige oplysning »Den 11 septembris Anno 1657: leste leg Icke I denne bogh« (bl. 156r; citeret s. 14 og gengivet s. 15). Denne tilskrift er vist skrevet af en anden hånd end den der står bag tilskriften bl. 3r (gengivet s. 171). Også selve udgivelsen lader desværre noget tilbage at ønske. I den nysnævnte salme skrives konjunktionen *och*, men gengives som *og*, i anden strofes anden linje har Thomissøn og Ejrnæs *snart* (»vÿ er snart offueruunden«), men håndskriftet har en tydelig *l*-krølle der tyder på en interessant afvigelse fra Luthers fokusering på det tidslige aspekt (*bald*). Der kan stå *slæt*, hvis der ikke er tale om en ikke-rettet fejlskrivning. I fjerde linje står tydeligt *Altingest* (ikke *Alting*). Men jeg skal medgive at det ellers er vanskeligt at læse de ofte medtagne marginaltilskrifter. Den bristende akribi er ærgerlig; tilskrifterne yder et interessant bidrag til salmeforskningen, da deres afvigelser fra de kodificerede salmebøger som nævnt kan ses som udtryk for alternativ sangpraksis.

Ved insisterende at betragte oversættelsen som en hjælp for den ukyndige dansker, ikke som et latinistisk misfoster, kaster Ejrnæs fortjent nyt lys over den gammeldanske bibeloversættelse, og ved at fremdrage tillæggene og de eftermidlaldrelige tilskrifter har hun ydet et betydeligt tilskud til udforskningen af Gammeldansk bibel og Thott 8, 2°. Bogen er spændende læsning, og forfatteren skal have stor ros for at have gjort det til tider vanskelige stof tilgængeligt. Læseren behøver hverken teologiske eller filologiske kundskaber for at blive klogere på det bemærkelsesværdige litteraturværk, Gammeldansk Bibel i Thott 8, 2° er.

Simon Skovgaard Boeck

Georg Stubkjær Adamsen m.fl. (red.): Dialekter i rigt mål. Hedensted: Modersmål-Selskabet, 2019. 384 sider. ISBN: 978-87-994137-7-5. Vejl. pris: 200 kr.

I Modersmål-Selskabet har man respekt for dialekter. Det står der ligefrem i formålsparagraffen i vedtægterne. Respekten, ja omsorgen for de danske dialekter

viste sig i selskabets årbog for 2002 med den mistrøstige titel *Dialekter – Sidste udkald?* Den selvstændige udgivelse i 2019, den store bog *Dialekter i rigt mål*, kan læses som et trodsigt svar på spørgsmålet i årbogen: Dialekterne lever skam endnu og måske bedre end for få år siden. Eller er det bare et håb – eller en illusion? Bogen indeholder 18 kapitler, heraf ni om de enkelte danske hoveddialekter fra vestjysk til bornholmsk. Forfatterne er dels sprogforskere og redaktører fra Ømålsordbogen og Jysk Ordbog, dels folk med anden (sproglig) baggrund. Bidragene er derfor fagligt eller personligt prægede eller begge dele på én gang.

En genganger fra årbogen 2002 er Inge Lise Pedersen og hendes store artikel »Hovedtrækkene i de danske dialekter«, med den sigende tilføjelse »frem til 1950« i den let redigerede og nysatte udgave i dialektbogen; det er de klassiske dialekter det drejer sig om. Efter nogle afsnit om overordnede danske dialekttræk indeholder kapitlet en grundig og detaljeret gennemgang af hoveddialekterne fra øst mod vest med lydskrevne og kommenterede tekstprøver. Men det er ikke muligt at høre tekstprøverne, hvoraf nogle bruges ved undervisningen i dialektologi ved Københavns Universitet. Det kan dog godt lade sig gøre at høre prøver på dialekterne, nemlig på hjemmesiden dialekt.dk. Her er tekstprøverne blot nogle andre end dem Inge Lise Pedersen bringer (bortset fra den østmønske). Lidt ærgerligt at muligheden for korrespondens mellem artikel og hjemmeside ikke er udnyttet. Det ville i det mindste have pyntet med en henvisning til hjemmesiden, hvis eller når den mere tilfredsstillende løsning ikke var mulig af ressourcemæssige grunde. Henvisningen til dialekt.dk gives vist først så sent i bogen som på side 281 i Karen Margrethe Pedersens artikel om bornholmsk, og hjemmesiden omtales nærmere på side 341 i Asgerd Gudiksens artikel »Hjælpe midler til dialektale selvstudier«.

Dialektgennemgangen i Inge Lise Pedersens artikel tjener som grundlag og reference for beskrivelserne af dialekterne i de ni ovennævnte enkeltkapitler. Men flere af dem indeholder en selvstændig beskrivelse af den pågældende dialekt, en hjælp til den læser der ønsker at koncentrere sig om sin egen landsdels dialekt. Den specifikke dialektbeskrivelse gribes an på forskellig måde i artiklerne. I Torben Arboes artikel »Østjyske dialekter – Fra Blicher til Smærup Sørensen« opdeles det store østjyske dialektområde på tværs i tre mindre områder, der behandles hver for sig med beskrivelse af dialekterne, herunder vendelbomål, belyst med kommenterede tekstprøver og iagttagelser hos sangere, musikere og forfattere, bl.a. Niels Hausgaard, Allan Olsen og Johan Skjoldborg foruden de i titlen nævnte. Et opfindsomt greb, der også demonstrerer en nyere, populær brug af dialekten. Metoden genfindes i dele af Torben Arboe og Christian Bo Hansens artikel »Nordvestjysk – sprog fuldt af lune«.

Jonas Nygaard Bloms artikel »Sådan siger vi det på Fyn« er en kærlighedserklæring til Fyn, »det fynske regionalsprog« og »den joviale livsstil, der kendeteg-

ner os fynboer« (227). I en muntert causerende stil garneret med sjove småhistorier og replikker fra Fyn, omtales og karakteriseres flere fynske dialekt- og/eller regionalsprogstræk, bl.a. ð-mangel, a for α (i fx *kaffe*), diftonger og tre køn. En underholdende artikel med forsvarlig faglig ballast.

I artiklen »Sønderjysk – Om æ køen sprog« af Elin Fredsted omtaler hun arbejdet med et undervisningsmateriale til skolebrug i Slesvig nord og syd for grænsen, centreret om den sproglige mangfoldighed i grænselandet og med særlig vægt på sønderjysk. Det blev til et såkaldt aktivitets- og undervisningsmateriale, som angiveligt tænkes formidlet af bedsteforældre efter skoletid og af personalet i SFO. Tanken er at præsentere materialet ved eftermiddagsmøder for bedsteforældre. Man bliver imidlertid lidt skuffet når man læser de følgende ret mange sider, som er en fagligt højt kompetent beskrivelse af sønderjysk med »En lille sønderjysk grammatik – for dem der har lyst« og med karakteristikkere af sønderjysk i forskellige områder. Altsammen på et højt fagligt niveau. Men netop fordi bogens hensigt, ud over at oplyse om de gamle danske dialekter, er at pege på fremtidsmuligheder for dialekterne, her muligheden for at bevare sønderjysk som levende sprog, ville man hellere have en præsentation af det omtalte materiale, »Æ åe o synnejysk« (Året på sønderjysk), som der dog er en henvisning til sidst i artiklen. Materialet rummer digte, sange, lege, opskrifter m.m. knyttet til årets 12 måneder og årstidernes festdage og traditioner. Og der er masser af andet stof, fx H.C. Andersens eventyr på sønderjysk. Materialet er omfattende og opfindsomt og egnet også til skolebrug, synes jeg, med muligheder i dansk og andre fag. Hvorfor må vi ikke høre om alt det i artiklen? Elin Fredsteds artikel indeholder et interessant afsnit om at skrive på sønderjysk, hvilket der åbenbart er stigende interesse for i Sønderjylland, specielt på de sociale medier. Der er også udarbejdet skrivevejledninger, bl.a. af forfatteren selv.

I artiklen »Bornholmsk – dansk dialekt med skånske træk« beskriver Karen Margrethe Pedersen bornholmsk i et dansk-svensk sprogligt perspektiv. Klassisk bornholmsk har på den ene side nogle træk der er bevaret fra ældre dansk og kun findes på Bornholm, og på den anden side nogle skånsk/svenske træk. Artiklens konklusion er at »Bornholmsk er en dansk dialekt med en del skånsk/svenske træk. Og skånsk er en svensk dialekt med en del danske træk« (285). Netop dette sidste forhold redegør Mathias Strandberg grundigt for i sin artikel »Vad är danskt och vad är svenskt i Skånes dialekter?« Udgangspunktet for diskussionen er om man kan regne skånsk for en østdansk eller en sydsvensk dialekt, sådan som forskellige sprogforskere har gjort. Strandberg omtaler tre sprogtræk i skånsk der har sproghistorisk og dialektgeografisk oprindelse i Danmark: klusilsvækkelsen, spirantsvækkelsen og infortissvækkelsen. Over for disse danske indslag i skånsk stiller han tre sprogtræk i skånsk der har oprindelse i Sverige, i hvert fald ikke i

Danmark: tungerods-r'et, de tonale accenter og diftongerne (både de ældre og de yngre såkaldte glidljuddiftonger). Strandberg konkluderer i sin fremragende artikel at gammel skånsk dialekt kan betragtes som en del af et dialektkontinuum mellem danske øsmål og sydsvenske dialekter, men han tilføjer at de oprindeligt danske indslag i skånsk efterhånden er marginaliserede eller uddøde, så at skånsk nærmer sig svensk og ikke dansk. Vi kan indføje bornholmsk i kontinuet på linje med skånsk.

Mens dialektbeskrivelserne i de fleste af bogens kapitler er holdt i nutid, skriver Asgerd Gudiksen i datid i sin artikel om »Sjællandsk – kage der ikke er kage«, som vidnesbyrd om en fortidig sprogtilstand, som hun ser tilbage på. Og hun afslutter artiklen med en omtale af en undersøgelse fra 1980'erne af moderne sjællandsk som viser at der kun er ret få sjællandske dialekttræk hos nogle af de undersøgte unge sjællændere, og at andre sprogligt set ikke er til at skelne fra jævnaldrende indfødte københavnere.

Hermed er vi ved dialekternes hensygnen og (snarlige) død, som udførligt beskrevet i kapitlerne med de forstemmende titler »Dialekterne under afvikling siden ca. 1950« af Malene Monka og Inge Lise Pedersen og »Dialekternes død og kulturhistoriske studier« af Viggo Sørensen. Sørensen giver en fremstilling af dialekternes opståen, interne udvikling, nivellering og udskiftning med rigssproget, som funktion af dybtgående samfundsændringer gennem mange århundreder. Dialekternes udvikling og afvikling er på den måde en del af dansk kulturhistorie.

Mens Viggo Sørensen peger på de faktorer der bevirker dialekternes død, opstiller Malene Monka og Inge Lise Pedersen på sprogsociologisk grundlag nogle modeller for de sproglige forandringer i dialektlandskabet i de sidste 100 år. De forløber i flere faser. Først en fase op til omkring 1960 med gensidig dialekttilpasning, dialektudtynding og voksende tilpasning til rigsdansk, hvilket førte til begyndende dannelse af regionale dialekter udbredt hver især over et større geografisk område. Det er en periode præget af regionalisering og urbanisering. Anden fase, efter ca. 1960, indebærer et skift fra den dialekt der endnu var tilbage, til regionale udgaver af rigsdansk, regionalt standarddansk. Artiklen indeholder eksempler på regionale særtræk. Den bringer også nyt om de nyeste sociolinguistiske undersøgelser af dialektbrug, bl.a. på Bornholm, i Nordjylland og i Sønderjylland, dialektgeografiske udkantsområder hvor man har ment at dialekten holder sig bedst. Her skiller sønderjysk sig ud fra de andre, ved at den opvoksende generation bruger sønderjysk som et umarkeret hverdagssprog både i skolen og i fritiden. Det skyldes naturligvis den særlige historiske situation i Sønderjylland, hvor den form af dansk man kendte, sønderjysk dialekt, blev brugt som en markør for dansk sindelag i perioden med tysk overherredømme.

I begyndelsen af februar 2020 ramte en af dialekterne i *Dialekter i rigt mål* landets nyhedsmedier, inkl. TV-Avisen. Det var dialekten i Ditte Zachariassens artikel »Nye sprogvarianter – en aarhusiansk bydialekt«. Hun bruger ordet bydialekt og ikke etnolekt for at frigøre betegnelsen for konnotationer i retning af noget særligt etnisk eller eksotisk knyttet til kun indvandrere. Bydialekten i Aarhus Vest og Syd beskrives som en form for regionalt østjysk, men med to særtræk: et udvidet repertoire af syntaktiske muligheder (jf. eksemplet »i år jeg ringede til banken«), og et særligt prosodisk mønster (der gives en henvisning til lydclip på Modersmåls-Selskabets hjemmeside, men dem har jeg ikke kunnet finde). Der skitseres også nogle flere karakteristika. Ditte Zachariassens studie følger sig ind i rækken af undersøgelser af moderne storbysprog i Danmark og andre lande.

I deres artikel omtaler Monika og Pedersen en model for overgangen fra dialekt til standardsprog der længe har gjort sig gældende: en urbanisering med københavnsk som udgangspunkt for sprogforandringer i provinsen. Ikke blot over- og middelklassens københavnsk, men nu snarere lavkøbenhavnsk, som unge mennesker forbinder med dynamik og effektivitet. For Michael Ejstrup, i artiklen »Dialekter – aldrig i ro, altid på vej«, er den københavnske dialekt modstanderen som undertrykkende sprognormerende faktor, understøttet af »sprog-giganter« som folkeskolen, DR og andre toneangivende institutioner. De samme toner slår han an i motiveringstalen ved overrækkelsen af Modersmål-Prisen 2019 til den sønderjyske sanger og sangskriver Rikke Thomsen. Der falder også i begge hans bidrag nogle hib til især københavnske sprogforskere, som påstås at have dømt dialekterne ude og endda døde. Det er også rigtigt at nogen fra det hold har kaldt dialekterne uddøde, eftersom forældre ikke længere opdrager deres børn til at tale dialekt. En anden har lanceret den H.C. Andersen-inspirerede sentens »Dialekter forgår, men egnspræget består«. En tredje mener at skønsmæssigt under 5 % af befolkningen taler dialekt. Man må imidlertid medgive Michael Ejstrup og de andre folk bag *Dialekter i rigt mål* at der er lyspunkter i mørket for de danske dialekter: et stadig levende sønderjysk, folk der skriver på dialekt på nettet, kurser i dialekt i Nordjylland og på Bornholm, populære sangere og musikere der optræder på dialekt, og i al almindelighed et behov for nære relationer og fællesskab i en tid med internationalisering og digitalisering. Alligevel: Hvis begrebet dansk dialekt udstrækkes til at omfatte sprogbrug med selv det mindste indslag af lokalt farvede sprogtræk, mister det sin oprindelige mening. Så er regionalt standarddansk en mere rammende betegnelse, og billedet af det gamle dialektlandskab – som et meget lille mindretal af gamle og ældre dialekttalende, især på landet, på en helt dominerende baggrund af varianter af regionalt standarddansk – vil være mere dækkende, dog med Sønderjylland som en undtagelse, hvor dialekten stadig er levende, også hos børn og unge.

Dialekter i rigt mål – bemærk titlens trodsige finte i forhold til det fjendtlige rigsmål – er en bredt anlagt, meget interessant bog med oplysende stof både om de klassiske danske dialekter, deres udvikling frem mod nutiden og deres øjeblikkelige status. Også resultater af ny sprogforskning formidles, i overensstemmelse med Modersmål-Selskabets formålsparagraf. Som rimeligt er, kæmpes der i bogen en kamp for holdningen til dialekterne og for deres overlevelse, med rigssproget som modstanderen. Som tegn på at bogen har vakt opmærksomhed – eller skyldes dén snarere mediernes omtale af den nye dialekt i Aarhus? – er der et interview med Michael Ejstrup i Weekendavisen den 14. februar 2020. Her bliver han spurgt om, hvad der er sket siden man udgav årbogen 2002, *Dialekter – Sidste udkald?* Han svarer: »Den dommedagsprofeti ... den har man nok måttet tage op til revision, for så galt gik det ikke helt.«

Kjeld Kristensen

Stephan Michael Schröder: Literatur als Bellographie. Der Krieg von 1864 in der dänischen Literatur. Berliner Beiträge zur Skandinavistik Band 22, Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität Berlin, 2019. 515 sider. ISBN: 978-3-93406-37-9. Vejl. pris: 328 kr.

1864-krigen er inden for de seneste ti år blevet aktualiseret i Tom Buk-Swientys historieformidling og Ole Bornedals tv-serie, men hører nok alligevel for de fleste til en fortid, der ikke længere har en vital forbindelse til nutiden. Modsat verdenskrigene i det 20. århundrede, der med deres moderne krigsførelse, folkedrab og geopolitiske konsekvenser synes del af vores eksistens på en fundamental måde, er 1864 en museal og gammeldags krig. Den er historie, men hører ikke til vores kulturelle erindring. Denne modsætning mellem 'erindring' som en aktiv og subjektiv relation og 'historie' som en videreførelse af tradition og legitimation af et nationalt fællesskab kan netop siges at gøre sig gældende for 1864 og litteraturen om den dansk-preussiske krig. Den er en helt central komponent i vores nationalstatslige grundlæggelsesmyte. Med nederlaget i 1864 skabtes i den danske homogene småstat og en selvforståelse i kontrast til det store tyske kejserrige (fra 1871). Hvor et militaristisk, disciplineret Tyskland kørte afsted mod to verdenskrige, blev Danmark lille og neutralt, men udviklede sig til gengæld til et trygt og demokratisk velfærdssamfund. Det grundlæggende spørgsmål i en undersøgelse af skønlitteraturen om 1864 fra dengang til nu bliver så, om 'historien' kan være

motor for kunst – kan der skabes god kunst ud af national historie, eller kræver det noget andet, netop erindringens intensitet? Det er utvivlsomt de første 50 år efter krigen, der er de litterært set mest produktive, men Schröder forfølger med stor viljestyrke, akribi og æstetisk tålmod sporet hele vejen op til i dag.

Stephan Michael Schröder er professor i skandinavisk litteratur ved Köln Universitet og en af de førende eksperter i dansk stumfilm. Hans undersøgelse er omfattende, grundig og følger tysk akademisk tradition med en systematisk og diskuterende afgrænsning af forskningsfelt, metode, materiale og formål. *Bellografi* er selve disciplinen og betegner krig som genstand for litterær fremstilling og den dertil hørende refleksion over, hvad krig er og hvordan den (kan) fremstilles. Bredt defineret beskæftiger den litterære bellografi sig med fænomener og erfaringer relateret til krig og krigskontekst. Det kan være fremstilling af fronten eller livet bag fronten, af hverdagen og det civile livs forandring eller af de politiske aktører. 1864-bellografen omfatter i Schröders arbejde 38 romaner, tre prosabind, ni fortællinger, 16 digtcykluser, versepar eller digtsamlinger og otte teaterstykker. Dertil kommer over hundrede lejlighedsdigte og sangtekster, ofte publiceret som skillingstryk i kæmpestore oplag. Desuden inddrages i to ekskurer dels stumfilm om 1864, dels libretti til tre musicals og dermed anlægges en spændende tværmedial tilgang. Han stiller ét hovedspørgsmål og to bispørgsmål til dette omfattende materiale: Hvilket krigsnarrativ udformer teksten? Og dernæst: Hvordan er forholdet mellem *histoire* og *discours*, dvs. mellem indholds- og forside, som ofte implicerer spørgsmålet om fremstillelighed (om krigens kaos og gru kan udtrykkes, om sproget slår til) samt endelig: Hvilken kropsfremstilling gør sig gældende (i en socialhistorisk optik af kroppen som kulturelt variabel, jf. teoretikere som Foucault, Elias, Butler og Bourdieu) og hvordan fungerer kroppen som metafor, både den individuelle (soldater)krop og folket som kollektivkrop? Besvarelsen af de to bispørgsmål bliver afgørende for indordningen af narrativet, som enten kan være heroiserende-nationalistisk eller kritisk-refleksivt. I de første årtier efter krigen og helt frem til 1914 kæmper de to narrativer om dominansen: På den ene side finder man forsøget på at tilskrive politisk og mental mening til krigen og nederlaget, ofte med brug af en mimetisk og realistisk fremstillingsform – på den anden side en kritisk diskurs, der afslører krigens meningsløshed og inhumanitet, ofte med brug af et innovativt formsprog (en brudt syntaks, fragmentering, anakroni, polyfoni etc.). Denne skematiske opdeling i pro og kontra krig med tilsvarende brug af en traditionel eller modernistisk æstetik, som kendetegner den bellografiske forskning, synes normativt begrænsende, og det er især analyserne af hybridværkerne, der går på tværs af kategorierne, som er interessante.

Når vi kommer frem til det 20. århundrede, er der perioder helt uden interesse for 1864. Her er konjunkturen afhængig dels af Danmarks forhold til Tyskland,

dels af vores rolle som krigsførende nation: Der skrives igen bøger om 1864 i perioden fra 1930 til 1950 pga. nazismen og besættelsen og dernæst fra 1980'erne pga. en ny aktivistisk krigsindsats og en re-nationalisering af litteraturen.

Først kortlægger Schröder den heroiserende krigslitteratur hos en række forfattere, der fremstiller offerdøden for fædrelandet som meningsgivende (med en tilsvarende idealiseret kropsdiskurs) og etablerer selvfortællingen om danskerne som det lille og uskyldige folk: Diderik Johansen, Vilhelm Dinesen, F.P. Rist, Laura Kieler, Martin Kok, Carit Etlar, Rasmus Hansen, Carl E. Simonsen og Marie Fabricius m.fl. Imidlertid er det Holger Drachmanns litterære rejseberetning (og hermed bryder Schröder faktisk med sit skønlitterære selektionsprincip) fra Nordslesvig *Derovre fra Grænsen* fra 1877, der optager mest plads. Med undertitlen *Strejftog over det danske Thermopylæ (Als-Dybbøl) i April Maaned 1877* analogiserer Drachmann de danske soldaters kamp mod preusserne og østrigerne med spartanernes berømte kamp mod perserne i slaget 480 f.Kr., som er en i krigslitteraturen udbredt figur. Alligevel er Drachmann ikke rendyrket helteideologisk, fordi han også er statskritisk.

F.P. Rists *En Rekrut fra 64* fra 1889, der fik status som klassikeren om 1864 med mange genoptryk i samtiden og senest i 1989 med et nationalistisk forord af Ebbe Kløvedal Reich, befinder sig også på grænsen mellem kategorierne. Den bekræfter krigens mening, men ikke med en fremstilling af krigs- og kampscener. Derimod beskriver den for første gang i dansk sammenhæng soldaterlivet bag fronten og dermed krigens uglamourøse hverdag, influeret af Lev Tolstojs Sebastopol-fortællinger, der udkom i dansk oversættelse i 1884.

Først i 1880'erne sætter det decideret kritiske modnarrativ til heltefortællingerne sig igennem, indledt af J.P. Jacobsens *Niels Lyhne*, om end selve krigen som bekendt kun optager få sider. Netop dette forhold undrer Schröder, der diskuterer hvorfor Det Moderne Gennembruds forfattere ikke udviklede et originalt æstetisk krigsnarrativ. Den eneste krigsdeltager i Brandes' hær var Erik Skram, der i *Gertrude Coldbjørnsen* (1874) bruger krigen indirekte og som et psykologisk resonansrum for personerne og deres kærlighedshistorie, men ikke fremstiller den som sådan. Det gør han først uden for romangenren med sine erindringer *Hinsides Grænsen* i 1887. Heller ikke hos Sophus Schandorph afsætter krigen sig som et form- og indholdsmæssigt nybrud, og Georg Brandes foretrak med sit litteraturprogram den i dag ret ukendte Rists realisme for Bangs impressionisme. Det er først sidstnævnte – med en forløber i Bertel Elmgaards *Stille Egne* (1885) – der praktiserer den nye kritisk-refleksive modus. 1864 udgør dermed med Schröders term en *ellipse* i Det Moderne Gennembrud (snævert forstået som Brandes' gruppe). Det skyldes ikke, at de alle er pacifister, tværtimod, men dette tomrum i skønlitteraturen kan evt. forklares med en vis desorientering hos forfatterne, der

hverken kunne identificere sig med den nationalliberale ejderpolitiske drøm om at genvinde hele Slesvig eller med den konservative melankoli over den tabte helstat. Og i den offentlige debat afløses 1864 efterhånden af andre, mere akutte danske temaer såsom det danske forsvar og den danske befolkning i Nordslesvig.

Herman Bang får en god bid af det samlede sidetal i kapitlet om den kritiske krigsdiskurs, og her kan man få en koncentreret analyse af *Tine* som bellografi og få et gensyn med dette mesterværk, som er et formæssigt nybrud og som den første har en kvinde som fokaliseringsinstans. To år senere skriver den første kvinde om 1864, nemlig Massi Bruhn, der i romanen med den ironiske titel *Alt for Fædrelandet* (1891) giver en pacifistisk orienteret skildring af flere generationers forhold til krigen, inspireret af *Die Waffen nieder!* (*Ned med Vaabnene*) skrevet af den østrig-ungarske forfatter Bertha von Suttner, der i 1905 fik Nobels Fredspris. Et usædvanligt perspektiv på 1864 anlægges af Gyrithe Lemche i *Naadsens Aar* (1906), der med en godsejer i Holsten som hovedperson er fortaler for den flersprogede og prænationale helstat – i stil med den tyske forfatter Theodor Fontanes antipreussiske roman *Unwiederbringlich* (1891) om optakten til 1864. En anden interessant kombination af diskurser foretager Carl E. Simonsen, der i sin nationalistiske antikrigsroman *Grænsefolk. Billeder fra 64 og Tiden der fulgte efter* (1899) vil befri det urdanske Slesvig for germanisering. Omkring 1900 er det danske mindretal på dagsordenen, selvom både 1864 og grænsen regionaliseres og dermed marginaliseres i den nationale kulturelle erindring. Til gengæld vinder det nye medium filmen frem, som kan vise krigens slag, massescener og multiperspektiver på måder, som bogen ikke formår. Dansk filmproduktion var verdensførende omkring 1910, og Schröder gennemgår de tre vigtigste danske stumfilm om 64, som alle har en heroiserende handlingsgang, men er spændende materiale af andre grunde. Kapitlet giver en koncentreret indføring i alle de aspekter, der hører til udforskningen af stumfilm. Foruden selve billedanalysen omfatter det fx distribution, markedsføring, filmplakater og selve visningen inkl. musikledsagelse samt billedsidens bevidste referencer til kendte historiemalerier. I alle tre film vises bombardementet af Sønderborg som en tydelig trickscene, hvor en malet by bombes, mens et ødelagt værelse ses i forgrunden, hvilket vidner om et moderne behov for en visualisering af krigen, hvor primitiv den end måtte være.

Først i 1930'erne og frem til 1950 bliver det dansk-tyske konfliktstof igen aktuelt, men 1864 overskygges naturligvis efter 1945 af litteraturens 3-400 værker om Anden Verdenskrig (frem til år 2000). Filmatiseringen af *Tine* i 100-året for 64 har ingen kulturel effekt, og der er pause indtil 1984, hvor Schröder afgrænser en fase frem til 2014 afsluttende med Bornebalds erindringspolitisk initierede tv-serie. Hvorfor dukker denne glemte krig nu op igen? Krigsinteressen styres af to

tendenser, som Schröder benævner »internationalisering og renationalisering« og situerer i konteksten af 1980'ernes NATO-oprustning og Danmark som krigsførende nation fra 1990-91 med Irakkrigen. Internationaliseringen gælder også det litterære felt, hvor bellografien er bestemt af en international pacifistisk diskurs, ifølge hvilken krig er meningsløs. Dermed gælder i samtidslitteraturen et tredje krigsnarrativ: *desillusionsnarrativet*. Til en vis grad Gynther Hansen men særligt Claes Johansen trækker på denne diskurs i sine romaner om 1864, hvor han desuden bruger grænselandets flydende dansk-tyske identiteter og flersprogethed til en diskussion af national identitet og homogenitet. *Renationaliseringen* ses i romaner af Hanne Reintoft og Lone Mikkelsen, der beskriver 1864 som den positive begyndelse på den særlige danske samfundsudvikling (Schröder henviser her til det sociopolitiske begreb *Danish exceptionalism*), og i ekstrem form hos modstandsmand og forfatter Per Mortensen (1924-2012), der i sine værker udgivet på eget forlag modstiller dansk frihed med tysk despoti. Den samme renationaliserende tendens findes i øvrigt i de nyere musicals, bortset fra Erling Jepsens mere desillusionerede og ironiske libretto til musicalen *1864 – den sande historie* (2014). I et afsluttende kapitel diskuterer Schröder, om den fikcionaliserede historieskrivning (eller narrative nonfiction) med prominente repræsentanter som Ulrik Langen, Peter Øvig Knudsen og svenske Peter Englund har overtaget krigsromanens rolle. Tom Buk-Swientys to bøger *Slagtebænk Dybbøl* (2008) og *Dommedag Als* (2010) står i centrum af analysen, og Schröder viser dobbeltheden i, at Buk-Swienty på den ene side vil bidrage til et opgør med 'Dybbøl-syndromet' forstået som den ubearbejdede fortidsforestilling om det uskyldige lands tapre kamp mod overmagten – og på den anden side især trækker på en af de ældste historiske fremstillinger af 1864 af den radikale historiker Niels Neergaard: *Under Junigrundloven* (1889-1916, genoptrykt 1973).

Det er i dag tilsyneladende hverken i historieskrivningen eller skønlitteraturen, men derimod i netop denne hybridform mellem fakta og fiktion, at 'forhandlingen' af fortiden og 1864 har mest gennemslagskraft. Schröder afslutter ganske vist sin bog med et redningsforsøg af litteraturen og et kapitel om den svenske 1864-roman *Imago* (2003) af Eva-Marie Liffner, der hermed anbefales. *Literatur als Bellographie* er en imponerende grundig undersøgelse, der afdækker hele feltet af 64-litteratur og også udbedrер hullerne i Cai M. Woels oversigt i *1864 - et Hundredårsminde* (1964). Det kræver en vis udholdenhed af læseren, at Schröder afstår fra at sondre mellem kanonisk og ikke-kanonisk, skidt og kanel. Alt behandles, uanset virkningshistorie og indflydelse i det litterære felt eller på den offentlige debat. Inddelingen i de tre krigsnarrativer er brugbar, ikke mindst fordi den også synliggør brud og begrænsninger. Litteraturens rolle i den kulturelle erindring står i centrum i bogen, og Schröders analyser inviterer læseren med ind i overvejelser

over det komplekse emne dansk selvforståelse, national identitet og succesfuld nederlagskultur som følge af 1864. Man kan med fordel udvælge kapitler i bogen alt efter interesse og også bruge den som opslagsværk. Både den omfattende bibliografi og registeret er hertil meget værdifulde.

Anna Sandberg

Torsten Bøgh Thomsen: Skyggepunkter. Menneske, natur og materialitet i H.C. Andersens forfatterskab. Forlaget Spring, 2019. 346 sider. ISBN: 978-87-93358-66-9. Vejl. pris: 299,95 kr.

Det kræver et vist mod at kaste sig over en forfatter som H.C. Andersen, som er omgærdet af en forskningstradition, der er ligeså stor som Rundetårn. Især når man som Torsten Bøgh Thomsen genfortolker Andersen med perspektiver fra forholdsvis nye forskningsfelter såsom økokritik, posthumanisme og nymaterialisme.

Thomsen er adjunkt i Litteraturvidenskab på Syddansk Universitet. *Skyggepunkter* er en omskrivning af hans ph.d.-afhandling, et studie indleveret ved SDU i H.C. Andersen Centrets regi, og ambitionen heri er at nuancere forståelsen af Andersens forfatterskab og aktualisere det i forhold til samtiden – nærmere bestemt i forhold til den aktuelle klimakrise.

Men hvad har Andersen dog at gøre med klimakrisen, og hvad sker der med forfatterskabet, når det læses med afsæt i økokritiske og materialitetsorienterede teorier?

Det indledende udgangspunkt i *Skyggepunkter* er, hvilken art forfatter Andersen er. Er vores kendskab til og omgang med Andersen præget af for meget hygge og idyl, og burde vi i stedet være mere opmærksomme på det særegne og ambivalente i forfatterskabet? I forhold til dette spørgsmål er det Thomsens pointe, at betoningerne af nogle yderpunkter i forfatterskabet til tider bliver for dominerende, hvorfor blikket for forfatterskabets kompleksitet mistes. Det gælder eksempelvis, når Andersen udelukkende opfattes som en børnebogsforfatter, når hans biografi bliver en fortolkningsnogle for forfatterskabet, eller når værker som »Klokken« (1845) eller »Danmark, mit Fædreland« (1850) læses på en sådan måde, at forfatterskabet alene fremstår som værende universal- og nationalromantisk.

Det er gennemgående i *Skyggepunkter*, at når Thomsen læser Andersen, er fokus rettet mod, hvordan teksterne altid er fulde af ambivalens, ironi og klichéer,

der peger i en anden retning end det idylliserende og entydige. Andersen er mere mørkromantiker i tråd med Friedrich Schlegels romantik, som er optaget af ambivalenser, ikke-identitet, det arabiske og modsætningsfyldte. Det vil sige, at Andersen placeres i samme kategori som eksempelvis de tyske romantikere E.T.A. Hoffmann og Ludwig Tieck og deres mere dunkle og ironiske tekster.

Denne tolkningspræmis betyder, at Thomsens læsninger er rettet mod, hvordan gensidigt udelukkende paradigmer sameksisterer i Andersens forfatterskab. Med paradigmer menes eksempelvis universalromantik, kristendom eller naturvidenskab. Således leger Andersens tekster »produktivt« med paradigmer i opposition til hinanden, dvs. bringer disse ind i et »loop«, hvorfra de kaster indsigter såvel som nonsens af sig. En sådan modus gør op med etablerede paradigmatiske tankestrukturer, fordi disse stødes sammen på måder, der skaber nye perspektiver på, hvad eksempelvis natur, romantik, materialitet, videnskab og kunst er.

Dette udgangspunkt betyder, at når Thomsen panorerer ud over forfatterskabet, bliver det »vanskeligt at finde ren universalromantik, og billedet af Andersen som idealistisk romantiker svært at opretholde« (13). Hertil kan man stilfærdigt spørge: Hvem er det, Thomsen polemiserer imod i indledningen? Den store forskningstradition omkring Andersen synes i høj grad at være optaget af forfatterskabets uophørlige iscenesættelse af det mangetydige og ambivalente.

Hvorom alting er, så afføder dette udgangspunkt et mere interessant spørgsmål: Hvad har dette syn på Andersens forfatterskab at gøre med klimakrisen? Det er her, at ambivalensen, sammenstødet eller loopet i Andersens tekster er vigtige. Denne modus, argumenterer Thomsen, er interessant i klimaforandringernes tidsalder, fordi det nedbryder de binære modsætningspar, som strukturerer menneskelig tænkning og selvforståelse. Andersen skriver nemlig med en kritisk bevidsthed omkring naturen med »en skepsis over for forestillingen om mennesket som verdens midtpunkt« samtidig med, at hans tekster rummer en stor »sensibilitet over for det materielle« (12). Argumentet er, at de ambivalente beskrivelser af naturen, af kristendommen, af det filosofiske og af naturvidenskaben i Andersens tekster er vigtige at fremdrage, fordi vi hermed får øjnene op for, at mennesket ikke indtager en særstatus i forhold til omverdenen, og at naturen ikke blot er et grønt og harmonisk rum, hvori der findes en transcendent mening:

Tesen er, at naturen løsrives fra en fastlåst forståelse af den som en samling statiske objekter, der konkret og kunstnerisk kan regnes ud og udnyttes/repræsenteres. Ligeledes bliver den traditionelle forståelse af mennesket placeret i toppen af et hierarki i eksistensen kompliceret. Det er to tematiske konstanter, der findes fra forfatterskabets debut til og med dets allersidste tekst (16-17).

Andersens tekster er altså behjælpelige med at dekonstruere vores antropocentriske – og dermed miljøskadelige – tankesæt. Men – og det er vigtigt at pointere – Thomsen lader ikke sine analyser ende i dekonstruktion, men fremhæver hele tiden teksternes pluralistiske og materielle verdensforståelser (se nedenfor).

Således indskrives *Skyggepunkter* sig i en tendens inden for humaniora i disse år, hvor udbredte antropocentriske teoridannelser vendes ryggen. Dette gælder i særdeleshed en økokritiker som Timothy Morton, som Thomsen er meget inspireret af, men også teoretikere som eksempelvis Jane Bennett og Timothy Clark er toneangivende her. Fælles for disse er, at de sætter klimakrisens udvikling i relation til et traditionelt antropocentrisk tankesæt, som de søger at tage luften ud af. Økokritikken er netop interesseret i menneskets forhold til miljøet ud fra idéen om, at litteraturanalyser bidrager til forståelsen af, hvorfor vi er havnet i klimaforandringernes tidsalder, samtidig med at sådanne analyser kan være med til at nytænke vores forståelse af det økologiske, måden hvorpå vi tænker vores placering på Jorden mv.

Det er også på den baggrund, at Thomsen allierer sig med nymaterialistiske og posthumanistiske teoridannelser. For nymaterialisterne er det vigtigt at medtænke alle de ting og relationer, vi indgår i hele tiden. Dette fordi ikke kun mennesket har agens, det har det materielle (fx smartphones, elektricitet, pesticider) også. Det immaterielle (værdier, tanker) og det materielle (miljø, objekter) betinger hinanden i en ligeværdig vekselvirkning. Det betyder, at antropocentriske forestillinger om, at verden kan inddeles i dikotomier og hierarkier, hvor menneskets tanker og værdier står over det materielle, ikke lader sig opretholde. I en økokritisk sammenhæng er nymaterialismen derfor attraktiv, fordi den vil en ny ontologi, hvor mennesket ikke sættes i centrum eller tildeles særstatus. En sådan relationel eller flad ontologi udgør netop kernen i den økologiske tanke: at alt hænger sammen med alt andet. Hermed sættes den traditionelle humanisme under pres, og dette perspektivskifte kan også kaldes posthumanistisk. Posthumanisme er ikke nødvendigvis lig med antihumanisme; det handler snarere om at udvide et entydigt antropocentrisk perspektiv på verden som altings udgangspunkt. Dette til fordel for analyser, som eksempelvis inkluderer geologiske, evolutionære, teknologiske, bakterielle mv. perspektiver på, hvad et menneske er, hvad klimakrisen er osv.

Med afsæt i disse teorier er Thomsen interesseret i, hvordan materialiteten gør noget i Andersens tekster; hvordan det sociale og materielle, kultur og natur, sprog og miljø gensidigt konstituerer hinanden. Dette må siges at være et både interessant og vedkommende litteraturhistorisk ærinde.

Spørgsmålet er nu, hvad der sker, når denne tolkningspræmis møder litteraturen? Sagt på en anden måde: Hvad sker der, når mørk romantik, ambivalenser, det

ironiske, økokritik, nymaterialisme og posthumanisme møder Andersens tekster? Her melder sig to forhold, som er vigtige at fremdrage.

For det første: Økokritikken vender sig fra sin begyndelse mod litteraturhistoriens kanon og insisterer på at læse denne på ny. Dette er også ærindet i *Skyggepunkter*. Bogen er en verdensvendt litteraturhistorie, og de mange diskussioner af forholdet mellem romantik og nyere teorier, som er skitseret ovenfor, åbner for interessante aspekter i Andersens forfatterskab, fordi Thomsen er god til at se det skæve, flygtige og underbetonede i mange af hans tekster. *Skyggepunkter* viser os, at vi i Andersens tekstunivers kan få fornemmelsen af, at verden ikke er så overskuelig, som vi troede – og bogen insisterer derfor på, at kunsten ikke blot rummer muligheden for, at vi som læser begynder at opfatte verden anderledes, men også at behandle den med større ydmyghed. Dette vigtige økokritiske budskab står so-leklart i *Skyggepunkter*.

For det andet spænder bogens tolkningspræmis imidlertid ben for sig selv visse steder. Optagetheden af at vise, hvordan Andersens forfatterskab sammenstiller »paradigmer i kontraster« med henblik på at fremvise en økokritisk pointe om, hvordan kunst »kan pege på ikke-hierarkiske forståelser af verden« gør, at Andersen står tilbage som en meget filosofisk forfatter. Jeg tror, at det skyldes, at *Skyggepunkter* netop er så tesebåret. Det betyder, at Thomsen har tendens til at finde det i Andersens tekster, som han leder efter: dissonanser, ironi, fremmedhed. Jeg er ikke uenig i, at dette kan anskues som et kunstnerisk potentiale, men teksterne har hermed også tendens til at blive forvandlet til filosofi, der alene dekonstruerer antropocentriske dogmer.

Bogen er inddelt i seks kapitler, hvor det første kapitel er teoretisk, og de næste fem udgør kronologiske læsninger af udvalgte dele af forfatterskabet.

Kapitel ét argumenterer for Andersens historiske relevans, når det kommer til at aktualisere klimaforandringerne. Med udgangspunkt i Morton og økokritikeren Kate Rigby viser Thomsen, at den romantiske periode ikke blot idéhistorisk og æstetisk, men også materielt-økologisk forandres radikalt.

Derefter zoomes ind på måden, hvorpå Andersens forfatterskab tilpasser sig disse forandringer. Immanuel Kant er bl.a. en del af denne historie. Med hans idé om, at vi ikke kan erkende og sige noget om tingen i sig selv, dens *an sich*, fødes en romantisk ambition om at ville hele og overkomme denne erkendelsesmæssige begrænsning. Særligt kunstneren ophøjes i dele af romantikken til et unikt væsen, der eksempelvis evner at overskue og gennemskue naturen. Andersen falder imidlertid ikke for denne ensidighed, dvs. en idealistisk idé om, at det er kunstens opgave alene at skildre en ideel virkelighed, men placerer sig – som nævnt – i en ambivalent position. Hvor eksempelvis naturen ved første øjekast nok mimer naturidyl og helhedstanke, dekonstruerer Andersen sine

egne naturbilleder og spørger således til, om mennesket også er alt det, det tror om sig selv. Her viser Thomsen, hvor indlæst han er i både den danske og tyske romantik, og han argumenterer overbevisende for, hvorfor netop romantikken er den moderne periode, som man må vende tilbage til for at forstå, hvorfor vi er havnet i klimaforandringernes tidsalder.

Herefter skriver Thomsen om økokritik, dvs. om bogens overordnede metodiske tilgang. Dette afsnit forekommer tungt, fordi Thomsen er så optaget af, hvem der er *hot or not* inden for økokritikken. Således kritiseres eksempelvis dybdeøkologien, og især det som kaldes økokritikkens første bølge, nemlig økokritiske pionerer som Lawrence Buell og Jonathan Bate. Her gentages en række kritikpunkter, som også kendes fra de fleste nyere introduktioner til økokritik. Således kritiseres disse økokritikere for at have en »udpræget instrumentaliserende tilgang« til litteratur, hvilket er dårligt, fordi denne er forpligtet »på en bestemt funktion og etik« (37). Her kunne man ønske sig, at Thomsen var mere optaget af sit eget litterære ærinde. For er der netop ikke en fare for, at Thomsens tolkningspræmis og højt anlagte teoriniveau, ender det samme sted?

Dertil kommer – meget overraskende – at den norske digter Espen Stueland hives ind og kritiseres for, at han angiveligt mener, at økokritikken ikke må stivne i formalisme og dekonstruktion. Når Stueland skal ind, er det fordi, Thomsen bruger ham som stråmand til at komme frem til en pointe om, at økokritik skal handle ligeså meget om form som om indhold. Men hvor mange økokritiske sværvægttere fra og med økokritikkens anden bølge, dvs. omkring det nye årtusindes begyndelse, er egentlig uenige i dette synspunkt? Og er det rigtigt, at Stueland er så entydigt afvisende over for dekonstruktion og formalisme?

I kapitel to diskuteres det tidlige forfatterskabs positionering i forhold til romantikken med afsæt i en længere analyse af *Fodreise* (1829). Thomsen fremhæver her, hvordan ungdomsværket rummer ontologiske overvejelser i form af naturvidenskab, teologiske diskussioner af kristendommens placering i dette naturvidenskabelige verdensbillede samt kritiske overvejelser over, hvad det menneskelige er, dvs. hvordan det er indlejret i den materielle virkelighed. Igennem det hele løber et anti-mimetisk oprør mod genrekonventioner, forvirring af fortælleforhold, intertekstualitet og metapoetiske diskussioner om, hvad kunst er, og hvordan den kan udtrykke de ontologiske, metafysiske og menneskelige temaer, som er til stede i *Fodreise*. Thomsen viser her, at disse diskussioner aldrig kondenserer sig i entydighed, men holdes aktive og levende af Andersens ambivalente æstetiske modus. Dette med henblik på at understrege det, Morton kalder *mørk økologi*, dvs. en betragtningsmåde, som fremhæver *ikke-identitet*, at »mennesket er radikalt fremmed for sig selv og for verden, som derfor ikke kan udtømmes ad hverken kunstnerisk, videnskabelig,

erfarings- eller sansemæssig vej« (54). Det handler hermed om at udvide vores forståelse for det økologiske, dvs. at understrege en flad ontologi eller det, Morton kalder *the mesh*.

Også kapitel tre vægter teksternes forbindelse til det idéhistoriske højt. Her er det natursynet, naturbeskrivelserne og disses forbindelser til romantikken, som behandles i rejselitteraturen som eksempelvis *Improvisatoren* (1835), *En Digters Bazar* (1842) og i eventyrene »Nattergalen« (1844) og »Klokken«. Overordnet set handler kapitlet om, hvordan mange af hovedpersonerne i teksterne er viklet ind i fysiske omgivelser, der fratager dem agens og gør modstand. Dette understreger ifølge Thomsen en økokritisk pointe om kompleksitet og sætter spørgsmålstejn ved menneskets evne til at mestre både omgivelserne og sig selv.

Fokus er på mørk natur og metanaturbeskrivelser, og hvordan Andersen blander disse med romantiske, idealistiske og grønne naturbeskrivelser. Her er Thomsen virkelig på hjemmebane, når han fremhæver alt det i Andersens natur- og miljøbeskrivelser, man ikke får med, når man alene har idealistiske og grønne læsebriller på. Her fremdrages eksempelvis alle de hæslige og ulækre skildringer af Venedig, som optræder i *Improvisatoren* (1835). Dette med henblik på at vise, hvordan natur aldrig er adskilt fra kultur, natur er aldrig et enten-eller, men altid et både-og.

I næste kapitel drejer det sig om tingseventyr som eksempelvis »Den flyvende Kuffert« (1839), »Stoppenaalen« (1845) og »Pen og Blækhus« (1859), og hvordan disse tekster tematiserer forholdet mellem menneske, ting og materialitet. Det er her, at de nymaterialistiske og posthumanistiske perspektiver for alvor bringes i spil.

Ofte læses disse eventyr som allegorier på mennesker, men Thomsen mener, at sådanne læsninger kun er optaget af et aspekt af de måder, materialerne fungerer på. Han supplerer denne læsestrategi med en opmærksomhed på, hvordan disse eventyr har en særlig lydhørhed over for tingenes specifikke materialitet. Tingene bliver aldrig helt subjekter hos Andersen, fordi de bevarer noget af deres tingslighed og er bundet af de kvaliteter, deres materielle træk indebærer. Tingene befinder sig – hvilket er *Skyggepunkters* ledemotiv – i en mellemposition eller en »uafgørelighed«, så de ikke kan oversættes direkte tilbage til det menneskelige, hvorfor de peger på, at det menneskelige måske ikke er så autonomt, som vi normalvis antager.

Det lyder meget interessant, og jeg vil bestemt mene, at Thomsen har fært en del af vejen her. Men der er noget, der skurrer, noget med kapitlets form måske. Sådant her lyder eksempelvis en nymaterialistisk og posthumanistisk tolkning af »Kjærestefolkene« (1843), når Thomsen iagttager, at Toppen i eventyret undrer sig over, om Bolden springer højt og vildt på grund af længsel, eller fordi den har en prop i livet:

Som tingseventyrene i det hele taget, er fortællingen optaget af materialitet og overvejelser om, hvad det vil sige at være lavet af safian, mahogni, at blive forgyldt, at have en prop i livet, at få slået et kobbersøm i sig og at blive efterladt i tagrenden og sive i årevis. Der er assemblager¹ og materielt-diskursive intra-aktioner. Materien transformerer sig selv og bliver transformeret af udefrakommende påvirkninger, hvoraf kun nogle er menneskelige, og det medfører tilsvarende ændringer af deres interne, sociale relationer. (...) Materialerne er ikke faste, men transformative, og snarere end at præsentere identitet som noget fikseret, præsenteres det som flydende gennem assemblage-æstetik, der forhandler materielle forhold og diskursive forventninger (213-214, min parentes).

Som man fornemmer, er Thomsens analyser meget teoretiske. Det betyder, at Andersens leg med fortællerpositioner i børnehøjde, den konstruerede mundtlighed, et sprog der emmer af leg og fortællelyst, er fuldstændig fraværende her. Thomsen støtter sig i dette kapitel til et hav af forskellige teoretikere for at finde rygdækning for sine tekstdedlag. Påstanden er, at Andersen har en særlig sensibilitet over for den tingslige verden, en slags forståelse for *tingenes fænomenologi*. For mig som læser, formår Thomsen ikke at få denne sensibilitet frem i tingseventyrene, og derfor postulerer dette kapitel mere, end det overbeviser.

Det næstsidste kapitel former sig som en diskussion af forholdet mellem tro og videnskab i forfatterskabet. Dette i forhold til *I Sverrig* (1851) og romanen *At være eller ikke være* (1857). Her viser Thomsen igen sin store historiske viden og sætter fokus på de konflikter og brydninger, naturvidenskaben på godt og ondt spiller i 1800-tallets religiøse kultur og ikke mindst, hvordan Andersen litterært forholder sig hertil.

Også her lægges snittet således, at teksternes umiddelbare insisteren på, at de to paradigmer – religion og naturvidenskab – lader sig forene, gentages så højlydt, at læseren nødvendigvis må tvivle på dette udsagn. Hvor en analytiker som Johan de Mylius mener, at det sene forfatterskab munder ud i melankoli og tomhed, argumenterer Thomsen tværtimod for, at manglen på forløsning vidner om et overskud til at konfrontere sig med det uforløste, og at der heri gemmer sig et kunstnerisk potentiale. Andersens sprog udvikler sig efter 1850 væk fra eventyrsproget i retning af modernisme før modernismen. Denne udvikling hen imod stadig større opløsning ender som sagt ikke i tomhed, ifølge Thomsen. De senere tekster bevæger sig snarere i mellemlaget mellem det religiøse og naturvidenskabelige paradigme, hvilket markerer et perspektivskifte på verden; at den netop ikke er hierarkisk, men at alting befinder sig i jævnbyrdighed.

1 Begrebet er lånt fra Jane Bennett.

Bogens sidste kapitel samler undersøgelsens analyser i en diskussion og anskueliggør, hvordan forfatterskabet bygger på en kritik af antropocentrisk verdensforståelse.

Analysen af »Isjomfruen« (1861) i dette kapitel centrerer omkring, hvordan den udfordrer et traditionelt *aktør-hierarki* ved at placere karaktererne i en barsk natur, der former dem og »gør dem hierarkisk jævnbyrdige« med alt andet. Selvom naturen er besjælet i »Isjomfruen«, så er den det ikke, ifølge Thomsen, på en måde, så besjælingerne entydigt understreger en menneskelig psykologi. Om Isjomfruen og Svimlen i eventyret siges følgende:

I besjælingen får Isjomfruen og Svimlen et element af agens og dermed utilregnelighed. (...) De repræsenterer ikke en mekanisk natur, men en kaotisk natur, der er lige så upålidelig som et menneske, dog uden at besidde menneskelig psykologi (262).

Men, når naturen død og pine skal frarøves sin menneskelig-psykologiske kraft, så mister »Isjomfruen«, for mig at se, sin fascinationskraft. I »Isjomfruen« får vi følgende at vide om drengen Rudy: at han har mistet sin far, altid leger alene, at moren er død i en gletscherspalte sammen med Rudy, og at »Isjomfruen« forfølger Rudy resten af livet, fordi hun, »Gletscher-Dronning. Hun, den Dræbende« ikke fik »kysset« Rudy »tildøde«. Nymaterialisme eller ej: Bliver man ikke i et eller andet omfang nødt til ofre lidt plads til det psykologiske i denne fortælling? Naturbesjælingerne kan vel ikke kun forklares med henvisning til, at de giver stemme til det, der ikke kan tale for sig selv? Her er det som om, at teoriene fører mere væk fra, end ind i, teksten.

Så langt så godt. Thomsen åbner med *Skyggepunkter* nye perspektiver ind i forskningsfeltet omkring Andersen. Hans økokritiske tilgang er vigtig, og jeg ville derfor ønske, at Thomsen generelt ville skære mere ind til benet, hvormed tror jeg hans pointer, samt Andersens kunstneriske kvaliteter, ville stå klarere. Analysen af »Isjomfruen« spænder eksempelvis over 20 sider, hvilket blandt andet skyldes de mange teoretiske ekskursioner undervejs.

Jeg skrev tidligere, at *Skyggepunkter* er meget tesebåret. Jeg sætter her fokus på det faktum, at den også er meget teoribåret. Til trods for, at bogen insisterer på formalisme og således kommer omkring brugen af ironi og arabesker mv. i Andersens forfatterskab, er det som om, at nogle af tekststederne forbliver eksempler, der bekræfter de mange teorier, der hele tiden spilles bold op ad. Således er bogen i sine analyser fulde af sætninger a la »Som Morton skriver, så indbefatter ironien« (88), at »Med Morton kunne man derimod kritisere fortællingerne for at være naive« (165), »Det gør de på måder, der kan give mening i forhold til Bennetts tanker om materialers vitalitet« (194).

Økokritikken var i sin oprindelse teorifjendsk. Med tiden har den måttet sande, at i det omfang man vil tilnærme sig en forståelse af, hvad natur er, klimakrise osv., så må man undersøge det sprog og de begreber, man gør brug af, når man taler herom. Således har økokritikken åbnet sig for feministisk teori, dekonstruktion, diskursanalyse, postkolonialisme, posthumanisme og nymaterialisme mv. Spørgsmålet er imidlertid, hvordan man finder den rette balance mellem kunsten og teoriernes domæne?

Disse punkter skal dog ikke skygge for, at bogen viser, hvordan Andersens mørkromantiske æstetik sætter lys på alt det, vi normalt ikke har blik for – dette i fiktionens såvel som i virkelighedens verden.

Jens Kramshøj Flinker

Johnny Kondrup: Bjergtaget. Illusion og forførelse fra Søren Kierkegaard til Karen Blixen. Forlaget Wunderbuch, 2019. 303 sider. ISBN: 978-87-93557-19-2. Vejl. pris: 299,95 kr.

Forførelse har en implicit negativ konnotation: at forlokke, overtale, forlede, friste og vildlede er alle synonyme for at forføre. Men der er selvsagt også en positiv erotisk betydning i forestillinger om gensidig forførelse og nydelse. I den litterære betydning Johnny Kondrup bruger i sit nye studie ses forførelse imidlertid primært som et vigtigt element i illusionskabelsen. Det handler om magt og viden, bevidsthedsudvidelser eller bevidsthedsskred, men også om usandheder og mørkegerninger. Og det handler mest af alt om at blive bjergtaget, forført af illusioner. Heraf bogens titel!

To ting gøres klart fra starten. For det første at *Bjergtaget* er tænkt som en »grundig vaccination« imod enhver forestilling om, at virkeligheden eksisterer som en urørlig instans, »der ikke kan eller bør betvivles« (284). For det andet at bogen er ment som et forsvar for parafrasen som et effektivt analytisk greb i modsætning til det »hegn af teoretisk pigtråd« (21), som ifølge Kondrup ofte forhindrer en større læserskare i at nyde akademiske bøger. Hans grundige parafraiser betyder da også, at læsere uden tidligere kendskab til de valgte tekster af Søren Kierkegaard, M.A. Goldschmidt, Henrik Pontoppidan, Henrik Ibsen, Selma Lagerlöf og Karen Blixen kan følge med uden stort besvær. Man fornemmer, at bogen udspringer af et pædagogisk formål, som Kondrup selv gør rede for, nemlig at den i stor udstrækning følger en kursusplan fra universitetet. Det betyder, at han præsenterer en række eksemplariske individuelle tematiske læsninger, der både

kan læses kronologisk, men samtidig nemt kan nydes enkeltvis som individuelle selvstændige tekstlæsninger.

Kondrup videregiver en umiddelbar kærlighed til selve litteraturens magi, til dens illusionsskabende kraft og potentiale. Han har en mærkbar glæde ved at *gengive* og i gengivelsen løfte vigtige pointer frem af de valgte litterære tekster. Han hylder som sagt parafrazen og bruger dens potentiale optimalt; leverer ikke blot genfortællinger af handlingsforløb, men tilsætter noget *mere* gennem selektion, fokus, analyse og ved at pege på modsætninger, motiver og symboler uden at ofre den animering, som han ser som kærligheden til og drivkraften i litteraturen. Selv kalder han det en hermeneutisk/fænomenologisk læsningsmodel, hvor åbenhed overfor teksterne kombineres med den »forhåndsforventning« (23), der kan ligge i at stille spørgsmål. Man skal med andre ord ikke læse bogen for at finde Freuds forførelsesteorier eller Baudrillards mere idiosynkratiske forførelsesteori anvendt på litterære tekster, ej heller skal man forvente indviklede bestemmelser af begrebet illusion. Kondrup bruger i stedet teksternes egne udsagn som styrende princip. Hvis der er teoretiske pointer at finde, ligger de ifølge Kondrup i forfatterens egne valg af motiver og æstetiske strategier, i deres bearbejdelser af sprog, komposition, karaktertegning med mere.

Romantikken og organismetanken er en forudsætning for Kondrups studie. Det er her illusionen dyrkes optimalt. Perioden forinden, oplysningens, fornuftens, rationalismens tid, siges det ofte, fortrængte de dele af menneskelivet, som romantikerne efterfølgende dyrkede: det irrationelle, drømmende og umiddelbare. Det gav samtidig plads til en ny forståelse af det illusionsskabende (forskellig fra den, oplysningen havde dyrket). Det sanselige og stoflige integreredes organisk med det luftige og forestillede i en ny tid, hvor ånd og videnskab blev partnere. Kunstneren blev følgelig privilegeret og det var kunstens opgave at skubbe grænser, give bud på en udvidet virkelighed, der ikke længere ansås som en uantastelig, urørlig eller rationel instans. Det er denne krog fra det romantiske, Kondrup hænger sin illusionsforståelse op på, og det er arven fra romantikken, han ser afspejlet i noget nær et århundredes fiktive tekster om bjergtagne skæbner.

Litterært set er den direkte seksuelle forførelse uinteressant for Kondrup, fordi den ikke drives af illusionens kraft. Drivkraften, der findes i kombinationen af illusion og forførelse peger i stedet på en oplevelse af noget, der uafbrudt er ved at blive afsløret eller mistet. Noget prekært! Forførelsen bliver derfor først interessant, når den er hyllet i 'interessante' modsigelser. Det sker i dansk litteraturs mest finurlige og velkendte reflekterede forfører, Johannes, fra Kierkegaards *Forførelsens Dagbog*. Her er enhver form for ligefrem troværdighed under konstant pres. Romanens mange illusioner og slør, skufferne med de gemte skrifter, blikkene der skydes ud i verden fra diverse skjul, de frie valg, som ikke er så frie endda og som giver en oplevelse af krisestemning: Alle er de samlet set fænomener, der viser

forførelsens og illusionens kompleksitet. Kondrup følger derfor forståeligt nok de spor, som Kierkegaards reflekterende forfører afridser i modsætning til Don Juanismens 'uinteressante' ligefremme seksuelle forførelsesformel.

Kapitlet om *Forførelserens Dagbog* har lærerige og spændende passager især om det 'interessante' og selvom analysen stopper en smule brat, tager Kondrup elegant tråden op i det følgende kapitel, hvor vi får en grundig analyse af Kierkegaards efterladte selvforklarende og selvbiografiske skrift, bedst kendt som »Synspunktet«. Her er det forførelsen af læsepublikummet, der er sagen. Kondrup kender sin Kierkegaard og hjælper os til at kigge forfatterfilosoffen efter i kortene ved at øjensynliggøre de blinde pletter i den påståede planmæssighed i forfatter-skabet. Der er, viser Kondrup, en særegen syllogistisk logik (76) i Kierkegaards strategi, som bruges til at forføre mængden. Denne komplekse og narrative forførelse af læsepublikummet kan, medgiver Kondrup, læses dekonstruktivt, idet sproget så at sige »glider forfatteren af hænderne« og vikles ind i et spil, »hvor det ironisk nok bliver ham selv, der 'skrives', fremstilles, iscenesættes eller afsløres« (84-85). Kierkegaard er altså ikke uberørt af sine egne forførelsesstrategier eller illusionsskabende effekter, hvis vi følger Kondrups ræsonnement. Der er derfor en særlig form for intellektuel hybris i selvbiografien, hvor det eksplicitte ærende, at forklare forfatter-skabet, viser sig at kaste forfatteren ud i »selvmødsigelser og svimlende kortslutninger«, der i sidste ende ikke forklarer, men skjuler forfatteren og gør ham 'interessant' (86-87).

Med fem små noveller af M.A. Goldschmidt drejer Kondrup forestillingen om illusion og forførelse hen mod spændingen mellem drøm og virkelighed. Goldschmidts bjergtagne figurer mister ofte jordforbindelsen og sætter sig udenfor loven. Således i »Lureley«s unge digterspire, der lader sig forlokke af en havfruelignende drømmeskikkelse og vikles ind i en verden af fatale spejlinger. Sådanne historier ender sjældent lykkeligt. Det gør det til gengæld i den lille morsomme anekdote om »Den polske Kongesøn«, der rives ud af sin afsky for fiskeskæl og hermed fiskespising, men kureres ved at se sin elskedes hud under et forstørrelsesglas og derefter gladelig indtager fiskeretter. Kondrup mener dog ikke at det fortolknings-skred, som Goldschmidt her beskriver, skal ses som en form for *reality check*, og han fastholder, »at virkeligheden altid ses gennem forestillingens filter« (98). Om Goldschmidts polske historie siger noget andet og modsat, kan man diskutere. Kondrup finder i Goldschmidts to fortællinger »Bjergtagen I« og »Bjergtagen II« tilbage til forlokkelsesmotivet for fuld udblæsning. I den første får vi et nærmest gotisk melodrama, hvor en ung følsom hustru med en tonedøv og lovbunden mand bjergtages både bogstaveligt (ind i bjerget) og i overført betydning (ind i drømmerier) for til sidst at kaste sig ud fra et brændende hus. Kondrup forbinder fortællingen med Goldschmidts Nemesisbegreb, men uden at udfolde denne ellers

spændende vinkling helt tydeligt. I den anden af Goldschmidts to noveller om bjergtagne skæbner bliver illusions- og forførelsesmotivet til et uovervindeligt dilemma bestemt af en længsel, der ikke kan tilfredsstilles uden at længslens objekt mistes. Dette paradoks har rod i et andet, nemlig at tilfredsstillet længsel (ligesom fuldbyrdet forførelse) ikke længere er dét, det var. Eller, som Kierkegaards reflekterede forfører formulerede det, når læbe møder læbe, er forførelsen forbi og dens illusionskraft med. Den bjergtagne må således miste sig selv, som det sker i »Bjergtagen II«, hvor hovedpersonen ikke kan finde hvile i nogen form for realitet, men ender som et slags genfærd. Kondrup afslutter Goldschmidtkapitlet med den uhyggelige gotiske fortælling »En Dampskibstur«, hvor læseren vikles ind i en dobbelt spejlverden, der, som Kondrup præcist beskriver det, kan opleves »som når man kan se sig selv gå bort fra sig selv« (112).

I det moderne gennembrud får illusioner en noget andet karakter og forførelserne bliver mere prosaiske. Som når Fru Conerding i Pontoppidans *Mimoser* forfører den ellers godt gifte Anton. Anton forlokkes ikke af fantasier, men af en legemlig og sensuel kvinde. Alligevel ser Kondrup strukturelle ligheder med Goldschmidts bjergtagne. Det skyldes, at de i al deres forskellighed har ubeslutsomheden, uvisheden, usikkerhed til fælles. Kondrup peger på et zigzagmønster, der enten kan ende i katastrofe eller i en tilværelsens uendelige lethed, som i *Mimoser*. I Pontoppidans *Det forjættede Land* rykkes forlokkelsesmotivet til religiøs illusion og desillusion, og de ubestemte længsler og bombastise følelser bruges til at vise, hvordan et dybt religiøst, ja fanatisk menneske kan forville sig. Det sker for byboeren Emanuel, der bevidst lader sig betage og bjergtage af almuen, for derefter at blive til en nærmest parodisk Tolstojfigur, som iscenesætter sig som nogen eller noget, der stikker imod hans kropsnatur. Det blændværk, han frivilligt træder ind i, bliver en form for desillusion når han »magtstjæles« (164), som Kondrup med et lånt ord fra Pontoppidan (som dog ikke er ophavsmand til ordet, jf. ODS.) beskriver det, ind i en ny illusion. Han vil bjergtages, og han bliver det. Men i dette tilfælde er bjergtagelsen bevis på en svag personlighed, der til sidst ender i dårekisten. Her er det religionens mørkemænd, der ultimativt afsløres som (afviste) forførere.

Illusioner ligner i Det Moderne Gennembrud ofte en form for selvbedrag, der ikke skyldes overnaturlige fænomener, men primært beror på urealiserbare ambitioner. Mennesket stiller sig op mod tidligere tiders religiøsitet for at hyldes sig selv – men mister samtidig fodfæstet. Det ses med al tydelighed i Ibsens drama *Bygmester Solness*, som Kondrup med rette tager med i sin bog. Solness er et stærkt litterært eksempel på den type mand, som lader sig »magtstjæle« af sin egen ambition. Han vil bygge huse som hjem, ikke kirketårne, som dét fra hvis top han, svimmel og vaklende, udfordrede Gud ti år tidligere, stærkt tiljublede og

tilskyndet af en lille trolldagtig Hilde. På nutidsplanet kommer den voksne Hilde tilbage med et krav, der stammer mere fra eventyrverdenen end fra virkeligheden. Hun vil gøres til den prinsesse, han har lovet, hun kan blive, og han skal bygge et slot til hende med et højt tårn. Kræver hun! Kondrup viser fint hvordan Solness vakler fra ét tårn til det næste, fra dét på kirken til dét på borgerhjemmet til dét på Hildes fatale luftslet. Illusionen dræber ham til sidst: Troldpigens håndfaste forførelse og magtkamp koster ham livet. Kondrup undersøger samtidig hvordan illusionen, midt i Ibsens brug af realistiske virkelighedsmarkører, gør den bjergtagne mand til sin egen værste fjende, svag overfor en eventyrlig forlokkelse fra en gådefuld, robust barnekvinde. Det er til sidst Solness' svigtende realitetssans, der giver ham manglende fodfæste: Han falder fra tårnhøjden og dør.

Kondrup bruger Lagerlöfs foruroligende lille historiske roman *Herr Arnes penningar* som et velvalgt eksempel på illusionens litterære potentiale og forførelsens komplekse magtstrukturer. Her er det ikke manden, der falder fra sit selvskabte tårn pga. illusionens og forførelsens destruktive greb, men en ung fjortenårig Elsalill, der i spændfeltet mellem realitet og illusion udsættes for et forførelsesforsøg, der ender med en indviklet selvofring, som netop ikke er en selvopofrelse. Hun er eneste overlevende fra et bestialsk rov mord begået af tre skotske adelsmænd, der tog livet af hele hendes familie med den patriarkalske Arne som overhoved. Den jævnaldrende plejesøster myrdes skånselsløst af den smukke sir Archie og bliver derefter et genfærd. Det drejer sig således om en spøgelseshistorie, hvor illusionen er ganske manifest. Genfærdets gebet er at varsle Elsalill mod sir Arches forførelseskunster. For Kondrup er det dog især spørgsmålet om, hvordan Elsalill og sir Archie hver især forvandler sig selv og hinanden, der er sagen. Hun går fra et voldsomt had mod morderne til en dyb forelskelse i den fornemme skotte. Han går fra at være en vild ulv til en øm elsker gennem kærligheden til den unge pige. Men begge vender gennem genfærdets intervention tilbage til deres oprindelige følelser af henholdsvis had og ulveagtighed. Den gensidige forførelse er en illusion, men af en anden psykologisk art end den, romanens overnaturlige elementer repræsenterer. Kondrups pointe i dette kapitel er, at splittelsen mellem had og kærlighed og forholdet mellem hævn og tilgivelse i Lagerlöfs illusions- og forførelseshistorie også handler om, at forførelsen slås ud af sin egen dæmoniske kraft. Han giver informative beskrivelser af Lagerlöfs forskellige versioner af *Herr Arnes penningar* og især af de to grundforskellige slutninger, hvor den første følger Elsalills ligtog fuld af lutter kvinder, mens den omskrevne slutning viser et ligtog af den myrdede families samlede genfærd. Som del af konteksten kunne også Mauritz Stillers ikoniske filmiske iscenesættelse 1919 af kvindeligtoget være nævnt. Ændringen fra kvindeligtoget til genfærdsligtoget, ræsonnerer Kondrup afslutningsvis, repræsenterer et skift fra en kvindelig utopi til en maskulin og de-

struktiv sejrsgang. Bedre i tråd med *Bjergtagens* egen tematik kunne man eventuelt i stedet konkludere, at Lagerlöf lader illusionerne sejre ved netop at give gangangerne et så markant udgangstableau.

Det giver god mening at afslutte en bog om illusion og forførelse med Blixens to tekster »Drømmerne« og *Ehregard*. I »Drømmerne« finder vi et af de vittigste eksempler på forholdet mellem forførelsens illusion og dens mulige desillusion, når Rosalba advarer kvindeforføreren Gyldenstjerne mod at komme for nær: »Rosalba var en straalende Sæbeboble, og naar Du knuser hende, har du ikke andet ud af det end lidt Fugtighed« (234). Den smule fugtighed, der kommer fra den knuste illusion, kan ingen drømmer leve af. »Drømmerne« er da også fuld af mennesker, der har svært ved at finde fodfæste i livet. De drømmer i vågen tilstand. Det gælder ikke mindst hovedpersonen, den store kunstner og operasangerinde Pellegrina, der mister sin stemme i en operabrand og herefter lever i skiftende roller (heriblandt som Rosalba) og i skiftende kulisser. Hendes pælerod er bøjet, som vi ved fra Blixens velkendte indlagte anekdote, men netop derfor blomstrer hun op på særlige og luftige måder, der forfører novellens mænd ind i fiktive harmonioplevelser. Det vigtige er, at som det var for hende, bliver identiteten for bejlerne nødvendigvis til noget illusorisk. Kondrup beskriver bejlerne som forvandlet til »levende døde, til gangangere, der flakker rundt i verden uden mål og mening« (246). Han sammenligner disse skæbner med dem, Goldschmidt beskrev i »Lureley« og »Bjergtagen I-II«, men påpeger samtidig, at der er et »koldere pust« (246) i Blixens beskrivelser af bevidst bedrag. Blixens mulige gæld til Goldschmidt er interessant og som læser er man nysgerrig efter at få udfoldet denne forbindelse mere detaljeret. Men Kondrup holder sig for det meste til næranalyserne og kun undtagelsesvis til en større kontekst eller en egentlig sammenligning teksterne imellem.

I *Ehregard* giver Blixen som bekendt et muligt svar på Kierkegaards berømte forførelshistorie. Hun gør det ved at realisere det spørgsmål, Victor Eremita stillede sig i *Enten-Eller*, nemlig: Hvad ville der ske, hvis de københavnske ungmøer havde brugt forførerens dagbog som varsel og hermed gjort Johannes Forførerens »arbejdslos« (247). Det ville kræve to ting ifølge Victor. En metodeændring i selve forførelsen og et nyt slags forelskelsesobjekt. Dvs. en kraftfuld og stærk kvinde. Hos Blixen hedder hun Ehregard. *Ehregard*, som Blixen først udgav på engelsk i et amerikansk ugeblad og gerne ville have set under titlen *A Seducer's Diary*, altså Kierkegaards titel, handler om kunsten at forføre, men også om kunstneren som forfører. Det er en barsk historie. Når den gamle Cazotte beskriver, at han har kunnet forføre en gammel lerkrukke og to citroner til at vise deres indre væsen, er Blixen imidlertid i sit es. Men det er samtidig bevis på en kynisk forførelse, som hos Kierkegaard. Man ser både potteskår og forladte pressede citroner for sit indre øje. Den iscenesættelse, som vi kender fra Kierkegaards Johannes, er nærmest

burlesk hos Blixen. Hendes Ehrengard er ingen Cordelia. Hun vrider ingen hænder over sin tabte elsker. I stedet vendes forførelsens blik mod den manipulerende og selvbevidste kunstner-forfører, som tror at kunne skabe illusioner, men som i stedet rammes benhårdt af Ehrengards egen illusionsformåen. Hun er god til at lyve på den særlige måde som skaber nye realiteter.

Bjergtaget er en bog der indbyder til medlæsning og genlæsning. Præmissen er, at fiktive verdener særlige gebet yder modspil til fasttømrede virkelighedsbilleder. Det er, viser Kondrup, litteraturens styrke, at den så vedvarende kan rokke ved cementerede forestillinger. *Bjergtaget* er skrevet med kundskab, kompetence og kærlighed til litteraturens særlige evne til at skildre illusionsforviklinger og forførelsesmodulationer. På en gang letlæst og kompleks, smukt indbundet (uden nogen form for illustrationer, ej heller et smudsomslag), præsenterer den sig som et værk, der fejrer ordet, fiktionen og litteraturen med stort L.

Karin Sanders

Henrik Yde: NEXØ – Martin Andersen Nexøs liv og værk. København: Lindhardt og Ringhof, 2019. 560 sider. ISBN: 978-87-1144-414-6. Vejl. pris: 499,95 kr.

Kort inden Martin Andersen Nexø døde i 1954, fik han »en diskret henvendelse fra Moskva« om, at han kunne blive gravsat ved Kremls mur (359). Han afviste tilbuddet, som ellers var noget nær den højeste hædersbevisning, en kommunist kunne opnå, Nexø var dansker og ville begraves i Danmark. Men det siger noget om den position og betydning, han havde i den tidligere østblok; hans tilknytning var solid, hans loyalitet ubetvivlelig og havde været det, siden han meldte sig ind i kommunistpartiet i kølvandet på 1. verdenskrig. Han forsvarede Sovjetunionen uden forbehold, til trods for at han bl.a. havde overværet Stalins processer på nærmeste hold.

Nexø døde som æresborger i Dresden, DDR, hvor han havde boet siden 1951 i en æresbolig, og hvor skoler og pladser efterfølgende blev opkaldt efter ham. Han lå endda *lit de parade* foran rådhuset, hvor 40.000 mennesker viste ham den sidste ære, inden han blev transporteret til Danmark til en mindeseance i Forum og et, forstår man, massivt sørgeoptog derfra til Bispebjerg, hvis lige ikke var set siden to andre digtere og folkevækkeres, nemlig Grundtvigs i Danmark, Victor Hugos i Frankrig (361).

Nexø var i sin samtid og i årene efter sin død et kæmpe navn, den mest berømte ikke sovjetiske forfatter i Østblokken, den næstmest oversatte danske forfatter efter H.C. Andersen – som han endte med at ligge tæt ved på Assistens Kirkegård, under en over to meter høj gravsten af bornholmsk granit.

Henrik Ydes nye biografi om Martin Andersen Nexø, lakonisk betitlet *NEXØ*, er af næsten samme tyngde, et storværk, et stort værk, over to kilo i kaffebordsformat, over 400 tætskrevne sider i to spalter, inklusive 26 siders noter og udførlige og meget anvendelige registre. Det er også en form for bedrift at læse den, ikke fordi den er kedelig, for det er den ikke, men til den tørre side er den dog. Yde er omhyggelig, grundig, redelig, og man føler sig i sikre hænder hele vejen igennem. Der bliver ikke gisnet eller trukket hurtige konklusioner, vi holder os til det, der med nogenlunde sikkerhed vides, som Yde så underspillet skriver (17). Og som nogen ved han, hvad dét er. Han har skrevet doktordisputats om *Det grundtvigske i Martin Andersen Nexøs liv*, har udgivet Nexøs hovedværker i tekstkritiske udgaver hos Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og modtaget Martin Andersen Nexø Fondens pris for sin forskning. En forskning som i øvrigt tog sin begyndelse på Krabbesholm Højskole i 1983, hvor Yde måtte træde til, da den førende Nexø-forsker, kommunisten og modstandsmanden Børge Houmann, var for forkølet til at kunne holde et foredrag om Martin Andersen Nexøs forhold til Grundtvig. Sådan kan skæbnen råde, en forkølelse ledte frem til et halvt livs forskning og et standardværk om en stor forfatter.

Det er ikke, fordi Nexø er underbeskrevet, der er udgivet flere gode biografier med forskellige vinklinger. Ud over Ydes egen, drejer det sig primært om netop Børge Houmanns *Martin Andersen Nexø og hans samtid* og Jørgen Haugans *Alt er erotik*. Men der er god grund til at nuancere billedet af forfatteren, som er blevet så solidt placeret som Danmarks fremmeste proletarforfatter, arbejderforfatter, kommunistforfatter, at det står i vejen for en uhildet læsning af hans værk. Yde forsøger at læse værket rent, og at tale elefanten ud af butikken. Nexøs politiske holdninger har ikke så meget med forfatterskabet at gøre, skriver Yde, han var »ikke en 'kommunistisk digter', men en digter, der på et tidspunkt blev kommunist« (10). En stor del af værket er da også skrevet, før han blev erklæret kommunist i 1909, bl.a. *Skygger* (1898), *Muldskud* (1900 og 1905) *Soldage* (1903) og *Pelle Erobreren* (1910) er blevet til før. Den sociale indignation, som gjorde ham til kommunist, har omvendt ligget der hele tiden. Han kendte fattigdommen og sympatiserede instinktivt med arbejderne, så springet fra socialisme til kommunisme har ikke været stort, og slet ikke på den tid. Men han mistede sin kritiske sans, når han så krampagtigt kunne holde fast i sine ideologiske anskuelser, når han på første hånd overværede Moskvaprocesserne – og endda aktivt legitimerede dem. Og den enøjethed kom til at koste forfatterskabets efterliv dyrt.

Nexøs værk er stort og mangeartet, ud over romanerne er der rejsebøgerne, fortællingerne, erindringerne, digtene, artiklerne. Og hans person er lige så sammensat som hans forfatterskab. Det er nogle ordentlige sving, Nexøs karriere tager undervejs, og det er svært at se en rød tråd, både i forfatterskabet, men også i dets forfatter, som er en sammensat figur: en skallesmækkende mimose, en følsom familiefar, en hengiven ægtemand, promiskuøs sidespringer, grundtvigianer, socialist, kommunist. Men hvor skulle også en så kompleks, så mange steder fra hentet, uddannet og påvirket ting som den åndelige side af et menneske, være organisk hel, som J.P. Jacobsen på et tidspunkt spørger. Jacobsen, som Nexø tydeligvis hentede inspiration fra, både hans melankolske grundstemning, men også hans titler, som han lånte til *Det bødes der for* (1899) og (måske) *To verdener* (1934). Nexø var i det hele taget meget belæst – og kunne fx i 1922 skrive en fem siders introduktion til dansk litteratur fra 1300-tallet og frem til russiske læsere uden adgang til kilder (254). Alligevel insisterede han på, at han hentede sin inspiration fra livet og ikke fra litteraturen: »Og mon ikke Kritikerne skulde søge lidt mere i Kilderne for al god Literatur – nemlig Livet – naar de vælger Udgangspunktet for en Bedømmelse?« som Nexø retorisk spurgte i forbindelse med en polemik i anledning af *Muldskuds* anden samling (1905). Hvis kritikerne kendte mere til mennesket end til litteratur, ville de nok tænke på almuen i stedet for på Zola, når de læste en almueskildring (126).

Yde får klarsynet hentet de intertekstuelle referencer frem gennem sine læsninger. I *Pelle Erobreren* alluderes der bl.a. til Biblen, til eventyr, folkeviser, Cervantes, Victor Hugo, Dostojevskij – og den er som bekendt dedikeret til Henrik Pontoppidan, hvilket blev indledningen til et livslangt venskab. Pontoppidan blev bærer over dedikationen, skrev fra Italien, at han følte et åndeligt blodsband mellem dem. De skrev begge en folkelig litteratur, der ikke sådan kunne måles med den æstetiske målestok, mente han, og Nexø nikkede samstemmende: »Artismen har altid været mig en Pestilens, jeg føler mig ilde tilpas, hvergang jeg staar over for denne Jongleren med Tillægsord, som faar Folk herhjemme til at smaske og tale om 'Stil' [...] Det er 'Københavnriet' – Østersganen der staar og skal bedømme det gode danske Rugbrød« (174). Og sådan blev Jacobsen så fint lagt tilbage i sin grav.

Der er ikke noget smaskeri over Ydes biografi, som går traditionelt til værks og tager imod Nexø ved fødslen og tygger sig omhyggeligt og kronologisk gennem hans liv. Den begynder således på Christianshavn i 1869 i »ejendommen, hvori han fødtes, og hvor han tilbragte sine første knap tre leveår« (men som blev revet ned i 1892-1893, hvorefter der, på samme matrikel 276, blev opført den ejendom, der endnu ligger der). Den slutter med hans død og bisættelse næsten 85 år senere.

Nexø var det fjerde barn ud af elleve, hvoraf flere døde som børn, og voksede op under små kår. Faren var bornholmsk ufaglært og arbejdede blandt andet som brolægger og stenhugger og i en kortere periode som fodermester på et bryggeri, hvor han fik en del af sin løn udbetalt i brændevin. Det gav ham en hang til flasken, som naturligt kom til at påvirke familien. Hans mor var »selvstændigt tænkende, ambitiøs og socialt opadstræbende på familiens vegne« (20). De blev skilt i 1902.

I 1877 flyttede familien på grund af arbejdsløsheden i København til Nexø på Bornholm, hvor faren fik arbejde som brolægger. Her nåede Nexø både at være vogterdreng, komme i skomagerlære og samle inspiration til et forfatterskab (og et efternavn), inden han kom på højskole, først Østermarie siden Askov, hvor han fik sin »Indvielse til Livet«, som han senere skrev (203). Det var dengang, man troede på dannelse som det livsforanderende lys. I Askov mødte Nexø fru Molbech og begyndte at komme i hendes guldalderhjem, mødte dannelsen og blev taget alvorligt. Det blev hans andet hjem, en tryk base, hvor han kunne udforske litteraturen, digte selv og blive forelsket. Han skrev senere om tiden i *En Moder* (1900), et indlæg i sædelighedsfejden, som også uden det store besvær kunne læses som en nøgleroman om fru Molbech, der i romanen fremstår som en tøjte, og som følgelig slog hånden af Nexø. Kunsten har sine omkostninger, og nu ville Nexø være hovedstadsradikal, takkes Brandesbrødrene og lægge afstand til det kristent borgerlige højskolemiljø.

Han arbejdede en tid som skolelærer, men efterhånden tog forfatterskabet over, først i form af artikler, siden som romaner. Han debuterede i 1898 med novellesamlingen *Skygger*, skrev artikler, fortællinger og reportager til blandt andet *Illustreret Tidende* og *Politiken* og vandt sig efterhånden sit ry.

De to lange udlandsrejser til Spanien og Italien bliver udførligt beskrevet, hans møde med Alfonso M, Anarkisten Alfonso, som vælter trækors langs vejen og er klar til revolutionen, en Don Quixote-figur, som vandrede ind i flere af Nexøs kommende værker, *Pelle Erobreren* blandt andet – og hvis efterkommere Yde har opsøgt i Andalusien, og som kunne bekræfte, at Alfonso ikke røg, bevægede sig i spring og blev kaldt *Alfonso el de la sociedad* på grund af sit stærke samfundsengagement (140).

Og hvad er så ellers vigtigt, formativt, biografiværdigt? Nexø fik bank i skoletiden, hans lillebror Carl døde som baby, forældrene blev skilt, ligesom han selv senere blev det, han elskede besøg, blev socialist, blev kommunist, kom i eksil i Sverige i 1943.

Det er altid fascinerende at se et (forfatter)liv i tilbageblik, at se, hvornår mennesket og forfatteren blev forløst, og hvilke valg og tilfælde, der ledte frem til forløsningen. Og i fugleperspektiv se de sving et liv tager i jagten på en drøm. Nexø er nihilist i 90'erne, socialist i 00'erne, kommunist i 20'erne og lader sig i

det hele taget farve af de omgivelser, han enten er eller gerne vil være en del af. I sine erindringer retoucherer han selvfølgelig sit liv for at få tingene til at gå op og skabe fine mønstre i bakspejlet. Man er vel ikke forfatter for ingenting – og kan sin autofiktion. Han bytter om på årstal, debuterer med »Lotterisvensken«, fordi det passer bedre i den store fortælling, at han debuterer med en arbejderfortælling, og opfinder et stormvejr til overfarten til Bornholm, fordi det virker som et passende drama at ankomme til et nyt kapitel af sit liv i. Men Yde går ham efter i sømene, og hvad er så sandheden om et liv? Der var ingen bølgegang, da de rejste til Bornholm, om drengen så måtte have oplevet det sådan, vejret var stille og SS Erna kendt for sin sødygtighed – få skibe gik så støt gennem søen som det! (27).

Sådan bliver fejl rettet og fakta genoprettet, og det er som nævnt et gennemgående træk ved biografien, at vi ikke bevæger os ud på tynd is. Der er en del forklarende parenteser, der i nogen grad bremser flowet, men giver os nyttig information om, at nogle veje nu er sammenlagt til Viborggade, eller at denne strækning tidligere blev kaldt Strandvejen for nu at tage et par eksempler fra et tilfældigt opslag (22-23).

Indimellem kan vægtningen synes lidt skæv. Omkring 1871 flyttede familien til Lægeforeningens boliger ved Fælledparken på Østerbro, hvor Slaget på Fælleden kort efter fandt sted. Det var en skelsættende begivenhed i København, Socialistbevægelsens ledere, Pio, Brix og Geleff, blev sat i fængsel efter en skueproces, hvor Grundloven blev sat ud af spillet. Slaget foregik lige uden for den lille families dør, og sandsynligvis deltog både Nexøs mormors bror og dennes søn, men alligevel får vi væsentligt mere at vide om byggeriet end om slaget, som ellers blev definerende for arbejderbevægelsens historie: »Blok A-H, som ligger længst inde mod byen, var tegnet efter italiensk inspiration af den banebrydende arkitekt Gottlieb Bindsbøll, dengang berømt som Thorvaldsens Museums arkitekt. Blok J-S opførtes 1866-1872 og var tegnet af Bindsbølls assistent, Vilhelm Klein. Blokkene var oprindeligt hvidkalkede« (24). Jaså. Det er ikke, fordi det ikke er interessant, men indimellem ville denne læser gerne befinde sig på lidt tyndere is mod til gengæld selv at slå Brumlebys arkitekturhistorie op.

Det ændrer ikke på, at *NEXØ* er en imponerende biografi, vidende, grundig, interessant, og med den sikkerhed i sproget og omgangen med kilder som et halvt livs forskning giver. Den giver viden om en del ting, man ikke vidste, man manglede, en del kontekst om bygninger, bydele, historie, som sine steder går ud over flowet og fortællingen, men som giver forudsætninger for at forstå den.

Det er Ydes erklærede og sympatiske mål at give læserne lyst til at læse eller genlæse Nexøs værker, og det lykkes til fulde. Måske især nogle af de værker, som han undervejs afviser er skrevet med »pegepind snarere end digterfjer« (245).

Kristian Himmelstrup

Jan Inge Sørbo: *Nynorsk litteraturhistorie. Det Norske Samlaget, 2018. 679 sider. ISBN: 978-82-521-8896-7. Vejl. pris: 519,95 kr.*

Bøger frembragt på nynorsk har siden årtusindskiftet lykkeligvis udgjort en støt voksende del af den litteratur, som oversættes til dansk. Således fik man i år 2000 Frode Gryttens lille novellistiske roman *Bikubesang* fra et arbejderkvarter i Odda og i 2004 Torben Brostrøms fordanskning af Olav H. Huges lyriske nyklassiker *Dråber i østenvind* fra 1966. Siden hen har forlaget Batzer & Co. lanceret originale, æstetisk nybrydende prosaværker af såvel monologkværneren Carl Frode Tiller (*Indkredsning*, 2010, *Begyndelser*, 2018) som fabulanten Agnes Ravatn (*Fugletribunalet*, 2017), og sideløbende hermed er der udkommet dels en stribe værker af verdensnavnet Jon Fosse (f. 1959, Nordisk Råds Litteraturpris 2015), dels spritnye oversættelser af *Fuglene* og *Is-slottet*, to for længst kanoniserede romaner af et af hans forbilleder Tarjei Vesaas (1897-1970, Nordisk Råds Litteraturpris 1964).

Denne stadige import af nynorsk litteratur finder ikke sted som et idealistisk forsøg på at give danske læsere adgang til et åndeligt bygdemuseum. Nej, oversættelserne kommer, fordi de bedste bøger af de fremmeste nynorske forfattere er fremragende litteratur. Og hvor man førhen måske kunne sige, at de nynorske forfattere befandt sig i en form for utakt i forhold til de kolleger, der skrev på bokmål, fordi en stor del af litteraturen på nynorsk udgjordes af traditionelle digte og gumpetung realistisk prosa, herunder især mange historiske romaner, dér vandrer de to norske litteraturer i dag stort set i takt: Nynorsk litteratur er simpelt hen litteratur skrevet på nynorsk.

Dette er da også hovedsynspunktet i den første samlede fremstilling af nynorsk litteraturs historie – en åndelig kraftpræstation ved Jan Inge Sørbo (f. 1954, professor ved Høgskulen i Volda), lagt an som en farverig, formidlende fortælling om stort set al den skønlitteratur, som er blevet publiceret på nynorsk, fra Ivar Aasen i 1850'erne skabte et litteratursprog baseret på et stort udvalg af regionale dialekter (med omdiskuteret udeladelse af den østlandske). Siden da er ca. 1400 forfattere debuteret på nynorsk, halvdelen efter 1965, med en støt voksende andel af kvinder.

Nynorsk litteratur er hos Sørbo både én og mange. Det er en bevægelse, som udspringer af en enkelt mands arbejde, men som gennem tiden har været båret af mange personer, som løftede i flok og til tider kæmpede mod hinanden. Det er folk fra hele landet, som skriver. Og de tager deres landskaber og deres miljøers sproglige farve med ind i, hvad de skriver. Derfor kan det måske være problematisk at forsøge at konstituere et litteraturhistorisk subjekt kaldet Nynorsk Litteratur, og da Sørbo gør det, markerer han klar ironisk distance:

Det nynorske barnet vart konfirmert i 1905, hadde midtlivskrise på trettitalet og såg ut til å gå mot ein stille død på aldersheim då det nærma seg 1960. Dei store gamle var døde eller godt oppi åra. Det var kome ei yngre gruppe diktarar etter krigen, men skulle den nynorske populasjonen heldast oppe, trongst det fleire. Dersom utviklinga frå femtitalet fekk halda fram eitt tiår eller to til, ville nynorsk litteratur døy ut i god tid før tusenårskiftet. Slik var prognosane omkring 1960. (377)

At det så gik helt anderledes, skyldes hovedsagelig to ting. Dels ungdomsoprøret og det nye venstre, dels en national kulturpolitikk, som via støtteordninger gav massiv økonomisk førstehjelp til hele den nye litteratur, og som ironisk nok blev anført af Kjell Bondevik fra Kristelig Folkeparti. Skønt den nynorske litteratur i et århundrede havde skældt ud på pietistiske lægprædikanter og missionsfolk, blev den så at sige reddet af kristendommen, gående hånd i hånd med John Lennon og Bob Dylan. Derpå fulgte en ny glansperiode, der må siges at have været ved, til dels fordi »målbevægelsen«, som den kaldes blandt nordmænd, vidste at omdefinere sin opgave i pagt med en ny tids signaler, sådan at vægten blev flyttet fra det nationale og regionale til det at skabe klangbund for nye stemmer og lydhørhed for erfaringer, som ikke hidtil havde fået litterære udtryk. Det traditionelle nynorske kollektiv, med ungdomsbevægelse og sprogforening, blev erstattet af en nynorsk litteratur, som identificerede sig med de undertrykte i alle dele af samfundet.

Følgerne heraf kunne da også efterhånden mærkes i Danmark, hvor adskillige betydelige forfattere med afsæt i miljøet omkring tidsskriftet Profil i 1960'erne blev en del af oversættelseslitteraturen. Af Edvard Hoem fik man på dansk ganske vist ikke gennembrudsromanen *Kjærleikens feriereiser* (1974), men nok hans senere selvpogørsbøger *Prøvetid* (1985) og *Ave Eva* (1990), og Paal-Helge Haugen blev introduceret ret sent med Christina Hesselholdts fordanskning af nyklassikeren, punktromanen *Anne* (1968, da. 1992). Til gengæld kom vi med allerede fra start, hvad angik et af de allervigtigste navne i nyere norsk litteratur, Kjartan Fløgstad (f. 1944, Nordisk Råds Litteraturpris 1978), af hvem Kirsten Vagn Jensen oversatte *Dalen Portland* (1979) og derefter i en lind strøm *Fyr og flamme* (1981), *U 3* (1986), *Det 7. klima* (1990), *Kniven på struben* (1991) samt *Fimbul* (1995). Som det klart kan ses ud af værkernes udgivelsesår på dansk, skabtes gennem glansperioden – der vel at mærke forløb parallelt med en storhedstid på bokmål med så vigtige forfattere som Dag Solstad, Herbjørg Wassmo, Espen Haavardsholm, Jan Kjærstad og flere endnu – en hel lille smuk tradition for moderne litteraturimport hen over Skagerrak.

Som en særlig service for de læsere af Danske Studier, der (formentlig fejlslagt) mener sig ude af stand til at læse nynorsk, har nærværende anmeldelse indtil

nu med omhu nævnt så godt som alle de betydeligste til dansk oversatte skønlitterære nynorskskribenter. Så hvorfor ikke tage de sidste med? På dansk kan man tillige møde den store naturalist og tendensprosaist Arne Garborg (1851-1924) med udviklingsromanen *Bondestuder* (1883, da. 1885) og dagbogsromanen *Den fortabte Fader* (1899, da. 1901) og den formmæssigt grænsesprængende arbejderskildrer Kristofer Uppdal (1878-1961) med 10-bindsværket *Dansen gennem skyggeriget* (1911-24, da. 1949), der i et vældigt proletarisk panorama følger de omrejsende vej- og anlægsarbejdere, som banede vejen for Norges omskabelse fra landbrugs- til industrisamfund. »Vitalist« er han med rette blevet kaldt, i lighed med sin vel lige så betydelige samtidige, den humanistisk og kristeligt sindede folkelivsskildrer Olav Duun (1876-1939, i 1920'erne ofte nævnt som kandidat til den litterære Nobelpris), af hvem der på dansk foreligger dels to sekundære romaner, *Tre venner* (1914, da. 1936) og *Eftermæle* (1932, da. 1933), dels slægtskrøniken *Juvingerne* (1918-23, da. 1935-37) og den intense psykologisk, dybdeborende roman *Medmenneske* (1929, da. 1930), første del af mestertrilogien om bondekvinden Ragnhild.

Netop Olav Duun kan her passende danne gangbro til et forsøg på at indkredse fremgangsmåden i Jan Inge Sørbøs litteraturhistorie. For selv om han refererer dele af sekundærlitteraturen grundigt, styrer han behændigt uden om de forskere og forfattere, der har fundet det malplaceret at tale om Duun som den nynorske Hamsun eller i det mindste den største nynorske forfatter overhovedet, og selv om Sørbø villigt noterer sig det melodramatiske og emotionelt effektfulde i romanernes mange voldsomme scener, vælger han at tolke dem som »epifanier«, pludselige åbenbaringer af sandhed.

Professor Steinar Gimnes, professor emeritus i nordisk litteratur ved NTNU i Trondheim, kalder i en anmeldelse (i EDDA nr. 1, 2019) Sørbø for en »sympatisk« læser, som er gavmild med ros og forsigtig med ris. Denne positionering skyldes, at hovedhensigten med værket ikke har været at levere en art subjektivt partsindlæg, men simpelt hen at præsentere et litteraturhistorisk overblik og at formidle den løbende litteraturhistoriske fortælling i en levende fremstilling uden brug af fagjargon og uden lærde ekskuser. Kompositorisk indebærer dette, at værket foreløber i en harmonisk vekslen mellem forfatterskabslæsninger og korte periode-skildrende afsnit, der skal sætte de mange enkeltnavne og enkeltværker ind i deres kontekst historisk, socialt, kønmæssigt og alment kulturelt. Derimod gøres der intetsteds forsøg på teoretisk vinklet metarefleksion. Trods snart et halvt århundredes udbredt faglig skepsis over for litteraturhistorieskrivning som sådan virker det hos Sørbø, som om genren ved en slags epifani bare er dalet ned fra himlen.

Til gengæld lander den flot. Ud over beskrivelse af centrale forfattere, der har fungeret som bærere af perioder og litterære tendenser, præsenteres mindre op-

remsningsportrætter, som især i bogens sidste del tenderer mod at forvandle den fra en formidlende fortælling til et forlagskatalog, og i en mængde af margenbokse er der ydermere blevet plads til at nævne ikke blot de perifere forfattere, men også filosoffer, illustratører, komponister, organisatorer, forlag, samt definere visse begreber.

Jan Inge Sørbø anlægger på pædagogisk vis et helhedssyn på hver af de store generationer på vejen, og han søger klogt for hyppigt at knytte forbindelseslinjer bagud og fremad i nynorsk litteratur. Det styrker overblikket, ligesom det må kaldes en force, at han undervejs inddrager parallelle udviklinger i litteraturen på bokmål og refererer til dennes vigtigste forfattere, når det tjener til at perspektivere i og med, at mange tendenser selvsagt er fælles i digtekunsten på bokmål og nynorsk. Dette gælder således realismen og naturalismen i tiårene fra 1880 til 1900, vitalismen som hovedstrømningen op igennem 1930'erne, i efterkrigsårene eksistentialismen og med den en fælles drejning bort fra den realistiske prosa, samt naturligvis politiseringen ved overgangen fra 1960'erne til 70'erne.

Netop dér foretager Sørbø i øvrigt en stilfærdig afvigelse fra sin gennemgående sympatiserende stil, når han om de sene 1960'ere skriver, at tiden var kendetegnet ved en åben situation, hvor digterne søgte ud af det uklare, angstfyldte og u håndgribelige, ud mod en større verden, både geografisk og mentalitetsmæssigt, hvorimod 1970'erne generelt blev mærkbart lukkede, fordi ideologierne fik lov at splitte – og binde. Litteraturhistorieskriveren har tydeligvis større sympati for den »sprogkritiske« linje hos gamle Profil-forfattere som lyrikeren, essayisten og børnebogsforfatteren Einar Økland og poeten og forfatterskolelæreren Eldrid Lunden end den »agitatoriske« linje, der blev så markant ikke blot hos Hoem og Fløgstad, som er nævnt ovenfor, men også hos Tor Obrestad, for hvem litteratur en tid simpelt hen var lig med politisk handling i en fortrop anført af det maoistiske kommunistparti AKP-ml.

Samme skribent giver historieskriveren mulighed for en signifikant iagttagelse. For Obrestad (f. 1938) voksede op på en slægtsgård på Jæren syd for Stavanger og fulgte for en tid det velkendte mønster ved at gå på det lokale gymnasium og fortsætte på seminariet i Elverum, i lange tider en højborg for landsmålsbevægelsen, ligesom lærerskolen på Volda. Men så skiftede han til universitetet, hvor han læste engelsk og pædagogik, før han blev forfatter på heltid, og blev derigennem repræsentativ for en sociologisk forandring af væsentlig litterær betydning (beskrevet 621ff).

I perioden fra 1920 til 1950 er det vanskeligt at finde nynorske forfattere, som ikke har gået enten på folkehøjskole eller seminarium – eller begge dele. Det var den uddannelsesvej, de fulgte, dersom de ville være forfattere. Men fra og med 1960'erne ændrer det sig, og uddannelse fra lokale »høgskoler« og et af de efter-

hånden talrige universiteter bliver den almindeligste baggrund. Mange studerede nu sprog, historie og litteratur, men også medicin og psykologi. I dag har en stor del af forfatterne fulgt en skrivelinje, ofte i tillæg til andre studier, og det virker ind på professionen og deres selvforståelse.

Sideløbende hermed har den nynorske litteratur sluppet sine oprindelige kristne forankringer blandt enten pietisterne eller grundtvigianerne, og målsagen, som tidligere havde et så kraftigt nationalt og lokalt islæt, har tabt politisk kraft, bl.a. jo fordi der i uddannelsessystemet og kulturlivet efterhånden opstod en slags fredelig sameksistens, samtidig med at den gamle hårde modsætning mellem by og land gik i opløsning. Derfor findes der ikke længere oplagte koblinger mellem nynorsk sprog og visse religiøse og politiske holdninger, anfører Sørbo (386). Derimod findes der linjer tilbage til hele den nynorske litterære tradition, som man kender og må reagere forskelligt på, og der findes koblinger til de landsdele, hvor nynorsk som skriftsprog står stærkest og dialekterne mundtligt holdes i hævd.

Det er efter al sandsynlighed kun deciderede nørder, der vil sætte sig ned og godhedsfuldt, fra ende til anden, læse en litteraturhistorie, som spænder over 150 år, og som foruden en snes store navne og ca. 140 mindre når at omtale en kæmpe-mæssig underskov af sekundære plus tertiære skribenter. Det kan derfor anbefales at pluklæse eller shoppe i Jan Inge Sørbos mammutværk. Særligt nyttigt vil det være at forstå baggrunden og begyndelsen, dvs. afsnittene om Aasen og Garborg (hhv. 17-29 og 57-67). Af høj faglig værdi er portrætterne af fire sværvægttere i den nynorske lyriske romantik, Tore Ørjasæter, Olav Nygard, Olav Aukrust og Henrik Rytter (140-166), og som allerede antydnet får man grundige indføringer i den egensindige prosakunst hos arbejder- og bondevitalisterne, Kristofer Uppdal og Olav Duun (196-222). I en klasse for sig står kapitlet om lyrikeren og lyrikoversætteren (og æblebonden!) Olav H. Hauge (322-329), og man kan kun beundre den udførlighed, hvormed forfatteren analyserer skreddet fra 1960'erne til 1970'erne (381-389) som baggrund for forståelse af ikke mindst Kjartan Fløgstad, lærd krønikeskriver for industrisamfundets fremvækst i oprindeligt jordbrugslandskab, og for resten manden, som forærede pengene fra Nordisk Råds Litteraturpris til målbevægelsen! Af speciel interesse kan være, at litteraturhistorien fremhæver den overordentlig solide nynorske essaytradition, der begynder med Aasmund Olavsson Vinje (1818-1870) og dennes ligefrem skoledannende *Ferdaminne frå sumaren 1860* (1861) for siden at nå et nyt højdepunkt hos førnævnte Einar Økland (f. 1940).

Sørbo afholder sig klogeligt fra til slut at foretage en prioriteret kanonisering. Men han må siges at være tæt på, når han i portrættet af Jon Fosse (516-525) sammenligner denne med ingen ringere end Henrik Ibsen og til illustration hidsætter et foto af Norges internationalt spillede postmoderne superdramatiker siddende

ved sit arbejdsbord i hædersboligen Grotten nær ved kongeslottet i Oslo. Mere anerkendelse kan en kunst næppe opnå, der begyndte som oprørskultur og ud-kantslitteratur. Og som nu har fået sin helt egen velskrevne, letlæste, troværdige og grundige historiefortælling.

Erik Skyum-Nielsen

Bidragydere

Anders Ehlers Dam, ph.d., professor i dansk litteratur og kultur i europæisk kontekst ved Europa-Universität Flensburg.

Anna Sandberg, lektor i tysk litteratur ved Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Københavns Universitet.

Auður Hauksdóttir, professor i dansk ved Island Universitet, ph.d.-grad fra Københavns Universitet, leder af Vigdis Finnbogadóttir Institutet for Fremmedsprog ved Islands Universitet fra 2001-2018.

Erik Skyum-Nielsen, mag.art. i nordisk litteratur, lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Jens Kramshøj Flinker, ph.d.-stipendiat på Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Forsker i økokritik og skandinaviske økofiktioner.

Jeppie Barnwell, MPhil, seniorredaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og ph.d.-studerende ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Karin Sanders, professor i dansk litteratur ved Department of Scandinavian, University of California, Berkeley.

Katrine Rosendal Ehlers, cand.mag., ph.d.-studerende i komparativ lingvistik på Afdeling for Engelsk ved Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet.

Kjeld Kristensen, cand.mag., tidligere ledende redaktør ved Den Danske Ordbog og Svensk-Dansk Ordbog, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Kristian Himmelstrup, cand.mag. og forfatter af både skøn- og faglitteratur, blandt andet en biografi om J. P. Jacobsen, *En sejlbåd for vindstille*, som udkom i 2014.

Lars Brink, cand.mag. i dansk og sprogpsykologi 1971. Afhandling i »Inquiry« 1968. Hovedværk (sa.m. Jørn Lund): Dansk Rigsmål 1-2 1974. Særlige områder: dansk udtale, nordisk sproghistorie, semantik.

Line Sandst, ph.d., adjunkt i dansk sprog ved Institut for kultur og læring på Aalborg Universitet.

Mads Christiansen, ph.d., lektor i tysk sprog, Institut for Kultur og Læring, Aalborg Universitet.

Ole Togeby, adjunkt og lektor ved Københavns Universitet 1971-1991, professor i dansk sprog ved Aarhus Universitet 1991-2017, 2017- professor emeritus.

Rikke Steenholt Olesen, cand. mag., ph.d. i middelalderrunologi, lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Simon Skovgaard Boeck, ph.d., seniorredaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for 275 kr. årligt inkl. moms (ekskl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of the University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk,

IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2020 består af Helene Peterbauer: *The Princess in the Tower Revisited. Four Centuries of Constructing Leonora Christina through Fact and Fiction* (nr. 601) og *Danske Studier 2020* (nr. 602).

Fra 2020 udkommer *Danske Studier* om foråret, så tidsskriftet fremover vil være aktuelt på årstal lidt længere end hvad fordums vinterudgivelses-tidspunkt tillod.



INDHOLD

**Rikke Steenholt Olesen: Et tinbl:bein fra middelalderens Lund.
Et tekstilredskab – men hvilket?**

Lars Brink: 2.-ledstryk og andre sprogformer i Kortvending

**Katrine Rosendal Ehlers: Sin og sig med flertalsantecedent fra runesten til
LANCHART**

Mads Christiansen: Sætningskompleksitet i dansk

Line Sandst: Markering af propriumsfunktion ved omvendt ledstilling

**Auður Hauksdóttir: Islandsk sprog og dansk tunge. Islandsk sprog og litteraturs
betydning for nationsopbygningen i Danmark**

**Anders Ehlers Dam: Fortællerens fødsel ud af snestormen. Om Johannes V.
Jensens himmerlandshistorie »Kirstens sidste Rejse«**

Foruden mindre bidrag og en lang række anmeldelser

ISBN 978-87-408-3309-6



9 788740 833096

DANSKE STUDIER 2020